

સાઝીવની

નિક્ષેપ તથા કર્જા સુરક્ષણ કોષકો વાર્ષિક પ્રકાશન

વર્ષ ૨, અંક ૨ । અસોજ ૨૦૮૦

નિક્ષેપ તથા કર્જા સુરક્ષણ કોષ
Deposit & Credit Guarantee Fund

सञ्जीवनी

निकषेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वार्षिक प्रकाशन

वर्ष २, अंक २, २०८०

सल्लाहकार

श्री रमेश धिमिरे

श्री उषा पौडेल

संयोजक

श्री बिदुर पराजुली

सम्पादन मण्डल

श्री विक्रान्त आचार्य

श्री विनोद पन्त

श्री मन्दीरा थपलिया

श्री अच्युत पन्त

श्री राजु के.सी.

सम्पादन सहयोगी

श्री विनोद जि.सी.

श्री गायत्री निरौला

श्री भगवान वली

श्री श्यामकृष्ण शाही

श्री डिल्लीराम लम्साल

प्रकाशक

निकषेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

ठंगाल, काठमाडौं, फोन नं. : ०१- ४५२१२४१

मुद्रक

श्री मल्टिपल सर्भिस प्रा.लि., (९८५१०७६६८९, ९८५१००१५०४)

सर्वाधिकार प्रकाशकमा सुरक्षित

सञ्चालक समिति

डा. रामप्रसाद घिमिरे

अध्यक्ष

सचिव (राजस्व), अर्थ मन्त्रालय

थान प्रसाद पंगेनी

सञ्चालक

सहसचिव, अर्थमन्त्रालय

हुम बहादुर के.सी.

सञ्चालक

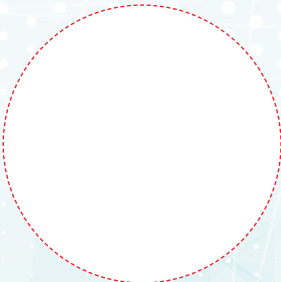
सह-सचिव, कानून, न्याय तथा
संसदीय मामिला मन्त्रालय

तुलसी प्रसाद घिमिरे

सञ्चालक

कार्यकारी निर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

सञ्चालक

प्रकाश जंग थापा

मनोनित सञ्चालक

रमेश घिमिरे

सदस्य सचिव

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

व्यवस्थापन समूह

रमेश घिमिरे
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

उषा पौडेल
ना. प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

विक्रान्त आचार्य
प्रबन्धक
निक्षेप सुरक्षण विभाग

विनोद पन्त
प्रबन्धक
लेखा विभाग

मन्दीरा थपालिया
प्रबन्धक
कर्जा सुरक्षण विभाग

विदुर पराजुली
नायव प्रबन्धक
आन्तरिक लेखा परीक्षण विभाग

अच्युत पन्त
नायव प्रबन्धक
प्रशासन विभाग

रूमा गुरुङ
अधिकृत
योजना तथा अनुसन्धान विभाग

राजु के.सी.
कम्प्युटर सहायक अधिकृत
सूचना तथा तथ्यांक विभाग

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षणकोष ५०औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद उपलक्ष्यमा कम्पनी सम्बद्ध सेवाग्राही, कर्मचारी तथा सरोकारवालाहरु सबैमा हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु।

बिशेष गरी साना निक्षेपकर्ता र कर्जादाताहरुको सम्पत्ति र दायित्वको सुरक्षण गरी वित्तीय सुरक्षा र स्थायित्व प्रदान गर्न कोषले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। कोषप्रति सरकारवालाको विश्वासलाई अझ मजबुत बनाउन शीघ्र दाबी भुक्तानी प्रणालीको विकास होस् भन्ने विश्वास व्यक्त गर्न चाहन्छु। कम्पनीको स्थापना र विकासले पूँजी अभाव रोकी स्वरोजगार बन्न मद्दत पु-याउने छ भने गरिवी उन्मुलन गर्ने तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई जोखिमयुक्त र बन्चित बर्गमा लगानी गर्न प्रोत्साहन गरी देशको आर्थिक गतिविधिमा वृद्धि भइरहेको छ। सरकारले लिएको आर्थिक लक्ष्यलाई पूरा गर्न यस कम्पनीले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने छ भन्ने पनि विश्वास लिएको छु।

अत्यमा, विगत ४९ वर्षको अनुभवलाई आत्मसात् गर्दै अझै उज्ज्वल भविष्यको यात्रा तय गर्न कम्पनी परिवार, सेवाग्राही तथा सरोकारवालाहरु सबैलाई अनुरोध गर्दै आफ्नो भूमिका, जिम्मेवारी र लक्ष्यमा यस कम्पनी सदैव अघि बढिरहोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

२९ भदौ, २०८०

पुष्पकमल दाहाल 'प्रचण्ड'
प्रधानमन्त्री

मा.डा.प्रकाश शरण महत
अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल

मिति: २०८०।०५।२९

शुभकामना

यस निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले आफ्नो स्थापनाको ५० औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको अवसरमा हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु। वित्तीय प्रणालीमा रहेको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण मार्फत सबल एवं विश्वसनीय वित्तीय प्रणाली निर्माणमा यस कोषको भूमिका सबल हुँदै जानेछ भन्ने विश्वास लिएको छु। निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट वित्तीय प्रणालीमा आउन सक्ने सम्भावित संकटपूर्ण अवस्थामा निक्षेपकर्तालाई शोधभर्ना दिने प्रयोजनका लागि सरकारी कोषमा आउन सक्ने आकस्मिक दबाव न्युनिकरण गर्न यो कोष सहयोगी हुने अपेक्षा रहेको छ।

कोषले आफ्नो उद्देश्य अनुरूप कार्य सम्पादन गर्न सकेमा वित्तीय प्रणालीप्रति आम सर्वसाधारणको विश्वास बढ्न गई वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न मद्दत पुग्दछ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई उत्पादनशील तथा गरिवी न्यूनीकरणमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने क्षेत्रमा कर्जा लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्न कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम एक महत्वपूर्ण वित्तीय औजार समेत हो। कृषि, साना तथा मझौला उद्यम, लघु वित्त तथा विपन्न वर्ग, शैक्षिक तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय, निर्यात र पशुधन क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको सुरक्षणबाट न्यून आय भएका, स्रोत र साधनमा पहुँच कम रहेका र समाजबाट पिछडिएका विपन्न वर्गका जनतामा संस्थागत कर्जाको पहुँच वृद्धिमा टेवा पुग्ने अपेक्षा गरेको छु।

अन्त्यमा, कोषले निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ ले दिएको जिम्मेवारी र भूमिकालाई आगामी दिनमा थप सक्रियतापूर्वक निर्वाह गर्दै जानसकोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दै स्वर्ण वार्षिकोत्सवको सफलताको कामना गर्दछु।

डा. प्रकाश शरण महत
अर्थमन्त्री

टेलिफोन नं.: +९७७-१-४२९९८०९ (का.), फ्याक्स नं.: +९७७-१-४२९९८३९

वेबसाईट: www.mof.gov.np

गभर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभ-कामना

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको स्वर्ण वार्षिकोत्सव-२०८० को अवसरमा सर्वप्रथम म कोषको उत्तरोत्तर प्रगति तथा सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रहेको सर्वसाधारणको निक्षेप तथा तोकिएका कर्जाको सुरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि स्थापित कोष आफ्ना उद्देश्य हासिल गर्नमा सफल हुनेछ भन्ने विश्वास व्यक्त गर्दछु ।

केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको मुख्य दायित्व मुलुकमा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नु हो । यसका लागि सर्वसाधारणको निक्षेप सुरक्षित रहनु पर्दछ । यसै प्रयोजनका लागि नेपाल सरकार तथा राष्ट्र बैंकको संयुक्त प्रयासमा यो संस्था स्थापना भई सञ्चालनमा रहेको छ । यसबाट वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वास थप अभिवृद्धि हुने र वित्तीय स्थायित्वको उपर्युक्त उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने विश्वास गरिएको छ ।

यसै गरी धितोको अभावमा कर्जा लिन नसक्ने न्यून आयवर्गका लागि कर्जा सुरक्षणको सुनिश्चितता तथा मुलुकको उत्पादन, आय तथा रोजगारी अभिवृद्धिमाफत आर्थिक विकास हासिल गर्नेतर्फ पनि यस कोषको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसबाट वित्तीय सेवाको दायरा विस्तार हुने र वित्तीय स्थायित्व थप मजबुत हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

आगामी दिनमा कोषले संस्थागत क्षमता अभिवृद्धिका साथै संस्थागत समन्वय, जोखिम न्यूनीकरण, सेवाको दायरा विस्तारमाफत मुलुकको आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने विश्वासका साथ कोषको स्वर्ण महोत्सवको अवसरमा पुनः सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

(महा प्रसाद अधिकारी)

कोषको ऐतिहासिक स्वर्ण वार्षिकोत्सव

यही मिति २०८० साल आश्विन ४ गतेबाट निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले आफ्नो स्थापनाको गौरवमय ४९ वर्ष पूरा गरी ५० औं वर्षमा प्रवेश गर्दैछ। पाँच दशक लामो यस अवधिमा कोषले विभिन्न चरणहरु सफलतापूर्वक पार गर्दै निक्षेप सुरक्षण तथा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको सञ्चालन मार्फत वित्तीय प्रणालीप्रति आम सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गरी वित्तीय स्थायित्वमा कायम गर्न, वित्तीय संस्थाको कर्जा लगानीमा रहेको जोखिम न्यूनीकरण गरी वित्तीय पहुँच, वित्तीय सवलीकरण र पूँजी परिचालनमा सघाऊ पुऱ्याई वित्तीय प्रणालीलाई चलायमान बनाउन उत्प्रेरकको भूमिका निभाउँदै आएको छ। निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण ऐन, २०७३ ले कोषलाई दिएको जिम्मेवारी सफलतापूर्वक निर्वहन गरी देशको वित्तीय प्रणाली सुदृढीकरणमा दरिलो टेवा पुऱ्याउन कोष सदैव प्रतिवद्ध छ।

कोषले ५० वर्षे यात्रा तय गरेको यस ऐतिहासिक अवसरमा कोष परिवार तथा सरोकारवाला सबैमा नयाँ उत्साह र उमंग छाएको छ। स्वर्ण वार्षिकोत्सवले कोष परिवारमा थप क्रियाशीलता, गतिशीलता र उत्प्रेरणा जगाएको छ। ५० औं वार्षिकोत्सवको विशेष तथा सुखद क्षणलाई हर्षोल्लासपूर्वक अविस्मरणीय ढंगबाट मनाउन विभिन्न कार्यक्रमहरु समेत आयोजना गरिएका छन्।

गत वर्ष कोषको ४९औं वार्षिकोत्सवको अवसर पारेर प्रकाशनको शुरुवात गरिएको कोषको वार्षिक प्रकाशन सञ्जीवनी प्रकाशनलाई यस वर्ष पनि निरन्तरता दिइएको छ र आगामी हरेक वार्षिकोत्सवको अवसरमा प्रकाशन गर्ने कार्यलाई जारी राख्ने लक्ष्य राखेका छौं। वार्षिक प्रकाशनमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यू, माननीय अर्थमन्त्रीज्यू, नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नरज्यूले कोषको गौरवमय स्वर्ण वार्षिकोत्सवको अवसरमा दिनु भएको शुभकामना सन्देशहरुबाट शुरु गरिएको छ। राजश्व सचिव एवं कोषको सञ्चालक समितिका अध्यक्ष डा. राम प्रसाद घिमिरेज्यूले कोष ५० औं प्रवेश गरेको अवसरमा कोषको बारेमा व्यक्त गर्नु भएका विचार समेटेर अध्यक्षको मन्तव्य शीर्षकमा प्रकाशित गरिएको छ। गत वर्षभैँ यस वर्ष पनि कोषको नेतृत्व सन्हालिरहनु भएका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री रमेश घिमिरेसँग कोषको वर्तमान अवस्था र भावि योजनाका बारेमा लिइएको अन्तर्वार्ता समावेश गरिएको छ। सो पश्चात कोष बाहिरका विज्ञहरु तथा कोषका कर्मचारीहरुबाट आर्थिक, मौद्रिक, वित्तीय, बैंकिङ्ग, वाणिज्य, व्यवस्थापनलगायतका विविध विषयमा लेखिएका नेपाली भाषातर्फ २२ वटा र अंग्रेजी भाषा तर्फ १३ वटा गरी कूल ३५ वटा लेखहरु समेटिएका छन्। अन्त्यमा गत वर्ष कोषमा भएका उल्लेखनीय गतिविधिहरु सारसंक्षेप समेत प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ। आर्थिक गतिविधि, निक्षेप सुरक्षण र कर्जा सुरक्षण व्यवस्था तथा समसामयिक विषयवस्तुमा चासो राख्ने हरकोहीलाई यो

प्रकाशन उपयोगी हुने विश्वास हामीले लिएका छौं । यस प्रकाशनमा प्रकाशित लेख रचनाहरूमा व्यक्त विषयवस्तुलाई सम्बन्धित लेखकको निजी धारणाको रूपमा मात्र लिइदिनु हुन समेत अनुरोध गर्दछौं । सञ्जीवनी प्रकाशनलाई निरन्तरता दिन पाउँदा हामी हर्षित छौं । आफ्ना अमूल्य लेख रचना उपलब्ध गराउनु हुने सबै सर्जकहरूलाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं । यस प्रकाशनलाई पाठकसामु ल्याई पुऱ्याउन प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने प्रबुद्ध लेखकवर्ग, सम्पादन, आवरण डिजाइन, लेआउट र प्रेससम्बन्धी कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सबै महानुभाव तथा शुभेच्छुकहरू प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछौं । साथै आगामी दिनहरूमा पनि निरन्तर सहयोग र सद्भावको अपेक्षा गर्दछौं ।

२०८० असोज

पत्र संख्या :-

ख. नं. :-

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय

शुभकामना

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष आफ्नो स्थापनाको ४९ वर्ष पुरा गरी २० औं वर्षमा प्रवेश गरेको स्वर्ण वार्षिकोत्सवको विशेष अवसरमा समग्र कोष परिवारमा हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु । यस अवसरमा कोषलाई आजको स्थानसम्म ल्याउन प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपले सहयोग पुऱ्याउने कोष व्यवस्थापन, कोषका समग्र कर्मचारीहरु र सरोकारबाला विकासहरुप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले वि. सं. २०२९ सालमा बाणिज्य बैंकहरुलाई आफ्नो कूल निक्षेपको कमिमा ५ प्रतिशत कर्जा समग्र क्षेत्र कार्यक्रममा अनिवार्य रूपमा लगानी गर्नुपर्ने गरी निर्देशन जारी गरेसँगै त्यस्ता क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जामा हुने जोषिम व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले कोषको स्थापना भएको हो । साविकका कर्जा सुरक्षणको कार्य मात्र नभै आएकोमा कोषले वि. सं. २०५७ सालदेखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रति आम सर्वसाधारणको विश्वासलाई अभिवृद्धि गरी वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने उद्देश्यले निक्षेप सुरक्षणको जिम्मेवारी समेत सफलतापूर्वक सम्पादन गर्दै आएको छ ।

केन्द्रीय बैंक तथा बाणिज्य बैंकहरुको पहिलमा स्थापना भएको यस क्षेत्रमा नेपाल सरकारले वि. सं. २०४२ सालमा आर्थिक स्वायत्तता प्रदान गरेको थियो । यस पश्चात नेपाल सरकारको पशुधन सुरक्षण, वैदेशिक रोजगार कर्जा, सहनियतपूर्ण कर्जा लगायतका कार्यक्रम कोष मार्फत कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो । स्थापनाकालदेखि हालसम्म २० वर्षको अवधिमा विभिन्न कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम सन्चालन गरेको कोषले गरिबी निवारण र उद्यमशीलता प्रवर्द्धनको क्षेत्रमा गर्ने कर्जा लगानीलाई प्रोत्साहित गर्ने कार्य सफलतापूर्वक निबाह गर्दै आएको छ ।

पछिल्ला वर्षहरुमा कोषको सुरक्षण व्यवसायको आकारमा उत्साहजनक वृद्धि भएको छ । एकातर्फ यो वृद्धिलाई कायम राख्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ भने अर्कोतर्फ कोषको परम्परागत कार्यशैलीमा सुधार गरी आधुनिक सूचना प्रविधिमा आधारित कार्यवातावरण विकास गर्न समेत जरुरी भइसकेको छ । वित्तीय क्षेत्र साधन परिचालनका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्दै बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई स्व-सहर्त रूपमा कोषको सुरक्षण कार्यक्रममा आकर्षण गर्नसक्ने वातावरण सृजना गर्न जरुरी छ । आगामी दिनमा बजारको माग अनुसार सुरक्षण कार्यक्रमको पुनरावलोकन र परिमार्जन गर्दै दिगो विकासका सक्षम पुरा गर्न सघाउ पुग्ने क्षेत्रमा लगानी हुने कर्जा सुरक्षण गर्ने गरी कोषले कर्जा सुरक्षणको दायरा र क्षेत्र विस्तार गर्दै जाने विश्वास लिएको छु ।

स्वर्ण वार्षिकोत्सवको यस सुखद अवसरमा मुलुकको समग्र वित्तीय प्रणालीमा कोषले आफ्नो छुट्टै पहिचान स्थापित गर्न सफल हुने विश्वास सहित समग्र कोष परिवारमा पुनः हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

डा. राम प्रसाद घिमिरे

सचिव (राजस्व), अर्थ मन्त्रालय

तथा

आयदा, सञ्चालक समिति,

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

टेलिफोन नं.- कलेट नं. ४२११००१, इलाम नं. ४२११०४६, ४२११३००, राक्सव नं. ४२११०५०, न.स.स.स. ४२११०५०, का.वि.वि.म. ४२११०२९

फोक्स, कम्प्युटर तथा मु.म. ४२१०५१०, कम्प्युटर तथा सल्लाह का.म. ४२११०५१, वि.स.स.स.स.म. ४२११०५१, वित्तीय इलाका नं. ४२११०५१

फोक्स नं. ४२११०५१, ४२११०५१ (कलेट नं.) ४२११०५१ (न.स.स.स.म.)

ईमेल : admindivision@mof.gov.np, वेब साइट : www.mof.gov.np

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत रमेश धिमिरेसँगको अन्तर्वार्ता

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७९, असार १४ गतेको निर्णयानुसार कोषको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको पदमा नियुक्त हुनु भएका रमेश धिमिरेले विगत १५ महिना देखि कोषको नेतृत्व सम्हाली राख्नु भएको छ । कोषलाई एउटा छुट्टै उचाईमा पुर्‍याउने लक्ष्यका साथ कार्य गरिरहनु भएका धिमिरेसँग वहाँको १५ महिनाको कार्यकालको अनुभव, हासिल भएका उपलब्धी, कोषको भावी योजना तथा गन्तव्य लगायत समसामयिक विषयमा सम्पादक समूहले कुराकानी गरेको थियो ।

प्रस्तुत छ वहाँसँग लिइएको अन्तर्वार्ता:

प्रश्न: यही मिति २०८० साल असोज ४ गते कोषको स्वर्ण वार्षिकोत्सव रहेको छ । यस सन्दर्भमा यहाँको केही भनाईहरू राखिदिनुहोस् न ।

उत्तर: २०८० साल असोज ४ गते निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष आफ्नो स्थापनाको ४९ वर्ष पूरा गरी ५० औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस अवसरमा कोषका पूर्व अध्यक्षज्यूहरू, पूर्व प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरूलगायत कोषलाई यस स्थानसम्म ल्याई पुर्‍याउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने पूर्व कर्मचारी र अग्रजहरूलाई स्मरण गर्दै सम्मान व्यक्त गर्दछु । साथै, यस स्वर्ण वार्षिकोत्सवको अवसरमा कोषको उद्देश्य प्राप्तिका लागि आ-आफ्नो तर्फबाट महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहनु भएका कोषका सञ्चालक समितिका पदाधिकारीहरू र सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई हार्दिक बधाई एवं धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यस महत्वपूर्ण अवसरमा कोषको कार्यसम्पादनमा उल्लेखनीय सहयोग पुर्‍याउने नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंकलगायत अन्य निकाय, बैंक तथा वित्तीय संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय विकास साभेदार संस्था, सञ्चारमाध्यम र शुभेच्छुकहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ मा उल्लेख गरिए अनुसार कोषको जिम्मेवारी र दायित्व निर्वाह गर्न कोष थप सशक्त रूपमा सक्रिय रहने विश्वास समेत दिलाउन चाहान्छु ।

प्रश्न: यस अघि लामो समय निजी क्षेत्रमा कार्य गर्नु भएकोमा कोष जस्तो पूर्ण सरकारी स्वामित्वको सार्वजनिक संस्थानको नेतृत्व तहमा कार्य गर्न सहज असहज के के महशुस गर्नु भयो ? प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको रूपमा यहाँको १५ महिना कार्यकालको अनुभव बताइदिनुहोस् न ।

उत्तर: सार्वजनिक क्षेत्र र निजी क्षेत्रमा काम गर्ने शैली अलि फरक त स्वभाविक रूपमा हुने नै भयो । काम गर्ने दृढ इच्छाशक्ति भएमा निजी क्षेत्र वा सार्वजनिक क्षेत्र जहाँ भए पनि खासै फरक पर्ला जस्तो मलाई लाग्दैन । सार्वजनिक क्षेत्रमा नियम कानूनको निश्चित सीमाभित्र रहेर कार्य गर्नु पर्ने भएको हुँदा केही प्रक्रियागत व्यवधानहरू त हुन्छन् नै । तिनलाई पालना गर्दै काम गर्न मलाई कुनै असहजता भने महशुस भएको छैन । मैले पटक पटक भन्ने गरेको छु मेरो यस कोषमा नियुक्ति निजी क्षेत्रको असल अभ्यासलाई सार्वजनिक क्षेत्रमा भित्र्याउने सरकारको सोच रहेको मेरो बुझाई छ भनेर । अर्थ मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक लगायतका सरोकारवाला निकायबाट सहयोग नै पाएको

छु । सञ्चालक तथा कर्मचारीवर्गबाट नयाँ योजना तर्जुमामा मद्दत पुगेको छ । समग्रमा भन्नु पर्दा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित यस कोषको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको रूपमा विगत १५ महिनादेखि कार्य गर्दा एकातर्फ केही नयाँ अनुभवहरू हासिल भएको छ अर्को तर्फ सार्वजनिक क्षेत्रको जस्तोसुकै जिम्मेवारी पनि सफलतापूर्वक निर्वाह गर्न सकछु भन्ने आत्मविश्वास पलाएको छ ।

प्रश्न: स्थापनाको ५० वर्ष पुगिसक्दा पनि कोष छाँयामा परेको र यसको व्यवसाय विस्तारको प्रचुर सम्भावनालाई उपयोग गर्न नसक्नुका साथै यथोचित संस्थागत विकास हुन नसकेको भन्ने भनाई वित्तीय क्षेत्रका विज्ञहरूबाट नै यदाकदा सुन्नमा आउँछ । यसमा तपाईंको धारणा के छ ?

उत्तर: गरिवी निवारण र उद्यमशीलता विकासमा टेवा पुग्ने निश्चित क्षेत्र तथा वर्गमा प्रवाह हुने संस्थागत कर्जामा रहेको जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी कर्जाको पहुँच विस्तारका लागि सहयोग पुऱ्याउन वि.सं. २०३१ सालमा कोषको स्थापना भएको हो । स्थापनाकालदेखि नै कोषले यो कार्य निरन्तर गर्दै आएको छ । वि.सं. २०६७ सालमा निक्षेप सुरक्षणको थप जिम्मेवारी कोषलाई प्राप्त भएकोमा सो कार्य समेत कोषले गर्दै आएको छ । कोषको व्यवसायको कार्यप्रकृति नै आम सर्वसाधारणको सामान्य जानकारी भित्र नपर्ने भएकोले कोषको नाम अन्य संस्थाको जस्तो चिरपरिचित नरहेको भएतापनि यसले आफ्नो कार्य सफलतापूर्वक सम्पादन गर्दै आएको छ । निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रम राज्यबाट नै अनिवार्य गरिएको कार्यक्रम हो । कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको हकमा भने यो ऐच्छिक कार्यक्रम भएकोले बदलिँदो आर्थिक परिवेश र बजारको माग अनुरूप नयाँ नयाँ सुरक्षणका योजनाहरू विकास गर्दै बैंक वित्तीय संस्थालाई आकर्षित गर्नु पर्ने हुन्छ । विगतमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमलाई लामो समय सफलतापूर्वक सम्पादन गरेको कोषले समयसँगै साना तथा मझौला उद्यम व्यवसाय कर्जा, लघु वित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा, कृषि कर्जा, निर्यात कर्जा, शैक्षिक तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा सुरक्षण लगायतका नयाँ नयाँ सुरक्षण योजनाहरू विकास गरी कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । यसका साथै समय समयमा नेपाल सरकारले लागू गर्ने विशेष कर्जा कार्यक्रमहरू जस्तै सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रम जस्ता कर्जाहरू समेत कोषले सुरक्षण गर्दै आएको छ । आफ्नो समग्र संस्थागत क्षमतालाई सुदृढ गरी बजारको माग अनुसार नयाँ नयाँ कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम विकास गर्नको लागि कोष निरन्तर प्रयासरत छ ।

प्रश्न: तपाईंको १५ महिनाको कार्यकालमा कोषमा हासिल गर्न सकिएका उल्लेखनीय उपलब्धीहरू के के हुन् ?

उत्तर: गत साल असारमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको जिम्मेवारी ग्रहण गर्नासाथ शुरुमा कोषलाई राम्रोसँग बुझ्ने र त्यसपछि सुधारका योजनाहरू लागू गर्ने दृष्टिकोण बनाएको थिएँ । नीतिगत विषय त एकातर्फ छँदैछ, कोषको दैनिक कार्य सञ्चालन प्रणाली समेत पराम्परागत ढंगको रहेको मैले पाएँ । कोषको दैनिक कार्यसञ्चालन प्रणाली, जनशक्ति उत्प्रेरणा, सेवाग्राहीसँगको सम्बन्ध जस्ता विषयहरूलाई तत्काल सही तवरबाट सुधार गर्नु पर्ने खाँचो देखेँ । हाल विविध कारणले हुन नसकेका कर्मचारी बढुवा लगायतका विषय टुगिएका छन् । कर्मचारीहरूलाई वैदेशिक तथा आन्तरिक तालिम कार्यक्रमहरूमा सहभागी गराउने कार्यलाई बढावा दिइएको छ । कार्य क्षमता अनुसार कर्मचारी पदस्थापनको कार्य सम्पन्न गरिएको छ । कार्यालयको कार्यवातावरण सुधारका लागि विभिन्न कदमहरू चालिएका छन् । कोषको प्रचार प्रसारको लागि अडियो भिजुअल जिंगल बनाउने देखि बैंक वित्तीय संस्थाका प्रतिनिधिहरू लगायत अन्य सरोकारवालाहरूसँग निरन्तर समन्वय र सम्पर्क राख्ने

कार्य विस्तार गरिएको छ । कोषका व्यवसायसँग सम्बन्धित गोष्ठी, अन्तरक्रियात्मक छलफलहरूको आयोजना गर्ने कार्यलाई कोषको व्यवसाय विस्तार र संस्थागत सुदृढीकरणमा सघाउ पुग्ने किसिमले परिमार्जन गरिएको छ । कोषको वार्षिकोत्वसबलाई उत्साहजनक ढंगबाट विशेष कार्यक्रम आयोजना गरी मनाउने प्रचलनको शुरुवात गरिएको छ । वार्षिक प्रकाशनको रूपमा आर्थिक लेखहरू समावेश भएको स्मारिका प्रकाशन गर्नेदेखि लिएर कोषका विविध गतिविधिहरू समेटेर अर्धवार्षिक रूपमा बुलेटिन प्रकाशन गर्नेसम्मका कार्यहरूको थालनी भएको छ । जोखिम व्यवस्थापनको पक्षलाई कोषमा यस अघि वेवास्ता गरिएको मैले पाएकोमा सोलाई सम्बोधन गर्नको लागि जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने गरी छुट्टै इकाईको गठन समेत गरिएको छ । व्यवसायमा आउन सक्ने आकस्मिक अवरोधलाई व्यवस्थापन गर्न व्यवसाय निरन्तरता योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएको छ ।

व्यवसाय विस्तारका सन्दर्भमा मेरो १५ महिनाको कार्यकालमा विभिन्न कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमहरू अन्तर्गत थप १९ वटा नयाँ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग सम्झौता गरिएको छ । फलस्वरूप गत ६ महिनाको अवधिमा भण्डै ८ अर्ब बराबरको थप कर्जा सुरक्षण भएको छ । सो रकम क्रमशः वृद्धि हुँदै एक दुई वर्षको अवधिमा खर्बको अंकमा पुग्ने अपेक्षा राखेको छु । पशुधन सुरक्षण तर्फ पनि ८ वटा नयाँ सदस्य संस्थाहरू थप भएका छन् ।

सरकार वा नेपाल राष्ट्र बैंकको Policy Favour का भरमा मात्र व्यवसाय सञ्चालन गर्दा कोषको दीर्घकालिक र दिगो विकास सम्भव छैन मेरो स्पष्ट बुझाई रहेको छ । हालको परिवेशमा कोषको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरी व्यवसायिक र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतालाई मजबुत बनाउन सकिएमा मात्रै कोषको दिगो विकास सम्भव छ भन्ने मूल मर्मलाई शिरोपर गरी रणनीतिक सुधारका योजनाहरू अगाडि सारेको छु । ती रणनीतिक सुधार योजनाहरूको क्रमशः कार्यान्वयनबाट निकट भविष्यमा नै कोषमा आमूल परिवर्तन हुन जाने कुरामा म यहाँहरूलाई आश्वस्त पार्न चाहान्छु ।

प्रश्नः कोषका चुनौती र भावी योजनाहरू के के छन् ?

उत्तरः कोषको नयाँ पञ्चवर्षीय योजना २०८०/८१-२०८४/८५ तर्जुमा भइसकेको छ । कोषको समग्र विकासका लागि कोषको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि, व्यवसाय विस्तार, पूँजीको उचित परिचालन र जोखिम व्यवस्थापन तथा सुदृढ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई मैले प्राथमिकतामा राखेको छु । निक्षेप सुरक्षण तर्फ १२ खर्ब र कर्जा सुरक्षण तर्फ ३ खर्बको सुरक्षण भई रहेको अहिलेको सन्दर्भमा सम्भावित दायित्व भुक्तानी गर्न सक्ने क्षमता विकास गरी कोषप्रतिको विश्वसनीयता कायम राख्ने कार्यलाई मुख्य चुनौतीको रूपमा मैले लिएको छु । कोषको पूँजी वृद्धिको लागि नेपाल सरकारसँग आवश्यक पहल गर्ने देखि अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदार निकायसँग समन्वय र सहकार्य गर्नेसम्मका योजनाहरू रहेका छन् । सरोकारवालाहरूसँगको परामर्शमा पूँजी वृद्धिका लागि उचित विकल्प छनौट गरिनेछ ।

बजारको आवश्यकता र अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासको अध्ययन विश्लेषणका आधारमा माटो सुहाउँदो नवीनतम सुरक्षण कार्यक्रमहरू प्रचलनमा ल्याउनु पर्ने टड्कारो आवश्यकतालाई मैले अर्को चुनौतीको रूपमा लिएको छु । यसका लागि नयाँ सुरक्षण कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने कार्य सञ्चालक समितिको क्षेत्राधिकारभित्र रहने गरी कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ मा संशोधनको कार्य सम्पन्न भइसकेको छ । छिटो भन्दा छिटो नयाँ कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमहरूको विकास गर्ने कार्य अगाडि बढिसकेको छ ।

कोष जस्तै कार्य गर्ने अन्य देशका निकायहरूले प्रचलनमा ल्याएका सफल सुरक्षण योजनाहरूलाई नेपाली बजारको माग र आवश्यकताका आधारमा क्रमशः अनुशरण गर्दै जाने रणनीतिक योजना अनुसार Start-up कर्जा, IT/Digital Service कर्जा, हरित कर्जा जस्ता कर्जा प्रवाहका नयाँ क्षेत्रहरूमा कर्जा प्रवाहलाई प्रोत्साहित गर्ने गरी नयाँ सुरक्षण कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने योजना रहेको छ ।

पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमलाई प्रतिस्पर्धी बनाउन Digital प्रविधिको अनुशरण गर्ने योजना समेत रहेको छ । सूचना प्रविधिमैत्री कार्य प्रणालीको विकास गरी विद्युतीय शासन प्रणाली (E-governance) लाई आत्मसात् गर्ने कार्यलाई अर्को एक महत्वपूर्ण चुनौतीको रूपमा लिँदै सो सम्बन्धी योजना मेरो अर्को प्राथमिकताको विषय मैले मानेको छु । कोषको सम्पूर्ण काम कारोबारलाई स्वचालित तवरबाट सञ्चालनको लागि आवश्यक सफ्टवेयर निर्माण तथा सोको लागि आवश्यक हार्डवेयर र नेटवर्किङ्ग सम्बन्धी कार्य अगाडि बढिसकेको छ ।

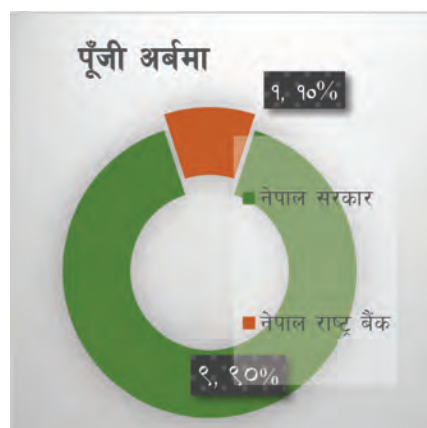
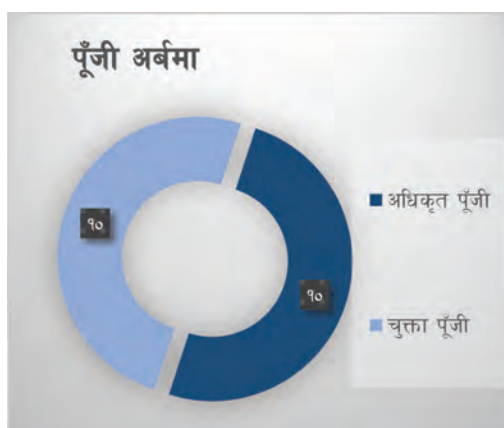
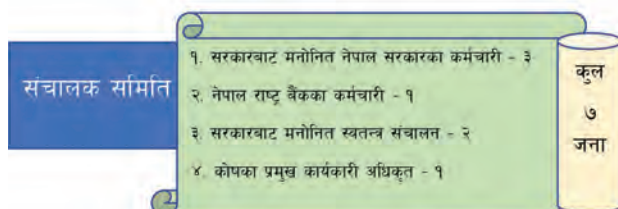
कोषको मानव संसाधन व्यवस्थापनलाई मैले अर्को चुनौतीको रूपमा अंगिकार गरेको छु । संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणको कार्य सम्पन्न भई प्रतिवेदन प्राप्त भइसकेको छ । सो प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयन गर्ने योजना रहेको छ । कर्मचारी सेवा सुविधामा समयसापेक्ष परिमार्जन र समकक्षी संस्था सरह बनाउने योजना अगाडि सारेको छु । दक्ष र सक्षम जनशक्तिलाई आकर्षित गर्ने र कोषको सेवामा टिकाई राख्नको लागि उचित कदमहरू अवश्य चालिने छन् ।

प्रश्न: **Financial Ecosystem** मा कोषको स्थान कहाँ हुनु पर्ने हो कुनै स्पष्ट दृष्टिकोण बनाउनु भएको छ ?

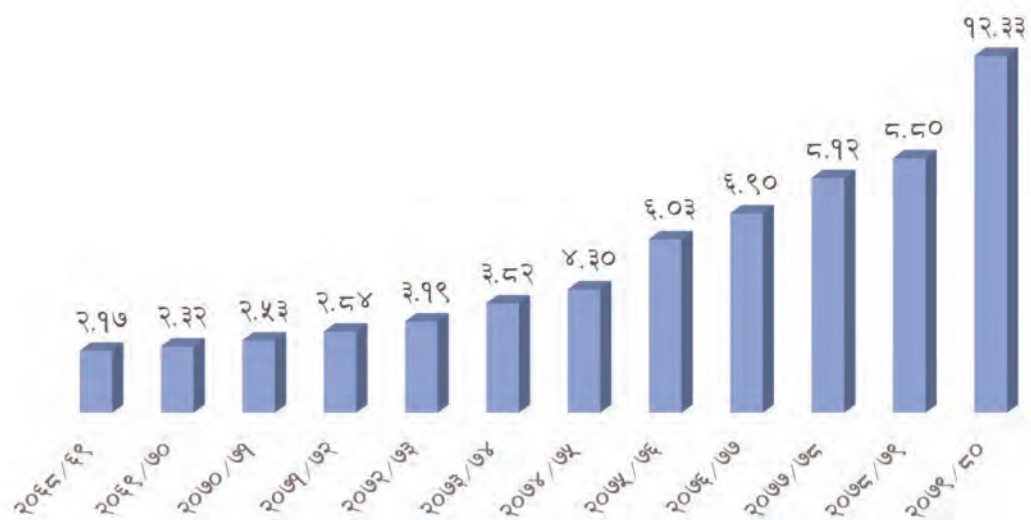
उत्तर: एउटा अर्थतन्त्रको समग्र वित्तीय प्रणालीमा सरकार, केन्द्रीय बैंक, धितोपत्र बोर्ड, बीमा प्राधिकरण जस्ता नियमाक निकायहरू, पूँजी संकलन र परिचालन गर्ने विभिन्न किसिमका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, शेयर कारोबार गर्ने स्टक एक्सचेन्ज लि.हरू, बीमा कारोबार सञ्चालन गर्ने बीमक कम्पनीहरू, क्लियरिङ्ग हाउसहरू, क्रेडिट रेटिङ्ग एजेन्सीहरू, सञ्चय कोष तथा नागरिक लगानी कोष लगायत पूँजी तथा मुद्रा बजारसँग सम्बन्धित सबै निकाय पर्दछन् । यस प्रणालीमा कोषको आफ्नै बेग्लै स्थान र छुट्टै परिचय स्थापित हुनु पर्दछ भन्ने मेरो मान्यता रहेको छ । कोष सञ्चालन गर्न बनेको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ ले जुन जिम्मेवारी र भूमिका कोषलाई प्रदान गरेको छ त्यसको गहनताबाट नै कोषको महत्व पुष्टि हुन्छ । वित्तीय स्थायित्वका लागि निक्षेप सुरक्षणको कति महत्व छ भन्ने कुरा केही समयअघि अमेरिकामा केही बैंक डुब्दा त्यहाँको निक्षेप सुरक्षण गर्ने निकायमा FDIC ले निभाएको भूमिकालाई ज्वलन्त उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसैगरी विपन्न तथा पिछडिएको वर्ग, उत्पादनशील क्षेत्र, नव प्रवर्तन एवं उद्यमशीलता विकासका क्षेत्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कर्जा प्रवाहमा उत्प्रेरित गरी उक्त क्षेत्रको उत्थान गर्न कर्जा सुरक्षण एक अचुक संयन्त्र हो भन्ने कुरामा कुनै दुई मत नै छैन । वित्तीय स्थायित्व, गरिवी निवारण, स्वरोजगार सृजना र उद्यमशीलता विकासमा प्रत्यक्ष भूमिका निभाई देशको आर्थिक विकासमा दरिलो टेवा दिन सहयोग गर्ने कोषको Financial Ecosystem मा एउटा अर्धनियामक र रक्षाकवच (Safety Net) निकायको रूपमा रहेको छ भन्ने मलाई लाग्दछ ।

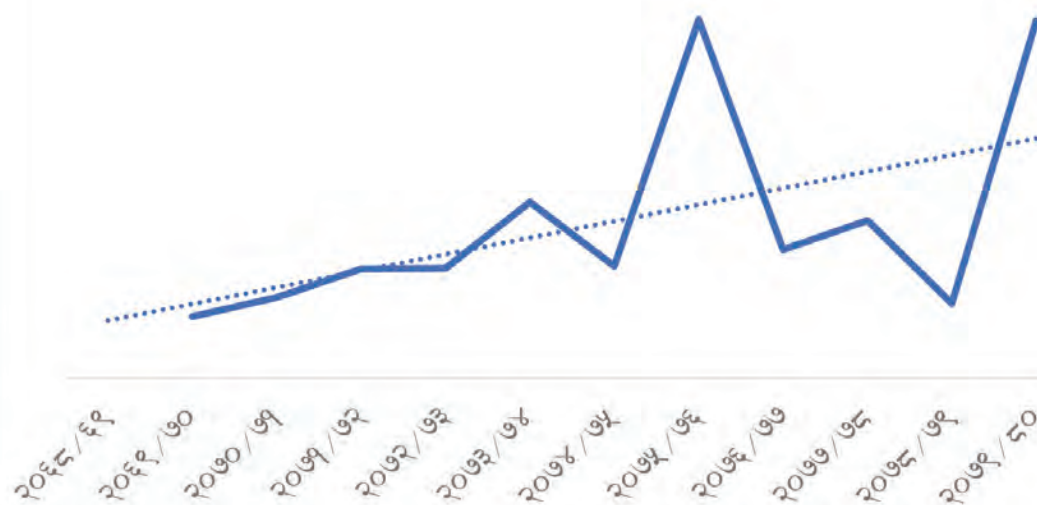
१. नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा कल, चल्ली, बचत तथा मुद्दति खातामा प्रति प्राकृतिक निक्षेपकर्ता प्रति बैंक/वित्तीय संस्थामा रहेको रु. ५ लाख सम्मको निक्षेप रकमको सुरक्षण गर्ने ।
२. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले साना तथा मझौला उद्यम, कृषि, लघु वित्त तथा विपन्न वर्ग, शैक्षिक तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय र निर्यात क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जाको सुरक्षण गर्ने ।
३. वाणिज्य बैंक, वित्तीय संस्था, सहकारी संस्था, वित्तीय मध्यस्थताको कार्य गर्ने संस्था तथा पशुधनको क्षेत्रमा कार्य गर्ने अन्य संगठित संस्थाबाट पशुधन कर्जा लिई खरीद गरिएको पशुधनको सुरक्षण गर्ने ।

निक्षेप सुरक्षण रकम रु. खर्बमा

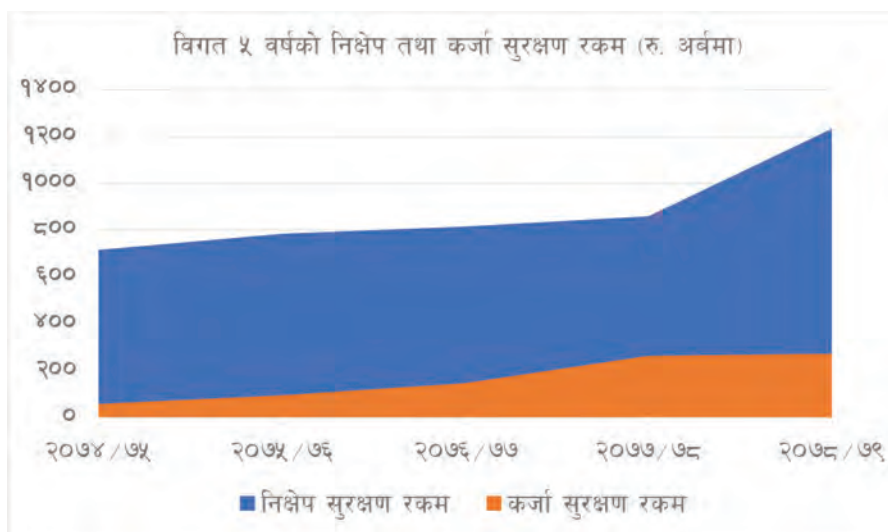
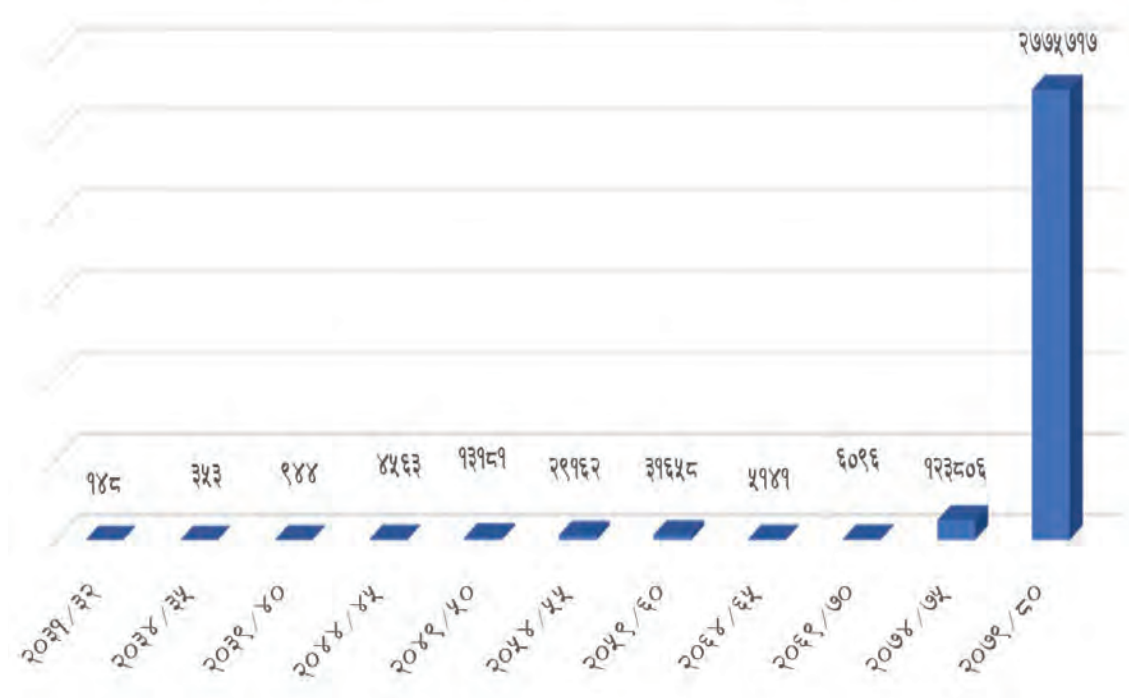

निक्षेप सुरक्षण रकमको वृद्धिदर

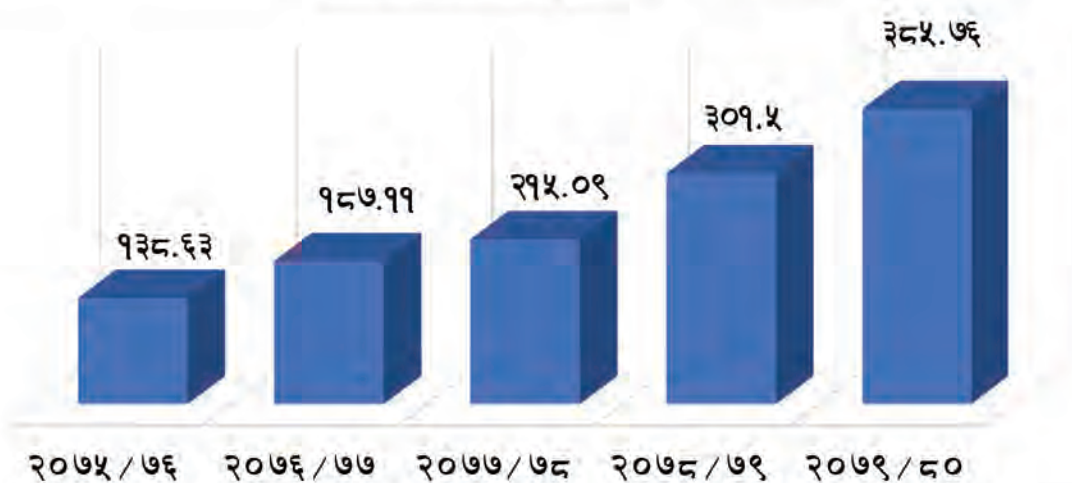

स्थापनाकालदेखि हालसम्मको कर्जा सुरक्षण रकम (रु. लाखमा)

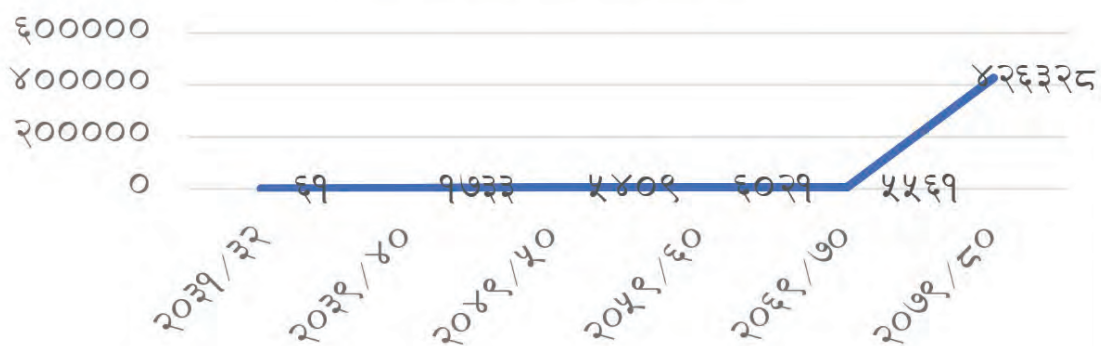

विगत पाँच वर्षको खुद नाफा रु. करोडमा

स्थिर सम्पत्ति (रु हजारमा)

विषयसूची

अध्यक्षको मन्तव्य		
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत रमेश घिमिरेसँगको अन्तर्वार्ता		
नेपाली खण्ड		
सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन	महेश्वर काफ्ले	३
बैंकिङ्ग क्षेत्रको संस्थागत सुशासन एवम् प्रभाव पार्ने तत्वहरू	राजनविक्रम थापा	८
नेपालको सार्वजनिक खरिदमा खरिदको पूर्व तयारी सम्बन्धी व्यवस्था	घनश्याम पराजुली	१५
निक्षेप सुरक्षणमा केन्द्रीय बैंकसँग सहकार्य	वासुदेव अधिकारी	२८
निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र नेपालमा यसको विकासक्रम	बिदुर पराजुली	३२
कोषको स्थापनाको पचास बर्षे यात्रा : एक सिंहावलोकन	अच्युत पन्त	४०
बैंक तथा वित्तीय कारोबारसम्बद्ध कसूरमा नेपाल कानूनका आयात	ठाकुरप्रसाद बस्ताकोटी	५२
केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्रा, क्रिप्टोकरेन्सी र विद्युतीय भुक्तानी	डा. भागवत आचार्य	६४
बौद्धिक अष्टाचार	कूलचन्द्र पराजुली	७२
नेपालमा सफल बन्दै गइरहेको स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम	शिव वाग्ले	७६
निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष : विगत र वर्तमान	बालकृष्ण शर्मा	८५
आर्थिक मन्दीको बाछिटासँगै नेपालको बीमा क्षेत्रमा परेको प्रभाव र यसमा बीमा क्षेत्रको भूमिका	सुदर्शन बस्नेत	८८
परिवर्तन व्यवस्थापन	रामचन्द्र पराजुली	९४
कर्जा सुरक्षणमा नेपाल सरकारको अनुदान- एक अध्ययन	दिनेश कोइराला	१०२
आर्थिक कूटनीति (Economic Diplomacy) :	राम बहादुर के.सी.	१०७
निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष : विगत, वर्तमान र भविष्य	कृष्ण बराल	११३
नेपालको वित्तीय प्रणाली	बसन्त के सी	११७
नेपालका सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान स्थिति, विनिवेश र नवीनीकरण चुनौतीहरू	बिनोद जि.सी.	१२४
हुँदा खाने वर्गको जीवनस्तर उकास्न कोषको भूमिका	अर्जुन सिंह ठगुन्ना	१३२
सार्वजनिक सेवामा प्रशासकीय व्यवसायिकता	पूर्ण खड्का	१३७

नेपालमा महिला सशक्तिकरणका लागि भएका प्रयासहरू	सबिता दाहाल	१४०
सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान अवस्था, समस्या र समाधानको बाटो	मोहम्मद दिलदार अंसारी	१४६
कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ को मुख्य व्यवस्थाहरू	दिनेश कोइराला	१५६
English Section		
Missing issues in the Nepalese economy How to reform policy loopholes in the present context?	Dr. Dandapani Paudel	१६३
Navigating the climate disclosure landscape: A comprehensive examination of climate change's influence on reporting and Nepal financial reporting standards	Bikrant Acharya	१६७
Deposit and Credit Guarantee for Financial Stability	Bishnu Mani Adhikari	१७२
Current Status of FDI in Nepal	Ashesh Lamichhane	१७८
The Best Time to Support Small Businesses is Always Today- MSME/SME	Ruchi Shrestha	१८६
Managing Equality and Diversity in Workplace	Dwaipayan Regmi	१९४
Capital Market and Financial Integration	Narayan Paudel	२०२
Henry Fayol's Principles of Management and its Contemporary Application	Dipendra Subedi	२०६
Operations for organization & the value of cost effective supply chains	Pratigya Bhatt	२१२
What is Risk?	Shrijana Gautam	२१८
Deposit Guarantee: Introduction, History and its Need:	Sanisha Shahi	२२५
Economic Policies in Nepal: A Quick Overview	Puspa Bhatt	२३०
Deposit guarantee practices in Nepal in International references	Narayan Kumar Bista	२३६
कोषका गतिविधिहरू		

कोषका गतिविधिहरू

सन् १९९४ (वि.सं. २०५१) सालमा ACSIC को ७औं वार्षिक सम्मेलन नेपालमा कोषले आयोजना गरेको थियो । सो कार्यक्रमका केही भलकहरु

नेपाल राष्ट्र बैंकका तत्कालीन डेपुटी गभर्नर तथा तत्कालीन सञ्चालक समितिका अध्यक्ष श्री सत्येन्द्रप्यारा श्रेष्ठकासाथमा विभिन्न देशका सहभागीहरु

सो कार्यक्रममा मन्तव्य राख्नु हुँदै तत्कालीन गभर्नर श्री हरिशंकर त्रिपाठी

चिफ डेलिगेट्सहरुको बैठकमा कोषका तत्कालीन अध्यक्ष श्री सत्येन्द्रप्यारा श्रेष्ठ र तत्कालीन महाप्रबन्धक श्री विजयराम माथेमा

२०७९ साल असोज ४ गते राष्ट्रिय सभागृहमा तत्कालीन अर्थमन्त्री माननीय जनार्दन शर्मा प्रभाकर र नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नर श्री महाप्रसाद अधिकारीको उपस्थितिमा कोषको ४९औं वार्षिकोत्सव कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको थियो । सो कार्यक्रमका केही भलकहरु

विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग कोषको कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा भएको सम्झौताका केही भलकहरु

कोषले आयोजना गरेको विभिन्न गोष्ठी कार्यक्रमहरुको भलक

नेपाल राष्ट्र बैंकका डेपुटी गभर्नर डा. निलम ढंगाना तिम्सिनाको प्रमुख आतिथ्यमा काठमाडौंमा आयोजित विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरुको सहभागिता रहेको कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी छलफल कार्यक्रमका केही भलक

बुलेटिन सार्वजनिक कार्यक्रमको भलक

कर्मचारी तालिम सम्बन्धी भलकहरु

५०औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा कोषको केन्द्रीय कार्यालयमा आयोजित रक्तदान कार्यक्रम

५०औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा आयोजित ब्याडमिन्टन प्रतियोगिताको भलक

५०औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा आयोजित खेलकुद कार्यक्रम अन्तर्गत फुटसल प्रतियोगिता

५०औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा आयोजित Banking Quiz कार्यक्रम

कोषको नारा ऋण र धन दुवैको सुरक्षण सार्वजनिक गर्नुहुँदै राजस्व सचिव तथा कोष सञ्चालक समितिका अध्यक्ष डा. रामप्रसाद घिमिरे र नेपाल राष्ट्र बैंकका डेपुटी गभर्नर श्री वमबहादुर मिश्र ।

५०औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा आयोजित Walkathon and 5k Fun Run कार्यक्रम

नेपाली खण्ड

सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन

महेश्वर काफ्ले*

सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन भन्नाले सार्वजनिक निकायलाई आवश्यक पर्ने वस्तु तथा सेवाको सहज आपूर्तिलाई सुनिश्चित गर्ने प्रकृया बुझिन्छ । यस अन्तर्गत वस्तु, परामर्शसेवा तथा सार्वजनिक निर्माण कार्यहरु समावेश हुन्छन् । सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापनको मुख्य उद्देश्य वस्तु तथा सेवाहरु उचित गुणस्तर, उपयुक्त परिमाण, समय तथा मूल्यमा प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक तयारी तथा व्यवस्थापन गर्नु हो । सार्वजनिक निकायले गर्ने खरिद तयारी तथा व्यवस्थापनका लागि सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा नियमावली, २०६४ जारी गरिएको छ । सार्वजनिक खरिद ऐनको प्रस्तावनामा सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी कार्यविधि, प्रक्रिया तथा निर्णयलाई अझ बढी खुला, पारदर्शी, वस्तुनिष्ठ र विश्वसनीय बनाउन सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, इमान्दारीता, जवाफदेहीता र विश्वसनीयता प्रवर्द्धन गरी मितव्ययी तथा विवेकपूर्ण ढंगबाट सार्वजनिक खर्चको अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्न र सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्य गर्दा गराउँदा, मालसामान, परामर्श सेवा तथा अन्य सेवा खरिद गर्दा त्यस्तो खरिदको व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि गरी बिना भेदभाव समान अवसर सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्न आवश्यक भएकोले सार्वजनिक खरिद ऐन जारी गरिएको उल्लेख छ । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ८ मा सार्वजनिक निकायले मालसामान, निर्माण कार्य वा अन्य सेवा खरिद गर्नुपर्दा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा खुल्ला बोलपत्र आह्वान, राष्ट्रियस्तरमा खुल्ला बोलपत्र आह्वान, सिलबन्दी दरभाउपत्र आह्वान, सोझै खरिद, उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समूदायलाई सहभागी गराई, अमानतबाट, एकमुष्ट दर विधिबाट, उत्पादक वा अधिकृत बिक्रेताद्वारा निर्धारित दरमा (क्याटालग सपिङ्ग) खरिद गर्ने विधिबाट, सीमित बोलपत्रदाताले माग लिने (लिमिटेड टेण्डरिङ्ग) खरिद विधिबाट तथा नयाँ लिने पुरानो दिने (वाई व्याक मेथड) विधिबाट खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था छ भने परामर्श सेवा खरिद गर्नुपर्दा प्रतिस्पर्धात्मक प्रस्ताव माग गरी वा सोझै वार्ताबाट खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था छ । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ अनुसार सार्वजनिक खरिदमा प्रतिस्पर्धा, पारदर्शिता, स्वच्छता, समान अवसर, जवाफदेहीता र विश्वसनीयताका माध्यमबाट सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने उल्लेख छ भने सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापनको आधारमा लगानीको सार्थक मूल्य प्राप्ति हुने मान्यता राखेको छ । यसका लागि सार्वजनिक निकायले खरिद व्यवस्थापन अन्तर्गत संस्थागत, संरचनागत र प्रक्रियागत व्यवस्थाको अनुशरण गरी उद्देश्यमूलक तथा नतिजामूलक उपलब्धी प्राप्तिमा ध्यान दिनुपर्ने देखिएको छ । सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन अन्तर्गत संसदले ऐन पारीत गर्ने, सो ऐन

* कार्यवाहक महालेखापरीक्षक, महालेखापरीक्षकको कार्यालय

बमोजिम नेपाल सरकारले नियम जारी गर्ने, सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले स्ट्याण्डर्ड विडिङ्ग डकुमेन्ट तयार गर्ने, खरिद कार्यको अनुगमन गर्ने, नेपाल सरकारले उक्त ऐन, नियम स्ट्याण्डर्ड विडिङ्ग डकुमेन्ट, नम्स मापदण्डको आधारमा खरिद कार्य गर्ने, महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले आन्तरिक लेखापरीक्षण र महालेखा परीक्षकको कार्यालयले अन्तिम लेखापरीक्षण गर्ने सम्बन्धी संस्थागत व्यवस्था छ । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ अनुसार सार्वजनिक खरिद कानूनको पालना गर्नुपर्ने सार्वजनिक निकायहरु संवैधानिक अङ्ग वा निकाय, अदालत, नेपाल सरकारका मन्त्रालय, सचिवालय, आयोग, विभाग वा सो अन्तर्गतका अन्य जुनसुकै सरकारी निकाय वा कार्यालय, नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेको संस्थान, कम्पनी, बैंक वा समिति वा प्रचलित कानून बमोजिम सार्वजनिकस्तरमा स्थापित वा नेपाल सरकारद्वारा गठित आयोग, संस्थान, प्राधिकरण, निगम, प्रतिष्ठान, बोर्ड, केन्द्र, परिषद र यस्तै प्रकारका अन्य संगठित संस्था, नेपाल सरकारद्वारा संचालित वा नेपाल सरकारको पूर्ण वा अधिकांश अनुदान प्राप्त विश्वविद्यालय, महा—विद्यालय, अनुसन्धान केन्द्र र यस्तै प्रकृतिका अन्य प्राज्ञिक वा शैक्षिक संस्था, स्थानीय तह, विकास समिति ऐन, २०१३ बमोजिम गठित विकास समिति, नेपाल सरकारको ऋण वा अनुदानमा संचालित संस्था र नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सार्वजनिक निकाय भनी तोकेका अन्य संस्था आदि रहेका छन् । सार्वजनिक खरिद ऐन र नियमको मुख्य विशेषताहरुमा सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी कार्यविधि, प्रक्रियालाई खुला, पारदर्शी, वस्तुनिष्ठ, विश्वसनीय, प्रतिस्पर्धी, मितव्ययी, जवाफदेहीताका माध्यमबाट अधिकतम प्रतिफल प्राप्त गर्ने व्यहोरा प्रस्तावनामा उल्लेख, सार्वजनिक निकायको परिभाषा स्पष्ट गरेको, खरिद कार्यको जिम्मेवारी र खरिद विधि स्पष्ट गरेको, खरिद गुरुयोजना तथा वार्षिक योजना तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था, बोलपत्रको प्रक्रिया र चरणका बारेमा स्पष्ट व्यवस्था, बोलपत्र मूल्याङ्कन, स्वीकृति र खरिद सम्झौता सम्बन्धी व्यवस्था, खरिद कारवाही तथा निर्णयको पुनरावलोकन सम्बन्धी व्यवस्था, सार्वजनिक खरिद कार्यमा संलग्न पदाधिकारी, बोलपत्र दाताको आचरण सम्बन्धी व्यवस्था, खरिद कार्यको अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था, विद्युतीय संचार माध्यमबाट खरिद कारवाही हुने व्यवस्था, प्राविधिक मार्गदर्शन, कार्यविधि तथा निर्देशिका बनाउन सक्ने व्यवस्था आदि रहेका छन् ।

सार्वजनिक खरिद सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था स्पष्ट भएता पनि खरिद कार्यको तयारी, खरिद व्यवस्थापन, ठेक्का आह्वान मूल्यांकन, संझौता कार्यान्वयन, गुणस्तर व्यवस्थापन, कार्यसम्पन्न तथा ठेक्का फरफारक, दिगोपना, मर्मत संभार लगायत विषयमा ऐन नियममा भएको व्यवस्था पालना नभएका कारण समस्या देखिएको पाइन्छ । खरिद कार्यको तयारी चरणमा देखिन समस्याहरूमा खरिद इकाई गठन नहुने, जिम्मेवारी र जवाफदेहिता स्पष्ट नगर्ने, खरिद गुरु योजना तयारी नगर्ने, बोलपत्र कागजात तयार गर्दा नमुना बोलपत्र कागजात (Standard Bidding Documents) लाई ध्यान नदिने, साइट क्लियरेन्स नगरी ठेक्का आह्वान गर्ने, लागत अनुमान यथार्थपरक नहुने आदि रहेका छन् । ठेक्का आह्वान तथा मूल्यांकनमा देखिने प्रमुख समस्यामा लागत अनुमान र विओक्यूमा परिमाण फरक पर्ने, मूल्यांकनका आधार फरक पर्ने, आवश्यक कागजात पेश नहुने, प्रिविड बैठक नहुने, साइट अनुगमन निरीक्षण नगरी बोलपत्र पेश गर्ने, बोलपत्र मूल्यांकन गरी संझौताका लागि पत्राचार गर्दा संझौता गर्न नआउने, संझौता गरे पछि मोबिलाइजेसन पेशकी लिई काम शुरू नगर्ने आदि समस्या रहेको पाइन्छ । ठेक्का संझौता भइसकेपछि

कार्यतालिका बमोजिम कार्य नगर्ने, सम्पन्न कामको गुणस्तर परीक्षण नगर्ने, म्याद थप, भेरियसन तथा मूल्य समायोजन माग गर्ने, निर्माणकार्यको डिजाइन परिवर्तन गर्नुपर्ने, मूल्य समायोजनको सुत्र फरक पार्ने, बीमा नगर्ने प्रोभिजनल समको रकम भुक्तानी गर्दा खर्चको पुष्ट्याई र विल भर्पाई पेश नगर्ने, चेनज फरक पारी निर्माण कार्य गर्ने लगायत समस्या देखिने गरेको छ । त्यस्तै निर्माण कार्य सम्पन्न पश्चात देखिने प्रमुख समस्याहरूमा एज विल्ट नक्सा पेश नहुने, निर्माण कार्यको गुणस्तरीय परीक्षण प्रतिवेदन पेश नहुने, समयमा कार्य स्वीकार प्रतिवेदन तयार नहुने, कन्टिन्जेन्सी रकम नापी कितावमा प्रविष्ट नहुने, कार्यसम्पन्न प्रतिवेदन तयार नगर्ने, मर्मत संभार र दिगोपना व्यवस्थापनको जिम्मेवारी नतोकिने, आयोजनाको प्रतिफल सुनिश्चित नहुने लगायतका समस्या देखिने गरेको छ । खरिद व्यवस्थापनमा देखिने प्रमुख समस्याहरूमा खरिद प्रक्रिया कानूनसम्मत नहुने, लागत अनुमान तयार नगरी र प्रतिस्पर्धा बेगर खरिद कार्य हुने, जिल्ला दररेट भन्दा बढी दरमा लागत अनुमान तयार हुने, नियम विपरित ठूलो हिस्सामा सोझै खरिद हुने, नियम विपरित उपभोक्ता समिति मार्फत खरिद कार्य हुने, सवारी साधन खरिद गर्दा प्रक्रियाको पालन नहुने, कम गुणस्तरको काम भएकोमा समेत गुणस्तर परीक्षण नगरी भुक्तानी दिने, सफ्टवेयर खरिदमा लागत अनुमान तथा खर्च तथा उपयोगको औचित्य पुष्टि नहुने, सफ्टवेयरको उपयोग र दिगोपनाको विश्लेषण नहुने, परामर्श सेवा खरिद प्रक्रियाको पालन नहुने आदि समस्या देखिएको छ । त्यस्तै उपभोक्ता समिति सम्बन्धमा देखिएका खरिदसँग सम्बन्धित समस्याहरूमा कानून अनुसार दर्ता नभएको उपभोक्ता समितिमार्फत काम गराउने, अस्थायी रूपमा गठन हुने र काम भएपछि बिघटन हुने भएकोले आयोजना सञ्चालन, मर्मत संभार, लेखापरीक्षण र अन्य विषयमा जिम्मेवार नहुने, पूर्व स्वीकृति बेगर हेभी इक्विपमेन्टहरू प्रयोग हुने, जनसहभागिता र सो को काम स्पष्ट नहुने तथा जनसहभागिताको अंश समेतको भुक्तानी हुने, तोकिएको सीमाभन्दा बढीको काम टुक्रा गरी उपभोक्ता समिति मार्फत गराउने, ओभरहेड र मूल्य अभिवृद्धि कर जस्ता भूक्तानीहरू पनि उपभोक्ता समितिलाई दिने, उपभोक्ता समितिले गर्नुपर्ने काममा निर्माण व्यवसायी मार्फत गराएको लगायत समस्या रहेको पाइन्छ ।

निर्माण कार्यमा देखिएका समस्या समाधानका लागि ऐन नियमको व्यवस्था र सो को पालनामा ध्यान दिनुपर्ने देखिएको छ । खरिद कार्यको पूर्व तयारी चरण अन्तर्गत खरिद कार्यको आवश्यकता निर्धारण, संभाव्यता अध्ययन, लागत लाभ विश्लेषण, प्रतिफलको सुनिश्चितता गरिनु पर्दछ । खरिद गर्ने मालसामान, निर्माण कार्य र सेवाको विवरण तयार गर्नुपर्ने, जिम्मेवारीता र जवाफदेहीता स्पष्ट गर्नु पर्ने, नमूना बोलपत्र कागजातको आधारमा बोलपत्र कागजात तयार गर्नुपर्ने, लागत अनुमान तयार गर्दा निर्माण कार्यको आइटमगत लागत अनुमान तयार गर्ने विधि उल्लेख भएतापनि इकाई दर, एकमुष्ट रकम, डिजाइन र निर्माण लागत सम्झौता बमोजिम गर्ने कार्यको लागि लागत अनुमान तयार गर्ने विधि तय गरी स्वीकृत गराउनु गर्नुपर्ने देखिन्छ । लागत अनुमान तयार गर्दा निर्माण कार्यको प्रकृति अनुसार सम्पन्न गर्न लाग्ने समय अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने र ठेक्का सम्झौता गर्दा सम्पन्न गर्ने समय निर्धारणमा एकरूपता हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । बोलपत्र मूल्यांकन र खरिद संझौता गर्दा बोलपत्रदाताबाट दर विश्लेषण स्पेशिफिकेशन, डिजाइन अनुसार गुणस्तरीय काम सम्पन्न गर्ने आधार उल्लेख भएको प्रतिवेदन लिई खरिद संझौता गर्नुपर्ने देखिन्छ । बोलपत्रमा मिलेमतो हुने

अवस्था र न्यूनतम मूल्यांकीत सारभूत प्रभावग्राही प्रस्तावको परिभाषा हुनुपर्दछ । खरिद नियमावलीमा निर्माणस्थल उपलब्ध नगराई ठेक्का बन्दोवस्त गर्न नहुने व्यवस्था छ । निर्माणस्थल उपलब्ध नभएको अवस्थामा ठेक्का संझौता गर्ने पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्ने देखिन्छ । खरिद कार्यको जोखिम व्यवस्थाका लागि बीमा गर्नुपर्ने, निर्माण व्यवसायीलाई रनिङ्ग बिल भुक्तानी दिँदा उक्त निर्माण व्यवसायीले नियमित रूपमा आयकर दाखिला वा मूल्य अभिवृद्धि कर समायोजन गरेको सुनिश्चित गरी भुक्तानी दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने, मूल्य समायोजन गर्दा सुत्र तथा इन्डेक्स अनुसार मात्र दिने, जनरल आइटममा मूल्य समायोजन नदिने, शुरु सम्झौताको अवधिमा काम सम्पन्न नगर्ने निर्माण व्यवसायीलाई सो अवधि भन्दा पछिको इन्डेक्सबाट मूल्य समायोजन नदिने व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । निर्माण सम्बन्धी काम शुरु भइसकेपछि भेरिएसन सम्बन्धी व्यवस्थामा सम्झौता भई सकेको कार्यपरिमाण वा कार्य क्षेत्र घटाई भेरिएसन गर्दा निर्माण व्यवसायीले कबोल गरेको दर विभागीय लागत अनुमान भन्दा घटी रहेको अवस्थामा उक्त सम्झौता अनुमानको कार्य भविष्यमा पुनः गर्न आवश्यक छ भने यसरी परिमाण वा कार्य क्षेत्र घटाई अन्य आइटमको परिमाणमा थप भेरिएसन दिने कार्य गर्नु हुदैन । निर्माण व्यवसायीले घटी कबुलको काम छाड्ने र भविष्यमा पुन अर्को ठेक्का लगाई सोही क्षेत्रको काम गराउने कार्य निरुत्साहित गर्नुपर्दछ । भेरिएसन सम्बन्धी व्यवस्थामा आइटमवाइज कामको परिमाण प्रतिशतमा नतोकी खरिद सम्झौता मूल्यको आधारमा मात्र सीमाको व्यवस्था गरेको छ । निर्माण कार्य गराउँदा र भेरिएसन स्वीकृत गर्दा २५ प्रतिशत सम्झौता क्वान्टिटि कबोल दरबाटै भुक्तानी गर्ने गरेकोले ऐनमा कामको आइटमवाइज परिमाण समेत तोकी थप परिमाणको काम गराउँदा पछिल्लो वर्षको दररेटबाट घटाघट गरी नेगोसिएसन गर्नुपर्ने र यस्तो आइटमको भुक्तानीमा मूल्य समायोजन नपाउने र थप भएको कामको कार्यपरिमाण समेत अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट स्वीकृत गराउनु पर्दछ । गुणस्तर परीक्षण अन्तर्गत निश्चित रकमभन्दा बढीका खरिद कार्यमा प्राविधिक परीक्षण अनिवार्य गर्ने, तेस्रो पक्षबाट मूल्यांकन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । गुणस्तर नियन्त्रण पक्ष अत्यन्तै कमजोर रहेको र निर्माण व्यवसायी जति पनि रकम घट्न पाउने व्यवस्थाले निर्माण कार्यमा दिगोपना नभएकोले घट्न सक्ने सीमा तोकी गुणस्तर नियन्त्रणमा कडाई गर्ने व्यवस्था थप गर्नुपर्ने देखिन्छ । गुणस्तर परीक्षण सम्मबन्धी प्रावधान कार्यान्वयनमा ध्यान दिनु पर्दछ । गुणस्तर परीक्षण गर्ने प्रयोगशालाको मापदण्ड निर्धारण गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक खरिद ऐन, नियम र संझौताका म्याद थपका आधार, पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति, जमानी जफत, कालो सूचिमा राख्ने जस्ता व्यवस्थाहरुको कार्यान्वयन नगर्ने र त्यस विपरीत गर्नेलाई विभागीय कारवाही गर्ने प्रावधान राख्ने पर्ने देखिन्छ । इन्जिनियरहरुले डेली डायरी राख्ने व्यवस्था गर्ने र म्याद थप, मूल्य समायोजन र कार्य सम्पन्न गर्ने प्रयोजनार्थ डेलि डायरी संलग्न गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने, ठेक्का म्याद समाप्त हुनुभन्दा अगावै म्याद थप गर्नुपर्ने भएमा सो कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । निर्माण व्यवसायी र ठेक्काहरुको कालो सूचि र रुग्ण ठेक्काहरुसमेतको विवरण सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको वेबसाइटमा राख्नुपर्ने देखिन्छ । लागत अनुमान स्वीकृत गरेको, नापी गरेको, कार्य स्वीकार गरेको, कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन तयार गरेको, निर्माण कार्य तथा वस्तु आपूर्तिको जाँचपास गरेको मिति अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । सार्वजनिक खरिद कार्यको अभिलेख व्यवस्थापनमा सम्बन्धित निकायले ध्यान दिनुपर्ने देखिएको छ । मालसामान र उपकरणको

सम्बन्धमा खरिद मिति, प्राप्ति तथा उपयोग सम्बन्धी र निर्माण कार्यको अभिलेख (Inventory) तयार गर्नुपर्ने देखिन्छ । निर्माण व्यवसायीसँग रहेका उपकरण तथा वित्तीय अवस्था मूल्यांकन गर्दा निर्माण व्यवसायीले आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा बुझाएको कर विवरणमा संलग्न वित्तीय विवरण अनुसार हुनुपर्दछ ।

परामर्शदाताले पेश गरेको प्रतिवेदन अनुसार खरिद सम्झौता गर्दा कबोल अंक तथा कार्य सम्पन्न अंकमा ठूलो अन्तर देखिने गरेकोले लागत अनुमानको परिमाणमा सामान्यतः १५ प्रतिशतभन्दा बढी फरक परेमा परामर्शदातालाई जिम्मेवार बनाउने कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक खरिदमा राज्यको करिव ६० प्रतिशत भन्दा बढी खर्च हुने र खरिद व्यवस्थापन कार्य जटिल देखिने गरेको छ । सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापनको प्रमुख समस्याहरु र तिनको समाधानको लागि सम्बन्धित पक्षहरुबाट ध्यान दिनुपर्ने, आवश्यकता र क्षमताको विकास, सूचना संचारको व्यवस्था तथा अभिलेख व्यवस्थामा समेत सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ । गुणस्तर नियन्त्रण पक्ष अत्यन्तै कमजोर रहेको र निर्माण व्यवसायी जति पनि रकम घट्टन पाउने व्यवस्थाले निर्माण कार्यमा दिगोपना नभएकोले घट्टन सक्ने सीमा तोकी गुणस्तर नियन्त्रणमा कडाई गर्ने व्यवस्था थप गर्नुपर्ने देखिन्छ । गुणस्तर परीक्षण सम्बन्धी प्रावधान कार्यान्वयनमा ध्यान दिनु पर्दछ । गुणस्तर परीक्षण गर्ने प्रयोगशालाको मापदण्ड निर्धारण गर्नुपर्दछ । उपभोक्ता समिति मार्फत काम गराउँदा सम्झौता बमोजिमको अवधिमा कार्य सम्पन्न नगरेमा म्याद थप र कारवाही सम्बन्धी व्यवस्था छैन । उपभोक्ता समिति मार्फत कार्य गराउँदा सम्झौता गर्दा कार्यतालिका पेश गर्नुपर्ने र सो अनुसार कार्य सम्पन्न भएको सुनिश्चित हुने गरी कार्यको नापी अभिलेख पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था थप गर्नुपर्ने देखिन्छ । उपभोक्ता समितिले कानूनी मान्यता प्राप्तिका लागि कुन निकायमा के कस्ता प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता हुनुपर्ने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था नभएकोले सोको स्पष्ट व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, विभिन्न वर्ष, महालेखापरीक्षकको कार्यालय

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६४ कानून किताब व्यवस्था समिति

Public procurement guideline 2080, Office of the Auditor General, Nepal

Project Procurement Management, Quentin w. Fleming, FMC press, Howland way, tustin California, USA, 2003

Project Risk Management guidelines, Dale F. Cooper, Stephen Grey, Geoffrey Raymond and Philwalker, Broadleaf Capital International, England, 2005

बैंकिङ्ग क्षेत्रको संस्थागत सुशासन एवम् प्रभाव पार्ने तत्वहरू

राजनविक्रम थापा *

विषय प्रवेश

सुशासन सबै क्षेत्रमा अपेक्षा गरिने विषय हो । संस्थाको दीर्घकालीन अस्तित्व र पृथक पहिचानका लागि संस्थागत सुशासन अपरिहार्य मानिन्छ । तर सुशासनलाई मापन गर्ने आधार र अनुगमन गर्ने कार्य तुलनात्मक रूपमा जटिल नै रहेकाले कार्यान्वयनको सवालमा भने यो विषय चुनौतीपूर्ण मानिन्छ । पछिल्लो समय संगठनमा आवद्ध विभिन्न सरोकारवालाहरूको आकांक्षालाई पारदर्शी र उत्तरदायी ढंगबाट सम्बोधन गर्ने विशेष प्रणालीको रूपमा संस्थागत सुशासन स्थापित हुँदै गएको देखिन्छ । संस्थागत सुशासनको सैद्धान्तिक धरातल व्यवस्थापनको पूर्ण पारदर्शिता, इमान्दारिता, जबाफदेहितामा टिकेको हुन्छ । यसका अतिरिक्त लगानीकर्ताको हित र सार्वजनिक सरोकारका विषय पनि उत्तिकै रूपमा गाँसिएको हुन्छ । सुशासनको विषयमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय निकाय तथा विद्वानहरूले आफ्ना विचार तथा परिभाषाहरू दिएका छन् । तर यस विषयमा आर्थिक विकास तथा समन्वय संगठन (Organization for Economic Co-operation and Development-OECD) ले विभिन्न समयमा धेरै मुलुकहरूको अवस्थालाई समेटी अध्ययन अनुसन्धान गर्नुका साथै सुशासनका सिद्धान्तहरू समेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । उक्त संस्थाले संस्थागत सुशासनलाई कुनै पनि संगठनको निर्देशित तथा सञ्चालित हुने प्रक्रिया र पद्धतिको रूपमा परिभाषित गरेको छ । जसले संगठनमा आवद्ध सञ्चालक समिति, शेयरधनी, व्यवस्थापन पक्ष, तथा अन्य सरोकारवालाहरूको अधिकार तथा दायित्वलाई किटान गर्नुका साथै निर्णय प्रक्रियाका लागि नीति नियमको पालना गर्न बाध्य तुल्याउँछ^१। संस्थागत सुशासनका सम्बन्धमा उक्त संस्थाले केही आधारभूत सिद्धान्त समेत प्रस्तुत गरेको र धेरै संगठनहरूले त्यसलाई नै आधार मानी मार्गदर्शन एवम् आन्तरिक नीति तर्जुमा गर्ने गरेको देखिन्छ । विगतमा आर्थिक भ्रष्टाचार र अनियमिताका अतिरिक्त अधिकारप्राप्त निकायबाट हुने नीतिगत भ्रष्टाचारलाई कमजोर सुशासनको कडीको रूपमा सर्वसाधारणको बुझाई रहने गरेको देखिन्छ । तर आजकल जनताले पाउनु पर्ने सेवा सुविधाको गुणस्तर, सूचनाको हक, सार्वजनिक निर्णयको जानकारी लगायतका विषयहरू पनि यससँग जोडिने गरेका छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा राजनैतिक र प्रशासनिक क्षेत्रमा सुशासनको अवस्था कमजोर रहेको प्रतिवेदनहरू सार्वजनिक हुने गरेको देखिन्छ भने देशको आर्थिक तथा समग्र विकासमा मुलुक अघि बढ्न नसक्नु र देशबाट निरन्तर

* लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकसँग सम्बद्ध हुनका साथै संस्थागत सुशासन विषयमा पि.एच.डीको सोधकार्यमा संलग्न हुनुहुन्छ । लेखमा व्यक्त विचार उहाँको निजी विचार हुन ।

2 Corporate governance is Procedure and process according to which an organization is directed and controlled. The corporate governance specifies the distribution of right and responsibilities among the different participants in the organization - such as the board, manager, shareholder and other stakeholders and lays down the rules and procedures for decision making (Organization for Economic Co-operation and Development- OECD)

जनशक्ति पलायन हुनुको प्रमुख कारक तत्वको रूपमा कमजोर सुशासनको अवस्थालाई लिइन्छ । राजनैतिक र प्रशासनिक तवरको सुशासनलाई सुधार गर्न संवैधानिक र राजनैतिक तवरबाटै प्रयास हुनु आवश्यक होला तर नाफामूलक क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न वैज्ञानिक विधि र पद्धतिको पालना अपरिहार्य हुन्छ । अभू पूर्णतः जनताको विश्वासमा टिक्नु पर्ने बैकिङ्ग क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनको महत्व एवम् आवश्यकता अधिक हुन्छ । बैकिङ्ग क्षेत्रमा दीर्घकालीन असर पार्ने प्रतिष्ठा जोखिम (Reputational Risk) को मूल श्रोत नै संस्थामा संलग्न मानिस र तिनका गलत प्रवृत्ति र आचरणहरूलाई मानिन्छ । जुन विषयको प्रत्यक्ष सरोकार संस्थाका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूको आचरण, आचार संहिता र सुशासनसँग गाँसिएको हुन्छ । कुनै कानून वा नीति निर्देशन मार्फत गरिएका बाध्यकारी व्यवस्थाले मात्र बैकिङ्ग क्षेत्रमा असल सुशासन स्थापित गर्न सकिदैन । यो सैद्धान्तिक भन्दा पनि बढि व्यवहारिक र आचरणगत विषय हो । अतः यस लेखमा बैकिङ्ग क्षेत्रको सुशासनको समग्र अवस्था, प्रवृत्ति र प्रभाव पार्ने प्रमुख तत्वका बारेमा प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ ।

नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा संस्थागत सुशासनको अवस्था र प्रवृत्ति

नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रको विकास र विस्तारसँगै क्रमिक रूपमा सुशासन पालना हुन नसकेका घटना सार्वजनिक हुनका साथै संस्थाहरू यसकै कारण समस्यामा परेका समाचारहरू सार्वजनिक हुन थाले पछि नेपाल राष्ट्र बैकले पहिलो पटक वि.सं. २०५८ साउन १ गतेदेखि लागू हुने गरी **वाणिज्य बैकहरूले पालना गर्नु पर्ने संस्थागत सुशासन संस्थागत सम्बन्धी व्यवस्था** (निर्देशन नं ६) जारी गरेको थियो । तत्पश्चात वित्तीय प्रणालीमा देखिएका गलत अभ्यास र समस्याहरूलाई समेत सम्बोधन गर्दै उक्त निर्देशनमा समय सापेक्ष परिमार्जन गर्दै आएको छ । उक्त निर्देशनमा वित्तीय संस्था सञ्चालन र सुशासन कायम गर्ने विषयसँग सम्बन्धित न्यूनतम स्वीकारयोग्य आचरण, सञ्चालकहरूको क्षेत्राधिकार, कामकारवाहीप्रति सञ्चालकको जवाफदेहिता, वित्तीय स्वार्थ, कर्जा लिन बन्देज, अन्य संस्थामा सञ्चालक, सल्लाहकार वा कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्न बन्देज, विभिन्न कार्यमा पदीय बन्देज, अभिलेख व्यवस्थापन गोपनीयता कायम राख्नु पर्ने, समितिको बैठकमा नियमितता, उमेरको हद सम्बन्धी व्यवस्था, विभिन्न कार्यगत समितिमा जिम्मेवारी, लेखापरीक्षण समितिको व्यवस्था लगायतका प्रमुख व्यवस्थाहरू समेटिएको देखिन्छ ।

विभिन्न कालखण्डमा नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा बैकका पदाधिकारीहरूले प्राप्त अधिकार दुरुपयोग गरी व्यक्ति वा समूहले लाभ आर्जन गरेका घटनाहरू सार्वजनिक हुने गरेकै छ । अभू विगतमा समस्यामा परेका अधिकांश संस्थाहरू मूलतः सुशासनकै पालना गर्न नसकी छोटो अवधिमा नै संकटमा पर्ने र बन्द समेत हुने पुगेका दृष्टान्त यस क्षेत्रमा छ । संस्थागत सुशासनको सीमारेखा काटेर वित्तीय अपराधसम्मका घटनाहरूमा कतिपय पदाधिकारीहरू समेत कारवाहीका भागिदार भएका देखिन्छ भने कति कारवाहीबाट उम्कने र सफाई पाउने गरेको पनि देखिएको छ । नेपालमा बैकिङ्ग कसूर ऐन आउनु पूर्व संस्थागत सुशासन पालनाको विषय नैतिक विषय मानिने गरेको भएतापनि अधिकारको दुरुपयोग र कतिपय आर्थिक अनियमितताका विषयहरू समेत बैकिङ्ग कसूरका रूपमा बैकिङ्ग कसूरको रूपमा परिभाषित भई कारवाहीको दायारामा आएपछि सुशासनप्रतिको बुझाई र सोको उल्लंघनपछि हुने कारवाहीको स्वरूपमा पनि बदलाव आएको देखिन्छ । काम गर्ने क्रममा आवश्यक ज्ञान र अनुभवको कमी भई बिना नियत गरिएका गल्ती कमजोरीहरूलाई सामान्य निर्देशनबाट सुधार हुने क्रमको थालनी भएको देखिन्छ भने कसूरजन्य र नियतवस नै गरिएका गल्ती कमजोरीलाई कानूनी कारवाहीको प्रक्रियातर्फ लैजाने अभ्यास बढिरहेको देखिन्छ । गम्भीर प्रकृतिका घटनाहरू समेत अदालती प्रक्रियामा जाँदा न्यायिक निरूपणका लागि लाग्ने अनिश्चित समय र त्यसबाट हुने संभावित नोक्सानीका

बारेमा बैकिङ्ग क्षेत्रलाई सधैं अन्योलको अवस्था सृजना हुने देखिन्छ । विगतमा सञ्चालक समिति वा संस्था सञ्चालनमा प्रमुख भूमिका भएका व्यक्तिहरू नै संस्थाको दैनिक कारोबारमा प्रत्यक्ष रूपमा जोडिन खोज्ने, कर्मचारी नियुक्ति, खरिद प्रक्रिया लगायत सञ्चालन प्रकृतिका निर्णयमा बोर्डको हस्तक्षेप हुने, एकाघरका सदस्यहरू एकै संस्थाको सञ्चालक समितिमा रहन उत्सुक हुने, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा

बक्स : बैकिङ्ग क्षेत्रमा सुशासनको प्रवृत्ति	
एक दशक पहिले	पछिल्लो समय
<ul style="list-style-type: none"> एकाघरका व्यक्ति वा सीमित समूहबाट बैंक तथा वित्तीय संस्था सञ्चालन गर्ने, एकाघर परिवारबाट एकभन्दा बढि व्यक्ति सञ्चालक रहने । एकै व्यक्ति वा समूहले एकभन्दा बढि वित्तीय संस्थामा लगानी गर्ने, आफू आफ्नै र एकाघर परिवारमा कर्जा प्रदान गर्ने संस्था समस्यामा परे पनि पारिश्रमिक तथा सुविधा अधिक निर्धारण गर्ने, बैकिङ्ग क्षेत्रको ज्ञान विना पनि निर्णयमा एकाधिकार र पारदर्शिता र जवाफदेहिता वा वेवास्ता गर्ने, 	<ul style="list-style-type: none"> आफ्नो प्रभावमा पार्न सक्ने व्यक्तिलाई जिम्मेवारी प्रदान गर्ने बीमा, लघुवित्त, मर्चेन्ट बैंक लगायत पुरक व्यवसायमा संलग्न हुने घरभाडा वा सेवा खरिद कार्यमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुने व्यवस्थापन तहमा अधिक प्रभावका कर्मचारी भर्ना गर्ने व्यक्तिभन्दा कम्पनीहरूको सञ्जाल मार्फत सञ्चालनमा हस्तक्षेप गर्ने घरजग्गा तथा शेयर कारोबारमा आफु आवद्ध संस्थाको दुरुपयोग गर्ने नैतिक विषयको रूपमा नलिई कानूनी उपचारमा केन्दीत हुने

कर्जा प्रवाह र उपयोगमा संलग्न हुने, आर्थिक सुविधा निर्धारण र उपयोगमा बढि चासो लिने, निर्णयाधिकार सीमित व्यक्ति वा समूहमा केन्द्रित गर्ने लगायतका प्रवृत्ति बैकिङ्ग क्षेत्रमा विद्यमान थियो । तर पछिल्लो समयमा केन्द्रीय बैंकको संस्थागत सुशासन सम्बन्धी निर्देशन मार्फत प्रत्यक्ष रोक लगाइएका विषयहरूलाई सिधै उल्लंघन गर्ने परिपाटीमा कमी देखिए पनि कानूनी तिकडम अपनाउने र आसय तथा निर्देशनको उद्देश्यभन्दा पनि बढि आफ्नो अनुकूल व्याख्या विश्लेषण गरी सीमित व्यक्ति वा समूहको हितमा काम गर्ने पद्धति स्थापित हुँदै गएको देखिन्छ । प्रमुख कार्यकारी अधिकृत छनौट गर्दा व्यवसायिक र पेशागत क्षमता भएका व्यक्तिलाई प्रतिस्पर्धाबाट छनौट गर्नभन्दा पनि आफू वा आफ्ना स्वार्थ अनुकूल छनौट गर्ने । निर्देशनले रोक लगाएको अवस्थालाई छलछात्र गरी एकै समूह वा नजिकका व्यक्तिहरूको बोर्डमा बाहुल्यता बढाउने लगायतका नकारात्मक प्रवृत्ति बैकिङ्ग क्षेत्रमा बढिरहेको देखिन्छ । बैकिङ्ग क्षेत्रका अनुभवी नरहेका र विषयवस्तु नबुझेका सञ्चालकहरू नियुक्त गर्ने, व्यवसायिक वा स्वतन्त्र सञ्चालकलाई मर्म अनुसार नियुक्ति नगर्ने, गरे पनि काम गर्ने अवसर प्रदान नगर्ने, लामो पदावधि र बढी उमेरसम्म एकै व्यक्तिको नियन्त्रण र प्रभावमा संस्था सञ्चालन गर्ने, संस्थाको नियमित प्रकृतिका काममा हस्तक्षेप गर्ने, गुट उपगुट सृजना गरी आन्तरिक द्वन्द्व र असमझदारी सृजना गर्ने लगायतका कमजोर सुशासनका रोग यस क्षेत्रमा विद्यमान नै छन् । यस्ता प्रवृत्तिबाट उत्पन्न हुन सक्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्न राष्ट्र बैंकले प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको पदावधि, उमेर र सञ्चालकको उमेरहद तोकिदिएको भएतापनि कानूनी उपचारको नाममा संस्थालाई कमजोर बनाउने

घटनाहरू पनि देखिएकै छन् । संस्थागत सुशासनको आधारभूत सिद्धान्त भन्नु नै सञ्चालक समितिमा बैकिङ्ग क्षेत्र बुझेका र बैकिङ्ग व्यवसायलाई मर्यादित रूपमा सञ्चालन गर्न मार्गनिर्देश गर्न सक्ने व्यक्तिको चयन हो, जुन नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा सधैं आकाशको तारा जस्तै भएको देखिन्छ ।

बैकिङ्ग क्षेत्रको सुशासनलाई प्रभाव पार्ने मुख्य तत्वहरू

बैकिङ्ग क्षेत्रको संस्थागत सुशासनलाई के कस्ता तत्वहरूले प्रभाव पार्दछन्? वा संस्थागत सुशासनलाई मापन गर्न के कस्ता विषयवस्तुहरू समेटिनु पर्ला भन्ने विषय अध्ययन कै विषय हो । यस विषयमा आर्थिक विकास तथा समन्वय संगठन (OECD) ले समय समयमा विभिन्न मुलुकहरूको अवस्थालाई समेटी अध्ययन अनुसन्धान गर्नुका साथै सुशासनका सिद्धान्तहरू समेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । उक्त संस्थाका अनुसार प्रभावकारी संरचनाको सुनिश्चितता, शेयरधनीका आधारभूत अधिकारहरू, शेयरधनीहरूको उचित व्यवहार, सरोकारवालाको भूमिका, खुलासा र पारदर्शिता (Disclosure and transparency) सञ्चालक समितिका जिम्मेवारीहरूलाई मुख्य पक्षको रूपमा औल्याएको छ । यसका अतिरिक्त विभिन्न मुलुकहरूमा भएका फरक फरक अध्ययनहरूले सुशासनलाई प्रभाव पार्ने विभिन्न तत्वहरूको पहिचान, विश्लेषण र व्याख्या गरेका छन् । तर ती सबै तत्वहरूमा सबै मुलुक र वातावरणमा समान रूपले कार्यान्वयन गर्न सकिदैन । मुलुकमात्र हैन स्थापित कम्पनीहरूको बीचमा पनि आन्तरिक प्रकारका विशेषता, संस्कार र पद्धति हुने गर्दछ, जसले सुशासनका विषयको पालना र त्यसबाट प्राप्त हुने नतिजालाई प्रभावित पार्दछ । बैकिङ्ग क्षेत्रलाई देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड मानिने भएकोले पारदर्शिता र जवाफदेहितासँग सम्बन्धित विषय बैकिङ्ग क्षेत्रमा अझै बढी आवश्यक र महत्वपूर्ण हुने विषयमा सबैजसो अनुसन्धानकर्ताहरूले जोड दिएका छन् । नेपालको सन्दर्भमा विश्लेषण गर्दा वित्तीय क्षेत्रको संस्थागत सुशासनमा नीतिगत व्यवस्थाको प्रभाव सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन (सिग्देल र कोइराला, २०१५) प्रतिवेदनमा संस्थागत सुशासनका आधारभूत सिद्धान्त समेतका आधारमा प्रस्तुत प्रस्तुत संरचना तलका चित्रमा समेटिएको छ ।

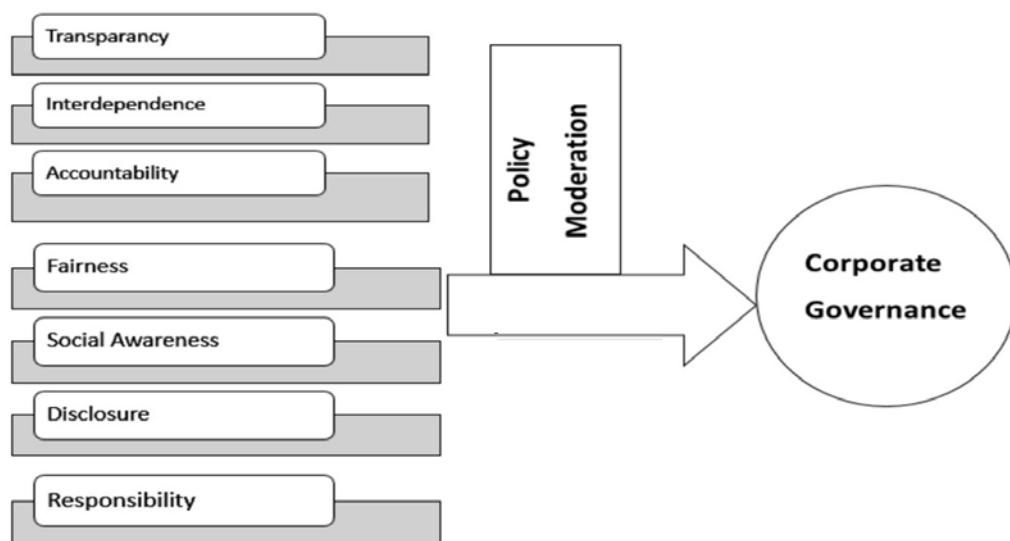

Figure : Factors Affecting Corporate Governance

संस्थागत सुशासनको सर्वमान्य सिद्धान्तमा समेत समेटिएका उल्लिखित तत्वहरूको अतिरिक्त नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने केही प्रमुख तत्वहरूको विद्यमान अवस्थालाई संक्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. स्वामित्वको संरचना (Ownership Structure) :

संस्थाको स्वामित्व संरचनाले संस्थागत सुशासनलाई मुख्य रूपमा प्रभाव पार्ने कुरामा धेरैजसो अध्ययनहरूले जोड दिएका छन् । संस्थाको सञ्चालक समिति नै शेयर संरचनाको अनुपातमा छनौट हुने भएकोले लगानीकर्ताहरूको समग्र क्षमता र अवस्थाले सुशासनको अवस्थालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ । बैकिङ्ग क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेश हुँदा शेयर स्वामित्व, संरचना, सञ्चालकहरूको योग्यता र क्षमता लगायत संस्थागत सुशासनका आधारभूत र न्यूनतम पक्षहरूलाई समेत महत्व दिइएको देखिँदैन । तत्कालीन अवस्थामा एकै व्यक्ति वा समूहले ठूलो हिस्सा लगानी गरी बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापना गर्न, सीमित व्यक्ति वा समूहको लगानीमा बैंक तथा वित्तीय संस्था खोल्न, सञ्चालक समितिमा एकै घरपरिवारको सदस्यहरू रहन, आफू आवद्ध बैंकबाट कर्जा सुविधा लगायतका हितानुकूल सुविधा उपयोग गर्न र घरानीय र महाजनहरूले बैकिङ्ग व्यवसायलाई समेत आफ्नो अन्य निजी व्यवसायको रूपमा सञ्चालन गर्न समेत नीतिगत रूपमा बन्देज नलगाइएको कारण विस्तारै सुशासनका समस्याहरू देखिन थालेको देखिन्छ । तर पछिल्लो समयमा केन्द्रीय बैंकले एक समूहबाट लगानी गर्न पाउने सीमा घटाउदै लैजानुको साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको चुक्तापुँजीमा वृद्धि गरी गाभ्ने गाभ्ने नीतिलाई प्राथमिकता दिन थालेकोले एकै व्यक्ति वा समूहको संस्थामा प्रभाव घट्दै गएको छ । अझै पनि ठूला व्यवसायिक घरानाका बैंकको रूपमा बैंकलाई चिनाउने र उनीहरूले निर्माण गरेको सोच अनुसार संस्था सञ्चालन हुने अवस्था भने देखिएकै छ । सरकारी स्वामित्वमा रहेका बैंक तथा विदेशी संस्थाहरूको लगानी रहेका बैंकहरूको सुशासनको अवस्था पनि निजी क्षेत्रको बैंकहरूको भन्दा पृथक रहेको दृष्टान्त छ ।

२. लेखापरीक्षण समितिको भूमिका (Role of Audit committee): संस्थागत सुशासनको अवस्थालाई प्रतिबिम्बित गर्ने तत्व लेखापरीक्षण समिति र उक्त समितिको कार्यसम्पादन पनि हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हरहिसावलाई स्पष्ट र पारदर्शी बनाउन तथा सोको प्रतिवेदन सेयरधनीहरूलाई प्रदान गर्ने जिम्मेवारी बाह्य लेखापरीक्षकको हुन्छ । साथै, संस्थाको लेखापरीक्षण तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सुदृढ गर्न र ऐन, कानून तथा नीति नियमको पालना गर्न गराउन गैर कार्यकारी सञ्चालकको संयोजकत्वमा लेखापरीक्षण समितिको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । उक्त समितिको काम कारवाही र भूमिकाले संस्थाको संस्थागत सुशासन प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा विद्यमान लेखापरीक्षण समितिमा तोकिएका सञ्चालकहरूका योग्यता, क्षमता र कार्यसम्पादनको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा उक्त समितिले आवश्यकता र उद्देश्य अनुरूप प्रभावकारी भूमिका खेल्न सकेको भने देखिँदैन । यस्ता समितिहरू खास गरी नीतिगत व्यवस्थाको पालना गराउने उद्देश्यले मात्र कार्य सम्पादन गर्ने गरेकोले संस्थामा भएका अनियमितता र जोखिमका घटनाहरूलाई उजगार गर्न सकेको देखिँदैन ।

३. स्वतन्त्र सञ्चालकको भूमिका (Role of Independent Director) : बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका कुनै व्यक्ति वा समूहको प्रभाव गर्ने उद्देश्यले बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ मा नै शेयरधनी बाहेकबाट स्वतन्त्र सञ्चालक नियुक्त गर्नु पर्ने प्रावधान राखिएको छ । यस्ता सञ्चालकको भूमिका

र कार्यसम्पादनले संस्थाको संस्थागत सुशासनलाई प्रभाव पार्न सक्दछ । तर नेपालको विद्यमान अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा कानून पालनाका दृष्टिले स्वतन्त्र र व्यवसायिक सञ्चालक नियुक्त गरिने गरिएको भएतापनि कमै संस्थाहरूले मात्र उनीहरूलाई स्वतन्त्र रूपमा सल्लाह प्रदान गर्ने र नीतिगत पृष्ठपोषणमा उपयुक्त तवरबाट उपयोग गर्न गरेको पाइन्छ । सञ्चालकहरूको समूहगत भागबण्डामा सकेसम्म स्वार्थसमूहबाट नै नियुक्त गर्ने प्रचलनले गर्दा उद्देश्य अनुरूपको प्रतिफल हासिल हुन सकेको भने देखिदैन ।

४. **जोखिम संस्कृति (Risk Culture)** संस्थाहरू को जोखिम बहन गर्न सक्ने क्षमता र संस्थाले अबलम्बन गरेको जोखिम संस्कृतिले पनि संस्थागत सुशासनको अवस्थामा प्रभाव पार्न सक्छ । नेपालको सन्दर्भमा संस्थाहरूले अल्पकालीन लाभका लागि पालना गर्नु पर्ने नीति निर्देशनलाई पनि नजरअन्दाज गर्ने र जुनसुकै परिस्थितिमा पनि प्रतिफल बढाउने रणनीति अख्तियारी गर्दा संस्थागत सुशासन कमजोर हुन सक्ने अवस्था रहन्छ । विद्यमान ऐन, कानून, नीति निर्देशनको मर्म अनुरूप संस्थामा निहित जोखिम न्यूनीकरण नगरी अनुपालना र कानूनी तिकडमको भरमा संस्थामा दीर्घकालीन दायित्व एवम् संभावित जोखिम सृजना हुने अवस्था हुन सक्छ । नीति नियम र जोखिम व्यवस्थापनका असल अभ्यास कार्यान्वयनमा ल्याउन भन्दा पनि नियामकले जारी गरेका निर्देशनलाई मात्र मापदण्ड मानेर अधि बढ्ने प्रचलन नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

५. **खुलासा र पारदर्शिता (Disclosure and transparency)** : अन्य क्षेत्रको तुलनामा नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा पारदर्शिताको अवस्था सुदृढ मानिन्छ । सरोकारवालाहरूलाई प्रदान गर्नु पर्ने सूचना र जानकारीहरू विभिन्न माध्यमबाट प्रदान गर्ने विषयमा यो क्षेत्र सुदृढ मानिन्छ । वासेल कमिटीले तोकेको मापदण्डका सूचनादेखि लिएर नियमनकारी निकायले समय समयमा तोकेका सबै सूचना र जानकारी प्रदान गर्ने विषय यस अन्तर्गत समावेश भएका हुन्छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका सरोकारवालाहरू फरक प्रकारका हुने भएकोले सबैलाई एकै प्रकारको भाषा वा माध्यमबाट केही असहज हुने अवस्था भने विद्यमान छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहक तथा ऋणीसँग गरिने कतिपय सम्झौताहरू अंग्रेजी भाषामा हुने, स्पष्ट खुलाएर नलेखिने, फरक अर्थ लाग्ने किसिमको हुने लगायतका समस्या र गुनासोहरू यस क्षेत्रमा आउने गरेको देखिन्छ । खास गरी संस्थाको शेयरको मूल्यलाई प्रभाव पार्न सक्ने सूचना तथा जानकारीहरू सीमित व्यक्ति वा समूहले फरक समयमा प्राप्त गरी लाभ लिन सक्ने अवस्था भने विद्यमान रहेको देखिन्छ ।

६. **जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व (Responsibility and Accountability)** : बैंक तथा वित्तीय संस्थामा संस्थाको सञ्चालक समिति र व्यवस्थापनले गर्नुपर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार स्पष्ट तोकिएको हुन्छ । तर व्यवहारमा सम्बन्धित पक्षले त्यसको जिम्मेवारी लिने वा आफ्नो निर्णय र कामकारवाहीप्रति उत्तरदायी हुने सवालमा विभिन्न समस्याहरू देखिने गरेको छ । सुशासनको सर्वमान्य सिद्धान्त विपरित एकअर्काको अधिकार वा कार्यक्षेत्रमा हस्तक्षेप गर्ने, आपसी विवाद सिर्जना गर्ने, गुटउपगुट हावी हुने अवस्था भएमा संस्थामा सुशासनको पक्ष कमजोर हुन जान्छ । एकै व्यक्तिहरू लामो समयवधिसम्म पदमा बहाल रहने, जिम्मेवारी पन्छाउने वा आवश्यक मात्रामा अख्तियारी प्रत्योजन नगर्ने र नीतिगत असफलताका कारण सृजित परिणामको जिम्मेवारी नलिने प्रवृत्तिले संस्थागत सुशासनमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ ।

७. **नियमनको अवस्था (Status of Regulation)** : नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्र नियामकीय निकायबाट नै अधिक नियन्त्रित र निर्देशित प्रकृतिको हुने भएकोले केन्द्रीय बैंकबाट जारी गरिएका नीति निर्देशनको प्रभाव नै

समग्र वित्तीय प्रणालीको सुशासन प्रभावकारितामा जोडिएको देखिन्छ । सर्वसाधारणको पूर्ण विश्वासमा चल्नु पर्ने क्षेत्र भएकाले बैकिङ्ग क्षेत्रको सुशासनलाई चुस्त राख्न पारदर्शिता, जवाफदेहिता, यथार्थता लगायतका विषयमा केन्द्रीय बैंकले बढी नै चासो दिने गरेको देखिन्छ । नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुशासनको न्यूनतम आधार भनेको केन्द्रीय बैंकबाट जारी गरिने निर्देशन र त्यसको कार्यान्वयन पक्ष नै हो ।

अन्तमा,

बैकिङ्ग क्षेत्र अन्य व्यवसायिक क्षेत्रभन्दा संवेदनशील र एक अर्काप्रतिको आपसी विश्वास र सद्भावमा आधारित क्षेत्र पनि हो । यस क्षेत्रको प्रभावकारिताका लागि व्यवसायिक इमान्दारिता, नैतिकता र सुशासनको विषयलाई प्राथमिकतामा राखिएको हुन्छ । कुनै कानून वा नीति निर्देशन मार्फत गरिएका बाध्यकारी व्यवस्थाले मात्र बैकिङ्ग क्षेत्रमा असल सुशासन स्थापित गर्न सकिदैन । यो सैद्धान्तिकभन्दा पनि बढी व्यवहारिक र आचारणगत विषय हो । संस्थागत सुशासनलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरू सबै स्थान र क्षेत्रमा एकै प्रकारको हुदैनन् । स्थान, क्षेत्र, कारोवारको प्रकृति लगायतका तत्वहरूको समेतका आधारमा यस्तो तत्व पहिचान गरी असल सुशासनको प्रयत्न हुनु आवश्यक हुन्छ । प्रत्येक व्यक्ति इमान्दार र आत्मानुशासनमा नबसेसम्म संस्थामा सुशासन कायम गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण हुन्छ । सुशासनको विषयलाई समयमा नै संबोधन गर्न नसक्दा गलत गतिविधि बढ्न गई वित्तीय अपराधमा समेत परिणत हुनसक्ने भएकोले यसको पूर्णतः पालनामा सबै पक्ष संवेदनशील हुनै पर्दछ । वित्तीय संस्थामा सुशासन पालना गर्ने गराउने प्राथमिक जिम्मेवारी सम्बन्धित संस्थाको नै हुने भएतापनि कानूनी रूपमा अधिकार प्राप्त निकायहरूबीच विवाद वा समस्या सृजना हुँदा नैतिक रूपमा जिम्मेवारी दिनुको सट्टा कानूनी उपचारमा नै निर्भर हुनपर्ने बाध्यात्मक अवस्था रहेको छ । संस्थामा निर्णय गर्ने हरेक पक्षले आफ्नो काम कर्तव्य र जिम्मेवारीलाई बुझेर उत्तरदायित्व बहन गर्ने नैतिक आधार निर्माण नगर्दासम्म सुशासनका समस्याहरू आईनै रहन्छ । संस्थागतमा सुशासन कुनै एक पक्षको प्रयास र इमान्दारिताबाट मात्रै कायम गर्न नसकिने विषय भएकोले सबै सरोकारवालाहरूको इमान्दार प्रयास र प्रतिवद्धताको खाँचो जहिले पनि आवश्यक हुन्छ । समग्र वित्तीय क्षेत्रको सुशासनलाई प्रभावकारी तुल्याउन विद्यमान नीति नियमलाई समयसापेक्ष परिमार्जन गर्दै कार्यान्वयनको तहमा विशेष महत्व दिनु समेत अपरिहार्य देखिन्छ । बैकिङ्ग क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न वा गराउन अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रचलनमा आएका स्थापित सिद्धान्त र मान्यतालाई पनि अनुशरण गर्दै लैजानु पर्दछ । बैंक सञ्चालनमा सीमित समूह वा गुटको भूमिकालाई न्यूनीकरण गर्दै पेशागत र व्यवसायिक पक्षको संलग्नता सुनिश्चितता गर्ने नीतिगत संरचनाले सुशासनको अवस्था सुदृढ गर्न मद्दत पुग्दछ ।

नेपालको सार्वजनिक खरिदमा खरिदको पूर्व तयारी सम्बन्धी व्यवस्था

घनश्याम पराजुली *

विषय प्रवेश

कुनै पनि सार्वजनिक निकायले आफूलाई तोकिएका जिम्मेवारीहरू पुरा गर्न प्राप्त गरेको साधन स्रोतलाई सही रूपमा उपयोग गर्नु पर्ने र उपयोग गर्न नसकेमा यस सम्बन्धमा जवाफदेहिता लिनु पर्दछ। निकायले साधन स्रोतको उपयोगबाट मालसमान, निर्माण कार्य, परामर्श सेवा र अन्य सेवा प्राप्त गर्नु पर्ने र यसरी प्राप्त गर्ने प्रकृयालाई सार्वजनिक खरिद भन्ने गरिएको छ। सार्वजनिक खरिदले उपयोग गरिएका साधन स्रोतको अधिकतम प्रतिफल दिन दिएको हुनुपर्दछ। यस अनुसार अधिकतम प्रतिफल लिने गरी साधन स्रोतको उपयोग गर्दा प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, ईमान्दारिता, जवाफदेहिता र विश्वसनीयता प्रबर्द्धन गरी मितव्ययी तथा विवेकपूर्ण ढङ्गबाट गरेको हुनु पर्दछ। असल सार्वजनिक खरिद प्रणालीले गुणस्तर, परिमाण, स्रोत, मूल्य र समयलाई आदर्शको रूपमा लिएको हुनुपर्दछ। सार्वजनिक खरिदले जवाफदेहिता, प्रतिस्पर्धात्मकता, निष्पक्ष, व्यवहार, ईमान्दारिता, पारदर्शिता, मुद्राको सार्थकता, मितव्ययीता र प्रभावकारितालाई आफ्ना सिद्धान्तको रूपमा अवलम्बन गर्न सक्दछ।

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ ले खरिदलाई सार्वजनिक खरिद ऐन बमोजिम कुनै माल समान परामर्श सेवा वा अन्य सेवा प्राप्त गर्ने वा कुनै निर्माण कार्य गर्ने वा गराउने कार्य भनी परिभाषित गरेको छ भने UNICITRAL Model Law on Procurement ले Public Procurement means the acquisition of goods, construction or services by a procuring entity भनी परिभाषित गरेको छ।

बेलायतको नेशनल अडिट अफिसले गरेको परीक्षण अनुसार प्रतिस्पर्धात्मक खरिद विधि अवलम्बन गर्दा सरकारलाई ७७ बिलियन पाउण्ड बराबरको रकम वार्षिक रूपमा बचत हुने देखाएको पाइन्छ। प्रस्तुत लेखमा नेपालको सार्वजनिक खरिदमा खरिदपूर्वको तयारी सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको समीक्षा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

खरिद कारवाहीको तयारी

सार्वजनिक खरिदको जग (Foundation) भन्नु नै खरिद कार्य पूर्वको तयारी हो। यसैका आधारमा सार्वजनिक निकायले अवलम्बन गरेको खरिद कारवाहीले उचित नतिजा हासिल गर्दछ। खरिदको तयारीले खरिदका लक्ष्य प्राप्तिमा योगदान गरेको हुन्छ। सार्वजनिक निकायले कुनै खरिद कारवाहीको तयारी गर्दा खरिद आवश्यकताको पहिचान गर्ने, खरिद सम्बन्धी विभिन्न प्राविधिक कुरा समाधान गर्न र आपूर्तिकर्ताको उपलब्धता यकिन गर्न बजारमा प्रचलित खरिद सम्झौताको जानकारी लिने, अघिल्ला वर्षहरूमा समान प्रकृतिको मालसमान, निर्माण कार्य वा परामर्श सेवा वा अन्य सेवा खरिद गरिएको भए त्यस्तो खरिद प्रक्रियाको अध्ययन गर्ने, खरिदको विवरण, परिमाण र क्षेत्र

* नायब महालेखापरीक्षक महालेखापरीक्षकको कार्यालय

एकिन गर्ने, खरिदलाई बढी सुविधाजनक समूहमा विभाजन गर्ने वा प्याकेजमा समावेश गर्ने, खरिद योजना तयार गर्न लगाउने, खरिदको लागत अनुमान तयार गर्ने, खरिदको आर्थिक स्रोत र रकमको पहिचान गर्ने, खरिद विधिको छनौट गर्ने, र दुई करोड रुपैयाँसम्मको निर्माण कार्यको खरिद भन्दा बाहेकको अन्य खरिदमा बोलपत्र योग्यता वा पूर्व योग्यताको कारवाही गर्नु पर्ने वा नपर्ने कुरा यकिन गर्नु पर्दछ। अधिकार प्राप्त अधिकारीको लिखित आदेश बिना कसैले कुनै खरिद गर्न गराउन नहुने व्यवस्था रहेको छ। मालसामान खरिद सम्बन्धी कारवाही सुरु गर्नु अघि सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको खरिद एकाइले मालसामानको प्रकार, गुणस्तर, परिमाण सम्बन्धी विवरण, मालसामान आवश्यक पर्ने समय, खरिदको अनुमानित मूल्य, र मूल्य व्यहोरिने स्रोत समेत उल्लेख गरी महाशाखा, शाखाबाट खरिद माग प्राप्त गरी अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट स्वीकृत गराउनु पर्दछ।

खरिदको विवरण

सार्वजनिक निकायले मालसमान, निर्माण कार्य वा सेवा खरिद गर्नुअघि त्यस सम्बन्धी स्पेसिफिकेशन, योजना, नक्सा, डिजाइन, विशेष आवश्यकता वा अन्य विवरणहरू तयार गर्नु पर्दछ। यस्तो विवरण तयार गर्दा मालसमान, निर्माण कार्य वा सेवाको सम्बद्ध वस्तुगत प्राविधिक तथा गुणस्तरजन्य विशेषता र कामको आधारमा तयार गर्नु पर्दछ। यस अनुसार विवरण तयार गर्दा मालसमान, निर्माण कार्य वा सेवाको विशेषताहरू स्पष्टरूपमा बुझिने गरी उल्लेख गर्ने अर्को कुनै उपाय नभएको अवस्थामा बाहेक कुनै खास ब्राण्ड, ट्रेडमार्क, नाम, पेटेन्ट, डिजाइन, प्रकार, उत्पत्ति वा उत्पादकको नाम उल्लेख गर्ने नसकिने भएपनि उल्लेख नगरी नहुने अवस्थामा कुनै खास ब्राण्ड, ट्रेडमार्क, नाम, पेटेन्ट, डिजाइन, प्रकार, उत्पत्ति वा उत्पादकको नाम उल्लेख नगरी "सो सरह" भन्ने शब्दहरू उल्लेख गर्न सकिन्छ। बोलपत्र वा पूर्व योग्यता सम्बन्धी कागजातमा मालसमान वा निर्माण कार्य वा अन्य सेवाको प्राविधिक वा गुणस्तरजन्य विशेषताहरूको विवरण र परीक्षण (टेस्टिङ), मार्किङ्ग, प्याकेजिङ्ग, लेबलिङ्ग वा पुष्टीकरणको प्रमाणपत्र (कनफर्मिटी सर्टिफिकेट) सम्बन्धी आधार वा सङ्केत वा शब्दावली उल्लेख गर्दा त्यस्तो मालसमान वा निर्माण कार्य वा अन्य सेवाको कामसँग असम्बद्ध हुने, योग्य बोलपत्रदातालाई खरिद प्रक्रियामा सहभागी हुन कुनै किसिमले बाधा पुर्याउने वा औचित्य बिना प्रतिस्पर्धालाई सीमित गर्ने गरी विवरण, आधार, सङ्केत वा शब्दावली उल्लेख गर्न नसकिने व्यवस्था समेत रहेको छ।

सार्वजनिक निकायको प्रमुखले कुनै मालसामान, निर्माण कार्य वा सेवा खरिद गर्नु अघि स्पेसिफिकेशन, योजना, नक्सा, डिजाइन, विशेष आवश्यकता वा अन्य विवरण तयार गर्नु वा गराउनु पर्दछ। यस बमोजिम तयार भएको विवरण लागत अनुमान स्वीकृति गर्ने अधिकारीबाट स्वीकृत हुनु पर्छ। तर सुरुङमार्ग, रेलमार्ग, रज्जुमार्ग, केबलकारमार्ग र विशेष प्रकृतिका सडकमार्ग जस्ता जटिल र विशेष प्रकृतिका संरचनाको स्पेसिफिकेशन, योजना, नक्सा, डिजाइन, विशेष आवश्यकता वा अन्य विवरणहरू विभागीय प्रमुखबाट स्वीकृत गराउनु पर्दछ। यस बमोजिम तयार गरिएको विवरण तयार गर्दाका बखत पूर्वानुमान गर्न नसकिने भौगर्भिक रूपले जटिल प्रकृतिको निर्माण कार्य भएमा, विवरण तयार गरिसकेपछि प्राकृतिक प्रकोपजन्य परिस्थिति सिर्जना भएमा, विभागीय नर्स परिवर्तन भएमा, निर्माण कार्य सञ्चालन गर्ने पूर्व निर्धारित प्रविधि वा पद्धति परिवर्तन भएमा, विशेष र जटिल प्रकृतिको संरचना भई सो को कार्यान्वयनमा कठिनाई उत्पन्न भएको अवस्थामा संशोधन गर्न सकिन्छ। यसरी तयार भएको विवरण संशोधन गर्नु परेको अवस्थामा बाहेक कानूनी कारवाहीको लागि लेखी पठाउने कर्तव्य सार्वजनिक निकायको प्रमुखको र निज स्वयंले विवरण स्वीकृत गरेको भए एक तह माथिको अधिकारीको हुन्छ।

बजेट तथा निर्माणस्थलको व्यवस्था

सार्वजनिक निकायले खरिदको लागि आवश्यक बजेट व्यवस्था नभई खरिद कारवाही सुरु गर्नु नहुने व्यवस्था रहेको भए तापनि बजेटको व्यवस्था नभएपनि बहुवर्षीय सम्झौता बमोजिम गरिने खरिदको हकमा पहिलो वर्षको लागि आवश्यक बजेट व्यवस्था भएपछि अन्य वर्षको लागि खरिद कारवाही गर्न, र खरिद सम्बन्धी प्रारम्भिक तयारी गर्नु अत्यावश्यक भई सिलबन्दी दरभाउपत्र वा बोलपत्र आव्हान गर्ने, पूर्व योग्यताको दरखास्त आव्हान गर्ने, परामर्शदाताको सूची तयार गर्न सूचना प्रकाशन गर्ने, परामर्शदाताबाट प्रस्ताव माग गर्ने वा सिलबन्दी दरभाउपत्रको फाराम, बोलपत्र वा पूर्व योग्यता सम्बन्धी कागजात वा प्रस्ताव सम्बन्धी कागजात उपलब्ध गराउने जस्ता कार्य गर्न खरिद कारवाही सुरु गर्न सकिन्छ। सार्वजनिक निकायले निर्माणस्थलको व्यवस्था नभई, निर्माण स्थलबाट हटाउनु पर्ने रुख बिरुवा लगायतका संरचना हटाउने सुनिश्चितता नभई, मुआब्जा वा क्षतिपूर्ति वितरण गर्नु पर्नेमा सोको लागि बजेटको सुनिश्चितता नगरी तथा प्रचलित कानून बमोजिम गर्नुपर्ने वातावरणीय अध्ययनको प्रतिवेदन स्वीकृत नगराई बोलपत्र आव्हान गर्नु नमिल्ने व्यवस्था रहेको भए तापनि पहिले नै स्वीकृत भइसकेका आयोजना कार्यान्वयन गर्नु पर्दा, कुनै विशेष परियोजना कार्यान्वयन गर्ने गरी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएको अवस्थामा वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन स्वीकृत हुन बाँकी भए पनि बोलपत्र आव्हान गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। सार्वजनिक निकायले बहुवर्षीय सम्झौता बमोजिम गरिने खरिदको हकमा अन्य वर्षको लागि खरिद कारवाही गर्दा आवश्यक पर्ने बजेटको सुनिश्चितता गरेर मात्र खरिदको कारवाही सुरु गर्नु पर्दछ।

लागत अनुमान

सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्यको हकमा बाहेक एक लाख रुपैयाँसम्मको खरिद गर्ने अवस्थामा बाहेक कुनै पनि खरिदको लागि लागत अनुमान तयार गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले कुनै खरिदको लागत अनुमान तयार गर्दा खरिद सम्बन्धी सम्पूर्ण काम एउटै खरिद सम्झौताबाट हुन सक्ने वा काम पिच्छे छुट्टै खरिद सम्झौता गर्नु पर्ने, खरिद सम्झौता नवीकरण गर्न पर्ने वा नपर्ने, खरिदको अन्य कुनै विकल्प भए त्यस्तो विकल्प, खरिद सम्झौता बमोजिमको काम सम्पन्न गर्नको लागि लाग्न सक्ने अधिकतम रकम तथा समय र सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्दा विचार गर्नु पर्ने भनी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले निर्धारण गरेका अन्य कुरा विचार गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्दा बोलपत्र जमानत वा कार्यसम्पादन जमानत लगायत मोबिलाईजेशन र डिमोबिलाईजेशन खर्च, बिमा, परामर्शदातालाई दिनु पर्ने सुविधा बापतका कार्यहरु, गुणस्तर परीक्षण, व्यवसायजन्य स्वास्थ्य र सुरक्षा, एज विल्ट नक्सा, कार्यसम्पादन जमानतको कमिशन खर्च आदिको छुट्टै आइटम बनाई लागत अनुमानमा समावेश गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्दा मालसमान निर्माण कार्य र सेवाको स्वीकृत विवरणको समेत आधार लिनु पर्दछ।

क. निर्माण कार्यको लागत अनुमान: सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्यको लागत अनुमान तयार गर्दा लागत अनुमान तयार गर्दा विचार गर्नु पर्ने कुराहरु समेत विचार गरी सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ को अनुसूची १ मा तोकिएको ढाँचामा तयार गर्नु पर्दछ। निर्माण कार्यको लागत अनुमान तयार गर्दा निर्माण सम्बन्धी, पूरातात्विक उत्खनन सम्बन्धी र सुरुङ खन्ने, डिप ट्युबवेल, पेट्रोलियम अनुसन्धान आदि जस्ता जमिनमुनि गरिने कार्यको नर्म्स भए त्यस्तो नर्म्स बमोजिम र त्यस्तो नर्म्स नभएको अवस्थामा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट नर्म्स स्वीकृत गराई सो नर्म्स बमोजिम तयार गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले स्वीकृत नर्म्स बमोजिम काम गर्दै जाँदा खास कामको लागि खास प्रकारको नर्म्स आवश्यक परेमा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको प्रमुखले आफ्नो निकायको

प्राविधिकबाट र आफ्नो निकायमा प्राविधिक नभए अन्य सार्वजनिक निकायका सम्बन्धित प्राविधिकबाट आवश्यक नर्म्स तयार गर्न लगाई त्यस्तो नर्म्स विभागीय प्रमुखबाट स्वीकृत गराउन सक्दछ। सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्दा मालसामान स्थलगत रूपमा उपलब्ध हुने वा नहुने अध्ययन गरी निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न लाग्ने समयावधि किटान गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्ने सिलसिलामा सिमेन्ट, फलामे ङ्गो, ईटा, ढुङ्गा, माटो, कर्कटपाता विटुमिन तथा इमल्सन, इन्धन, पोलिथिन पाईप, जी.आई. पाईप, डी.आई पाईप, स्यानिटरीका सामान, विजुलीका सामान, जि. आई. वायर र यस्तै अन्य निर्माण सामग्रीको दरभाउ, मेशिन तथा उपकरणको भाडा वा कामदारको ज्याला निर्धारण गर्दा दररेट निर्धारण समितिले तोकेको दररेटको आधारमा गर्नु पर्ने तर दररेट निर्धारण समितिको दररेट उपलब्ध नभएको अवस्थामा निर्माणस्थल नजिकैको सम्बन्धित सरकारी कार्यालय वा सरकारी स्वामित्व भएको संस्थान, प्राधिकरण, निगम वा यस्तै प्रकृतिका अन्य संस्थाले तोकेको दरभाउ वा उद्योग वाणिज्य संघले दिएको दरभाउ, भाडा वा ज्यालाका आधारमा निर्धारण गर्नु पर्दछ। दररेट निर्धारण समितिको दररेट वा अन्य दररेट उपलब्ध नभएको अवस्थामा विभागीय प्रमुखले तोकिदिएको दरभाउ, भाडा वा ज्यालाको आधारमा निर्धारण गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले तयार भएको निर्माण कार्यको लागत अनुमान त्यस्तो लागत अनुमान तयार गर्ने प्राविधिक भन्दा एक तह माथिको प्राविधिक वा प्राविधिकहरूको समूहलाई डिजाइन ड्रइङ समेत जाँचन लगाई कुनै त्रुटी देखिएमा त्यस्तो त्रुटी सच्याउन लगाउनु पर्ने तर माथिल्लो तहको प्राविधिक नभएमा विभागीय प्रमुखले त्यस्तो लागत अनुमान जाँच्ने व्यवस्था मिलाई दिनु पर्दछ।

ख मालसामानको लागत अनुमान: सार्वजनिक निकायले मालसामानको लागत अनुमान तयार गर्दा लागत अनुमान तयार गर्दा विचार गर्नु पर्ने कुराहरू र सम्बन्धित मालसामानको स्पेसिफिकेशनको अधीनमा रही सम्बन्धित सार्वजनिक निकाय वा त्यस्तो सार्वजनिक निकाय रहेको जिल्लाको अन्य सार्वजनिक निकायले चालू वा अघिल्ला वर्षहरूमा सोही प्रकृतिको खरिद गर्दा लागेको वास्तविक लागत, स्थानीय बजारमा प्रचलित दरभाउ, अन्य बजारको प्रचलित दरभाउ र मालसामान आपूर्ति गर्ने स्थानसम्म लाग्ने अनुमानित ढुवानी खर्च तथा उद्योग वाणिज्य संघले जारी गरेको दररेट आधार लिई तयार गर्नु पर्दछ।

ग. परामर्श सेवाको लागत अनुमान: सार्वजनिक निकायले परामर्श सेवाको लागत अनुमान तयार गर्दा लागत अनुमान तयार गर्दा विचार गर्नु पर्ने कुराहरूको अधीनमा रही सम्बन्धित मन्त्रालयले परामर्श सेवाको लागत अनुमान सम्बन्धी नर्म्स तयार गरेको भए त्यस्तो नर्म्स, सम्बन्धित परामर्श सेवाको कार्य क्षेत्रगत शर्त, सम्बन्धित सार्वजनिक निकाय वा अन्य सार्वजनिक निकायले चालू वा अघिल्ला वर्षहरूमा सोही प्रकृतिको खरिद गर्दा लागेको वास्तविक लागतमा मूल्य समायोजन गरेको आधारमा सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ को अनुसूची १क को ढाँचामा तयार गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले लागत अनुमान तयार गर्दा मुख्य जनशक्ति एवं अन्य जनशक्तिको पारिश्रमिक, भ्रमण खर्च, जनशक्तिको बसोबास खर्च, कार्यालय खर्च, आवश्यक मालसामान उपकरण र सेवा खर्च, प्रतिवेदन र अन्य कागजातको अनुवाद, छपाई खर्च, परामर्शदाताले तालीम, गोष्ठी वा भ्रमणको व्यवस्था गर्नु पर्ने भए त्यस्तो कामको लागि लाग्ने खर्च र अन्य खर्चहरू खुलाउनु पर्दछ।

घ. अन्य सेवाको लागत अनुमान: सार्वजनिक निकायले अन्य सेवाको लागत अनुमान लागत अनुमान तयार गर्दा विचार गर्नु पर्ने कुराहरूको अधीनमा रही सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ को अनुसूची १क को ढाँचामा तयार गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले भाडामा लिईने सवारी साधन, मेशीनरी औजार, उपकरण वा मालसामानको

भाडाको लागत अनुमान तयार गर्न निकाय प्रमुखले त्यस्ता साधन, औजार, उपकरण वा मालसामान सम्बन्धी ज्ञान भएका बढीमा तीन जना दक्ष प्राविधिकहरूको एक समिति गठन गर्नु पर्ने र निकायमा प्राविधिक जनशक्ति नभएमा तालुक कार्यालयले समिति गठन गरी दिनु पर्दछ। समितिले भाडाको लागत अनुमान तयार गर्दा भाडामा लिन पर्ने सवारी साधन, मेशिनरी औजार, उपकरण वा मालसामानको विवरण, स्पेसिफिकेशन, अवस्था र आयु, प्रचलित बजार दर, भाडामा लिने अवधि, ईन्धनको मूल्य र खपत तथा समितिले उपयुक्त ठहर्याएको अन्य कुराहरूलाई विचार गरी मोटामोटी लागत अनुमान तयार गर्नु पर्दछ। जिल्लास्तरीय सार्वजनिक निकायले ढुवानीको लागत अनुमान तयार गर्दा सम्बन्धित जिल्लाको दररेट निर्धारण समितिले निर्धारण गरेको दररेटको आधारमा, केन्द्रीयस्तरको सार्वजनिक निकायले विभागीय दररेटको भए सो आधारमा र त्यस्तो दररेट नभएमा प्रचलित बजार दररेटको आधारमा मोटामोटी लागत अनुमान तयार गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले कुनै मालसामान मर्मत सम्भारको लागत अनुमान तयार गर्दा निकायमा विशेषज्ञ वा दक्ष कर्मचारी भए त्यस्तो कर्मचारीबाट र त्यस्तो कर्मचारी नभए त्यस्तो काम गर्ने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाबाट लागत अनुमान तयार गराउनु पर्दछ। यसै गरी घर भाडा र सेवा करार सम्बन्धी लागत अनुमान तयार गर्दा प्रचलित बजार दर र सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले जारी गरेको नर्म्स अनुसार मोटामोटी लागत अनुमान तयार गर्नु पर्दछ।

ड. विवरण र लागत अनुमानको स्वीकृति: सार्वजनिक निकायले तयार गरेको मालसामान, निर्माण कार्य र सेवाको विवरण तथा लागत अनुमान देहायको अधिकारीबाट स्वीकृत गराउनु पर्दछ।

खरिदको किसिम	लागत अनुमान	स्वीकृत गर्ने अधिकारी
निर्माण कार्य मालसामान र अन्य सेवा	पाँच करोड रूपैयाँसम्म	राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको कार्यालय प्रमुख
	दश करोड रूपैयाँसम्म	राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको कार्यालय प्रमुख
	बीस करोड रूपैयाँसम्म	राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको कार्यालय प्रमुख
	बीस करोड रूपैयाँभन्दा बढी	विभागीय प्रमुख
परामर्श सेवा	बीस लाख रूपैयाँसम्म	राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको कार्यालय प्रमुख
	पचास लाख रूपैयाँसम्म	राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको कार्यालय प्रमुख
	एक करोड रूपैयाँसम्म	राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको कार्यालय प्रमुख
	एक करोड रूपैयाँभन्दा बढी रकम	विभागीय प्रमुख

सार्वजनिक निकाय प्रमुखले लागत अनुमान वा विवरण स्वीकृत गर्न नमिल्ने भएमा एक तह माथिको अधिकारीबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने तथा संवैधानिक अङ्ग वा निकाय, मन्त्रालय, सचिवालय र यस्तै प्रकृतिका अन्य कार्यालयका सचिव वा प्रशासकीय प्रमुखले आफ्नो कार्यालयको लागि गरिने खरिदको जतिसुकै रकमको लागत अनुमान स्वीकृत गर्न सक्दछ।

सार्वजनिक निकायले तयार गरेको मालसामान, निर्माण कार्य र सेवाको विवरण तथा लागत अनुमान विशेष कारण परी संशोधन गर्नु परेको अवस्थामा बाहेक एक पटक स्वीकृत भएको डिजाइन वा लागत अनुमानमा संशोधन गर्नु

पर्दा त्यस्तो संशोधन सुरुको लागत अङ्कमा पच्चीस प्रतिशतभन्दा बढी फरक परेमा वा त्रुटिपूर्ण डिजाइन गरेको वा अस्वभाविक लागत अनुमान तयार गरेको कारणले खरिद कार्य प्रभावित भएमा त्यस्तो डिजाइन वा लागत अनुमान तयार, जाँच वा स्वीकृत गर्ने पदाधिकारी र सो कार्यान्वयन संलग्न परामर्शदाता प्रचलित कानून बमोजिम कारवाहीको भागिदार हुने व्यवस्था छ।

यसै गरी लागत अनुमान स्वीकृत गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न सकिएपनि संशोधन गर्ने अधिकार प्रत्यायोजन गर्न नसकिने व्यवस्था छ।

च. लागत अनुमान अध्यावधिक: सार्वजनिक निकायले स्वीकृत भएको लागत अनुमान अनुसार खरिद नभएको अवस्थामा प्रत्येक आर्थिक वर्ष लागत अनुमान तयार गर्ने प्रकृया अवलम्बन गरी लागत अनुमान अध्यावधिक गरेर मात्र सिलबन्दी दरभाउपत्र र बोलपत्र आव्हान गर्न वा परामर्श सेवाको प्रस्ताव माग गर्न पाउने व्यवस्था छ।

खरिद योजना

सार्वजनिक निकायले एक वर्षभन्दा बढी अवधिसम्म सञ्चालन हुने योजना वा आयोजनाको लागि खरिद गर्दा वा वार्षिक दश करोड रुपैयाँभन्दा बढी रकमको खरिद गर्दा खरिदको गुरु योजना तयार गर्नु पर्दछ। यसरी तयार हुने गुरु योजनामा अन्य कुराको अतिरिक्त खरिदको प्रकार, परिमाण र मोटामोटी अनुमानित मूल्य, खरिद विधि, अधिकतम प्रतिस्पर्धाको लागि खरिदलाई टुक्र्याइने वा प्याकेज बनाइने भए सो सम्बन्धी व्यवस्था, समग्र खरिद कारवाही पूरा गर्नको लागि गरिने सम्झौताहरूको मोटामोटी सङ्ख्या र त्यस्तो खरिद कारवाहीसँग सम्बन्धित मुख्य मुख्य काम, खरिदको लागि पूर्व योग्यताको कारवाही गर्नु पर्ने भए सो सम्बन्धी कुरा, खरिद कारवाहीको मोटामोटी समय तालिका, सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले खरिदको गुरु योजनामा समावेश गर्नु पर्ने तोकेका कुराहरू उल्लेख भएको हुनु पर्दछ। यस बमोजिम तयार भएको गुरु योजना संवैधानिक अङ्ग वा निकाय, अदालत, नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारका मन्त्रालय, सचिवालय, आयोग, विभाग वा सो अन्तर्गतका अन्य जुनसुकै सरकारी निकाय वा कार्यालयका हकमा सम्बन्धित निकायसँग सम्बन्धित सचिवबाट र अन्य सार्वजनिक निकायका हकमा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको खरिद नियमावली वा विनियममा व्यवस्था भएको अधिकारीबाट स्वीकृत भएको हुनु पर्दछ। यस बमोजिम स्वीकृत भएको खरिदको गुरु योजना सम्बन्धित सार्वजनिक निकायले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा अद्यावधिक गर्नु पर्ने व्यवस्था छ।

सार्वजनिक निकायले वार्षिक दश लाख रुपैयाँभन्दा बढी रकमको खरिद गर्नु पर्ने भएमा आगामी आर्थिक वर्षको अनुमानित वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तयार गर्दा आगामी आर्थिक वर्षमा गर्ने वार्षिक खरिद योजना खरिदको गुरु योजनाको आधार समेत लिई तयार गर्नु पर्दछ। यसरी तयार गरेको वार्षिक खरिद योजनामा खरिदको प्रकार सम्बन्धी विवरण, खरिदको सम्भावित प्याकेज, खरिद कारवाहीको समय तालिका, खरिद विधि, खरिदको लागि गरिने सम्झौताको किसिम र सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले वार्षिक खरिद योजनामा समावेश गर्नु पर्ने भनी निर्धारण गरेका कुराहरू उल्लेख गरेको हुनुपर्दछ। वार्षिक खरिद योजनामा खरिद कारवाहीको समय तालिका उल्लेख गर्दा मालसामान खरिद गर्ने भए स्पेसिफिकेशन तयार गर्ने, खरिदको लागत अनुमान तयार गर्ने, सिलबन्दी दरभाउपत्र फाराम, पूर्व योग्यताको प्रस्ताव वा बोलपत्र आव्हान गर्ने वा परामर्श सेवाको प्रस्ताव सम्बन्धी कागजात तयार गर्ने, सिलबन्दी दरभाउपत्र, पूर्व योग्यताको प्रस्ताव, बोलपत्र आव्हान वा परामर्श सेवाको प्रस्ताव माग गर्न

सूचना प्रकाशन गर्ने, सिलबन्दी दरभाउपत्र, पूर्व योग्यताको प्रस्ताव, बोलपत्र वा परामर्श सेवाको प्रस्ताव मूल्याङ्कन गर्ने, सिलबन्दी दरभाउपत्र, पूर्व योग्यताको प्रस्ताव, बोलपत्र वा परामर्श सेवाको प्रस्ताव स्वीकृति गर्ने, सम्झौता गर्ने, कार्य आरम्भ गर्ने र कार्य पूरा गर्ने समयावधि समेत उल्लेख हुनु पर्दछ। यसरी तयार गरेको योजना तालुक कार्यालय र अर्थ मन्त्रालयमा समेत पठाउनु पर्दछ। निकायको प्रमुखले चालू आर्थिक वर्षको स्वीकृत कार्यक्रम तथा बजेट प्राप्त भए पछि सो अनुसार हुने गरी योजना परिमार्जन गरी स्वीकृत गरी तालुक कार्यालय, कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयमा पठाउनु पर्ने तथा तालुक कार्यालयले खरिद कारवाही निर्धारित समयमा सम्पन्न भए नभएको अनुगमन गर्नुपर्दछ।

प्याकेजिङ्ग तथा समूह विभाजन

सार्वजनिक निकायले खरिद कार्यको प्याकेजिङ्ग गर्दा खरिद गुरुयोजनामा अधिकतम प्रतिस्पर्धाको लागि खरिदलाई टुक्र्याइने वा प्याकेज बनाइने भए सो सम्बन्धी व्यवस्थामा उल्लिखित प्याकेज सङ्ख्याको प्रतिकूल नहुने गरी गर्नु पर्छ। सार्वजनिक निकायले खरिदलाई बढी सुविधाजनक समूहमा विभाजन गर्ने वा प्याकेजमा समावेश गर्ने गरी तयारी गर्दा अलग अलग रूपमा सम्पन्न गर्न सकिने प्रकृतिको निर्माण कार्यका लागि अधिकतम प्रतिस्पर्धा हुने हदसम्म छुट्टा छुट्टै रूपमा बोलपत्र आव्हान गर्नु पर्छ। एक आपसमा अन्तर सम्बन्धित भई एउटै प्याकेजमा सञ्चालन गर्नु पर्ने भएमा बाहेक प्रतिस्पर्धालाई सङ्कुचित र सीमित गर्ने गरी ठूला ठूला प्याकेज बनाई बोलपत्र आव्हान गर्न नहुने व्यवस्था छ।

खरिद कार्यको जिम्मेवारी

सार्वजनिक खरिद ऐन तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली बमोजिमको कार्यविधि पूरा गरी खरिद सम्बन्धी कार्य गर्ने, गराउने जिम्मेवारी सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको प्रमुखमा रहेको छ। यस अनुसार खरिद कार्य गर्दा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले निर्धारण गरेको योग्यता भएको र खरिद कार्य सम्बन्धी ज्ञान भएको वा तालीम प्राप्त गरेको कर्मचारीबाट गराउनु पर्दछ।

सार्वजनिक निकायले खरिद सम्बन्धी कार्यबोझ र कार्य प्रकृतिको आधारमा छुट्टै महाशाखा, शाखा वा इकाईको स्थापना गरी खरिद अधिकारी तोक्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले आफु अन्तर्गतको सार्वजनिक खरिद प्रयोजनका लागि खरिद एकाई प्रमुख समेत गरी सामान्यतया ३ देखि ५ जना रहने गरी खरिद एकाई गठन गरी खरिद कार्यको जिम्मेवारी तोक्नु पर्दछ। खरिद एकाई गठन गरी जिम्मेवारी किटान गर्दा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको कार्य प्रकृतिको आधारमा प्रशासनिक, प्राविधिक र लेखा सम्बन्धी काम गर्ने कर्मचारीमध्येबाट खरिद सम्बन्धी ज्ञान भएका वा तालिम लिएका कर्मचारीलाई समावेश गर्नु पर्दछ। तर निकायको संगठन संरचनामा स्थायी रूपमा खरिद महाशाखा, शाखा वा एकाई रहेको अवस्थामा सो महाशाखा, शाखा वा एकाईको प्रमुखको संयोजकत्वमा खरिद एकाई गठन गरी जिम्मेवारी किटान गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक निकायमा मूल्याङ्कन समितिका निर्धारित पदाधिकारी बाहेकका कर्मचारीहरू नरहेको वा न्यून संख्यामा कार्यरत वा पदस्थापना रहेको अवस्थामा निकायको प्रमुख बाहेक अन्य कर्मचारीमध्येबाट खरिद एकाई गठन गर्न सकिन्छ।

खरिद अधिकारीले खरिद गुरुयोजना र वार्षिक खरिद योजना तयार गरी अद्यावधिक राख्ने, खरिद कारवाहीसँग सम्बन्धित काममा समन्वय गर्ने, खरिद माग सङ्कलन गरी स्वीकृतिको लागि अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष पेश

गर्ने, बोलपत्र वा प्रस्ताव खोल्ने समितिको संयोजक भई कार्य गर्ने, खरिद कारवाहीको अभिलेख राख्ने र म्याद थप, कार्य सम्पादन जमानत र प्रतितपत्रको अभिलेख राख्ने लगायतका कार्यसम्पादन गर्नुपर्दछ।

सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट जारी भएको सार्वजनिक निकायमा खरिद सम्बन्धी कार्य गर्ने कर्मचारीको योग्यता निर्धारण सम्बन्धी मापदण्ड, २०७८ मा खरिद कार्य गर्ने कर्मचारीको योग्यता तोकिएको छ। सार्वजनिक निकायले मूल्याङ्कन समितिका निर्धारित पदाधिकारी बाहेकका कर्मचारी मध्येबाट बरिष्ठ कर्मचारीलाई खरिद एकाई प्रमुखको जिम्मेवारी तोक्नु पर्ने व्यवस्था भएपनि सो निकायको संगठन संरचनामा स्थायी रूपमा खरिद महाशाखा शाखा वा एकाई रहेको भए सो महाशाखा शाखा वा एकाईको प्रमुखलाई नै खरिद एकाई प्रमुखको जिम्मेवारी दिनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ। सार्वजनिक निकायको प्रमुखको पद जुन श्रेणी वा तहको रहेको छ सामान्यतया सोभन्दा एक श्रेणी वा तह मुनीको कर्मचारीलाई तोक्नु पर्ने भएपनि सो अनुसार तोक्न सम्भव नभएमा बढीमा दुई श्रेणी वा तह मुनिसम्मको कर्मचारीलाई समेत तोक्न सकिन्छ।

सार्वजनिक निकायले मूल्याङ्कन समितिका लागि निर्धारित पदाधिकारी तथा खरिद एकाई प्रमुख बाहेकका कर्मचारीमध्येबाट खरिद एकाई सदस्यको जिम्मेवारी निर्धारण गर्नु पर्दछ। यस अनुसार सदस्य तोक्दा खरिद कार्यको प्रकृति हेरी निर्माण परामर्श मालसमान वा अन्य सेवाको खरिद प्रकृतिसँग मिल्ने कार्यक्षेत्रमा काम गरेका कर्मचारीलाई तोक्न प्राथमिकता दिनु पर्दछ। यसै गरी लेखा सम्बन्धी कर्मचारी एकभन्दा बढी रहेको अवस्थामा बरिष्ठ कर्मचारी मूल्याङ्कन समितिमा रहने भएकाले निजभन्दा कनिष्ठ लेखाको कर्मचारी खरिद एकाईमा राख्न सकिने तर लेखा सम्बन्धी कर्मचारी एक जना मात्र कार्यरत रहेको भए निज मूल्याङ्कन समितिमा सदस्य रहने भएकाले निजलाई खरिद एकाईको सदस्यको जिम्मेवारी दिन नसकिने व्यवस्था छ।

सार्वजनिक निकायले खरिद कार्यका लागि जिम्मेवारी प्रदान गरिएका कर्मचारीका लागि सामान्यतया प्रत्येक वर्ष अनुशिक्षण प्रदान गर्ने र प्रत्येक दुई वर्षमा खरिद सम्बन्धी आधारभुत तालिम वा खरिद सम्बन्धी अन्य तालिम प्रदान गरी कर्मचारीको क्षमता विकासमा प्राथमिकता दिनु पर्दछ।

खरिद कार्यमा संलग्न हुने कर्मचारी तोक्दा खरिद कार्यमा नियन्त्रण र सन्तुलनको पक्षलाई ध्यान दिनु पर्दछ। भुक्तानी तथा जाँच प्रकृत्यामा संलग्न हुने कर्मचारी र खरिद एकाई प्रमुख छुट्टाछुट्टै हुने तर्फ पनि ध्यान दिनु पर्दछ। यस अनुसार आन्तरिक नियन्त्रणको प्रबन्ध हुन नसकी दोहोरो जिम्मेवारी दिनु पर्ने अवस्थामा निकाय प्रमुखले स्पष्ट कारण सहित निर्णय गरेको हुनु पर्दछ। खरिद कार्यमा संलग्न हुने कर्मचारी खरिद कार्यमा स्वार्थ बाझिने गरी तोक्न नपाइने तर स्वार्थ बाझिने देखिएमा सम्बन्धित कर्मचारीबाट स्वघोषणा गराई जिम्मेवारी दिन सकिन्छ।

मौजुदा सूची

सार्वजनिक निकायले सोझै वार्ताबाट खरिद हुने रु ५ लाखसम्मको परामर्श सेवा वा अन्य सेवा, सोझै खरिद गर्न सकिने रु १० लाखसम्मको मालसमान खरिद वा निर्माण कार्य, गैर सरकारी संस्थाबाट काम गराउने प्रयोजनका लागि खरिदको प्रकृति अनुसार आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी, परामर्शदाता, गैर सरकारी संस्था वा सेवा प्रदायकको लागि योग्यताका आधार स्वीकृत गरी छुट्टा छुट्टै सूची तयार गर्नु पर्दछ। यस्तो सूचीमा दर्ता हुन वा अद्यावधिक हुन चाहने व्यक्ति, संस्था, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी, परामर्शदाता, गैर सरकारी संस्था वा

सेवा प्रदायकले संस्था वा फर्म दर्ताको प्रमाणपत्र, स्थायी लेखा नम्बर वा मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ताको प्रमाणपत्र, कर चुक्ता प्रमाणपत्र र आवश्यकता अनुसारको व्यवसायिक इजाजतपत्रको प्रतिलिपि संलग्न गरी सम्बन्धित सार्वजनिक निकायमा निवेदन दिनु पर्दछ। सार्वजनिक निकायले प्राप्त भएको निवेदनमा आवश्यक जाँचबुझ गरी दर्ता गराई निवेदकलाई निस्सा दिई छुट्टाछुट्टै मौजुदा सूचीको अभिलेख राखी सम्बन्धितले निवेदन दिए अनुसार प्रत्येक आर्थिक वर्ष सूची अद्यावधिक गर्नु पर्दछ। यसरी तयार गरिएको सूचीको विवरण जिल्ला स्थित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र जिल्ला प्रशासन कार्यालयको सूचनापाटीमा टाँस गरी वा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको वेबसाइटमा राखी अर्धवार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्नु पर्दछ। यस्तो मौजुदा सूचीमा नरहेका बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदातालाई सार्वजनिक निकायबाट आह्वान भएको सिलबन्दी दरभाउपत्र, बोलपत्र वा प्रस्तावमा भाग लिन बञ्चित गर्न नपाइने व्यवस्था छ।

नेपालमा उत्पादित मालसमान खरिद

सार्वजनिक निकायले सार्वजनिक खरिद नियमावलीमा उल्लिखित कुनै विधि छनौट गरी खरिद गर्दा विदेशी मालसामानभन्दा नेपालमा उत्पादित मालसामान पन्ध्र प्रतिशतसम्म महंगो भए तापनि नेपाली मालसामान नै खरिद गर्नु पर्दछ।

स्थायी लेखा नम्बर र मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता प्रमाणपत्र प्राप्तसँग खरिद

सार्वजनिक निकायले बीस हजार रुपैयाँ भन्दा कम रकमको मालसामान खरिद गर्दा वा निर्माण कार्य गराउँदा, मूल्य अभिवृद्धि कर नलाने मालसामान, परामर्श सेवा वा अन्य सेवा खरिद गर्दा, घर भाडामा लिनु पर्दा र उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समुदायलाई सहभागी गराई निर्माण कार्य गराउनु पर्दा बाहेक अन्य कुनै खरिद गर्दा आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट स्थायी लेखा नम्बर र मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीबाट मात्र खरिद गर्नु पर्दछ। नेपाल सरकारले दुर्गम क्षेत्र भनी तोकेको जिल्लामा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट कुनै पनि फर्म वा बिक्रेताले मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता प्रमाणपत्र नलिएको अवस्थामा सो जिल्लाको लागि कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयका प्रमुखको अध्यक्षतामा जिल्ला प्रशासन कार्यालयको अधिकृतस्तरको प्रतिनिधि, अध्यक्षले तोकेको जिल्ला प्राविधिक कार्यालयको प्राविधिक तथा जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघको प्रतिनिधि सदस्य एवम् अध्यक्षले तोकेको अधिकृत स्तरको कर्मचारी सदस्य-सचिव रहेको समितिले तयार पारेको जिल्लामा उपलब्ध आपूर्तिकर्ताको सूचीमा रहेका आपूर्तिकर्ताबाट दश लाख रुपैयाँसम्मको खरिद गर्न सकिन्छ। समितिले तयार गरेको सूची कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पठाउनु पर्दछ।

सम्झौताको किसिम छनौट

सार्वजनिक निकायले कुनै खरिद कारवाहीको सम्बन्धमा खरिद विधि छनौट गरेपछि मालसामान वा अन्य सेवा खरिद गर्दा निम्न मध्ये कुनै एक खरिद सम्झौता छनौट गर्नु पर्दछ। यसका लागि खरिद सम्झौता छनौट गर्दा खरिदको प्रकार र परिमाण, समान प्रकृतिको खरिद पुनः गरिने सम्भावना भए नभएको, सार्वजनिक निकाय र आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा परामर्शदाता र अन्य पक्ष बीच गरिने जोखिमको बाँडफाँट र सम्झौता सुपरिवेक्षण गर्ने तरिका विचार गरी छनौट गर्नु पर्दछ। यस अनुसार खरिद सम्झौता छनौट गर्दा सार्वजनिक खरिद अनुगमन

कार्यालयबाट जारी भएको नमुना बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा रहेको खरिद सम्झौता अनुरूप छनौट गर्नु पर्ने तर नमुना बोलपत्र सम्बन्धी कागजात जारी नभएको अवस्थामा निकायले आफूलाई आवश्यक परेको खरिद सम्झौता सहितको बोलपत्र सम्बन्धी कागजात तयार गरी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको सहमतिबाट उपयोगमा ल्याउन सक्दछ। निकायले एकपटक बोलपत्र सम्बन्धी कागजात र खरिद सम्झौता छनौट गरी बोलपत्र आह्वान गरिसके पछि छनौट भएको नमुना खरिद सम्झौता परिवर्तन गर्न नसकिने प्रावधान रहेको छ।

क. मालसामान वा अन्य सेवाको खरिद सम्झौता : सार्वजनिक निकायले मालसामान वा अन्य सेवा खरिद गर्दा खास मालसामान वा अन्य सेवा आपूर्ति सम्झौता, संरचनात्मक वा एकाइ दर सम्झौता, बहुवर्षीय सम्झौता, डिजाइन, आपूर्ति र जडान सम्झौता, टर्की सम्झौता तथा डिजाइन, आपूर्ति, जडान र मर्मत सम्भार सम्झौता मध्ये कुनै एक सम्झौता गरी खरिद गर्न सकिन्छ। निकायले सम्झौता गर्दा बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा उल्लिखित प्राविधिक स्पेसिफिकेशन र अवधिमा आधारित भई गर्नु पर्दछ। खरिद सम्झौता सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद नियमावलीमा भएको व्यवस्था नियमावली बमोजिम र नभएको व्यवस्था वस्तु बिक्री करार सम्बन्धी प्रचलित कानून बमोजिम हुन्छ। मालसामानको खरिद सम्झौता वा मालसामान हस्तान्तरण (डेलिभरी) सम्बन्धी शर्तहरू अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा प्रयुक्त हुने शब्दावली (ईन्टरनेशनल कमर्सियल टर्म्स (ईन्कोटर्म)) बमोजिम तयार गर्नु पर्दछ। सम्झौता अन्तर्गत भुक्तानी गर्दा सामान्यतया आपूर्तिकर्ताले मालसामान उपलब्ध गराएको कागजात पेश भएपछि, प्रतिपत्रको माध्यम वा बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा उल्लिखित माध्यम बमोजिम गर्नु पर्दछ।

ख. निर्माण कार्यको लागि खरिद सम्झौता: सार्वजनिक निकायले कुनै निर्माण कार्य गराउनको लागि एकाइ दर सम्झौता, एकमुष्ट रकम सम्झौता, लागत सोधभर्ना सम्झौता, समय र सामग्री दर सम्झौता, डिजाइन र निर्माण सम्झौता, व्यवस्थापन सम्झौता, कार्यसम्पादनमा आधारित मर्मत सम्भार वा व्यवस्थापन सम्झौता, पिसवर्क सम्झौता, निर्माण र मर्मत सम्भार सम्झौता र टर्न की सम्झौता मध्ये कुनै एक सम्झौता गर्न सकिन्छ।

ग. परामर्श सेवाको खरिद सम्झौता: सार्वजनिक निकायले परामर्श सेवा खरिद गर्नको लागि एकमुष्ट रकम सम्झौता, समयबद्ध सम्झौता, कार्य सम्पन्नताको आधारमा शुल्क दिइने सम्झौता, प्रतिशतमा आधारित सम्झौता र सेवा समय निश्चित नभएको सम्झौता मध्ये कुनै एक सम्झौता गरी खरिद गर्न सकिन्छ।

शर्त राख्न सकिने

कुनै खरिद सम्झौताका सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद नियमावलीमा उल्लिखित शर्तका अतिरिक्त बोलपत्र सम्बन्धी कागजात वा प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातमा अन्य कुनै थप शर्त राख्नु परेमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले जारी गरेको नमुना बोलपत्र सम्बन्धी कागजात वा प्रस्ताव सम्बन्धी कागजातको खरिद सम्झौताका शर्तहरूमा सारभूत रूपमा फरक नपर्ने गरी थप शर्त राख्न सकिने व्यवस्था छ।

सुधारका क्षेत्र

नेपालको विद्यमान खरिदको पूर्व तयारीमा मालसामान निर्माण, कार्य र सेवाको यथार्थपरक विवरण (स्पेसिफिकेशन, योजना, नक्शा, डिजाइन, विशेष आवश्यकता, प्राविधिक तथा गुणस्तरजन्य विशेषता) तयार नगर्ने तथा कुनै खास ब्राण्ड, ट्रेडमार्क, नाम, पेटेण्ट, डिजाइन, प्रकार, उत्पत्ति वा उत्पादकको नाम अप्रत्यक्ष रूपमा उल्लेख गर्ने एवम् बोलपत्रदाताले खरिद प्रक्रियामा समान रूपमा सहभागी हुन बाधा हुने खालका विवरण, आधार, सङ्केत वा शब्दावली

राखे वा डिजाइन र ड्रइङ उचित रूपमा नबनाउँदा लागत अनुमान पनि उचित नहुनुको साथै लागत अनुमान यथार्थ नहुदाँ कार्यान्वयनको क्रममा भेरिएसन तथा दावीहरू आउने। विवाद लगायत भई कार्यान्वयनमा ढिलाई हुने गरेको छ। लागत अनुमान तयार गर्दा प्रयोग हुने नर्म्स निकाय अनुसार फरक छ। सडक, सिँचाई, खानेपानी, स्थानीय पूर्वाधार विभाग, शहरी विकास, प्रदेशका निकाय, स्थानीय निकाय। विषयविज्ञहरू जस्तै इन्जिनियर वातावरण विज्ञ लगायतको न्यूनतम पारिश्रमिकको दररेट तोकिएको छैन। परामर्शदाताको पारिश्रमिकको न्यूनतम आधारमा एकरूपता छैन। निकाय अनुसार फरक छ। कुनैमा सरकारी दर छ। कुनैमा सरकारी दरमा निश्चित प्रतिशत थप गर्ने प्रचलन छ। विनियोजित बजेटको सीमा वा दातृ निकायको बजेट वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी निकायको बजेट वा अन्तर्राष्ट्रिय दाताले उपलब्ध गराएको बजेटमा फरक फरक नर्म्स प्रयोग भएको छ।

पर्याप्त बजार विश्लेषण वा बजारको उपलब्धता विश्लेषण नहुने वा लागत अनुमानका लागि तथ्याङ्क उपलब्ध नहुने वा बजारमा उपलब्ध नहुने मालसमान वा जनशक्तिको लागत अनुमान तयार गर्ने र बोलपत्र आह्वान गर्दा प्रस्ताव नपर्ने अवस्था छ। लागत अनुमान तयार गर्न बजारबाट लिइएको दररेटलाई औषत मान्ने तर सबैभन्दा कमको दररेट पेस गरेको आपूर्तिकर्ताले औषत दरमा हाल्दा कमको पेस गर्नेलाई अत्याधिक फाइदा र बढीको रेट हाल्नेलाई घाटा हुने अवस्था रहेको। प्रचलित बजार दर र सरकारी दर अर्थात जिल्ला दररेटमा धेरै अन्तर छ। एकै प्रकृतिका जिल्लामा दररेट फरक छ। ललितपुरको कुपण्डोल र काठमाण्डौको थापाथलीका लागि निर्धारित दररेट फरक छ। निर्माण सामग्री उत्पादन हुने उद्योग भएको जिल्लामा सो उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको दररेट बढी तर ढुवानी गरि लानु पर्ने अन्य जिल्लाको दररेट कम छ। निर्माण सामग्री अन्तर्गत जस्तै गिट्टि श्रमिकबाट तयार गर्ने लागत र कारखानामा मेशिनले तयार गर्ने प्रति इकाई दररेट फरक पर्ने भएपनि सो विचार नगरी प्रति इकाई दर राखे गरिएको छ। निर्माणस्थलसम्मको पहुँच मार्ग नभएकाले त्यस स्थानको लागि लागत अनुमान तयार गर्न कठिन हुने गरेको छ भने कतिपय अवस्थामा निर्माणस्थलको वस्तुस्थिति यथार्थपरक नहुने वा अनुमान भन्दा फरक हुने विशेष गरी जमिन मुनी हुने गरेको छ।

जनताका मागले गर्दा आयोजनाको क्षेत्र परिवर्तन गर्नु पर्ने भई संशोधित लागत अनुमान तयार गर्नु पर्ने अवस्था छ भने सुपरीवेक्षण गर्न लाग्ने लागत अनुमान तयार गर्ने नर्म्स छैन। प्रारम्भिक अनुमान (google map) का आधारमा निर्माणस्थल यकिन गरी लागत अनुमान तयार गर्ने तर बोलपत्र पछि धेरै फरक हुने, कार्यसम्पन्न हुँदा शुरु लागत अनुमान तथा कबोल अङ्कमा धेरै फरक हुने, लागत अनुमान र कबोल रकम तथा कार्यसम्पन्न रकम फरक भएपनि लागत अनुमान तयार गर्नेलाई जिम्मेवार बनाई कारवाही गर्न नसकिएको अवस्था छ भने लागत अनुमान तयार गर्दा निर्माण स्थलको अवस्थिति अध्ययन नगर्ने प्रचलन छ।

खास आधारमा भन्दा स्वीकृत बजेट अनुसार हुने गरी लागत अनुमान तयार गर्ने, कुल कार्यको लागत अनुमान तयार नभइ बजेट अनुसारको बन्ने, औपचारिकताका लागि तयार गर्ने, प्राविधिक ज्ञान नभएकाले तयार गर्ने, नर्म्स विना तयार गर्ने वा नर्म्स उल्लेख नगरी तयार गर्ने एवम् विदेशको नर्म्स प्रयोग गरी नेपालमा लागत अनुमान तयार गरेको पाइन्छ।

सार्वजनिक खरिद नियमावलीमा उल्लेख भए अनुसार लागत अद्यावधिक गर्ने प्रचलन नरहेको, विदेशबाट खरिद गर्दा लाग्ने लागत अनुमानमा मान्य शब्दावली (INCOTERMS) उल्लेख नहुँदा भन्सार तथा अन्य शुल्क भुक्तानीमा विवाद हुने गरेको छ। लागत अनुमान तयार गर्दा अप्रतिस्पर्धात्मक खरिद विधि छनौट जस्तै सोझै

खरिद हुने गरी तयार गर्ने गरिएको छ। जग्गा प्राप्ति, मुआब्जा र क्षतिपूर्ति वितरण, गुणस्तरीय निर्माण सामग्री (गिट्टि, बालुवा, ढुंगा) को स्रोत वा उपलब्धता विचार नगर्ने र पछि नदीबाट झिक्न नदिएको भन्ने, विद्युत वा खानेपानी वा ढल वा टेलिफोनका संरचना हटाउने, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा कटान गर्नु पर्ने रुख संख्या र वृक्षारोपण गर्नु पर्ने स्थान पहिचान नहुँदा कार्यान्वयनमा कठिनाई हुने गरेको छ। पूर्वाधार निर्माण हुने स्थानमा पूर्व जानकारी भएकाले स्थानीयसँग कम मूल्यमा जग्गा खरिद गरी नेपाल सरकारबाटसँग ठूलो रकम मुआब्जा माग गर्ने र मुआब्जा लिन चाहानेलाई अवरोध गर्ने भएकाले वास्तविक जग्गाधनीले कम लाभ पाएको तर अन्यले अवरोध गरेको अवस्था छ। खरिदको गुरुयोजना अनुसार प्याकेजिङ वा समुह विभाजन नगरी विना आधार बोलपत्रदाताको सहभागिता बढाउन वा घटाउन लागत अनुमानलाई टुक्राउने वा एकै ठाँउमा जोड्ने प्रचलन छ। डेक्कर्समा अनुमान हुन सक्ने कामको परिमाण समेत राख्ने गरेकाले डेक्कर्सबाट हुने कामको परिमाण र विओक्यूमा समावेश भएको कामको परिमाण एउटै राख्नाले कुनको काम भएको भनी जाँच गर्न नसकिने अवस्था छ भने कामको आधारमा गरिएको भुक्तानीको अभिलेख राख्ने गरिएको छैन।

बजेट तथा निर्माण स्थलको व्यवस्था नभई लागत अनुमान तयारी गरी सम्झौता गर्ने, बजेटको उपलब्धता विचार नगरी धेरै आयोजनाका लागि स्रोत सुनिश्चितता उपलब्ध गराउने, थोरै बजेट भएपनि धेरै रकमको लागत अनुमान स्वीकृत गरी काम शुरू गर्ने, लागत लाभ विश्लेषण नगरी बजेट विनियोजन गरी निर्माण गर्ने तर अपेक्षित लाभ प्राप्त नहुने अवस्था छ। बिमा, कार्यसम्पादन जमानतको कमीशन तथा जस्ता खर्चको लागत अनुमान तयार गर्ने आधार नभएकोले कुनै निकायले लमसममा तथा कुनै निकायले प्रोजेक्शनल सममा र एउटै निकायले पनि दुवैमा राखेको आधार नहुने देखाउन नसकेको अवस्था छ। तोकिएको ढाँचामा खरिदको गुरुयोजना तथा वार्षिक खरिद योजना तयार नगर्ने, बजेट प्रस्ताव गर्दा नै बनाउनु पर्ने भएपनि प्रस्ताव अनुसार बजेट नआउने भनी स्वीकृत भएपछि बनाउने प्रचलन रहेकोले बजेट तर्जुमासँग खरिद योजनालाई आवद्ध गर्न नसकेको अवस्था छ।

विशेष गरी निर्माण कार्यको लागत अनुमान तयार गर्दा सम्पन्न गर्न लाग्ने समय उल्लेख नहुने, कार्यसम्पन्न गर्न लाग्ने समय यकिन गर्ने आधार निर्धारण नभएकाले कम समयमा सम्पन्न हुने काममा बढी समय दिने र छिटो काम सम्पन्न गरेको भनी पुरस्कार पाउने तथा बढी समय लाग्नेलाई कम समय दिएकाले समयमा काम सम्पन्न नहुने म्याद थप गर्न पनि नमिल्ने भई पूर्व निर्धारित क्षतिपूर्ति लगाउनु पर्ने अवस्था आउने गरेको छ। खरिद इकाईमा दक्ष जनशक्ति नरहेको वा भएपनि इकाईमा बस्न नचाहाने, खरिद सम्बन्धी तालीम कम रहेको वा भएका तालीम पनि प्रभावकारी नरहेको, सैद्धान्तिक पक्षमा जोड दिने तर व्यवहारिक पक्षमा कम तालीम दिने, स्पेशिफिकेसन तयार गर्नेसँग ज्ञान नहुने, आवश्यकता भन्दा फरक हुने गरी स्पेशिफिकेसन तयार गर्ने जस्तै घोडा खरिद गर्नु पर्ने तर स्पेशिफिकेसन गधाको बनाउने, कम्पनीको क्याटलगबाट वा कम्पनीको वेबसाईटबाट डाउनलोड गरी यथार्थ आवश्यकता (Technical, Functional, Performance) विश्लेषण वेगर स्पेशिफिकेसन तयार गर्ने, न्यूनतमभन्दा बढी भए सो समेत स्वीकार गर्न सकिने राख्नु पर्नेमा न्यूनतम मात्र राख्ने, स्पेशिफिकेसन तयार गर्दा Desirable विशेषतालाई Mandatory राख्ने वा Mandatory विशेषतालाई Desirable राख्ने गरिएको छ। परामर्शदाताले तयार गरी पेस गरेको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन वा लागत अनुमानलाई स्वतन्त्र पक्षबाट पुनरावलोकन नगरी स्वीकृत गर्ने गरिएको छ भने नेपालमा उत्पादित मालसमान खरिद गर्न प्राथमिकता दिन यस्ता मालसमान पहिचान गर्ने आधार तयार नभएको अवस्था छ।

निष्कर्ष

नेपालमा खरिद पूर्वको तयारीमा पहिचान गरिएका सुधारका क्षेत्रलाई कार्यान्वयन गर्न विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयारी, लागत लाभ विश्लेषण, निर्माणस्थलको व्यवस्था, यथार्थपरक लागत अनुमान, खरिदको विवरण तयारी, स्पेसिफिकेसन बनाई दिने निकायको गठन वा जिम्मेवारी किटान, अन्तर निकायहरू जस्तै विद्युत खानेपानी, टेलिकम, वनबिच समन्वय, मध्यकालिन खर्च संरचनामा उल्लेख भएको सीमासम्म मात्रको खरिद कारवाही शुरू, स्रोत सुनिश्चिततालाई साधन स्रोतसँग आवद्ध गर्ने, नविनतम खरिद विधिहरू जस्तै सार्वजनिक निजी साझेदारी, निर्माण, स्वामित्व र हस्तान्तरण, संरचनात्मक खरिद विधिको कार्यान्वयन, खर्च गर्न सक्ने क्षमता विश्लेषण, विगतका अनुभवबाट पाठ सिक्ने, गुणस्तर कायम, कर्मचारी वा बोलपत्रदाताको क्षमता सुधार, गुणस्तरीय निर्माण सामग्रीको उपलब्धता विश्लेषण, नेपालमा उत्पादित माल समान खरिद सम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा जस्ता पक्षमा ध्यान दिनु जरुरी छ।

सन्दर्भ सामग्री

१. आर्थिक कार्यविधि सार्वजनिक खरिद तथा भ्रमण खर्च सम्बन्धी केही ऐन तथा नियमावलीको संग्रह २०७९ कानून किताब व्यवस्था समिति।
२. सार्वजनिक निकायमा खरिद सम्बन्धी कार्य गर्ने कर्मचारीको योग्यता निर्धारण मापदण्ड, २०७८, सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय।
३. सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयका विभिन्न आर्थिक वर्षका वार्षिक प्रतिवेदनहरू।

निक्षेप सुरक्षणमा केन्द्रीय बैंकसँग सहकार्य

वासुदेव अधिकारी*

१. वित्तीय स्थायित्व र निक्षेप बीमा

निक्षेप बीमा वा सुरक्षण वित्तीय स्थायित्वको कडी हो । यसले केन्द्रीय बैंकले इजाजत दिएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वित्तीय अवस्था धरासायी भई तिनको स्थायित्वमा खतरा उत्पन्न भएको अवस्थामा साना निक्षेपकर्ता वा सर्वसाधारणलाई तोकिएको सीमासम्मको निक्षेप फिर्ता गरी बैंकिङ्ग वा वित्तीय प्रणालीप्रति जनविश्वास बढोत्तरी गर्न मद्दत पुर्याउँछ । यस प्रबन्ध मार्फत् 'खराब वित्तीय अवस्था भएका संस्थाले त आफू सिद्धिए पनि आफ्नो निक्षेप फिर्ता दिने प्रबन्ध गरेका हुन्छन् भने अरुले कसो नदेलान् त ?' भनी आम जनता वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वस्त हुन्छन् । यही विश्वासको सिर्जना, बैंक वा वित्तीय संस्था टाट पल्टिदा पनि तोकिएको सीमासम्मको निक्षेप फिर्ता दिने व्यवस्था नै निक्षेप सुरक्षणको चुरो हो । यो व्यवस्था अहिले अधिकांश देशमा लागू भएको छ । निक्षेप बीमा वा सुरक्षणको प्रणाली भने आआफ्नो देशको कानून, नियमन व्यवस्था वा सरकारी योजना बमोजिम फरक फरक रहने गरेको छ ।

निक्षेप सुरक्षण व्यवस्थाले बेला बेला तरलता अभाव, व्यापार चक्र वा अन्य कारणले वित्तीय वा गैर वित्तीय संकट भेलिरहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकलाई आफूले निक्षेपण गरेको संस्था डुब्ने चिन्ताबाट मात्र मुक्ति दिँदैन निक्षेपकर्तालाई यथार्थ वा हल्लाको कारण निक्षेपण गरेको रकम भिन्न लाइनमा लाग्ने भन्नुबाट पनि फुर्सद दिन्छ । जब आम जनता यथार्थ वा हल्लाको पछि लागी बैंकमा पैसा साट्नका लागि लामबद्ध हुँदैनन् तब त्यसबाट प्रणालीगत जोखिम पनि मत्थर हुन पुग्छ । वित्तीय प्रणालीमा बैंक 'रन' हुने अवस्था टर्दै जानु वा प्रणालीगत जोखिम न्यूनीकरण हुँदै जानु वित्तीय स्थायित्वको छनक हो जसलाई निक्षेप सुरक्षण प्रणालीले नै सिर्जना गर्दछ । यसले वित्तीय मध्यस्थकर्ताको प्रभावकारितालाई पुष्टि गर्नुका साथै देशबाट पर पर रहेका निक्षेपकर्ता समेतलाई निक्षेपण कार्यमा सरिक हुन विश्वस्त तुल्याउँछ । यो विश्वासले वित्तीय प्रणालीको फैलावट र गहिराई दुवैलाई प्रवर्द्धन गर्दछ । निक्षेप सुरक्षणले बैंक फेल भई अर्थतन्त्रमा पर्ने असरलाई कम गर्ने निश्चय नै सहयोग पुर्याउँछ ।

२. निक्षेप बीमक तथा केन्द्रीय बैंकको सहकार्यका आयाम

निक्षेप बीमा वा सुरक्षण नाफाजन्य व्यवसाय होइन । यो प्रणालीगत जोखिम न्यूनीकरण गर्ने रणनीतिक उपकरण हो । यस उपकरणलाई सामान्यतया सरकार तथा केन्द्रीय बैंकले प्रवर्द्धन गर्ने गर्दछन् । यसमा समग्र अर्थतन्त्र र वित्तीय प्रणालीका अनेकन सङ्केत वा बिन्दुहरू जोडिने गर्दछन् । वित्तीय प्रणालीमा क्रियाशील बैंक तथा वित्तीय संस्थाको व्यवसायिक सम्बन्ध, ती संस्थामा निक्षेप कारोबार गर्ने ग्राहकबारेको सूचना तथा सुरक्षण आवश्यकता, ग्राहक सूचनाको अद्यावधिकता, बैंक तथा वित्तीय संस्था बन्द हुँदा तोकिएको सीमासम्मको

* पूर्व कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

निक्षेप फिर्ता दिन सक्ने सामर्थ्य सहितको सुदृढ कोषको स्थापना, कोषको नियमित वृद्धि तथा समुचित प्रतिफल यसका अनिवार्य शर्त हुन्। निक्षेप सुरक्षण वित्तीय प्रणालीको सुरक्षा कवच भएकाले यसको बीमक तथा केन्द्रीय बैंकको बीचमा पारस्परिक सहयोग, समन्वय र सहकार्य आवश्यक देखिन्छ, र, त्यो हुँदै आएको पनि छ। बैंक तथा वित्तीय संस्था केन्द्रीय बैंकको नियमन तथा सुपरिवेक्षण अन्तर्गत सञ्चालित हुने भएकाले निक्षेप सुरक्षण सम्बन्धी केन्द्रीय बैंकको नीति/रणनीति, नियामकीय व्यवस्था तथा सुपरिवेक्षकीय सूचना अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन जान्छ।

बीमक संस्थाले वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वास बढाउन, वित्तीय जोखिम संक्रमणको असर न्यूनीकरण गर्न र सरकार लगायतका नियामकको नैतिक जोखिम कम गर्न मद्दत पुर्याउँछ भने केन्द्रीय बैंकले कमजोर जोखिमयुक्त बैंकलाई उपयुक्त मौद्रिक नीति, नियमित निरीक्षण, प्रणालीगत जोखिम सम्बोधन तथा अन्तिम ऋणदाता सुविधा आदि मार्फत् सम्बोधन गरी वित्तीय प्रणालीलाई सुदृढ र स्थायित्व प्रदान गर्ने चेष्टा गर्दछ। अर्थात्, दुवै निकायको ध्यान मुलुकमा वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न केन्द्रित हुने गर्दछ। ती दुई संस्थाको बीचको सहकार्यको आधार पनि वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने समान उद्देश्यको कारण बन्न सकेको हो।

उपर्युक्त आधारमा रही विवेचना गर्दा केन्द्रीय बैंक र निक्षेप बीमक संस्थाको बीचमा निम्न आधारमा सहकार्य र सहयोग आदान प्रदान हुने गरेको छ :

१. सूचना आदान प्रदान

केन्द्रीय बैंकले आफूले इजाजत दिएका बैंकको वित्तीय तथा गैर वित्तीय सूचना मात्र प्राप्त गर्दैन त्यसको प्रशोधन गरी यथोचित रणनीति समेत अख्तियार गरिरहेको हुन्छ। केन्द्रीय बैंकका त्यस्ता सूचना वित्तीय स्थायित्वको एक इकाइको रूपमा काम गर्ने निक्षेप बीमक संस्थालाई अत्यन्त उपयोगी हुन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वित्तीय स्वास्थ्यको सूचना आदान प्रदानले दुवै संस्थालाई जोखिम मूल्यांकन तथा समयमै त्यसको उपचार गर्न मद्दत पुर्याउँछ। त्यस्तै, स्थायित्व तथा जोखिमसँग सम्बन्धित सूचना सही समयमा आदान प्रदानले बीमक संस्थालाई आफ्नो दायित्व व्यवस्थापन लगायतका रणनीति बनाउन पनि सहज हुन्छ।

२. संकट व्यवस्थापन

संकटको बेलामा केन्द्रीय बैंक तथा बीमक संस्था एक आपसमा मिली बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई ढल्लाबाट बचाउनसँगै काम गर्न आवश्यक छ। यस अन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई तरलता प्रवाह गर्ने, चरम संकट रोकन निरन्तर संवादमा रही रोकथामको प्रक्रियालाई सहज बनाउने काम पर्दछन्।

३. नीतिगत समन्वय

केन्द्रीय बैंक तथा बीमक संस्थाले एक आपसमा सरसल्लाह र समन्वय गर्दा वित्तीय क्षेत्रको अवस्था चाल पाउन र सुधारात्मक रणनीति बनाउन सहयोग पुग्दछ। यस्तो सहकार्यले प्रभावकारी नीति/रणनीति तर्जुमा हुन सक्ने देखिन्छ।

बासल कमिटी तथा बीमा निक्षेपकर्ता संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संस्था (आइएडीआइ) ले सं. २००९ मा जारी गरेको कोर प्रिन्सिपल्स फर इफेक्टिभ डिपोजिट इन्सुरेन्स सिस्टम्स्का १८ सिद्धान्तमध्ये छैठौँ सिद्धान्त 'अन्य सुरक्षादायक संस्थासँगको सम्बन्धमा' रहेको छ। त्यसमा निम्न सिद्धान्त उल्लेख भएको छ : निक्षेप बीमक संस्थाले निक्षेपको सुरक्षासँग सम्बद्ध अन्य संस्था (केन्द्रीय बैंक वा अरु)सँग निकटमा रही निर्धारित समयमा

निश्चित ढाँचाको सूचना आदान प्रदान गर्नु पर्ने, त्यस्ता सूचना सही हुनु पर्ने र आपसी समन्वयको कामलाई औपचारिकता दिनु पर्दछ ।

सारमा, केन्द्रीय बैंक र बीमक संस्थाले आपसमा सल्लाह र सहकार्य गरी अधि बढ्दा निक्षेपकर्ताको हितको संरक्षण, जोखिम व्यवस्थापन, वित्तीय स्थायित्व तथा मुलुकको आर्थिक विकासमा सकारात्मक योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

३. नेपालको सन्दर्भ

नेपालको सन्दर्भमा निक्षेप सुरक्षणलाई सरकार तथा केन्द्रीय बैंकले यथोचित महत्व दिई वि.सं. २०३१ सालमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष स्थापना गरेको र त्यसको लागि विशिष्टकृत ऐन तर्जुमा भएको देखिन्छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ को प्रस्तावनामा 'सर्वसाधारणको निक्षेप र कर्जाको संरक्षण गर्न तथा मुलुकको आर्थिक विकासको निमित्त बैंकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीप्रतिको विश्वसनीयता अभिवृद्धि तथा सर्वसाधारणको आर्थिक संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नको लागि निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको स्थापना र सञ्चालन'को निमित्त सो ऐन तर्जुमा भएको स्पष्ट गरिएको छ ।

सोही ऐनको दफा नं. ५३ मा निक्षेप कोष र केन्द्रीय बैंकको समन्वयात्मक कामको सन्दर्भमा निम्न व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ :

'कोष र नेपाल राष्ट्र बैंक दुवैले सार्वजनिक नीतिको उद्देश्य प्राप्त गर्न र वित्तीय क्षेत्रप्रति सर्वसाधारणको विश्वास सुनिश्चित गर्न एक आपसमा समन्वय र सहयोग पुर्‍याउन देहाय बमोजिमको कार्य गर्नेछन् ।

- (क) तथ्याङ्क र सूचनाको आदान प्रदान गर्न आवश्यक सम्झौता गर्ने,
- (ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई इजाजतपत्र दिँदा र निक्षेप सुरक्षण प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने प्रक्रियामा सहयोग पुर्‍याउने, नेपाल राष्ट्र बैंकले कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थालाई शीघ्र सुधारात्मक कार्यमा लैजाँदा वा समस्याग्रस्त घोषणा गर्दा कोषलाई सूचना प्रदान गर्ने,
- (ग) नेपाल राष्ट्र बैंकले कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थालाई शीघ्र सुधारात्मक कार्यमा लैजाँदा वा समस्याग्रस्त घोषणा गर्दा कोषलाई सूचना प्रदान गर्ने,
- (घ) नेपाल राष्ट्र बैंकले कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थालाई संरक्षकत्व, सम्भावित प्रापक वा वित्तीय लिक्विडेशन प्रणालीको कारवाही गर्दा कोषलाई सूचना दिने,
- (ङ) वित्तीय स्थिरतामा कुनै सम्भावित खतरा आउन सक्ने परिस्थिति देखेमा यथाशक्य चाँडो एक आपसमा जानकारी गराउने,
- (च) नेपाल राष्ट्र बैंकले कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थालाई निक्षेप संकलनमा रोक लगाएमा, इजाजतपत्र रद्द गरेमा, व्यवस्थापन नियन्त्रणमा लिएमा त्यसको जानकारी कोषलाई गराउने ।'

निक्षेप सुरक्षणलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८८(भ) को उपदफा १ मा फरफारखको क्रममा कर्मचारी तथा फरफारखको खर्च पछिको प्राथमिकतामा राखेको छ र निक्षेप बीमक संस्थाले आफ्नो भने तथा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ९४ को उपदफा १ मा बाध्यात्मक खारेजीमा गएको बैंक वा वित्तीय संस्थाले बीमा सुरक्षणको भुक्तानी बाध्यात्मक खारेजीको लागि भएको खर्च पछिको प्राथमिकतामा राखेको छ ।

अन्य देशको परम्पराजस्तै नेपालमा पनि केन्द्रीय बैंक तथा निक्षेप बीमक संस्थाको सहकार्यको सन्दर्भमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण ऐन, २०७३ ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको व्यवस्थाको कार्यान्वयन कत्तिको प्रभावकारी भइरहको छ ? त्यसतर्फ सम्बन्धित पक्ष सजग हुन आवश्यक छ । सम्बद्ध दुई संस्थाको बीचमा सहकार्य, सूचना आदान प्रदान र सम्भावित संकट मोचनका विषयमा आवधिक छलफल तथा अन्तर्क्रिया हुने गरेको छ/छैन भन्ने अहम् सवाल समेत उत्तरित हुनु पर्ने अवस्था छ ।

४. आगामी राजमार्ग

निक्षेप सुरक्षण प्रणालीगत जोखिम न्यूनीकरणको रणनीतिक उपकरण भएको, त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि सो सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास, निक्षेप सुरक्षण सम्बन्धी बासल कोर सिद्धान्त तथा नेपालको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी कानूनलाई दृष्टिगत गर्दा नेपालको निक्षेप सुरक्षण सम्बन्धी नीति/रणनीतिमा निम्न पक्ष समावेश हुनु फलदायी हुने देखिन्छ :

- (क) निक्षेप सुरक्षण आम जनताको चासोको विषय भएकाले सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्था र नेपाल राष्ट्र बैंक समेतको सहयोगमा सम्बन्धित पक्षलाई सुसूचित गर्ने गराउने ।
- (ख) कोष र नेपाल राष्ट्र बैंकका बीचमा नियमित सम्वाद, अन्तर्क्रिया तथा सूचना आदान प्रदान गर्ने दिगो संयन्त्र सहितको सुदृढ प्रणाली स्थापना गर्ने ।
- (ग) नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई गरेको मूल्यांकन वा कारवाही यथाशीघ्र चाल पाउने अवस्था सिर्जना गर्ने, सो सम्बन्धी छरितो प्रणाली विकास गर्ने ।
- (घ) बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्थायित्व लगायतका विषयमा संवेदनशील रही नेपाल राष्ट्र बैंकसँग समन्वय गरी उपयुक्त नीति तर्जुमा गर्ने ।
- (ङ) वित्तीय स्थायित्वमा समस्या देखिई संकट उत्पन्न भएका बेलामा नेपाल राष्ट्र बैंकसँग निकट रही समाधानका उपाय खोजी गर्ने ।
- (च) कोषको जोखिम बहन गर्न सक्ने सक्षमता वृद्धि गर्न र फरफारख गर्नु पर्ने अवस्थामा सुरक्षण गरिएको निक्षेपको सहज भुक्तानी गर्ने व्यवस्था मिलाउन आवश्यक तयारीका साथै आवश्यकता अनुसार विभिन्न निकायसँग समन्वय गर्ने ।
- (छ) नेपाल राष्ट्र बैंकले जोखिममा आधारित आन्तरिक लेखा परीक्षण तथा सुपरिवेक्षण प्रारम्भ गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई समेत कतिपय क्षेत्रमा जोखिममा आधारित निर्णय लिन प्रेरित गरिरहेको सन्दर्भमा निक्षेप बीमा वा सुरक्षणका सवालमा जोखिममा आधारित शुल्क निर्धारण गर्ने । यसका लागि कोषले नेपाल राष्ट्र बैंक तथा रेटिङ एजेन्सीको मूल्यांकनलाई आधार बनाउने ।

निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र नेपालमा यसको विकासक्रम

बिदुर पराजुली *

विषय प्रवेश:

आम सर्वसाधारण जनताले सुरक्षाका साथै व्याजको रूपमा थप आय आर्जन गर्ने अभिप्रायले बैंक तथा वित्तीय संस्थामा बचतको रूपमा जम्मा गरेको रकम नै निक्षेप हो । कुनै कारणवश: बैंक तथा वित्तीय संस्था समस्याग्रस्त भयो र निक्षेपको रूपमा रहेको सर्वसाधारणको बचत रकम फिर्ता गर्न सकेन भने के हुने हो त ? यस प्रश्नबाट नै निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको अवधारण विकसित भएको हो । कुनै कारणले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपकर्ताहरूको रकम फिर्ता गर्न नसक्ने स्थिति उत्पन्न भएमा निक्षेपकर्ताहरूको तोकिएको हदसम्मको रकम फिर्ताको प्रत्याभूति गर्ने प्रणाली निक्षेप सुरक्षण हो । यसले सर्वसाधारण निक्षेपकर्तालाई तोकिएको सीमासम्मको निक्षेप फिर्ता गरी वित्तीय प्रणालीप्रति जनविश्वास कायम गर्न सहयोग गर्दछ । वित्तीय क्षेत्रप्रति आम जनसाधारण र सरोकारवाला पक्षहरूको दीर्घकालीन विश्वास कायम राख्ने उद्देश्यले निक्षेप सुरक्षण प्रदायक संस्थाको स्थापना गर्ने गरिन्छ ।

विश्वका विभिन्न देशमा रहेका निक्षेप सुरक्षण सम्बन्धी व्यवस्थालाई अध्ययन गर्दा यस प्रकारका संस्थाहरू कतिपय देशमा विशेष ऐनबाट स्वायत्त संस्थाको रूपमा स्थापित भई कार्य गर्दछन् भने कतिपय देशहरूमा केन्द्रीय बैंक आफैँले समेत निक्षेप सुरक्षणको कार्य सञ्चालन गरेको पाइन्छ । धेरै जसो देशमा यसलाई निक्षेप बीमा कार्यक्रम भनिन्छ । हाम्रो देशको सन्दर्भमा भने यस कार्यक्रमलाई निक्षेप सुरक्षण भनेर सम्बोधन गरिंदै आइएको छ । निक्षेप बीमा र निक्षेप सुरक्षणका बीच शाब्दिक भिन्नता मात्र रहेको छ, कुनै तात्त्विक भिन्नता भने रहेको छैन । निक्षेप सुरक्षण गराए वापत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप सुरक्षण गर्ने निकायलाई तोकिएको दरमा सुरक्षण शुल्क भुक्तानी गर्नु पर्ने हुन्छ । आम सर्वसाधारण जनताको निक्षेपको सुरक्षण हुने भएता पनि निक्षेप सुरक्षण शुल्क भने निक्षेपकर्तालाई प्रत्यक्ष भार नपर्ने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नै स्रोतबाट व्यहोर्नु पर्ने प्रचलन अधिकांश देशको निक्षेप बीमा वा सुरक्षण व्यवस्थामा गरिएको पाइन्छ ।

निक्षेप सुरक्षणको कार्यान्वयनबाट बैंकिङ्ग प्रणालीमा प्रमुख वित्तीय स्रोतको रूपमा रहेका निक्षेपकर्ताको हित संरक्षण हुने देखिन्छ भने अर्कोतर्फ समग्र वित्तीय प्रणालीलाई धेरै हदसम्म जोखिमरहित बनाउँछ । यस कार्यले बैंक तथा वित्तीय संस्थाप्रतिको विश्वास बढाई बचत गर्न आम सर्वसाधारणलाई उत्प्रेरित गर्दछ । वित्तीय स्थायित्व, निक्षेपकर्ताको हित तथा साना निक्षेपकर्ताको संरक्षणमा निक्षेप सुरक्षणले जोड दिएको हुन्छ । यसबाट वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि हुने र अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई औपचारिक गराउन सघाऊ पुग्नुका साथै पूँजी निर्माणमा समेत उल्लेखनीय योगदान पुग्दछ । निक्षेप सुरक्षणको महत्वलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा

* नायव प्रबन्धक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष (लेखमा व्यक्त गरिएका विचार लेखकका निजी विचार हुन्)

उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- स-साना निक्षेपकर्ताको हितलाई संरक्षण गर्ने
- वित्तीय प्रणालीलाई जोखिमरहित बनाउन सघाउ पुऱ्याउने
- वित्तीय प्रणालीलाई दिगो बनाउन एवं स्थायित्व दिन सघाउ पुऱ्याउने
- वित्तीय प्रणालीमा प्रतिस्पर्धा बढाउन सघाउ पुऱ्याउने
- वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुऱ्ने
- वित्तीय संकटको समयमा सरकारी कोषको प्रयोग घटाउने

निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको इतिहास:

सन् १९३० को महामन्दीको समयमा संयुक्त राज्य अमेरिकाका धेरै बैंकहरू टाट पल्टन पुगे पश्चात लाखौ मानिसहरूको बैंकमा रहेको बचत रकम बैंकले फिर्ता गर्न नसकेपछि ठूलो आर्थिक समस्या भेल्लु परेको थियो । यसका साथै विश्वमा कुनै बैंक वा संस्था टाट पल्टेका कारण आर्थिक मन्दी शुरु भई समग्र मुलुक तथा विश्वको अर्थव्यवस्थामा संकट उत्पन्न हुन पुगेका प्रशस्त उदाहरणहरू समेत रहेका छन् । यस्तै संकट पुनः आएमा समस्यालाई सहज रूपमा समाधान गर्ने उद्देश्यले संयुक्त राज्य अमेरिकामा सन् १९३३ मा निक्षेप बीमा गर्ने प्रथम संस्थाको रूपमा Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC) को स्थापना भएको थियो । सो संस्थाले सन् १९३४ बाट औपचारिक रूपमा निक्षेप बीमाको कार्य प्रारम्भ गरेको थियो । FDIC बाट प्रभावित भएर विश्वका अन्य देशहरूमा क्रमशः निक्षेप सुरक्षण योजना लागू गर्न थालियो । हाल विश्वका अधिकांश देशमा कुनै न कुनै स्वरूपमा निक्षेप सुरक्षण व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गरिएको छ । निक्षेप सुरक्षणको प्रणाली भने आ-आफ्नो देशको कानून, नियमन व्यवस्था वा सरकारी योजना बमोजिम फरक फरक रहने गरेको छ । विश्वका प्रमुख केही देशहरूमा निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रम शुरु भएको वर्ष निम्नानुसार रहेको छ ।

१. संयुक्त राज्य अमेरिका सन् १९३४	२. रुस सन् २००३	३. जर्मनी सन् १९६६
४. जापान सन् १९७१	५. फ्रान्स सन् १९८०	६. इटाली सन् सन् १९८७
७. दक्षिण कोरिया सन् १९९६	८. ब्राजिल सन् १९९५	९. बेलायत सन् १९८२
१०. फिलिपिन्स सन् १९६३	११. नर्वे सन् १९६१	१२. भारत सन् १९६१

(स्रोत: World Bank Policy Research Paper, WPS3628)

निक्षेप बीमा प्रणालीको दक्षता अभिवृद्धि गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग प्रवर्द्धन गर्ने, सामूहिक मार्गदर्शन तय गर्ने, जानकारी र सूचना आदान प्रदान गर्ने लगायतका उद्देश्यले सन् २००२ मा विभिन्न देशका निक्षेप बीमा गर्ने संस्थाहरूको छात्रा संगठनको रूपमा International Association of Deposit Insurer (IADI) को स्थापना गरिएको थियो । यसको मुख्यालय स्विजरल्याण्डको बासेलमा रहेको छ । विश्वका विभिन्न देशका १०० भन्दा बढी निक्षेप बीमा प्रदायक संस्थाहरू यस संगठनमा आवद्ध भएका छन् । यस संगठनभित्र अफ्रिका, एसिया, क्यारेबियन, युरेशिया, युरोप, ल्याटिन अमेरिका, मिडल इष्ट र नर्थ अमेरिका क्षेत्रका निक्षेप बीमा प्रदायक संस्थाहरूको क्षेत्रीय समितिहरू समेत गठन गरिएको छ । नेपालले भने IADI को सदस्यता हालसम्म लिएको छैन ।

नेपालमा निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमः

नेपालमा चालिसको दशकमा शुरु भएको आर्थिक उदारीकरणको फलस्वरूप निजीस्तरमा समेत बैंक स्थापना गर्न थालियो । २०४६ सालको राजनैतिक परिवर्तन पश्चात यो क्रम भन्तिर तिब्रतर गतिमा बढ्दै गयो । वाणिज्य बैंकका अतिरिक्त विकास बैंक तथा फाइनेन्स कम्पनीहरू समेत स्थापना गर्ने लहर बढ्दै गयो । यस परिप्रेक्ष्यमा समग्र वित्तीय प्रणालीमा बढ्दै गएको जोखिमलाई मध्यनजर गरी ससाना निक्षेपकर्ताहरूको हित संरक्षणका लागि निक्षेप बीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने आवश्यकता तर्फ सरोकारवाला तथा विज्ञहरूको ध्यान आकर्षित भएको पाइन्छ । निक्षेप बीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र त्यसको जिम्मेवारी तत्कालीन कर्जा सुरक्षण निगम प्रा.लि.लाई दिने तयारी अनुसार वि.सं. २०५४ सालमा तत्कालीन कर्जा सुरक्षण निगमको नाम परिवर्तन गरी निक्षेप बीमा तथा कर्जा सुरक्षण निगम कायम गरिएको थियो । तर कानूनी पूर्वाधारको अभाव लगायतका विभिन्न कारणले नेपालमा निक्षेप बीमा कार्यक्रमको शुरुवात हुन यसको आवश्यकताबोध भएको भण्डै डेढ दशक पश्चात मात्र सम्भव भयो ।

वि.सं. २०६६ सालमा तत्कालीन नेपाल विकास बैंक लि. टाट पल्टिन पुगेको थियो । जसका कारण बैंक वित्तीय संस्थामा बचत गर्ने सर्वसाधारणहरूमा वित्तीय प्रणालीप्रति नकारात्मक तरङ्ग पैदा गरेको थियो । यसका साथै समय समयमा विभिन्न अफवाहहरूले गर्दा निक्षेपकर्ताहरूको भिड आफ्नो निक्षेप फिर्ता लिन बैंकमा लामो लाइनमा बस्ने प्रवृत्ति समेत देखिन थाल्यो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई नेपाल राष्ट्र बैंकले समस्याग्रस्त घोषणा गर्ने, शीघ्र सुधारात्मक कारवाही गर्ने तथा व्यवस्थापन समेत नियन्त्रणमा लिने अवस्था सृजना हुँदै गयो । यस परिदृश्यका कारण नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को बजेट वक्तव्यमा प्रति व्यक्ति रु. दुई लाखसम्मको निक्षेप बीमा गर्ने घोषणा गर्‍यो । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई प्राकृतिक व्यक्तिको रु. दुई लाखसम्मको निक्षेप अनिवार्य रूपमा तत्कालीन निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगममा सुरक्षण गराउन निर्देशन जारी गर्‍यो । तत्कालीन निगमले निक्षेप सुरक्षण विनियमावली, २०६७ तर्जुमा गरी सोही विनियमावलीको अधीनमा रही निक्षेप सुरक्षण कार्यको विधिवत् प्रारम्भ गर्‍यो । निक्षेप सुरक्षण विनियमावली, २०६७ मा प्रति प्राकृतिक व्यक्ति प्रति बैंक तथा वित्तीय संस्था रु. दुई लाखसम्मको निक्षेप सुरक्षण हुने व्यवस्था रहेको थियो । निक्षेप सुरक्षण गराए वापत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कोषलाई सुरक्षण हुने निक्षेपको वार्षिक शुन्य दशमलव बीस प्रतिशतका दरले सुरक्षण शुल्क बुझाउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । सो शुल्क प्रत्येक छ महिनामा शुन्य दशमलव दश प्रतिशतका दरले वर्षको दुई पटक कोषलाई बुझाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको थियो ।

वि.सं. २०७३ मा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन २०७३ लागू भएपछि नेपालमा निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमले कानूनी वैधता पाएको हो । यस ऐन लागू भएसँगै प्रचलित कम्पनी ऐन बमोजिम संस्थापित निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम प्रा.लि. हालको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा स्वतः रूपान्तरित भएको हो । सो ऐन बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त सबै किसिमका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अनिवार्य रूपमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमार्फत निक्षेप सुरक्षण गराउनुपर्दछ ।

सुरक्षण हुने निक्षेपको सीमा र सुरक्षण शुल्क

कुन हदसम्मको निक्षेपको सुरक्षण गर्ने र सो वापत बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कति सुरक्षण शुल्क व्यहोर्न लगाउने भन्ने विषय त्यो देशको समग्र अर्थतन्त्र, वित्तीय प्रणालीमा रहेको बचत रकमको परिमाण र प्रकृति, सुरक्षण प्रदायक संस्थाको संस्थागत तथा वित्तीय क्षमता लगायत धेरै विषयमा भर पर्दछ ।

विश्वका केही प्रमुख अर्थतन्त्रमा हाल कायम रहेको सुरक्षण हुने निक्षेपको सीमा निम्नानुसार रहेको छः

सि.नं.	देश	निक्षेप सुरक्षणको अधिकतम सीमा	अमेरिकन डलरमा रूपान्तर गर्दा हुने रकम
१.	अमेरिका	डलर २,५०,०००	२,५०,०००
२.	दक्षिण कोरिया	वन ५,००,००,०००	३७,६४२
३.	मलेशिया	रिंगिट २,५०,०००	५३,४५३
४.	थाइल्याण्ड	भाट १०,००,०००	२८,००३
५.	इण्डोनेशिया	रूपी २,००,००,००,०००	१,३०,१६५
६.	जापान	ऐन १,००,००,०००	६७,९३७
७.	भारत	भा.रु. ५,००,०००	६,०३१
८.	बंगालदेश	टाका १,००,०००	९११
९.	पाकिस्तान	रूपी ५,००,०००	१६६८
१०.	बेलायत	पाउण्ड ८५,०००	१,०६,०२०
११.	नेपाल	ने.रु. ५,००,०००	३,७६८

(स्रोत: Google.com, सेप्टेम्बर १२, २०२३ मा कायम रहेको सटही दरको आधारमा)

उपरोक्त विवरणबाट प्रष्ट हुन्छ कि निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रम लागू भएका सबै देशमा सुरक्षण हुने निक्षेपको अधिकतम सीमा तोकिएको हुन्छ। कुनै बैंक खारेजीमा गएमा तोकिएको हदसम्मको निक्षेपको शोधभर्ना सुरक्षण प्रदायक संस्थाले अनिवार्य रूपमा गर्नु पर्दछ। उक्त सीमा भन्दा बढी रहेको निक्षेपकर्ताको रकम भने फिर्ता हुने कुनै ग्यारेण्टी हुदैन। निक्षेप सुरक्षणको सीमा जति धेरै कायम गरिएको हुन्छ, त्यति नै वित्तीय स्थायित्वमा यसको उपयोगिता सिद्ध हुने देखिन्छ। यसका साथै सम्बृद्ध अर्थतन्त्र भएका देशमा निक्षेप सुरक्षणको सीमा धेरै रहेको र विकासशील तथा विकासोन्मुख देशहरूमा सो सीमा तुलनात्मक रूपमा कम रहेको पाइन्छ।

नेपालको सन्दर्भमा निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रम लागू गरिएको शुरुवाती समय वि.सं. २०६७ सालमा निक्षेप सुरक्षणको सीमा प्रति व्यक्ति प्रति बैंक वित्तीय संस्था रु. दुई लाख कायम गरिएको थियो। वि.सं. २०७५ सालमा यसलाई परिमार्जन गरी रु. तीन लाख पुऱ्याइयो। मिति २०७९ श्रावण १ गतेबाट पुनः परिमार्जन गरी कायम गरिएको रु. पाँच लाखको सीमा हालसम्म कायम रहेको छ।

सुरक्षण शुल्कको हकमा वि.सं. २०६७ सालमा सुरक्षण हुने निक्षेपको शून्य दशमलव बीस प्रतिशत अर्थात सयकडा बीस पैसा तोकिएकोमा वि.सं. २०७५ सालमा निक्षेप सुरक्षणको सीमा रु. दुई लाखबाट वृद्धि गरी रु.तीन लाख कायम गरिए पश्चात सुरक्षण शुल्कलाई केही कम गरी शून्य दशमलव सोह्र प्रतिशत कायम गरिएको थियो। हाल निक्षेप सुरक्षणको सीमा रु. पाँच लाख पुगेता पनि सुरक्षण शुल्क भने शून्य दशमलव सोह्र प्रतिशत कायम नै रहेको छ। हरेक त्रयमास समाप्त भएको १० दिनभित्र त्यस त्रयमासमा रहेको औषत निक्षेपको ०.०४ प्रतिशतका दरले वर्षको चार पटक कोषलाई सुरक्षण शुल्क बुझाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ। विश्वका केही देशमा कायम रहेको सुरक्षण शुल्कको दर निम्नानुसार छः

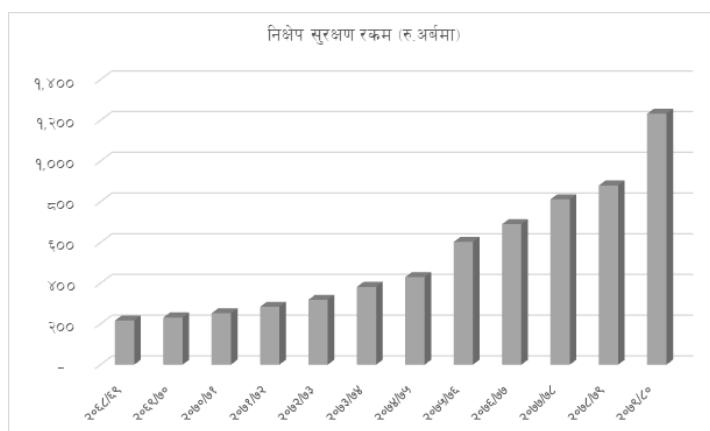
सि.नं.	देश	वार्षिक सुरक्षण शुल्क (प्रतिशत)	कैफियत
१.	अमेरिका	०.०५ देखि ०.०७	Risk Based Differential Rate
२.	दक्षिण कोरिया	०.०८ देखि ०.३५	Risk Based Differential Rate

सि.नं.	देश	वार्षिक सुरक्षण शुल्क (प्रतिशत)	कैफियत
३.	मलेशिया	०.२०	Flat Rate
४.	ताइवान	०.०५ देखि ०.१५	Risk Based Differential Rate
५.	इण्डोनेशिया	०.१०	Flat Rate
६.	जापान	०.०१५	Flat Rate
७.	भारत	०.१२	Flat Rate
८.	बंगालदेश	०.०८ देखि ०.१०	Risk Based Differential Rate
९.	पाकिस्तान	०.१६	Flat Rate
१०.	जिम्बाब्वे	०.२०	Flat Rate
११.	नेपाल	०.१६	Flat Rate

(स्रोत: Google.com, सेप्टेम्बर १२, २०२३)

मथिको विवरण अध्ययन गर्दा कतिपय देशमा जोखिममा आधारित भएर बढी जोखिम भएका बैंक वित्तीय संस्थालाई बढी सुरक्षण शुल्क र कम जोखिम भएका संस्थालाई कम सुरक्षण शुल्क तोकिएको पाइन्छ। कतिपय देशमा भने सबै बैंक वित्तीय संस्थालाई एकै दर तोकिएको पाइन्छ। नेपालको सन्दर्भमा एउटै दर अर्थात् वार्षिक ०.१६ प्रतिशत सुरक्षण शुल्क तोकिएको छ। सुरक्षण शुल्क निर्धारणमा ध्यान दिने मुख्य विषय भनेको निक्षेप सुरक्षण प्रदायक संस्थाको वित्तीय क्षमता हो। सम्भावित दायित्व भुक्तानी गर्न सक्ने क्षमता कम छ भने बढी सुरक्षण शुल्क लगाई संस्थाको पूँजीकोष वृद्धि गर्ने लक्ष्य लिइएको हुन्छ। संस्थाको वित्तीय क्षमता सफल भएका संस्थाहरूले भने तुलनात्मक रूपमा कम सुरक्षण शुल्क कायम गर्ने गरेको अध्ययनबाट देखिन्छ। यसका साथै अधिकांश देशमा निक्षेप सुरक्षण शुल्कमा आयकर छुट गरिएको पाइन्छ। जसका कारण तुलनात्मक रूपमा कम सुरक्षण शुल्क कायम गर्न सहज हुन्छ। समानदर कायम गर्ने की जोखिममा आधारित भएर फरकदर कायम गर्ने भन्ने विषयको निर्धारण निक्षेप सुरक्षण गर्ने संस्थासँग बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सर्वमान्य हिसावले जोखिम मूल्यांकन गर्न सक्ने क्षमतामा भर पर्दछ। बैंक वित्तीय संस्थाको जोखिम मूल्यांकन गर्न सक्ने संस्थागत क्षमता विकास गरेर मात्र जोखिममा आधारित फरक सुरक्षण शुल्क तोक्ने गरिएको विभिन्न अध्ययनबाट देखिन्छ।

नेपालमा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि हालसम्म भएको निक्षेप सुरक्षणको तथ्यांक:

आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा ८३ लाख १७ हजार निक्षेपकर्ताको रु. २ खर्ब १७ अर्ब बराबरको निक्षेप सुरक्षण भएकोमा २०८० को आषाढ मसान्तमा ४ करोड १३ लाख ८० हजार निक्षेपकर्ताको १२ खर्ब ३३ अर्ब बराबरको निक्षेप सुरक्षण भएको छ। यो तथ्याङ्कले १२ वर्षको अन्तरालमा निक्षेप सुरक्षणको वृद्धि ४५० प्रतिशतभन्दा बढीले भएको देखाउँछ। यो वृद्धिदर देखिनुमा सुरक्षण हुने सीमा वृद्धि भई रु. दुई लाखबाट पाँच लाख हुनु र वित्तीय क्षेत्रमा स्वभाविक रूपमा निक्षेपको आकार वृद्धि हुनु रहेको देखिन्छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको प्रकार अनुसार सुरक्षण भएको निक्षेपको अनुपात:

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा निक्षेप सुरक्षण गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या सर्वाधिक धेरै १८९ वटा रहेको थियो। सो समयमा क वर्गका ३२ वटा वाणिज्य बैंकको रु. १ खर्ब ६० अर्ब, ख वर्गका ८८ वटा विकास बैंकको रु. ३९ अर्ब, ग वर्गका ६७ वटा वित्तीय कम्पनीको रु. १७ अर्ब र घ वर्गका २ वटा संस्थाको रु. ७७ करोड बराबरको निक्षेप सुरक्षण भएको थियो। जसको विवरण निम्नानुसार रहेको छ:

आर्थिक वर्ष २०६८/६९

क्र.सं.	बैंक वित्तीय संस्था	बैंक वित्तीय संस्थाको संख्या	निक्षेपकर्ताको संख्या	सुरक्षण भएको निक्षेप रकम	प्रतिशत
१.	क वर्गका वाणिज्य बैंक	३२	६० लाख ५४ हजार	१ खर्ब ६० अर्ब	७३.८१
२.	ख वर्गका विकास बैंक	८८	१५ लाख १४ हजार	३९ अर्ब	१७.९९
३.	ग वर्गका वित्त कम्पनी	६७	५ लाख ७४ हजार	१७ अर्ब	७.८४
४.	घ वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्था	२	१ लाख ७५ हजार	७७ करोड	०.३६
जम्मा		१८९	८३ लाख १७ हजार	२ खर्ब १७ अर्ब	१००

(स्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष)

नेपाल राष्ट्र बैंकले लिएको मर्जर नीतिका कारण पछिल्ला वर्षहरूमा बैंक वित्तीय संस्थाहरूको संख्या क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा भएको निक्षेप सुरक्षणको विवरण निम्नानुसार रहेको छ:

आर्थिक वर्ष २०७९/८०

क्र.सं.	बैंक वित्तीय संस्था	बैंक वित्तीय संस्थाको संख्या	निक्षेपकर्ताको संख्या	सुरक्षण भएको निक्षेप रकम	प्रतिशत
१.	क वर्गका वाणिज्य बैंक	२०	३ करोड ५७ लाख	१० खर्ब ७० अर्ब	८६.७८
२.	ख वर्गका विकास बैंक	१७	५० लाख	१ खर्ब ४२ अर्ब	११.५२
३.	ग वर्गका वित्त कम्पनी	१६	६ लाख	२० अर्ब	१.६२
४.	घ वर्गका लघुवित्त वित्तीय संस्था	२	६० हजार	१ अर्ब	०.०८
जम्मा		५५	४ करोड १३ लाख	१२ खर्ब ३३ अर्ब	१००

(स्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष)

गत असार मसान्तमा को तथ्याङ्क हेर्दा कूल सुरक्षण भएको निक्षेप रकम १२ खर्ब ३३ अर्ब मध्ये ८६.७८ प्रतिशत रकम क वर्गका वाणिज्य बैंकको, ११.५२ प्रतिशत ख वर्गका विकास बैंकको रहेको देखिन्छ। ग वर्ग वित्त कम्पनी र घ वर्गका लघुवित्त संस्थाहरूको यसमा हिस्सा न्यून देखिन्छ।

नेपालमा निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमका चुनौती

नेपालको सन्दर्भमा निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको मुख्य चुनौती भनेको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको सम्भावित दायित्व भुक्तानी गर्न सक्ने क्षमतालाई अबिलम्ब वृद्धि गर्नु पर्ने अवस्था हो । बैंक तथा वित्तीय संस्था बन्द हुँदा तोकिएको सीमासम्मको निक्षेप फिर्ता दिन सक्ने सामर्थ्य सहितको सुदृढ जोखिम वहन कोष भएमा मात्र निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको प्रभावकारिता सिद्ध हुन्छ । सो जोखिम वहन कोषमा निरन्तर वृद्धि समेत अनिवार्य हुन्छ । निक्षेप सुरक्षण तथा कर्जा सुरक्षण दुवै कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने कोषको जम्मा पूँजीकोष अहिलेको समयमा लगभग २२ अर्ब बराबरको मात्र छ । तर यस संस्थाले हाल कर्जातर्फ ३ खर्ब र निक्षेपतर्फ १२ खर्ब भन्दा बढीको सुरक्षणको जिम्मेवारी वहन गरिरहेको छ । यो तथ्यांक प्रति वर्ष बढ्दो क्रममा छ । यस अवस्थामा सबैले सोध्ने सिधा प्रश्न एउटै छः कुनै बैंक वा वित्तीय संस्था खारेजीमा गएको अवस्थामा निक्षेपकर्तालाई शोधभर्ना गर्नु पर्ने रकम कोषले कसरी व्यवस्था गर्छ? तसर्थ कोषको संस्थागत र वित्तीय क्षमता अभिवृद्धि गर्नु पर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिन्छ ।

एकातिर कोषको सम्भावित जोखिम वहन गर्ने क्षमता कमजोर रहेको छ भने अर्को तर्फ बैंक वित्तीय क्षेत्रबाट निक्षेप सुरक्षण शुल्कको दर बढी भएकोले यसलाई घटाउनु पर्ने माग उठिरहेको छ । हालको ०.१६ प्रतिशतको दरलाई कम गर्ने हो भने निश्चित रूपमा कोषको आय पनि कम हुन्छ । जसले गर्दा हरेक वर्षको आय जम्मा गर्दै कोषको वित्तीय क्षमतालाई सुदृढ बनाउने कोषको रणनीतिलाई प्रत्यक्ष असर गर्दछ । कुनै वैकल्पिक व्यवस्था गरेर कोषको पूँजीकोष मजबुत बनाउन सकिएमा मात्र निक्षेप सुरक्षण शुल्कलाई कम गर्नु पर्दछ । अन्यथा सुरक्षण शुल्क कम गर्ने निर्णय घातक सिद्ध हुन सक्छ ।

जोखिममा आधारित सुरक्षण शुल्क लागू गर्ने सम्बन्धमा पनि कोषले तयारी गर्नु पर्ने देखिन्छ । सबै बैंक वित्तीय संस्थाको वित्तीय स्वास्थ्य एकै प्रकारको नहुन पनि सक्छ । साथै, एउटै संस्थाको पनि हरेक समय एकै किसिमको वित्तीय अवस्था कायम रहिरहने भन्ने हुँदैन । त्यसको लागि सुरक्षण शुल्क लिने समयमा वैज्ञानिक ढंगले जोखिममा आधारित भएर तुलनात्मक रूपमा वित्तीय रूपले स्वस्थ बैंक वित्तीय संस्थालाई कम र बढी जोखिम देखिएका बैंक वित्तीय संस्थालाई बढी शुल्क निर्धारण गर्नु पर्दछ । तत्काल सम्भव नभए पनि कुनै एउटा समयविन्दुमा यो पद्धति कार्यान्वयन गर्ने पर्ने हुन्छ ।

कुनै एक व्यक्तिको एउटा बैंकमा रहेको पाँच लाख भन्दा बढी निक्षेपको सुरक्षण हुँदैन । तर त्यही व्यक्तिले ५० वटा बैंक वित्तीय संस्थामा पाँच पाँच लाखका दरले निक्षेप जम्मा गर्‍यो भने उसको दुई करोड पचास लाख बराबरको निक्षेप सुरक्षित हुन्छ । यसै कारण नेपालको कूल जनसंख्या तीन करोडको हाराहारीमा रहेको वर्तमान अवस्थामा चार करोड तेह्र लाख निक्षेपकर्ताको निक्षेप सुरक्षण भएको छ । अर्थात् एकै व्यक्तिको फरक फरक बैंक वित्तीय संस्थामा रहेको एक भन्दा बढी खाता यसमा समावेश भएको छ । यो व्यवस्था ठीक हो की होइन समयको अन्तरालमा बहशको विषय हुनसक्छ ।

छिमेकी मुलुक भारतमा केन्द्रीय बैंकको सहायक संस्था Deposit Insurance and Credit Guarantee Corporation (DICGC) ले निक्षेप बीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दछ । त्यसै गरी बंगलादेशमा त्यहाँको केन्द्रीय बैंकले छुट्टै विभाग Deposit Insurance Department (DID) खडा गरी सो मार्फत निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दछ । दुवै देशमा निक्षेप सुरक्षण शुल्कमा कर छुटको व्यवस्था छ । जसले गर्दा करको रूपमा सरकारलाई जाने रकम सम्बन्धित संस्थामा नै जोखिम कोषको रूपमा रहन्छ र संस्थाको सम्भावित दायित्व भुक्तानी गर्ने वित्तीय क्षमता सुदृढ गर्न मद्दत पुग्दछ । नेपालको हकमा भने नेपाल सरकारको नब्बे प्रतिशत र

नेपाल राष्ट्र बैंकको दश प्रतिशत शेयर स्वामित्व रहेको यस संस्थाले निक्षेप सुरक्षण शुल्कमा तीस प्रतिशत कर तिर्नु पर्ने व्यवस्था छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ को दफा ३९ मा निक्षेप सुरक्षण शुल्कको बढीमा २० प्रतिशत मात्र प्रशासनिक खर्च गर्न पाउने र बाँकी रकम जोखिम कोषमा राख्ने तथा सो रकम निक्षेपको दाबी भुक्तानी वा शोधभर्ना बाहेक अन्य कुनै प्रयोजनका लागि खर्च गर्न नसकिने स्पष्ट व्यवस्था भएकोले कोषको वित्तीय क्षमता सुदृढ बनाउन कर छुटको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । निक्षेप सुरक्षणको कार्यलाई नाफाजन्य व्यवसायको रूपमा नभई प्रणालीगत जोखिम न्यूनीकरण गर्ने रणनीतिक उपकरणको रूपमा लिने विश्वव्यापी अभ्यास रहेको छ । तसर्थ कोषको वित्तीय साधन र स्रोतको क्षमता तथा कूल सुरक्षित निक्षेपको अनुपात निक्षेप सुरक्षणको अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र प्रचलन अनुरूप नभएसम्मको लागि नेपाल सरकारले निक्षेप सुरक्षण शुल्क वापत प्राप्त हुने कोषको आयमा कर छुट दिन उपयुक्त हुन्छ ।

जोखिम मूल्यांकन तथा दायित्व व्यवस्थापन कार्यलाई व्यवस्थित गर्न कोषले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वित्तीय स्वास्थ्यको बारेमा निरन्तर अद्यावधिक सूचना तथा जानकारी प्राप्त गर्नु पर्दछ । यसको लागि सूचना प्रणालीको उच्चतम प्रयोग गर्न सक्नु पर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकसँग समन्वय र सहकार्य गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेप सुरक्षणसँग सम्बन्धित सूचनाहरू निरन्तर प्राप्त गर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

कोषले आफ्नो वित्तीय स्रोत र साधनको प्रमुख हिस्सा बैंकको मुद्दति खातामा लगानी गर्ने गरेको छ । कुनै बैंक समस्याग्रस्त भयो भने कोषको लगानी पनि संकटमा पर्दछ । यस्तो अवस्थामा त्यस बैंकका निक्षेपकर्ताहरूलाई कोषले कसरी निक्षेप रकम फिर्ता गर्न सक्दछ ? जुन बैंक वित्तीय संस्था समस्याग्रस्त भयो भने त्यसका निक्षेपकर्ताको तोकिएको हदसम्मको निक्षेप फिर्ता गर्ने दायित्व कोषले लिएको छ, त्यसै संस्थाको कोष आफैं निक्षेपकर्ता हुनु आफैंमा विरोधाभास र जोखिमपूर्ण कार्य हो । यसका लागि कोषले लगानीका दीर्घकालीन वैकल्पिक क्षेत्रहरूको पहिचान गरी लगानीलाई विविधिकरण गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

निक्षेप सुरक्षणका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रचलनमा आएका स्थापित सिद्धान्त र मान्यतालाई पनि अनुशरण गर्दै संस्थागत सुदृढीकरण, संस्थागत सुशासनको पूर्ण पालना, मजबुत आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, सूचना प्रविधिमैत्री कार्यवातावरण जस्ता विषयमा जोड दिन आवश्यक छ । कोषले IADI को सदस्यता लिन सकेमा निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक सहयोग, सुझाव र जानकारी प्राप्त गर्न सहज हुन जानेछ ।

कोषको स्थापनाको पचास बर्ष यात्रा : एक सिंहावलोकन

अच्युत पन्त*

मुलुकको उत्पादन र राष्ट्रिय आम्दानी बढाउने मुख्य उद्देश्य रहेको चौथो पञ्चवर्षीय योजना (वि.सं. २०२७-२०३२) अवधिमा सरकारले आयआर्जन तथा उत्पादन वृद्धिलाई मुख्य प्राथमिकतामा राखी विभिन्न क्रियाकलापहरू तय गरेको थियो । यस प्राथमिकतालाई सहयोग गर्न आवश्यक पूँजीको परिचालन गर्न उत्पादनमूलक व्यवसाय (मुख्य गरी कृषिजन्य) मा कर्जा प्रवाह बढाउनुपर्ने आवश्यकता थियो । त्यस्तै, तत्कालीन समयमा भएको कृषि कर्जा सर्वेक्षण (सन् १९६८/६९)बाट प्राप्त सुभाब बमोजिम वाणिज्य बैंकहरूबाट प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा लगानी बढाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले कर्जा सुरक्षण प्रणालीको अवलम्बन गर्ने नीति अघि बढायो।^१

नेपाल राष्ट्र बैंकले वि.सं. २०३१ को शुरुवातमा (सन् २०७४ मे) वाणिज्य बैंकहरूले आफ्नो कूल निक्षेपको कम्तीमा ५ प्रतिशत कर्जा साना क्षेत्र (Small Sector) मा लगानी गर्नुपर्ने नीतिको तर्जुमा गरी प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा अनिवार्य लगानीको निर्देशन जारी गर्‍यो । वाणिज्य बैंकहरूले उक्त क्षेत्रमा हुने आफ्नो लगानीमा बढी जोखिम महसुस गरेको हुँदा सोको व्यवस्थापनका लागि तत्कालै नेपाल राष्ट्र बैंकको नेतृत्वमा कर्जा सुरक्षण गर्ने छुट्टै निकाय खडा गर्ने प्रक्रिया अघि बढाइयो । सो पश्चात ऐतिहासिक रूपमा वि.सं. २०३१ असोज ४ गते नेपाल राष्ट्र बैंक र वाणिज्य बैंकहरूको स्वामित्व रहने गरी नेपालमा कर्जा सुरक्षण गर्ने संस्थाको स्थापना भयो । कम्पनी ऐन, २०२१ बमोजिम दर्ता भएको उक्त संस्थाको नाम कर्जा सुरक्षण निगम (प्रा.) लि. राखिएको थियो । तत्कालीन समयमा नेपालमा दुई वाणिज्य बैंकहरू मात्रै सञ्चालनमा रहेको हुँदा नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक निगमको संस्थापक सेयरधनीको रूपमा रहे ।

कर्जा सुरक्षण निगम विधिवत् रूपमा दर्ता भए पश्चात नेपाल राष्ट्र बैंकका तर्फबाट दुई जना, नेपाल बैंकबाट एक जना र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट १ जना गरी चार प्रतिनिधि भएको सञ्चालक समितिको बैठक २०३१ असोज ९ गते बालुवाटारमा बस्यो । सञ्चालक समितिको उक्त पहिलो बैठकले नेपाल राष्ट्र बैंकका डेपुटी गभर्नर श्री कुमार दास श्रेष्ठलाई सञ्चालक समितिको प्रथम अध्यक्षको रूपमा चयन गर्यो ।^२ सोही बैठकले निगमको प्रशासनिक कार्यका लागि ३ जना कर्मचारीको दरबन्दी स्वीकृत गर्‍यो जसमध्ये सबैभन्दा माथिल्लो स्तरको पद अफिसर इन चार्ज (अधिकृत ग श्रेणी) थियो । उक्त पदमा कार्य गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकबाट कर्मचारी काजमा पठाइदिन अनुरोध गर्ने निर्णय गरियो । सो माग बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकमा सहायक अधिकृत पदमा कार्यरत विजयराम माथेमालाई काजमा निगममा पठाइयो । उहाँले २०३१ असोज २७ बाट अफिसर इन चार्जका रूपमा कार्यभार सम्हाल्नुभयो र कोषको दैनिक क्रियाकलाप सञ्चालनको नेतृत्व लिनुभयो । शुरुवाती चरणमा

* विभागीय प्रमुख, प्रशासन विभाग, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

2 MATHEMA, VIJAY R., MICROFINANCE IN NEPAL

3 60 Years of Nepal Rastra Bank

नेपाल राष्ट्र बैंक परिसर बालुवाटारमा नै केही समयको लागि कोठाहरू माग गरियो र केही थान फर्निचर खरिद गरी दैनिक कार्यसञ्चालन शुरु गरिएको थियो ।

कोषको पचास वर्षे यात्रामा भएका महत्वपूर्ण विषयवस्तुलाई शीर्षकगत रूपमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

कोषको नाम तथा सञ्चालन सम्बन्धी कानूनी प्रबन्ध

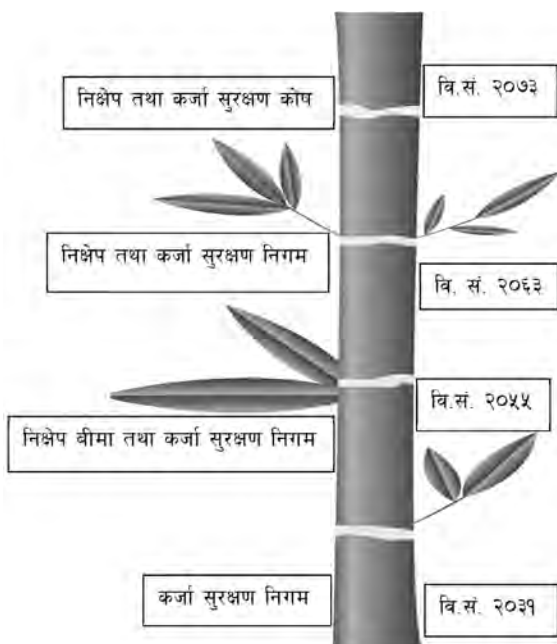
प्रारम्भमा कम्पनी ऐन, २०२१ बमोजिम कर्जा सुरक्षण निगम (प्रा.) लि. नामबाट स्थापना भएको यस संस्थाबाट निक्षेप बीमाको समेत कार्य गर्ने उद्देश्य राखी वि.सं. २०५५ मा नाम परिवर्तन गरी निक्षेप बीमा तथा कर्जा सुरक्षण निगम (प्रा.) लि. राखियो । त्यस्तै, वि.सं. २०६३ मा यसको नाममा अभ्रै सरलीकृत गरी निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण (प्रा.) लि. मा परिमार्जन भयो । वि.सं. २०७३ असोज १८ मा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ मा लागू भए पश्चात निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको नामबाट यस संस्था सञ्चालित छ । कम्पनी ऐन बमोजिम तत्कालीन निगमको प्रबन्धपत्र र नियमावली तथा उपनियमावली बमोजिम क्रियाकलापहरू सञ्चालित भएकोमा हाल ऐन, नियमावली तथा विनियमावलीबाट कोषका क्रियाकलाप तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् ।

कोषको पूँजी

स्थापना हुँदा नेपाल राष्ट्र बैंकको रु २० लाख, नेपाल बैंकको रु. ५ लाख र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको रु ५ लाख गरी कूल रु. ३० लाख चुक्ता पूँजी रहेको थियो । समय समयमा यो रकम बढाउँदै हाल कोषको चुक्ता पूँजी रु १० अर्ब पुगेको छ भने कोषको नेटवर्थ करिब रु २३

प्रथम सञ्चालक समिति

१. कुमार दास श्रेष्ठ, डेपुटी गभर्नर, ने.रा.बै.
२. आनन्द भक्त राजभण्डारी महाप्रबन्धक, ने.बै.
३. बेखामान सिंह, मुख्य व्यवस्थापक, रा.बा.बै.
४. शिवभक्त कसजु, मुख्य अधिकृत, ने.रा.बै.

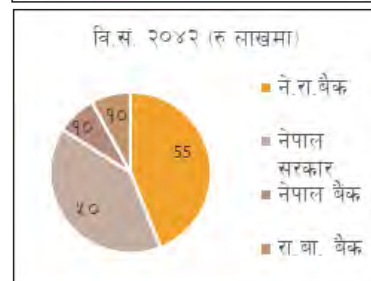
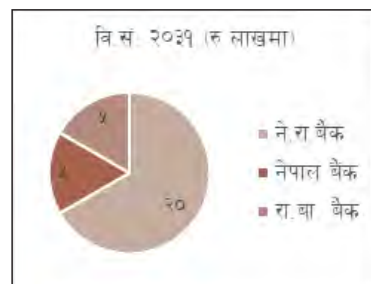
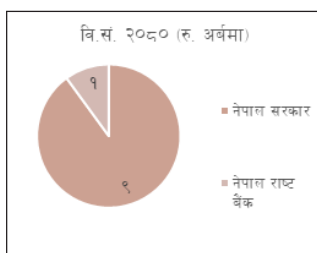
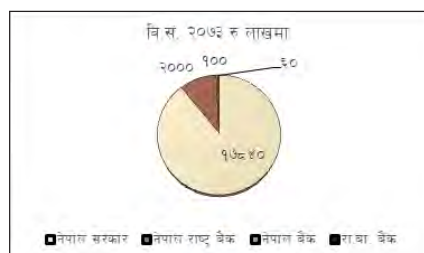

अर्ब पुगेको छ। ऐन आउनुपूर्व रु.२ अर्ब चुक्ता पूँजी रहेको कोषको ऐन लागू पश्चात छोटो समयमा नै चुक्ता पूँजी १० अर्ब पुऱ्याइएको थियो।

कोषको लगानीकर्ता

नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले लगानी गरी स्थापना गरेको यस संस्थामा स्थापना पछि नै अन्य संस्थाहरूलाई समेत लगानीकर्ताको रूपमा सहभागी गराउने विभिन्न प्रयास भए पनि सो प्रयासहरू सफल हुन सकेन। स्थापनाको भण्डै एक दशकको अवधि पश्चात वि.सं. २०४२ सालमा नेपाल सरकारले प्रत्यक्ष लगानी समेत कोषले प्राप्त गर्‍यो। यद्यपि केही वर्षका अपवाद बाहेक कोषको मुख्य सेयरहोल्डरका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक नै रहँदै आएकोमा वि.सं. २०६७ पश्चात नेपाल सरकारले लगानी बढाई मुख्य लगानीकर्ताको रूपमा रहँदै आएको छ। कोष सञ्चालनको ऐन आउनुपूर्व नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक गरी चार सेयरधनी रहेकोमा ऐन लागू भएपश्चात दुई वाणिज्य बैंकको लगानी फिर्ता गरिएको थियो। हाल नेपाल सरकारको ९० प्रतिशत र नेपाल राष्ट्र बैंकको १० प्रतिशत लगानी रहेको छ।

कोषको कार्यालय ठेगाना

स्थापनाकालमा निगमको बैठक नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्यालय बालुवाटार बस्यो र कार्यालयको लागि छुट्टै व्यवस्था हुनुअघि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट केही कोठा माग गरी बालुवाटारबाट नै निगमको क्रियाकलाप सञ्चालन भयो। केही महिना बालुवाटारबाटै सञ्चालन भए पछि निगमको कार्यालय २०३१ फागुनबाट घर भाडामा लिई गैरीधाराबाट सञ्चालनमा आयो। कोषको दरबन्दी र कर्मचारी बढ्दै जाँदा गैरीधारामा कार्यालय रहेको घरमा स्थान अपुग भएपछि निगमले थापाथलीमा घर भाडामा लिई कार्यालय सञ्चालन गर्‍यो। कोषले २०४० सालमा हालको कार्यालय रहेको स्थान टंगालमा घरजग्गा खरिद गरी कोष आफ्नै भवनबाट सञ्चालनमा आयो।

कोषले २०५१ मा विराटनगर, विरगञ्ज, पोखरा, सिद्धार्थनगर (भैरहवा), नेपालगञ्ज र धनगढीमा सम्पर्क कार्यालय सञ्चालन गर्ने निर्णय गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्यालयमा नै कार्यालय स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याएकोमा ती सम्पर्क कार्यालयहरू क्रमशः बन्द हुने क्रम जारी रहे । वि.सं.२०५३ मा धनगढी, नेपालगञ्ज र पोखरा, २०६० मा विराटनगर तथा २०६१ मा भैरहवा बन्द भई वि.सं. २०६२ मा आइपुग्दा एउटा सम्पर्क कार्यालय मात्र बाँकी रहेको थियो । वि.सं.२०६४ मा सम्पर्क कार्यालय वीरगञ्ज समेत बन्द गरी सम्पर्क कार्यालय विराटनगर स्थापना गरिएको थियो । वि.सं. २०६६ मा विराटनगर सम्पर्क कार्यालयलाई शाखा कार्यालयमा परिणत गर्नुका साथै बुटवलमा समेत शाखा कार्यालय थप गरियो । वि.सं. २०६८ बाट शाखा कार्यालयहरूलाई क्षेत्रीय कार्यालय भन्न थालियो भने २०६८ मा नै क्षेत्रीय कार्यालय बुटवललाई भरतपुरमा सार्ने निर्णय गरियो । त्यस्तै २०६९ मा क्षेत्रीय कार्यालय पोखराको स्थापना गरियो । वि.सं. २०७१ मा नेपालगञ्जमा समेत क्षेत्रीय कार्यालय स्थापना गरेपछि कोषका ४ क्षेत्रीय कार्यालय रहेका थिए । वि.सं. २०७४ मा कोषका क्षेत्रीय कार्यालयलाई शाखा कार्यालयको रूपमा परिवर्तन गर्ने र नेपालगञ्ज शाखा कार्यालयलाई बुटवल स्थानान्तरण गर्नुका साथै जनकपुर, सुर्खेत र धनगढी शाखा कार्यालय नयाँ स्थापना गरेपछि कोषका शाखा कार्यालयहरू सात पुगेका थिए । हाल विराटनगर, जनकपुर, भरतपुर, पोखरा, बुटवल, सुर्खेत र धनगढीबाट कोषका शाखा कार्यालयहरू सञ्चालनमा छन् ।

कोषको सञ्चालक समिति

स्थापनाकालमा ४ सदस्यीय सञ्चालक समिति रहेकोमा विभिन्न समयमा यसका सदस्य तथा सदस्यको योग्यतामा परिवर्तन भए । शुरुवाती चरणमा नेपाल राष्ट्र बैंकको डेपुटी गभर्नरले नेतृत्व गर्नुभएको सञ्चालक समितिमा केही समयपश्चात राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका मुख्य व्यवस्थापक श्री बेखामान सिंहले अध्यक्षता गर्नु भयो । सञ्चालक समितिबाट

कोषको सञ्चालक समितिको हालको व्यवस्था

नेपाल सरकारले तोकेको विशिष्ट श्रेणीका अधिकृत	-अध्यक्ष
अर्थ मन्त्रालयका सहसचिव	-सदस्य
कानून, न्याय तथा सं.मा.मन्त्रालयका सहसचिव	-सदस्य
नेपाल राष्ट्र बैंकका कार्यकारी निर्देशक	-सदस्य
मन्त्रालयबाट मनोनित बैंकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्र विज्ञ	-सदस्य
मन्त्रालयबाट मनोनित चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट	-सदस्य
कोषका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	-सदस्यसचिव

उहाँलाई कार्यकारी अध्यक्षको रूपमा कार्य गर्न समेत स्वीकृति प्रदान गर्‍यो र उहाँ काजमा तत्कालीन निगममा आई कार्यकारी नेतृत्व लिनुभयो । वि.सं. २०३३ देखि २०४३सम्म एक दशकभन्दा बढी अवधिसम्म उहाँले कोषलाई प्रशासनिक नेतृत्व समेत दिनुभयो । उहाँको अवधिपश्चात नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रतिनिधित्व गर्ने सञ्चालकले समितिको नेतृत्व लिने परम्परा कायम रह‍यो भने नेपाल सरकारको लगानी पश्चात नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको समेत प्रतिनिधि सञ्चालक समितिमा थपिएका थिए । कोषको सेयर लगानीमा सबैभन्दा धेरै हिस्सा नेपाल सरकारको भएपछि वि.सं.२०६८ देखि कोषको सञ्चालक समितिको नेतृत्व नेपाल सरकारको प्रतिनिधिबाट हुन थाल्यो । ऐन लागू हुनुपूर्व कोषको सञ्चालक समितिमा नेपाल सरकारको प्रथम श्रेणीको अधिकृतले नेतृत्व लिने व्यवस्था भएकोमा ऐनमा भएको व्यवस्था अनुरूप वि.सं.२०७३ पछि नेपाल सरकारले तोकेको विशिष्ट श्रेणीको अधिकृतको अध्यक्षतामा तोकिए बमोजिमका कूल ७ सदस्यहरू रहने व्यवस्था छ ।

कोषका हालसम्मका सञ्चालक समितिका अध्यक्षहरू

सि.नं.	अध्यक्ष	अवधि	प्रतिनिधि	कैफियत
१	कुमार दास श्रेष्ठ	२०३१ असोज - २०३१ पौष	ने.रा.बैंक	डेपुटी गभर्नर
२	डा. विजय बहादुर प्रधान	२०३१ असोज - २०३२ कार्तिक	ने.रा.बैंक	कामु मुख्य व्यवस्थापक
३	बेखामान सिंह	२०३२ कार्तिक - २०४३ पौष	रा.बा.बैंक	मुख्य व्यवस्थापक
४	लवराज शर्मा	२०४३ पौष - २०४४ भाद्र	ने.रा.बैंक	डेपुटी गभर्नर
५	हरिशंकर त्रिपाठी	२०४४ भाद्र - २०४६ माघ	ने.रा.बैंक	डेपुटी गभर्नर
६	हिरण्य लाल बज्राचार्य	२०४६ फागुन - २०४७ माघ	ने.रा.बैंक	डेपुटी गभर्नर
७	अच्युत प्रसाद पौडेल	२०४७ माघ - २०४९ पौष	ने.रा.बैंक	डेपुटी गभर्नर
८	सत्येन्द्र प्यारा श्रेष्ठ	२०४९ पौष - २०५१ माघ	ने.रा.बैंक	डेपुटी गभर्नर
९	डा. प्रफुल्ल कुमार काफ्ले	२०५१ माघ - २०५२ कार्तिक	ने.रा.बैंक	डेपुटी गभर्नर
१०	भरतकृष्ण शर्मा	२०५२ कार्तिक - २०५४ माघ	ने.रा.बैंक	डेपुटी गभर्नर
११	शालिकराम शर्मा	२०५४ माघ - २०५७ भाद्र	ने.रा.बैंक	मुख्य व्यवस्थापक
१२	रोजा उपाध्याय	२०५७ पुस - २०५८ मंसिर	ने.रा.बैंक	गभर्नरको सल्लाहकार
१३	राजन सिंह भण्डारी	२०५८ मंसिर - २०६२ माघ	ने.रा.बैंक	कार्यकारी निर्देशक
१४	कृष्ण कुमार प्रधान	२०६२ माघ - २०६३ असार	ने.रा.बैंक	कार्यकारी निर्देशक
१५	केशव प्रसाद आचार्य	२०६३ असार - २०६३ कार्तिक	ने.रा.बैंक	कार्यकारी निर्देशक
१६	गोपाल प्रसाद काफ्ले	२०६३ कार्तिक - २०६४ माघ	ने.रा.बैंक	कार्यकारी निर्देशक
१७	लिलाप्रकाश सिटौला	२०६४ माघ - २०६५ फागुन	ने.रा.बैंक	कार्यकारी निर्देशक
१८	भाष्करमणि ज्ञवाली	२०६५ फागुन - २०६८ चैत्र	ने.रा.बैंक	कार्यकारी निर्देशक
१९	राजन खनाल	२०६८ चैत्र - २०७१ फागुन	अर्थ मन्त्रालय	सहसचिव
२०	डिल्ली प्रसाद शिवाकोटी	२०७१ फागुन - २०७२ जेठ	अर्थ मन्त्रालय	सहसचिव
२१	निर्मलहरी अधिकारी	२०७२ जेठ - २०७३ मंसिर	अर्थ मन्त्रालय	सहसचिव
२२	राजन खनाल	२०७३ मंसिर - २०७४ असार	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (राजस्व)
२३	राजेन्द्र प्रसाद नेपाल	२०७४ असार - २०७४ असोज	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (मलेनिका)
२४	राम कुमार आचार्य	२०७४ मंसिर - २०७५ श्रावण	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (मलेनिका)
२५	सुरेश प्रधान	२०७५ भाद्र - २०७५ पौष	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (मलेनिका)
२६	लालशंकर घिमिरे	२०७५ पौष - २०७६ भाद्र	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (राजस्व)

सि.नं.	अध्यक्ष	अवधि	प्रतिनिधि	कैफियत
२७	गोपीनाथ मैनाली	२०७६ भाद्र - २०७७ असोज	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (मलेनिका)
२८	रामशरण पुडासैनी	२०७७ असोज - २०७८ असोज	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (राजस्व)
२९	कृष्णहरी पुस्कर	२०७८ असोज - २०७९ भाद्र	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (राजस्व)
३०	रामेश्वर दंगाल	२०७९ भाद्र - २०७९ माघ	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (राजस्व)
३१	डा. राम प्रसाद घिमिरे	२०७९ माघ - हालसम्म	अर्थ मन्त्रालय	सचिव (राजस्व)

कोषको कार्यकारी प्रमुख

शुरुवाती चरणमा स्वीकृत दरबरन्दी संरचना बमोजिम निगमको अफिसर इन चार्ज पद नै सबैभन्दा वरिष्ठ पद थियो । छोटो समयमा नै उक्त पदलगायत अन्य पदहरूमा समेत परिमार्जन तथा स्तर वृद्धि गर्दै दरबन्दी संरचना परिवर्तन हुँदै आए पनि खास कार्यकारी प्रमुखको पद भनी स्पष्ट रूपमा किटान भएको थिएन । निगमका अधिकांश ससाना क्रियाकलापहरूलाई समेत सञ्चालक समितिबाट कर्मचारीमा अख्तियारी दिई कार्य सञ्चालन हुने गरेको थियो । वि.सं.२०३३ मा बेखामान सिंहलाई कार्यकारी अध्यक्षको रूपमा चयन गरिएपश्चात भण्डै ११ वर्षको अवधिसम्म राष्ट्रिय वाणिज्य बैकबाट काजमा निगममा आई कार्यकारी प्रमुखको जिम्मेवारी सम्हाल्नुभयो । सो पश्चात निगमका तत्कालीन नायब महाप्रबन्धक विजयराम माथेमालाई सञ्चालक समितिबाट महाप्रबन्धकको कार्य गर्न अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको थियो । २०४६ वैशाख २५ गतेबाट लागू हुने गरी माथेमालाई महाप्रबन्धकमा नियुक्त गरिए पश्चात तत्कालीन निगमले प्रथम महाप्रबन्धक पाएको थियो । विभिन्न समयमा पदावधि थप हुँदै कोषको कार्यकारी प्रमुखको रूपमा वि.सं. २०५८सम्म उहाँले नै कार्य गर्नुभयो । सो पश्चात कर्मचारी सञ्चय कोषमा कार्यरत संसारभक्त श्रेष्ठलाई सञ्चालक समितिले २ वर्ष अवधिका लागि महाप्रबन्धक नियुक्त गरेकोमा अवधि पूरा हुन केही समय अघि नेपाल सरकारबाट तत्कालीन कोषका नायब महाप्रबन्धक गेहेन्द्रचन्द्र भण्डारीलाई महाप्रबन्धकमा नियुक्त गरेको थियो । सो पश्चात हरिशचन्द्र राय कोषमा महाप्रबन्धक नियुक्ति भएकोमा मुलुकमा लोकतन्त्र स्थापना पछि नियुक्ति खारेज भए पश्चात राजेश राजकर्णिकार महाप्रबन्धकमा नियुक्त हुनुभयो । सो लगत्तै महेश कार्की, चन्द्रमान मलेकु, भोला प्रसाद शर्मा अधिकारी, दण्डपाणि पौडेल क्रमशः महाप्रबन्धक हुनुभयो । ऐनको प्रारम्भ पश्चात महाप्रबन्धक पदलाई प्रमुख कार्यकारी अधिकृत पदको रूपमा नामाकरण गरियो भने डा.दण्डपाणि पौडेल नै उक्त पदमा कायम रहनुभयो । उहाँको कार्यकालपश्चात कोषका तत्कालीन नायब प्रमुख कार्यकारी अधिकृत श्री विष्णु बाबु मिश्रलाई प्रमुख कार्यकारी अधिकृतमा नियुक्त गरियो । उहाँ २०७५ असारमा केही दिन नेपाल सरकारको निलम्बनमा पर्नुहुदा अर्थ मन्त्रालयबाट प्रतिनिधित्व गर्नुभएका तत्कालीन कोषका सञ्चालक अर्जुन पोखरेललाई कोषको प्रमुखको जिम्मा दिइएको थियो । विष्णु बाबु मिश्रको कार्यकाल समाप्त भए पश्चात वि.सं.२०७८ मंसिरमा कोषको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कामकाज गर्ने गरी छ महिना अवधिका लागि अर्थ मन्त्रालयबाट अर्जुन भण्डारीलाई जिम्मेवारी तोकियो । उहाँको अवधि पश्चात कोषमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको पदमा नेपाल सरकारबाट रमेश घिमिरे नियुक्त हुनुभएकोमा हालसम्म कार्यरत हुनुहुन्छ । स्थापनाकालदेखि हालसम्मको पचास वर्षे दौरानमा कार्यकारी प्रमुखको पद रिक्त अवस्थामा भने निमित्त कार्यकारी प्रमुखका रूपमा तोकिए बमोजिमको वरिष्ठतम कर्मचारीबाट कोषको दैनिक कार्य सञ्चालन भएको देखिन्छ ।

अवधि (वि.सं.)	कार्यकारी प्रमुख	पद	कैफियत
२०३१ असोज-२०३२ कार्तिक	स्पष्ट किटान नभएको ।	सञ्चालक समितिको स्वीकृत/समर्थनमा	अफिसर इन चार्ज/मुख्य अधिकृत विजयराम माथेमाबाट दैनिक क्रियाकलाप सञ्चालन । एक सञ्चालक र माथेमाको संयुक्त दस्तखतबाट खाता सञ्चालन ।
२०३२ कार्तिक -२०४३ पौष	बेखामान सिंह	कार्यकारी अध्यक्ष	रा.वा. बैंकबाट कोषमा काजमा
२०४३ पौष -२०४६ वैशाख	विजयराम माथेमा	का.मु. महाप्रबन्धक	महाप्रबन्धकको सम्पूर्ण अधिकार प्रदान गरिएको ।
२०४६ वैशाख -२०५३ भाद्र	विजयराम माथेमा	महाप्रबन्धक	
२०५३ असोज - २०५४ माघ	राजनसिंह भण्डारी	संस्था प्रमुख (महाप्रबन्धक)	विजयराम माथेमा काजमा ने.रा.बै. गएको समयमा कोषमा ने.रा.बै.बाट काजमा आउनुभएको ।
२०५४ माघ -२०५८ मंसिर	विजयराम माथेमा	महाप्रबन्धक	५८ वर्षे उमेरहदका कारण अवकाश
२०५८ पुस -२०६० भाद्र	संसारभक्त श्रेष्ठ	महाप्रबन्धक	
२०६० भाद्र -२०६२ फागुन	गेहेन्द्र चन्द्र भण्डारी	महाप्रबन्धक	
२०६२ फागुन -२०६३ वैशाख	हरिशचन्द्र राय	महाप्रबन्धक	
२०६३ भाद्र -२०६४ पुस	राजेश राजकर्णिकार	महाप्रबन्धक	
२०६४ पुस -२०६५ माघ	महेश कार्की	महाप्रबन्धक	
२०६५ फागुन - २०६७ माघ	चन्द्रमान मलेकु	महाप्रबन्धक	
२०६७ फागुन - २०६९ फागुन	भोला शर्मा अधिकारी	महाप्रबन्धक	
२०७० असार -२०७४ असार	डा.दण्डपाणी पौडेल	महाप्रबन्धक/प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	
२०७४ असोज -२०७९ असोज	विष्णुबाबु मिश्र	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	
२०७८ मंसिर -२०७९ जेठ	अर्जुन भण्डारी	प्रमुख कार्यकारी (प्रमुख कार्यकारी अधिकृत)	ऐनको दफा ४९(५) बमोजिम ६ महिनाको लागि कोषको प्र.का.अ.को जिम्मेवारी तोकिएको ।
२०७९ असार -हालसम्म	रमेश घिमिरे	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	

कोषको दरबन्दी

वि.सं.२०३१ असोज २ गने बसेको तत्कालीन निगमको सञ्चालक समितिको बैठकले ३ जना कर्मचारीको दरबन्दी स्वीकृत गरेको थियो । वि.सं. २०३१ मंसिर २ मा बसेको समितिको बैठकले १ सहायक कर्मचारीको दरबन्दी थप गर्‍यो । त्यस्तै पुस २२ मा बसेको समितिको अर्को बैठकले २ जना अधिकृत, १ प्रधान सहायक र १ जना पियन पदको दरबन्दी स्वीकृत गर्‍यो । त्यस्तै २०३१ चैत्रमा अधिकृत ख

२०३१ असोजको दरबन्दी

अफिसर इन चार्ज	-१
सहायक कम टाइपिष्ट	-१
पियन	-१
जम्मा	३

श्रेणीको पद कायम गरी मंसिर १ बाट लागू हुने गरी अधिकृत ग श्रेणीमा स्थायी गरिएका विजयराम माथेमालाई उक्त पदमा कामु दिने निर्णय गरियो । यसै गरी २०३२ भाद्रमा अफिसर इन चार्ज पदलाई मुख्य अधिकृत पदमा परिवर्तन गरी दुई अधिकृत पदलाई अधिकृत लेखा विभाग र अधिकृत सुरक्षण विभाग गरी पद र विभाग समेत छुट्याइएको थियो । सोही वर्षको असोजमा विजयराम माथेमा मुख्य अधिकृत पदमा बढुवा भएका थिए । यवं रितले निगमको आवश्यकता बमोजिम दरबन्दी संरचना थप हुँदै आएका थिए भने अधिकृत स्तरको पदमा पनि स्तर वृद्धि गर्दै २०४५सम्म आइपुग्दा प्रबन्धक, नायब महाप्रबन्धक तथा महाप्रबन्धक पदहरू सिर्जना भएका थिए । विभिन्न समयमा पटक पटक दरबन्दी थप हुँदै पचासको दशकको अन्त्यतिर ४६ दरबन्दी रहेकामा २०६०सम्म आइपुग्दा केही पदहरू कटौती गरी कूल दरबन्दी ३८ कायम गरिएको थियो । दरबन्दी कटौती गर्दै ६० को दशकको मध्यतिर ३२सम्म भरेकोमा विभिन्न समयमा फेरी केही पदहरू थप हुँदै वि.सं. २०७३ मा कोषको दरबन्दी ४९ रहेकोमा वि.सं. २०७४/७५ मा ६२ हुँदै वि.सं. २०७६/७७ मा ८२ जना कर्मचारीको दरबन्दी कायम भएको थियो । सोही दरबन्दी नै कोषमा हाल विद्यमान रहेको छ ।

कोषका कार्यक्रमहरूमा विविधीकरण

प्राथमिकता क्षेत्र कर्जा अन्तर्गत साना क्षेत्रमा वाणिज्य बैंकहरूको लगानी अनिवार्य गरिए पछि शुरु भएको कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम शुरुवाती चरणमा प्राथमिकता क्षेत्रमा नै केन्द्रित भयो । सन १९७४ मा शुरु भएको साना क्षेत्र (Small Sector) कार्यक्रमलाई सन् १९७६ मा निर्देशित कर्जा (Supervised Credit) नाम दिइयो भने सन् १९८१ मा सघन बैंकिङ्ग कार्यक्रम (Intensive Banking Programme, IBP) को रूपमा पुनः नामाकरण गरियो । यस कार्यक्रमलाई सन् १९९१ देखि प्राथमिकता क्षेत्र कर्जा (Priority Sector Lending) नाममा कार्यक्रम सञ्चालन गरियो । समय अनुसार जुनसुकै नाम दिइए पनि यी कर्जा कार्यक्रमहरू निम्न वर्गमा लक्षित प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जाकै स्वरूप थिए र कोषले लामो अवधिसम्म यही प्रकृतिको कर्जाको सुरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्‍यो । नेपाल राष्ट्र बैंकले क्रमशः प्राथमिकता क्षेत्र कर्जा कार्यक्रमलाई घटाउँदै बन्द गर्ने नीति अनुरूप सन् २००२ (वि.सं. २०५८) बाट अनिवार्य लगानीको सीमा घटाउँदै सन् २००७ (वि.सं. २०६४) बाट अनिवार्यता बन्द गरेपछि कोषले गर्दै आएको मुख्य कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम समेत बन्द भएको थियो ।

मुख्य रूपमा प्राथमिकता क्षेत्रको कर्जा सुरक्षण गर्दै आए पनि कोषले विभिन्न अन्य कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम समेत शुरुवात गरेको थियो । यद्यपि कतिपय सुरक्षण कार्यक्रमहरू सफल हुन सकेनन् पनि कतिपय कार्यक्रमहरूलाई परिमार्जित स्वरूपमा सञ्चालन गरियो । वि.सं. २०४० को दशकको शुरुवातमा पूर्व निर्यात कर्जा, शिक्षित बेरोजगार कर्जा लगायतका कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम शुरुवात गरिएका थिए । २०५० को दशकमा क्रेडिट कार्ड बीमा, ग्रामीण परियोजनासँग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रगत कर्जाको सुरक्षण तथा माइक्रोबस अन्तर्गत प्रवाह भएको कर्जाको सुरक्षण लगायतका कार्यक्रमहरू समेत प्रचलनमा थिए । त्यस्तै २०६० को दशकमा वैदेशिक रोजगार ऋण सुरक्षण र तरकारी बाली सुरक्षणको व्यवस्था गरिए । यद्यपि ती कार्यक्रमहरूमध्ये कुनै कार्यक्रमहरू सीमित रूपमा सञ्चालनमा आए भने कतिपय कार्यक्रम सञ्चालनमा नै आउन सकेनन् र समग्रमा असफल भए ।

वि.सं. २०६० मा साना तथा मझौला कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको व्यवस्था गरियो । वि.सं. २०६४ सालमा लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग सुरक्षण कार्यक्रम शुरु भयो । वि.सं. २०७१ देखि नेपाल सरकारले कृषि कर्जामा व्याज अनुदान दिने नीति तर्जुमा गरेपछि कोषले पनि वि.सं. २०७३ सालमा छुट्टै कार्यक्रमको रूपमा कृषि कर्जा सुरक्षणको शुरुवात गर्‍यो । वि.सं. २०७५ मा नेपाल सरकारबाट अनिवार्य सुरक्षणको व्यवस्था सहित

सहूलियतपूर्ण कर्जा सम्बन्धी व्यवस्था भयो र कोषले सहूलियतपूर्ण कर्जाको सुरक्षण समेत शुरुवात गर्‍यो । वि.सं.२०७५ मा शैक्षिक तथा शैक्षिक बेरोजगार कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम र वि.सं.२०७६ मा निर्यात कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमले धेरै वर्षपछि कोषमा पुन अवतरण गरे पनि हालसम्म आशातीत प्रगति हासिल गर्न भने सकेनन् ।

कोषले वि.सं. २०४४ सालबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिई खरिद गरिएका पशुधनको समेत सुरक्षण गर्न पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमको शुरुवात गर्‍यो । शुरुवातमा काठमाडौं उपत्यका र कास्की जिल्लाबाट र केही समयपश्चात २१ जिल्लाबाट शुरु गरिएको यस कार्यक्रमले उल्लेखनीय रूपमा सफलता प्राप्त गरेपछि वि.सं. २०४९ बाट किसानले आफ्नै निजी तवरले खरिद गरिएका तथा गोठमा रहेका पशु चौपायाको समेत सुरक्षण गर्ने नीतिगत प्रवन्ध गर्‍यो । विविध कारणले वि.सं.२०५३ मा पशुधन सुरक्षण गर्ने कार्य बन्द गरिएकामा २०५४ बाट यस कार्यक्रमलाई पुन शुरु गर्ने निर्णय गरियो । वि.सं.२०५६ बाट पशुधन सुरक्षण कार्यलाई पशुधन बीमाको नामबाट सञ्चालन गरिएकोमा २०६० बाट बीमक दर्ता नवीकरण नभएको कारण पुन पशुधन सुरक्षण नामबाट सञ्चालन गरियो । यसै समयबाट निजी पशुधनको बीमा हुने व्यवस्थासमेत अन्त्य भयो भने कर्जा लिई खरिद गरिएका पशुधनको सुरक्षण हालसम्म सञ्चालनमा रहेको छ ।

कोषमा निक्षेप सुरक्षण सन्दर्भमा २०४० साल अधिबाट नै बहस शुरु भए पनि तत्कालीन समयमा निजी वाणिज्य बैंकहरूको समेत स्थापना भएपछि यस विषयमा प्रक्रिया अगाडि बढाउने सैद्धान्तिक सहमति भएको थियो । २०४० को दशकमा थप वाणिज्य बैंकहरू स्थापना भएपछि निक्षेप सुरक्षणको थप बहस शुरु भयो र वि.सं.२०४५ मा वाणिज्य बैंकहरू र कृषि विकास बैंकमा रहेको निक्षेपको सुरक्षण गर्ने निर्णय भए पनि कानूनी व्यवस्था हुन बाँकी नै थियो । २०४६ मा तत्कालीन निगमको प्रबन्धपत्रमा भएको उद्देश्य परिमार्जन गरी यस सस्थाले निक्षेप बीमा समेत गर्न सक्ने व्यवस्था गरियो । यस क्रममा छलफल जारी नै रहेकोमा वि.सं.२०५३ मा निक्षेप बीमा तथा कर्जा सुरक्षण ऐनको मस्यौदा तयार गरी छलफल शुरु गरियो । यस मस्यौदा उपर नेपाल राष्ट्र बैंक, अर्थ मन्त्रालय लगायत अन्य कानूनी परामर्शदाताहरूबाट समेत राय प्रतिक्रिया लिने कार्य र सोमा परिमार्जनको क्रम चलिरह्यो । वि.सं २०६१ मा तत्कालीन नेपाल सरकारको कार्यक्रम तथा बजेटमा रु १ लाखसम्मको निक्षेपको सुरक्षण गर्ने घोषणा भयो । यद्यपि यसले समेत मूर्त रूप लिन सकेन । यस पछि सन् २००८/०९ को विश्वव्यापी आर्थिक मन्दीको प्रभाव र नेपालमा समेत केही बैंक तथा वित्तीय संस्था लिक्विडेसनमा गएका दृष्टान्तले नेपालमा निक्षेप सुरक्षणको व्यवस्था गर्नेपर्ने महशुस सरोकारवालाहरूमा भयो । नेपाल सरकारले आ.व.२०६६/६७ को बजेट वक्तव्य मार्फत दुई लाखसम्मको निक्षेपको बीमा गर्ने नीति घोषणा गरेको थियो भने नेपाल राष्ट्र बैंकले आ.व. २०६७/६८ को मौद्रिक नीतिमा निक्षेप सुरक्षणलाई तत्कालै कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरेपश्चात निक्षेप सुरक्षण विनियमावली २०६७ बनाई निक्षेप सुरक्षण कार्यको शुरुवात गरिएको थियो । उक्त व्यवस्था निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ तथा निक्षेप सुरक्षण नियमावली, २०७५ मार्फत हालसम्म सञ्चालन हुँदै आएको छ ।

सुरक्षण सीमा

वि.सं. २०३१ सालमा कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था हुँदा कर्जा सुरक्षणको माथिल्लो सीमा रु २ लाख रहेको थियो भने वि.सं २०४१ मा १० लाख रहेको थियो । हाल कोषले अधिकतम प्रति ऋणी रु ३ करोडसम्मको कर्जा सुरक्षण गर्न सक्ने व्यवस्था छ । कोषसँग पूर्व सहमति नलिइएका कर्जाका अधिकतम सीमा भने हाल

१ करोडसम्म मात्रै रहेको छ । यद्यपि कोषका विभिन्न कर्जा कार्यक्रमहरूका सुरक्षण सीमा अलगअलग रहेका छन् ।

पशुधन सुरक्षण सन्दर्भमा शुरुवातमा सुरक्षण गर्न सकिने अधिकतम सीमा प्रति उन्नत जातका ठुला पशु रु २० हजार रहेकोमा उक्त सीमा विभिन्न समयमा वृद्धि हुँदै हाल रु १ लाख पचास हजार पुगेको छ । निक्षेप सुरक्षण सीमा तर्फ आ.व.२०६७/६८ मा रु २ लाखसम्मको निक्षेपको सुरक्षण गर्न थालिएकोमा वि.सं.२०७५ का उक्त सीमा ३ लाख र वि.सं.२०७९ मा ५ लाख पुगेको छ ।

सुरक्षण रकम र दावी भुक्तानी

तत्कालीन निगमले आ.व.२०३१/३२ मा ४६८ जना ऋणीको करिब १ करोड ४८ लाखको कर्जा सुरक्षण गरेकोमा विभिन्न समयमा यसमा वृद्धि हुँदै आ.व.२०४९/८० मा १ अर्ब ३१ करोड कर्जा रकमको सुरक्षण गरेको थियो । त्यस्तै आ.व. २०७७/७८ मा भण्डै १ खर्ब ४८ अर्ब कर्जा सुरक्षण भएकोमा आ.व. २०७९/८० मा आइपुग्दा करिब १७ लाख ऋणीलाई प्रवाह भण्डै भएको २ खर्ब ७५ अर्ब कर्जा रकमको सुरक्षण भएको छ ।

वि.सं.२०६७/६८ मा करिब ६९ लाख खातामा रहेका १ खर्ब ९४ अर्ब रकमको निक्षेप सुरक्षण भएकोमा २०८० श्रावण मसान्तको तथ्यांक बमोजिम करिब ४ करोड १८ लाख खातामा रहेको भण्डै रु १२ खर्ब ८९ अर्ब रकमको सुरक्षण भएको छ । आ.व. २०७९/८० को तथ्यांक बमोजिम निक्षेप र कर्जा दुवै गरी कोषले १५ खर्ब भन्दा बढी रकमको सुरक्षण प्रदान गरेको छ ।

कर्जा सुरक्षण तर्फ पहिलो दावी भुक्तानी आ.व.२०३८/३९ मा भएकोमा त्यस पश्चात निरन्तर रूपमा दावी भुक्तानी हुँदै आएको छ । आ.व. २०७९/८० मा भण्डै रु ४० करोड क्षतिपूर्ति दावी भुक्तानी स्वीकृत भएको छ । निक्षेप सुरक्षण तर्फ हिमालयन फाइनेन्स लिक्विडेसनमा गई माग भएको करिब रु ११ करोड दावी वि.सं २०७४ जेठमा पहिलो दावी भुक्तानी भएको थियो ।

कूल नाफा र आयकर

तत्कालीन निगमको आ.व.२०३१/३२ मा करपछि रु १,१८,०६७ नाफा आर्जन गरेको थियो भने आ.व.२०४९/५० मा रु ५५,७६,२११ नाफा रहेको थियो । त्यस्तै गरी आ.व.२०५९/६० मा ८७ लाख ५१ हजार नाफा पुगेकोमा आ.व.२०६५/६६ मा सुरक्षण शुल्क आम्दानी भन्दा दावी धेरै भई रु. ३ करोड ६४ लाख ४३ हजार घाटा देखिएको थियो । यस पश्चात क्रमिक रूपमा सुधार भई वि.सं.२०७८/७९ मा आइपुग्दा कोषको नाफा रु ३ अर्ब नाघेको छ । आ.व. २०७९/८० को अपरिष्कृत तथ्यांकअनुसार कोषले भण्डै रु. ३ अर्ब ८० करोड नाफा आर्जन गरेको छ ।

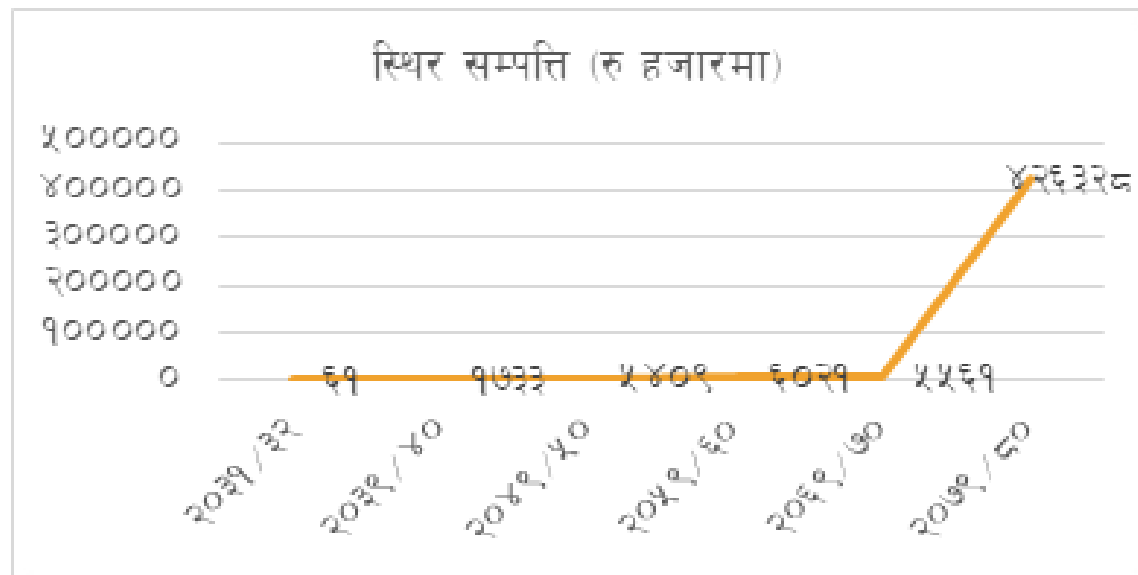
नाफामा भएको वृद्धि संगै तत्कालीन निगमको आ.व.२०३१/३२ को आयकर व्यवस्था वापत ३२,६३२ छुट्टाएकोमा हाल भण्डै १ अर्ब ६५ करोडको हाराहारीमा वार्षिक कर व्यवस्था हुने गरेको छ ।

आ.व. २०७८/७९ बाट सबैभन्दा बढी नाफा आर्जन गर्ने सार्वजनिक संस्थानको सूचीमा कोष उत्कृष्ट पाँचको सूचीमा पर्न सफल भएको छ । कोषले उक्त आ.व. मा पाचौं स्थान हासिल गरेको हो ।

स्थिर सम्पत्ति

वि.सं. २०३१ मा केही थान फर्निचर खरिद गरि शुरु गरिएकोमा आवश्यकता बमोजिम फर्निचर तथा अन्य

सम्पत्ति थपिदै गयो । वि.सं.२०४० मा घरजग्गा खरिद गरियो । वि.सं २०४६ पश्चात कोषमा नयाँ घर बनाउने प्रक्रिया शुरु गरियो भने केही वर्षमा पुरानो भवनको साथै नयाँ भवन कोषको स्थिर सम्पत्तिको रूपमा जोडियो । हाल कोषका सात ओटै शाखा कार्यालयहरूमा जग्गासहित आफ्नै कार्यालय भवन मुख्य स्थिर सम्पत्तिका रूपमा रहेका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय आवद्धता

कर्जा सुरक्षण तथा यस क्षेत्रमा सहयोगी भूमिका खेल्ने एसिया महादेशका विभिन्न देशका १० संस्थाहरूले सन् १९८७ मा एक साभ्ना संगठन ACSIC (Asian Credit Supplementation Institution Confederation) स्थापना गरे । जसमा नेपालको तर्फबाट कर्जा सुरक्षण निगम संस्थापक सदस्यको भूमिकामा रहेको थियो । स्थापना पश्चात् यस संस्थाले निरन्तर वार्षिक रूपमा सम्मेलन गर्दै आएको छ भने कोषले समेत निरन्तर सहभागिता जनाउँदै आएको छ । यसको सातौँ सम्मेलन सन् १९९४ (वि.सं. २०५१) मा नेपालमा कर्जा सुरक्षण निगमले आयोजना गरेको थियो । सो पश्चात नेपालले कुनै सम्मेलन आयोजना गर्न नसकेकोमा आगामी सम्मेलन सन् २०२४ मा नेपालमा आयोजना हुने कार्यक्रम तय भएको छ । यस संस्थाले सम्मेलनका साथै सदस्य संस्थाहरूको कर्मचारीका लागि तालिम कार्यक्रम समेत सञ्चालन गर्ने गरेको छ । ACSIC मा हाल एसिया महादेशका १३ मुलुकका १९ संस्थाहरू सदस्य रहेका छन् ।

निक्षेप सुरक्षणको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन International Association of Deposit Insurer (IADI) को सदस्यता लिन विभिन्न समयमा प्रयास भएपनि सफल हुन सकेको छैन । यद्यपि, IADI ले सञ्चालन गरेको विभिन्न कार्यक्रमहरूमा भने नेपालले सहभागिता जनाउने गरेको छ । IADI को सदस्यताका लागि तोकिएका अन्य सबै शर्तहरू पूरा भए पनि अनिवार्य वार्षिक शुल्क लगायतका विषय नेपालको सदस्यताको लागि अवरोध बन्ने गरेको छ ।

अन्य

कोषले कम्प्युटराइज्ड प्रणालीलाई अवलम्बन गर्न छुट्टै बजेटको व्यवस्था गरी कम्प्युटर, प्रिन्टर खरिद गरिएको विषयलाई तत्कालीन समयमा ठूलै उपलब्धी मानिएको थियो । त्यस्तै, कोषमा आ.व. २०४५/४६ बाट आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्यको शुरु गरिएको थियो ।

निष्कर्ष

स्थापनापश्चात कोषले विभिन्न समयमा आरोह अवरोह पार गर्दै पचासौं शरदसम्म आइपुगेको छ । स्वतन्त्र संस्थाको रूपमा स्थापना भए पनि शुरुवात देखि नै नेपाल राष्ट्र बैंकले यसको मुख्य अभिभावकत्व प्रदान गरी यस संस्थालाई यहाँसम्म आइपुग्न निकै नै महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । एक अनुभवी व्यक्तिलाई लामो समयसम्म काजमा तत्कालीन निगममा पठाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले समेत कोषप्रतिको दायित्व निर्वाह गरेको छ । यसका अलावा कोषको संस्थापक मध्येको एक नेपाल बैंक तथा अन्य सरोकार निकायले समेत कोषलाई प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा विभिन्न सहयोग गरेका छन् । पछिल्लो समयमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट कोषलाई प्रत्यक्ष अभिभावकत्व प्रदान भई कोषको विकास तथा नयाँ योजनालाई कार्यान्वयनमा ल्याउन सहयोग गर्दै आएको छ । यस आधा शताब्दीको अवधिमा कोषले मुलुकका निम्न वर्गको उत्थानका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्‍यो । ती मध्ये कुनै कार्यक्रमहरू परीक्षणका रूपमा लागू गरिए भने कुनै आवश्यकता परिपूर्ति गर्न लागू गरिए । कोषका कार्यक्रम सफल हुन कोष मात्रैको संलग्नता पर्याप्त नहुने हुँदा कोषले लघु, साना तथा मझौला क्षेत्र तथा लक्षित वर्गको लाभ प्याउने हेतुले सञ्चालन गरेका कतिपय आवश्यक कार्यक्रम समेत सफल हुन सकेनन् ।

कोषले आमजनतामा वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्न तथा आम वित्तीय प्रणाली प्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न महत्वपूर्ण योगदान गर्दै हालसम्मको अवस्थामा आइपुगेको छ । कोषले सञ्चालन गरेका कार्यक्रमहरूमा अन्तर िष्ट्रिय अभ्यास अनुरूप परिमार्जन तथा विविधिकरण, सांगठनिक पुनसंरचना, पूँजीकोष पर्याप्तताको व्यवस्था तथा पूर्ण रूपमा स्वचालित प्रणाली लगायतका विषयमा अभै परिष्कार गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस्ता विषयहरूमा सफलताको लागि कोषसँग अवसर र चुनौती दुवै रहेको हुँदा बदलिदो दृष्टिकोणअनुरूप कोषले आफूलाई अगाडि बढाउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ । आम जनअपेक्षा अनुरूप वित्तीय प्रणालीको विकास, स्थायित्व र वित्तीय सुरक्षण संयन्त्रको रूपमा कोषले आफूलाई विकास गर्दै अघि बढ्नु आजको अपरिहार्यता हो ।

बैंक तथा वित्तीय कारोबारसम्बद्ध कसूरमा नेपाल कानूनका आयाम

ठाकुरप्रसाद बस्ताकोटी*

सारसंक्षेप

बैंकिङ्ग क्षेत्र जति आकर्षक र सुरक्षित बनाउन खोजिएको छ, त्यत्तिकै रूपमा अनेक जोखिमपूर्ण चुनौतीहरू समाधान गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ। यस क्षेत्रका संभावित जोखिम र असफलता नियन्त्रण गर्ने, कठोर र प्रभावकारी नियमन एवं सुपरीवेक्षण कायम गर्ने र अपराधजन्य कार्य रोक्ने तथा त्यस्ता अवैध कार्य भएको देखिएमा कडा सजाय गर्नुपर्ने अवस्था हुने भएकोले बैंकिङ्ग कसूर आधुनिक फौजदारी विधिशास्त्रमा नयाँ स्वरूपको अपराधको विधाका रूपमा स्थापित छ। निक्षेपको सुरक्षा, वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व र आर्थिक क्षेत्रको कारोबारलाई अनुशासित बनाई वित्तीय सुशासन कायम राख्न बैंक तथा वित्तीय कारोबारलाई सुरक्षित र भरपर्दो बनाउनु आवश्यक हुन्छ। बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ ले यसका विविध आयामलाई सम्बोधन गर्न खोजेको छ। नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा हुने आपराधिक क्रियाकलापहरूको नियन्त्रणमा यस ऐनले खेलेको भूमिका महत्वपूर्ण छ। परिवर्तित परिवेशमा यस ऐनका आयामलाई बदलिदो परिवेशसँगै जोडेर हेर्नुपर्ने आवश्यकतालाई यस आलेखले जोड दिएको छ।

मुख्य शब्दावली: नगद कारोबार, अनधिकृत पहुँच, कर्जा दुरुपयोग, वित्तीय सुरक्षा

१. पृष्ठभूमि:

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा मुख्यतः नगदको कारोबार हुन्छ। वित्तीय कारोबारको पारदर्शिता तथा जवाफदेहिता र निक्षेपकर्ताको हित एवं समग्र वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वजस्ता विषयलाई यो क्षेत्रले आफ्नो मूल उद्देश्य बनाएको हुन्छ। प्रत्यक्ष रूपमा नगद कारोबार गर्ने संघसंस्थाबाट धनराशी हात लगाउने प्रलोभन तथा जालसाजी गरी भुक्त्याई वा भुटो विवरण पेश गरी ठगी गर्ने प्रयास आपराधिक कार्य गर्ने व्यक्ति र समूहबाट हुने गर्छ। यस्ता अवैधानिक दुष्कार्यका प्रयासहरू सफल हुन पुगेको अवस्थामा बैंक वा वित्तीय संस्थाहरू ठगिने र कहिलेकाहीँ त्यस्ता संस्थाको अस्तित्व समेत अन्त्य हुने संभावना रहन्छ। विश्वमा अत्यन्त प्रभावशाली र व्यापक कार्यक्षेत्र भएका पुराना बैंकहरू बेला बखतमा हुने ठगी तथा जालसाजीको शिकार भएको कारण बन्द हुन पुगेका उदाहरण पनि छन्। वियरिङ्ग बैंक र बैंक फर क्रेडिट एण्ड कमर्स लिमिटेड आदि यसका दृष्टान्त हुन्। विश्वका विभिन्न देशहरूमा प्रत्येक वर्ष अरबौँ अरब रकमको जालसाजी वा घोटाला हुने गरेको पाइन्छ। नेपालमा पनि यस्तो जालसाजी वा ठगी सानो परिमाणमा भए तापनि बेलाबेलामा हुने गरेको छ। नेपाल विकास बैंक लिमिटेड यस्तै जालसाजी वा ठगीको शिकार भएको थियो। यस्ता आपराधिक कार्यबाट कसरी बच्ने भन्नेतर्फ वित्तीय निकायहरू निकै सजग रहेको देखिए तापनि यस्ता आपराधिक घटनाको जोखिमबाट मुक्त हुने अवस्था भने छैन।

* उपसचिव, न्याय परिषद् सचिवालय, रामशाहपथ, काठमाडौं

बैंक वा वित्तीय निकायमा रहेको धनराशीमा गैरकानूनी वा अनियमित ढंगबाट आफ्नो हात लगाउने यस्ता गैरकानूनी धन्दाको जानेबुझेकै मानिसहरूको समेत संलग्नता रहेको देखिन्छ । बैंकिङ नीति नियम तथा सिद्धान्तहरूलाई उल्लंघन गरी सम्बन्धित बैंकलाई भुक्त्याई ठगी ठाँटी जाल परिपञ्च र कीर्ते गरी यसका शिकार हुने बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आर्थिक नोक्सानी र बर्दनामी दुवै सहनुपर्दछ भने तिनको भविष्यप्रति पनि कठोर चुनौतीसमेत आइपर्ने अवस्था रहन सक्छ । बैंक एवं बैंकका निक्षेपकर्ता तथा ग्राहकलाई समेत हानि नोक्सानी पुऱ्याई आफू र आफ्नो समूहले गैरकानूनी लाभ लिने बर्दनियत यस्ता कसूरका कसूरदारहरूमा निहित हुने गर्छ । यस्तो आपराधिक मनसाय भएका व्यक्ति र समूहहरू स्थानीय रूपमा, देशभित्र, बाहिर र विश्वव्यापी रूपमा नै विभिन्न रूपमा सक्रिय हुन सक्ने देखिन्छ ।

२. विधिशास्त्रीय परिभाषामा बैंकिङ कसूर :

बैंकिङ कारोबारका क्षेत्रमा हुने आपराधिक कार्यले राज्यको आर्थिक क्षेत्रलाई ज्यादै नकारात्मक असर पार्ने भएको हुँदा यसलाई गम्भीरतापूर्वक ग्रहण गरेको देखिन्छ । विशेषतः निक्षेपकर्ताको निक्षेपको अपचलन एवं गैरकानूनी आर्थिक गतिविधिसँग यस्ता आर्थिक अपराधको प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुन्छ । गैरकानूनी अभ्यासहरूबाट नाफा गर्ने उद्देश्यले अहिंसात्मक मार्ग अवलम्बन गरी सम्पत्ति आर्जन गरिने उद्देश्य यसमा रहेको पाइन्छ ।

प्राचीन समयमा दार्शनिक कौटिल्य (चाणक्य) ले आफ्नो प्रसिद्ध अर्थशास्त्र नामक पुस्तकमा वस्तुको अधिक मूल्य वा कम मूल्य देखाउने, कोषको दुरुपयोग गर्नेजस्ता विभिन्न पक्षबारे उल्लेख गरेको^१ पाइन्छ । आधुनिक युगमा समेत आपराधिक मनसाय राखी यस्ता अपराधमा संलग्न हुने प्रवृत्ति विश्वभर देखिन्छ । अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोगलाई आपराधिक गतिविधिमा दुरुपयोग गर्नेहरूको संख्या दिनानुदिन बढ्दो छ । भारतीय करार ऐन, १८७२ र भारतीय अपराध संहिता, १८६० मा बैंकिङ क्षेत्रमा हुने विभिन्न कसूरहरूको सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको छ^२ । भारतीय विनिमय साधन ऐनले चेक अनादर मुद्दालाई सरकारवादी र दुनियाँवादीका रूपमा विभाजन गरेको छ । बैंकिङ कसूरलाई सम्बोधन गर्न Fundamental Bankruptcy का हकमा Banking Regulation Act, 1949 र Bank Fraud का हकमा Indian Penal Code ले व्यवस्था गरेको पाइन्छ भने चेक अनादरसम्बन्धी कसूरलाई The Negotiable Instrument Act, 1881 को दफा १३८ ले छुट्टै कसूरको रूपमा सम्बोधन गरेको^३ छ । नेपालमा बैंकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ ले बैंकिङ कसूरको स्पष्ट परिभाषा गरेको नपाइए तापनि यस ऐनले बैंकिङ कसूरसम्बन्धी कसूरको सूची उल्लेख गरेको छ । सो ऐनमा बैंकिङ कसूर भन्नाले ऐनको परिच्छेद- २ बमोजिमका कसूर सम्भन्नुपर्दछ^४ भनी दफा ३ देखि १४ खसम्म त्यस्ता कसूरजन्य कार्य उल्लेख गरेको देखिन्छ । जसअन्तर्गत देहायका कसूरहरू उल्लेख गरिएको छ ।

- अनधिकृत रूपमा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्न नहुने ।
- अनधिकृत रूपमा रकम निकाल्न वा भुक्तानी दिन नहुने ।
- विद्युतीय माध्यमको दुरुपयोग वा अनधिकृत प्रयोग गरी भुक्तानी लिन वा दिन नहुने ।
- अनधिकृत रूपमा कर्जा लिन वा दिन नहुने ।

१ (अनूदित अंश) Chakrabarty KC, Deputy Governor of the Reserve Bank of India, *Fraud in the banking sector- causes, concerns and cures*, National Conference on Financial Fraud organized by ASSOCHAM, New Delhi, 26 July, 2013(Available on <https://www.bis.org/review/r130730a.pdf>)

२ Indian Penal Code, BR Sharma, P. 4 (अनु.)

३ Banking Offences in India, RK Chaudhary, New Delhi, P. 11 (अनु.)

४ बैंकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४, दफा २(ख)

- कर्जाको दुरुपयोग गर्न नहुने ।
- बैकिङ्ग स्रोत, साधन र सम्पत्तिको दुरुपयोग गर्न नहुने ।
- ऋणीले रकम भिक्न र सम्पत्ति प्राप्त गर्न नपाउने ।
- ऋणीको चालू परियोजनालाई नोक्सान हुने गरी ऋण वा सुविधा रोक्न नहुने ।
- कागजात वा खाता बही सच्याई कीर्ते वा जालसाजी गरी हानि नोक्सानी पुर्याउन नहुने ।
- बैंक वा वित्तीय संस्था वा सहकारी संस्था वा संघलाई भुक्त्याई काम कारोबार गर्न नहुने ।
- बढी, कम वा गलत मूल्यांकन तथा वित्तीय विवरण तयार गर्न नहुने ।
- अनियमित आर्थिक तथा वित्तीय कारोबार गर्न गराउन नहुने ।
- हुकुटीको कारोबार गर्न नहुने ।
- गैरकानूनी रूपमा बैकिङ्ग कारोबार गर्न नहुने ।

बैंकिङ्ग कसूरको प्रकृति हेर्दा बैंकमा जम्मा भएको रकमको दुरुपयोग बैंकका कर्मचारी, बोर्ड, व्यवस्थापन, सम्पत्ति मूल्यांकनकर्ता तथा बाह्य व्यक्ति, उपभोक्ता, Personal guarantor, लाभग्राही तथा ह्याकरहरूको Individual group of individual ले बैंकभित्रका आन्तरिक कर्मचारी र आन्तरिक तथा बाह्य व्यक्तिहरूको माध्यमबाट गर्न सक्दछन् । बैंकिङ्ग कारोबारका सम्बन्धमा हुने काम कारवाहीमा जालसाजी, धोका एवं त्रुटिपूर्ण कार्यहरू हुन सक्ने र यसबाट स्वयं बैंक र बैंकका निक्षेपकर्ता ग्राहकलाई हानि नोक्सानी तथा सो कार्य गर्ने कर्मचारीलाई लाभ पुगेको हुन्छ । यी र यस्तै खालका अपराधहरू जुन बैंक, मुद्रा तथा विनिमय साधन तथा बैंकको स्रोत साधन र सम्पत्तिसँग सम्बन्धित देखिन्छन्, यस्ता अपराधहरूको Contributing Factor लाई हेर्दा greed, corporate ambition, cyber security issue, negligence or lack of proper consciousness, premonitory, supervision, customer, and employees awareness level लाई लिन सकिन्छ ।

३. विकासक्रम

नेपालमा किराँतकाल र लिच्छविकालमा कर संकलनलगायत आर्थिक गतिविधिबारे चर्चा गरिन्छ । सुन, चाँदी, तामा जस्ता धातुका सिक्काहरू इतिहासमा प्रचलित थिए । ऐतिहासिक राजा मानदेवले चलाएको मानांक यसको उदाहरण हो^५ । नेपालको सिक्का मल्लकालमा तिब्बतसम्म प्रचलनमा रहेको थियो । मल्लकालको अवधिमा जनताको आर्थिक कारोबार गर्न टंकधारी^६ ले निर्धारित नियम उल्लंघन गरेमा सजाय हुने व्यवस्थासमेत रहेको पाइन्छ । पृथ्वीनारायण शाहका पालामा आर्थिक कारोबार सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले कौशी तोषखाना र रणोद्दीप सिंहले आर्थिक प्रशासन सञ्चालन गर्न स्थापना गरेको तेजारथ अड्डामा काम गर्ने व्यक्तिले नियमको उल्लंघन गरेमा सजायको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । धर्मशास्त्रहरूमा उल्लेख भएका व्यवस्था, कौटिल्यको अर्थशास्त्र, मानदेव, राम शाह, जयस्थिति मल्ल, पृथ्वीनारायण शाहका नीति आदिमा आधारित भई पृथ्वीनारायण शाहपछिको कालसम्म पनि नेपालको आर्थिक क्षेत्रका अपराधहरूको समस्या समाधान गरिन्थ्यो । मुलुकी ऐन, १९१० जारी भएपछि त्यसमा साहू आसामीका विभिन्न प्रावधानको साथै खोटा चलन र टकमारीको कसूरलाई अपराधीकरण गरेको पाइन्छ । नेपाल बैंक लिमिटेड ऐन, १९९३ जारी भई वि सं १९९४ मा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भयो । यो बैंकको स्थापनासँगै आधुनिक बैकिङ्ग कारोबार शुरु भयो । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ लागू भएपछि वि सं २०१३ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भयो । यो ऐनले नेपालको बैकिङ्ग प्रणालीमा महत्वपूर्ण योगदान गर्यो । यो ऐनले जानी जानी वा बदनियतसाथ यो ऐन तथा यस अन्तर्गत बनेको

^५ Regmi, Reshamraj (2007), *Banking Law of Nepal*, Lumbini Publication, Kathmandu (p 6)

^६ टंकको अर्थ रूपैयाँ र धारीको अर्थ राख्ने व्यक्ति भन्ने हुन्छ ।

नियम उल्लंघन गरे कसूर मानी सजायको व्यवस्था गरेको पाइन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपालको केन्द्रीय बैंकका रूपमा देशको बैकिङ नीति तथा बैकिङ कारोबारको अनियमितताको नियन्त्रणसम्बन्धी नीति निर्माण गर्ने एवं यस क्षेत्रको विकास र नियमनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएको छ।

मुलुकी ऐन, २०२० ले पनि खोटाचलन, कीर्ते र ठगीसम्बन्धी कार्यलाई कसूर कायम गरेको देखिन्छ। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०२१, कृषि विकास बैंक ऐन, २०२४, वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१, निजी कम्पनी ऐन, २०४२, विकास बैंक ऐन, २०५२ का विभिन्न प्रावधानहरूले उक्त ऐनमा उल्लेख भएका व्यवस्थाहरूको उल्लंघन गर्ने कार्यहरूलाई निषेध गरी दण्डको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। वित्त कम्पनी ऐन, २०४२ अन्तर्गत विभिन्न वित्त कम्पनीहरू स्थापित भए। विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ ले विनिमय अधिकारपत्रको परिभाषा गरी चेक अनादरको कार्यमा सजायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। विकास बैंक ऐन, २०५२ अन्तर्गत विभिन्न विकास बैंकहरू स्थापना भए। यसै गरी नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले निक्षेप संकलन, कर्जा प्रवाह, जाली वा खोटो वा नक्कली मुद्रा जारी तथा गैरकानूनी रूपमा विदेशी विनिमय कारोबार गर्ने वा संलग्न हुने समेतका व्यक्तिलाई सजायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, २०५८ तथा नियमावली, २०५९ ले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुलीसम्बन्धी मुद्दा छिटो छरितो ढंगबाट कारवाही किनारा गरी ऋणीबाट साँवा ब्याज रकम असूलउपर गर्ने व्यवस्था गरेको छ भने बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ ले बिना इजाजत वा इजाजतको शर्त विपरीतको कारोबार, जारी भएको आदेश निर्देशन विपरीत निक्षेप संकलन कर्जा प्रवाह तोकिएको शर्तविपरीत ब्याज लिए दिए तथा विदेशी विनिमयको कारोबार गरेमा कसूर मानी बिगोको आधारमा कैद वा जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। उक्त ऐनलाई खारेज गरी २०७३।१।१० मा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ जारी भै सो ऐनको दफा १०३ मा विभिन्न कार्यहरूलाई कसूर मानी सजायको व्यवस्था गरेको छ। विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९, सहकारी ऐन, २०४८ कम्पनी ऐन, २०६३, मालपोत ऐन, २०३४ समेतमा बैंक वित्तीय संस्थामा हुने कसूरजन्य कार्यसँग सम्बन्धित विभिन्न कानूनी व्यवस्थाहरू रहेका छन्। यसअघि यस्ता कार्यमा देवानी प्रकृति तथा अनुशासनको उल्लंघनमा सम्बन्धित बैंक आफैले र फौजदारी प्रकृतिमा मुलुकी ऐनको विभिन्न महलमा रहेका सामान्य व्यवस्था तथा भ्रष्टाचार निवारण ऐनमा रहेका व्यवस्थाको प्रयोग भएको पाइन्छ। बैकिङ कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ लागू हुनुअघि सर्वोच्च अदालतबाट नेपाल सरकार विज्ञ दयानिधि पंकज^९ भएको मुद्दामा बैकिङ कानून र कार्यविधि मिचेर काल्पनिक धितो र ऋणी खडा गर्ने कार्यमा बैंककै कर्मचारी संलग्न देखिई निजहरूको कार्यमा बदनियत देखिदा भ्रष्टाचारको कसूर ठहर हुने भनी फैसला भएको देखिन्छ। हाल विद्यमान बैकिङ चरित्र भएका कानूनहरू निम्नानुसार पाइन्छ।

- विदेशी (विनिमय नियमित) गर्ने ऐन, २०१९
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८
- विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३
- विद्युतीय (इलेक्ट्रोनिक) कारोबार ऐन, २०६३
- सुरक्षित कारोबार ऐन, २०६३

७   नेकाप, २०६३, अंक ५, नि नं ७७०७, पृ ६६३

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९
- संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०
- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४
- कसूरजन्य सम्पत्ति तथा साधन (रोक्का, नियन्त्रण र जफत) ऐन, २०७०
- पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७०
- सुपुर्दगी ऐन, २०७०

उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाहरूसमेतले बैकिङ्ग कसूरहरूलाई सम्बोधन गर्न नसकेको हुँदा विशेष कानूनद्वारा नियमित, व्यवस्थित र नियन्त्रित गर्ने प्रयत्नस्वरूप बैकिङ्ग कसूरको स्पष्ट व्यवस्था गरी बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ जारी भएको हो। यस ऐन जारी भएपछि नेपाल राष्ट्र बैंकको उपचारात्मक र निरोधात्मक दुवै कार्यलाई सुदृढ बनाउन सहयोगी सिद्ध भएको छ भने उक्त बैंकको नियमन हुन नसकेका कसूरहरू पनि कानूनी दायरामा समेटिई बैकिङ्ग सुशासनमा महत्वपूर्ण योगदान पुगेको छ। राष्ट्र बैंकको जाहेरीबाटै धेरै मुद्दाहरू दर्तासमेत भएको देखिन्छ। बैकिङ्ग कसूरजन्य कार्यमा दण्ड सजाय तथा बिगो असुलीको कार्य गर्न र कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरूपणसम्बन्धी छाता कानून नरहेको पृष्ठभूमिमा त्यस्तो ऐनको महशुस भएको लामो समयपछि जारी भएको यस ऐन हाल कार्यान्वयनमा छ।

४. नेपाल कानूनका मुख्य प्रावधानहरू :

बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको वृहत्तर सुरक्षाको आवश्यकताबोध भै बैकिङ्ग प्रणालीका क्षेत्रमा हुने आपराधिक गतिविधिमा संलग्न हुनेहरूलाई कानूनको दायरामा ल्याउने र त्यस्तालाई दण्डित गर्ने प्रणालीको विकास गरिएको छ। यस्ता गैरकानूनी गतिविधिहरू बैकिङ्ग प्रणालीको सहज सञ्चालनविरुद्ध हुने कसूर हुन्, जसलाई फौजदारी कानूनले निषेध गरेको हुन्छ। नेपालमा बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को परिच्छेद २ अन्तर्गत दफा ३ देखि दफा १४(ख)सम्म भएका विभिन्न कार्यलाई बैकिङ्ग कसूर भनी उल्लेख गरिएको छ। यस्ता निषेधित कार्यहरू यस प्रकार छन्।

- अनधिकृत रूपमा वा नक्कली कागजात पेश गरी वा काल्पनिक व्यक्ति वा संस्थाको नाममा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्न वा भुक्तानी दिन नहुने। (दफा ५)
- विद्युतीय माध्यमको दुरुपयोग गरी रकम भुक्तानी लिन वा दिन नहुने। (दफा ६)
- अनधिकृत रूपमा कर्जा लिन वा दिन नहुने। (दफा ७)
- कर्जाको दुरुपयोग गर्न नहुने। (दफा ८)
- आफ्नो खातामा मौजुद रकम नभएको भनी जानी जानी चेक काटिदिन नहुने।
- अनधिकृत रूपमा अन्य व्यक्तिका खाताबाट रकम निकाल्न नहुने।
- अनधिकृत रूपमा ग्राहकको खाताबाट रकम रकमान्तर गर्न वा नगद भुक्तानी गर्न नहुने।
- भुटो विवरण पेश गरी वा कृत्रिम व्यवसाय खडा गरेर कर्जा लिन वा दिन नहुने।
- धितोको गलत मूल्यांकन गरी व्यवसाय खडा गरेर कर्जा लिन वा दिन नहुने।
- भुटो विवरणको आधारमा परियोजनाको लागत बढ्ने गरी कर्जा लिन दिन नहुने।
- बिना अख्तियारी वा सीमा बाहिर गई कर्जा सुविधा प्राप्त गर्न वा उपलब्ध गराउन नहुने।
- पदाधिकारी वा कर्मचारीहरूले विनियमावली बमोजिम बाहेक अन्य कर्जा वा सापटी लिन नहुने।

८ बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४, दफा २(ख)

- बैंकका पदाधिकारीहरूसँग वित्तीय स्वार्थ भएको व्यक्ति वा नातेदारले कर्जा लिन नहुने ।
- दोहोरो सुरक्षण राखी कर्जा लिन वा दिन नहुने ।
- वित्तीय हैसियत नभएकाको नाममा काल्पनिक संस्था स्थापना गरी कर्जा लिन वा दिन नहुने ।
- ग्राहकको कारोबारको तुलनामा आवश्यकता भन्दा बढी कर्जा दिन नहुने ।
- कर्जा सुविधा उपलब्ध गराएबापत कुनै किसिमको सुविधा वा लाभ लिन वा दिन नहुने ।
- नक्कली ऋणी खडा गरी कर्जा रकम पूरै वा आंशिक रूपमा बैंकका पदाधिकारी वा कर्मचारीले भुक्तानी लिन वा दिन नहुने ।
- वित्तीय स्वार्थ गाँसिएको व्यक्ति वा संस्थाको नाममा कुनै प्रकारको ऋण प्रवाह गर्न नहुने ।
- बैकिङ्ग स्रोत साधन र सम्पत्तिको दुरुपयोग गर्न नहुने ।
- निक्षेपकर्ता वा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हित प्रतिकूल हुने कुनै कार्य गर्न नहुने ।
- गैरबैकिङ्ग सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्दा आर्थिक अनियमितता गर्न नहुने ।
- भाखा नाघेको ऋणीले कर्जा रकम नतिरी रकम राख्न, सम्पत्ति खरिद तथा प्राप्त गर्न नहुने ।
- बैंकले ऋणीको चालु परियोजनालाई नोक्सान हुने गरी ऋण वा सुविधा रोक्न नहुने ।
- कागजात वा खाता, बही सच्चाई, कीर्ते वा जालसाज गरी हानि नोक्सानी पुऱ्याउन नहुने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्था वा सहकारी संस्था वा संघलाई भुक्त्याई कामकारोबार गर्न नहुने ।
- अनियमित आर्थिक तथा वित्तीय कारोबार गर्न गराउन नहुने ।
- ढुकुटी कारोबार गर्न नहुने ।
- सहकारी संस्था वा संघले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति नलिई बैकिङ्ग कारोबार गर्न नहुने ।
- अनुसन्धान तथा तहकिकातसम्बन्धी काम कारवाहीमा कसैले बाधा विरोध गर्न नहुने ।
- बैकिङ्ग कसूर गर्न उद्योग, अप्रत्यक्ष संलग्नता वा मद्दत पुर्याउन नहुने ।

बैकिङ्ग कारोबारमा सुशासन कायम गर्ने उद्देश्य लिई वित्तीय कारोबारको पारदर्शिता तथा जवाफदेहिता र बैकिङ्ग क्षेत्रमा निक्षेपकर्ताको हित तथा समग्र वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वजस्ता विषयलाई केन्द्रमा राखी बैकिङ्ग कसूर तथा सजायसम्बन्धी कानूनी अवधारणाको विकास भएको हो । यही अवधारणाबमोजिम उल्लिखित कसूरलाई नेपाल कानूनमा निषेधित कार्यका रूपमा उल्लेख गरिएको हो ।

४.१ सजायसम्बन्धी प्रबन्ध :

निषेधित कसूर गर्नेलाई दण्डित गर्ने, बैंक तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने नकारात्मक असर र जोखिमलाई नियन्त्रण गरी बैंक तथा वित्तीय प्रणालीमा विश्वसनीयता बढाउने उद्देश्य बैकिङ्ग कसूरसम्बन्धी कानूनमा अन्तरनिहित रहेको देखिन्छ । सोहीबमोजिम बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को परिच्छेद ३ अन्तर्गत दफा १५ र १६ मा दण्डसजायको प्रबन्ध गरिएको छ । जसअन्तर्गत देहायबमोजिम व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

- सोही ऐनको दफा ३ मा उल्लेख भएको अनधिकृत रूपमा वा नक्कली कागजात पेश गरी वा काल्पनिक व्यक्ति वा संस्थाको नाममा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्न वा भुक्तानी दिन नहुने कसूरमा, चेक बाउन्सको कसूरमा र दफा ११ मा उल्लेख भएको ऋणीको चालू परियोजना नोक्सान हुने गरी ऋण वा सुविधा रोक्न नहुने कसूरमा बिगो खुलेकोमा बिगो भराई बिगो बमोजिम जरिवाना र ३ महिनासम्म कैद ।
- ऐनमा उल्लेख भएका अन्य कुनै कसूर (सोही ऐनको दफा ५, ६, ७ को खण्ड (घ), (घ१),(घ२),(ड),

(च),(छ),(ज),(झ) र (ञ), दफा ८, ९, १०, १२ वा १४ बमोजिमको कुनै कार्य^९) गरेमा त्यस्तो कसूरसँग सम्बन्धित देहायबमोजिमको बिगो भएमा कसूरको मात्रा अनुसार देहाय बमोजिमको कैद र बिगो भराई बिगो बमोजिम जरिवाना हुनेछ ।

- (क) दश लाख रुपैयाँसम्म बिगो भए एक वर्षसम्म कैद,
- (ख) दश लाख रुपैयाँ भन्दा बढी पचास लाख रुपैयाँसम्म बिगो भए दुई वर्षदेखि तीन वर्षसम्म कैद,
- (ग) पचास लाख रुपैयाँभन्दा बढी एक करोड रुपैयाँसम्म बिगो भए तीन वर्षदेखि चार वर्षसम्म कैद,
- (घ) एक करोड रुपैयाँभन्दा बढी दश करोड रुपैयाँसम्म बिगो भए चार वर्षदेखि छ वर्षसम्म कैद,
- (ङ) दश करोड रुपैयाँभन्दा बढी पचास करोड रुपैयाँसम्म बिगो भए छ वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद,
- (च) पचास करोड रुपैयाँभन्दा बढी एक अर्ब रुपैयाँसम्म बिगो भए आठ वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद,
- (छ) एक अर्ब रुपैयाँभन्दा बढी जतिसुकै रुपैयाँ बिगो भए दश वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद ।

- धितोको गलत मूल्यांकन गरी कर्जा लिने वा दिने(दफा ७ को खण्ड (क),(ख),(ग) वा दफा १३ बमोजिमको^{१०}) कसूरमा बिगो भराई बिगो बमोजिम जरिवाना र चार वर्षसम्म कैद हुने व्यवस्था छ ।
- बैंक वा वित्तीय संस्था वा सहकारी संस्था वा संघलाई भुक्त्याई काम कारोबार गरेमा, ढुकुटीको कारोबारमा र सहकारी संस्था वा संघले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति नलिई बैंकिङ्ग कारोबार (दफा १२क, १४क वा १४ख बमोजिमको कसूर^{११}) गरेमा देहायबमोजिम बिगो भएमा कसूरको मात्रा अनुसार देहायबमोजिम कैद र बिगो भराई बिगो बमोजिम जरिवाना हुने व्यवस्था छ ।
  - पचास लाख रुपैयाँसम्मको बिगो भए एकदेखि तीन वर्षसम्म कैद ।
  - पचास लाख रुपैयाँदेखि पाँच करोड रुपैयाँसम्मको बिगो भए तीन देखि पाँच वर्षसम्म कैद ।
  - पाँच करोड रुपैयाँदेखि पचास करोड रुपैयाँसम्मको बिगो भए पाँचदेखि सात वर्षसम्म कैद ।
  - पचास करोड रुपैयाँभन्दा माथि जतिसुकै बिगो भए तापनि सात वर्षदेखि नौ वर्षसम्म कैद ।

बिगो कायम गर्न नसकिने अवस्था भएमा कसूरको मात्रा अनुसार दश लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र दुई वर्षसम्म कैद हुनेछ^{१२} ।

कुनै संस्थाले यस ऐनबमोजिमको कसूर गरेमा त्यस्तो कसूर गर्ने पदाधिकारी, कर्मचारी पहिचान भएमा त्यस्तो पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई र पहिचान हुन नसकेकोमा कसूर गरेका बखत त्यस्तो संस्थाको कार्यालय प्रमुखको हैसियतमा काम गर्ने व्यक्ति जिम्मेवार हुनेछ^{१३} ।

कसूरको उद्योग गर्ने, अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न वा मुद्दा पुऱ्याउने व्यक्ति वा संस्था भए उक्त संस्थाको प्रमुख कार्यकारी वा पदाधिकारी वा कार्यकारीका हैसियतमा कार्यसम्पादन गर्ने व्यक्तिलाई कसूरदारलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने व्यवस्था छ । (दफा १५(६)) कसूर गर्ने व्यक्ति सम्बन्धित संस्थाको अध्यक्ष, सञ्चालक, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत भएमा यस ऐनबमोजिम हुने सजायमा थप एक वर्ष कैद हुनेछ । (दफा १५(८))

९ बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४, दफा २

१० बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४, दफा १५(३)(क)

११ बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४, दफा १५(३)(ख)

१२ बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४, दफा १५(४)

१३ बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४, दफा १५(५)

अनुसन्धानमा बाधा विरोध गर्नेलाई अनुसन्धान अधिकृतको प्रतिवेदनको आधारमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले छ महिनासम्म कैद वा पाँच हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय गर्न सक्नेछ । (दफा १६)

५. अधिकारक्षेत्र:

वैकिङ कसूरको अनुसन्धान, अभियोजन र मुद्दा दायरीलाई वैकिङ कसूरसम्बद्ध कानूनले मूल क्षेत्राधिकारका रूपमा ग्रहण गरेको हुन्छ । नेपाल सरकार वादी हुने भनी सम्बद्ध ऐनमा नै यसबारे उल्लेख गरिएकोले विशेष ऐनअनुसार मुद्दाको कारबाही हुने भएतापनि यसको क्षेत्राधिकारलाई अन्य सरकारवादी फौजदारी मुद्दासह क्षेत्राधिकार निर्धारण भएको पाइन्छ ।

क. अनुसन्धान

वैकिङ कसूर मुद्दाको अनुसन्धान गर्ने क्षेत्राधिकार र नेपाल प्रहरीको केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो तथा प्रहरी निकायमा रहेको छ ।

ख. अभियोजन

काठमाडौं उपत्यकाको हकमा विशेष सरकारी वकिल कार्यालयले अभियोजन बहस पैरवी र प्रतिरक्षा समेतको कार्य गर्ने तथा अन्य जिल्लाको हकमा सम्बन्धित जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयले अभियोजनको कार्य गर्ने अधिकार क्षेत्र रहेको छ ।

ग. वाणिज्य इजलास र जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायरी

नेपाल सरकारले मिति २०७४।०९।१३ मा निर्णय गरी उच्च अदालत नियमावली, २०७३ को नियम ६६ बमोजिम १० वटा उच्च अदालतमा वाणिज्य इजलासको गठन गरी क्षेत्राधिकार समेत तोकेकोमा मिति २०७६।१।१६ र ऐ ४।१३ मा राजपत्रमा प्रकाशित छुट्टाछुट्टै सूचनाअनुसार क्रमशः उच्च अदालत, विराटनगर, इलाम इजलास र उच्च अदालत, तुल्सीपुरमा समेत वाणिज्य इजलास गठन भएपछि वाणिज्य इजलासको संख्या हालसम्म १२ पुगेको छ । यसरी तोकिएका वाणिज्य इजलासहरूमा निम्न बमोजिमको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।

- उच्च अदालत, विराटनगरको वाणिज्य इजलासलाई उच्च अदालत, विराटनगर र सो अन्तर्गतका धनकुटा इजलास र अस्थायी इजलास, ओखलढुङ्गाको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार रहने व्यवस्था गरियो । उच्च अदालत, विराटनगरको इलाम इजलासमा मिति २०७५।११।०३ को निर्णयानुसार राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी वाणिज्य इजलास गठन गरी उच्च अदालत, विराटनगरको प्रादेशिक क्षेत्राधिकारबाट इलाम इजलासलाई भिकिएको हो भने उक्त वाणिज्य इजलासलाई उच्च अदालत, विराटनगर इलाम इजलासको क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।
- उच्च अदालत, जनकपुरको वाणिज्य इजलासमा उच्च अदालत, जनकपुर तथा सो अन्तर्गतको राजविराज इजलासको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।
- उच्च अदालत, जनकपुरको अस्थायी इजलास वीरगञ्जको वाणिज्य इजलासमा उच्च अदालत, जनकपुरको अस्थायी इजलास वीरगञ्जको क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।
- उच्च अदालत, पाटन, हेटौँडा इजलासको वाणिज्य इजलासमा उच्च अदालत, पाटनको हेटौँडा इजलासको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।
- उच्च अदालत, पाटनको वाणिज्य इजलासमा उच्च अदालत, पाटनको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।

- उच्च अदालत, पोखराको वाणिज्य इजलासमा उच्च अदालत, पोखरा तथा सो अन्तर्गतको बाग्लुङ्ग इजलासको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।
- उच्च अदालत, तुल्सीपुरको बुटवल इजलासको वाणिज्य इजलासमा उच्च अदालत, तुल्सीपुरको बुटवल इजलासको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।
- उच्च अदालत, तुल्सीपुर नेपालगञ्ज इजलासमा उच्च अदालत, तुल्सीपुर तथा सो अन्तर्गतको नेपालगञ्ज इजलासको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार रहने गरी तोकिएकोमा मिति २०७६।४।१३ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार उच्च अदालत, तुल्सीपुरको नेपालगञ्ज इजलासबाट तुल्सीपुर हटाई तुल्सीपुर प्रादेशिक क्षेत्राधिकार रहने गरी उच्च अदालत, तुल्सीपुर वाणिज्य इजलासको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।
- उच्च अदालत, सुर्खेतको वाणिज्य इजलासमा उच्च अदालत, सुर्खेतको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।
- उच्च अदालत, दिपायलको महेन्द्रनगर इजलासको वाणिज्य इजलासमा उच्च अदालत, दिपायल र सो अन्तर्गतको महेन्द्रनगर इजलासको प्रादेशिक क्षेत्राधिकार तोकिएको छ ।

नेपाल सरकारले मिति २०८०।३।११ गते नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १७ को उपदफा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सोही ऐनको दफा ३ को खण्ड (ग) बमोजिमको मुद्दा दायर गर्ने प्रयोजनको लागि अदालत तोक्ने सम्बन्धमा उच्च अदालतमा रहँदै आएको वाणिज्य इजलासको क्षेत्राधिकार^{१४}लाई आफ्नो इलाकाभित्रको उक्त कसूरमा हरेक जिल्ला अदालतलाई तोकेको छ । चेक अनादरसम्बद्ध बैकिङ्ग कसूरका घटना अधिक रूपमा बढ्दै गएको र बैकिङ्ग कारोबारको दायरासमेत बढ्न थालेको अवस्थामा यस्तो क्षेत्राधिकारको विस्तारको माग हुँदै आएको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी सरकारले यस्तो क्षेत्राधिकार विस्तारको निर्णय गरेको हो ।

६. नवीन मान्यताको अंगीकार

सम्पत्तिविरुद्ध गरिने अपराधमा व्यक्तिलाई दण्डित गर्ने उद्देश्य मात्रै राखिएको हुँदैन, कसूरबाट पुगेको क्षतिसमेतको आधारमा क्षतिपूर्ति र कसूरबाट नोक्सान भएको सम्पत्ति भराउने उद्देश्यसमेत राखिएको हुन्छ । उचित फौजदारी कानूनको अभावमा यसमा कतिपय देशमा दुष्कृतिसम्बन्धी कानूनबाट पनि त्यस्ता मुद्दा सल्ट्याएको देखिन्छ । तर त्यस्ता मान्यता फौजदारी सिद्धान्तसँग बाभिएको मानिन्छ । बैंक, वित्तीय संस्था र सहकारी संस्थासमेतलाई यस ऐनले समेटेको देखिन्छ । यसले व्यक्तिगत आपराधिक दायित्वको साथै संस्थागत आपराधिक दायित्व दुवैलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । कसूर गर्ने पदाधिकारी पहिचान नभए संस्थाको प्रमुखउपर दायित्व सर्ने गरी परदायित्वलाई बैकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५(५) ले स्वीकार गरेको देखिन्छ । सोही ऐनको दफा १५(६) मा संस्थाले पनि कसूर गर्न सक्छ भन्ने सिद्धान्त अर्थात् Corporate criminal liability लाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । कसूर गर्ने पदाधिकारी वा कर्मचारी पहिचान भए सोही व्यक्तिलाई र पहिचान हुन नसके संस्थाको प्रमुख जिम्मेवार हुने व्यवस्थाले संस्थागत आपराधिक दायित्वमा पहिचानको सिद्धान्त (Principle of Identification) लाई अवलम्बन गरेको देखिन्छ ।

सजायको मागदाबीमा छुट दिन सकिने (Plea Bargaining) व्यवस्था (दफा २६) लाई समेत यसले स्वीकार गरेको देखिन्छ । यस ऐनबमोजिम कैद सजाय पाएको व्यक्तिलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्मचारीको रूपमा

^{१४} नेपाल राजपत्र, खण्ड ७३, संख्या १४, भाग ५, मिति २०८०।०३।११, पृ २

काम गर्न अयोग्य हुने व्यवस्था सोही ऐनको दफा २७ ले गरेको छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने व्यक्ति संलग्न रहेको कसूरमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम कारवाही र सजाय हुने कुरामा सोही ऐनबमोजिम हुने भन्ने व्यवस्थासमेत छ ।

सहकारी संस्थाले राष्ट्र बैंकको स्वीकृति प्राप्त नगरी बैंकिङ्ग कारोबार गर्न नपाउने तथा चेक बाउन्स र ढुक्टीको कारोबारलाई कसूर कायम गरिएको छ । कुनै कसूरमा पदाधिकारी र कर्मचारीका हकमा जहिलेसुकै र अवकाशपछि पनि मुद्दा चल्ने तथा अन्यका हकमा थाहा पाएको एक वर्षभित्र जाहेरी दिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ । एक पटकमा सात दिन नबढ्ने गरी बढीमा ६० दिनसम्म म्याद थप गर्न सकिने प्रबन्ध छ । प्रतिवादीको मृत्यु भए तापनि मुद्दा दायर गरिने व्यवस्था छ । जम्मा ५ परिच्छेद र २९ दफा रहेको यस ऐनमा चेक अनादर मुद्दाका सम्बन्धमा विनियम अधिकारपत्र ऐन, २०३४ बमोजिम जिल्ला अदालतमा दायर हुने क्षेत्राधिकारको मुद्दा उच्च अदालतमा दायर हुने व्यवस्थाले क्षेत्राधिकारको द्वन्द्व रहेको देखिन्छ । बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १८ मा यस ऐन अन्तर्गतका मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुने (मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को अनुसूची १) प्रबन्ध गरेको समेत यस ऐनमा रहेको देखिन्छ । सामान्य कार्यविधि र सोही ऐनमा उल्लिखित कार्यविधिमा आधारित भई बैंकिङ्ग कसूर मुद्दाको कारवाही र किनारा गरिन्छ । यस ऐनमा २०७३/६/१८ मा एक पटक संशोधन भइसकेको अवस्था छ ।

प्रारम्भिक दिनमा सम्बन्धित कानूनको व्यवस्थापकीय तथा नियामक उपाय र मुलुकी ऐनको सामान्य प्रक्रियाद्वारा बैंकिङ्ग क्षेत्रमा अपराधिक गतिविधिहरू नियन्त्रण गर्ने प्रयास भएकोमा पछिल्ला दिनमा छुट्टै विशेष कानूनद्वारा सम्बोधन गर्ने प्रयत्न भएको छ । बैंकिङ्ग कसूरसम्बद्ध गतिविधिहरू घटाउने क्रममा सूचना प्रविधिको अधिक दुरुपयोगमार्फत राष्ट्रियस्तरमा मात्र होइन, अन्तर्राष्ट्रिय र विश्वव्यापी रूपमा सञ्जाल तयार भई प्रयोगसमेत भइरहेको र थप हुनसक्ने अवस्था विद्यमान छ । यसरी बैंकिङ्ग कसूरको प्रभाव विश्वव्यापी नै हुने गरेको देखिँदा नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्र पनि यस्तो जोखिमबाट मुक्त छैन । तत्काल भएका कानूनी प्रबन्ध अपर्याप्त रहेको कारण र सामान्य कार्यविधिले यस्ता कसूरलाई समेट्न नसकेको कारण विशेष ऐन जारी हुने अवस्था तयार भएको थियो । बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ ले यस्ता थुप्रै द्विविधाहरूको अन्त्य मात्रै गरेको छैन, देशभित्रको बैंकिङ्ग कसूरसम्बन्धी तत्कालका कानूनी व्यवस्थालाई एकीकृत रूपमा सम्बोधन गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ ।

यस ऐनको प्रयोगबाट सम्बद्ध जोखिम नियन्त्रण गर्ने दिशामा निसन्देह प्रयास त भयो तर संगठित रूपमा हुने र देशबाहिरबाट समेत विद्युतीय प्रयोगबाट नयाँ नयाँ तरिका अपनाई हुन सक्ने कसूरलाई नियन्त्रण गर्ने दिशामा थप रणनीतिक सजगता अपनाई त्यस्तो जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न प्रस्तुत ऐनमा रहेका प्रावधानको पर्याप्तताबारे अझ बढी सजग भई कानूनी व्यवस्था गर्नु आवश्यक देखिन्छ । यसका साथै बैंकिङ्ग कसूरका क्षेत्रमा भावी दिनमा अवलम्बन गर्नुपर्ने कदमहरूलाई देहायअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- बैंकहरूमा संस्थागत सुशासन प्रवर्द्धन गर्दै वित्तीय सचेतना बढाई नियामक निकायको भूमिका प्रभावकारी बनाउने ।
- अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरूपण गर्ने निकायबीच अन्तर निकाय संयन्त्र र सरोकारवाला निकायबीच समय समयमा व्यावसायिक छलफल, समन्वय तथा व्यवहारिक परिसम्वादको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- अपराध अनुसन्धान, अभियोजन र न्यायनिरूपण कार्यलाई प्रविधिमैत्री बनाउनुपर्ने ।

- वित्तीय अपराधहरू संहिताकरण गरी छाता ऐनमा राख्नुपर्ने ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकको जाहेरी प्रतिवेदन स्पष्ट र बोधगम्य बनाउनुपर्ने ।
- फरार अभियुक्तलाई मुद्दा चलाउने वर्तमान पद्धतिमा परिवर्तन गरी पक्राउ परेपछि मात्र अनुसन्धान अभियोजन गरी मुद्दा चलाउने गरी अनुसन्धानलाई निरन्तरता दिई हदम्याद लगायतको कानून सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- बैकिङ्ग कसूरबाट विदेश लगेका सम्पत्ति फिर्ता गराउने, प्रमाण बुझ्ने आदिसमेतको कार्यका लागि पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, सुपुर्दगी ऐनलगायत ऐनलाई प्रभावकारी बनाउनु ।
- कर्जा अपचलन गरेको वा अनियमित कर्जा प्रवाह गरी संस्थालाई हानी र आफूलाई लाभ हुने कार्य गरेको अवस्थामा अभियोग दायर कुनै सकेपछि मुद्दा चल्दाका अवस्थामा कर्जा रकम चुक्ता गरेमा कसूरबाट उन्मुक्ति हुन नसक्ने व्यवस्था गर्ने ।
- अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्ताले अभियोजनको क्रममा आवश्यक देखेमा विशेषज्ञको परामर्श र सहयोग लिन सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
- संगठित अपराधको रूपमा हुने बैकिङ्ग कसूर मुद्दामा हुने क्षेत्राधिकारलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने ।
- सर्वोच्च अदालतबाट भएको बैकिङ्ग कसूर सम्बन्धी नजीरको अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्ने ।
- हुण्डीको कारोबारलाई बैकिङ्ग कसूरको दायराभित्र ल्याउनुपर्ने ।

देशभित्र र बाहिर रही बैकिङ्ग क्षेत्रमा हुने Transborder र Transnational Crime बारे देखिएका नवीन प्रवृत्तिबारे समेत पर्याप्त रणनीति विकास गर्नुपर्ने तथ्यलाई नेपाल कानूनले जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । साथै, यस्तो अपराध नियन्त्रण गर्न पर्याप्त राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास र समन्वयमा समेत जोड दिनु आवश्यक छ । बैकिङ्ग कसूरजन्य मुद्दा चाप बढ्दै गएकोसमेतको अवस्थालाई हृदयंगम गरी यसको सुनुवाईका लागि छुट्टै वाणिज्य अदालतको स्थापना हुनु उपयुक्त देखिन्छ ।

७. निष्कर्ष :

बैकिङ्ग कारोबारका क्रममा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुनु, सूचनाको गोपनीयतामा आपराधिक व्यक्तित्वको पहुँच पुग्नु, गैरकानूनी सम्पत्ति बैंकबाट कारोबार हुनु, सूचना प्रविधिमा दक्ष व्यक्तिहरू नै कसूर गर्न उद्दत हुनु, विद्युतीय सेवामा आधारित सेवासँगै जोखिम बढ्नु, शैक्षिक व्यक्तिहरूमा नैतिकताको खडेरी हुनु, मानिसमा भौतिक सुविधा र साधनको मोह बढ्नु, एक देशमा बसी अर्को देशमा अपराध गर्नु तथा कमजोर नियन्त्रण प्रणालीको कारण बैकिङ्ग कारोबारमा हुने अपराधको संख्यामा दिन प्रतिदिन वृद्धि भइरहेको पाइन्छ । स्थानीय क्षेत्राधिकारमा रहेर पनि बैंकका अन्तर्राष्ट्रिय सुविधाहरू प्राप्त हुने प्रणाली विकास भएको देखिन्छ । सूचना प्रविधिको विकाससँगै यस क्षेत्रमा हुने अपराध कुनै देशको सीमाभित्र सीमित नरही विश्वको जुनसुकै कुनामा रहेर पनि अर्को देशको बैंक र बैकिङ्ग क्षेत्रमा कसूर गर्न सक्ने अवस्था विद्यमान देखिन्छ । यसका लागि बैकिङ्ग कसूरसम्बन्धी कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु अनिवार्य रहेको छ भने कानूनी प्रबन्धहरूलाई प्रभावकारी बनाउन सरोकारवाला निकायहरूको ध्यान पुग्नु आवश्यक छ ।

स्वदेशी र विदेशी गिरोह र संगठित अपराध^{१५}को स्वरूपमा परिवर्तन भइरहेको देखिएको अवस्थामा त्यसलाई

^{१५} संगठित अपराध सम्बन्धमा संगठित अपराध नियन्त्रण ऐन, २०७० कार्यान्वयनमा रहेको छ । बैकिङ्ग कसूर र संगठित अपराधको विषयमा बेला बेलामा छुट्टाछुट्टै क्षेत्राधिकारको प्रश्न पनि उठाइने गरेको अवस्थामा नेपालमा बैकिङ्ग क्षेत्रमा हुने संगठित अपराधको बारेमा अझ बढी बहस केन्द्रित हुनुपर्ने अवस्था छ ।

समेत सम्बोधन गरी वित्तीय र बैकिङ्ग कानूनहरूको एकीकृत कानून निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने र यस्ता अपराध नियन्त्रण गर्न राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा अभूत बलियो समन्वय र सहकार्यको आवश्यकता रहेको छ। यसबाट नै बैंक तथा कर्जाका सम्बन्धमा देखिएका विकृति र आपराधिक क्रियाकलापहरूमा नियन्त्रण भई वित्तीय सुशासन कायम हुन सक्छ। यस क्षेत्रको कानूनमा रहेका दायरालाई सैद्धान्तिक र व्यावहारिक रूपमा बहुआयामिक बनाउन बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा देखिएका नयाँ आपराधिक प्रवृत्ति, यस क्षेत्रमा विकसित विसंगतिहरूको समेत उचित पहिचान गरी विश्वव्यापी रूपमा भित्रिएका विधिशास्त्रका नवीन पद्धतिलाई समेत नेपालको कानूनले सम्बोधन गर्नु अत्यावश्यक छ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपालको संविधान

बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८

विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४

मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४

मुलुकी फौजदारी अपराध संहिता, २०७४

एन.जे.ए.ल. जर्नल, वर्ष १, अंक १ (२०७१) राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, हरिहरभवन, ललितपुर

PROSECUTION JORNAL Volume-2 (2014) Office of the Attorney General, Nepal

रेग्मी योगेन्द्र, (पाँचौं संस्करण २०७५/२०७६), नेपालको आधुनिक बैकिङ्ग प्रणाली, इगल आई रिसर्च इन्स्टिट्युट (प्रा) लि., काठमाडौं,

खनाल रेवतीरमण, नेपालको कानूनी इतिहासको रूपरेखा, एपोलो अफसेट प्रा.लि, चाबहिल

श्रेष्ठ ज्ञानेन्द्र बहादुर (२०७५) ऐन संग्रह एक टिप्पणी (मूल दफा संहिता) भाग २, पैरवी प्रकाशन (प्रा) लिमिटेड, काठमाडौं, नेपाल

Gupta, SN (2010) The Banking in theory and Practice (5th Edition) Allahabad Universal Law Publishing Co, Pvt. Ltd.

Cranston, Ross, *Principles of Banking law*, Oxford University Press, UK.

केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्रा, क्रिप्टोकरेन्सी र विद्युतीय भुक्तानी

डा. भागवत आचार्य*

विषय प्रवेश

अहिले विश्व वित्तीय क्षेत्रमा केन्द्रीय बैंकबाट जारी गरिने केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्रा (Central Bank Digital Currency: CBDC), निजी क्षेत्रबाट निष्कासन गरिएको क्रिप्टोकरेन्सी तथा विद्युतीय भुक्तानीबारे निकै चर्चा परिचर्चा हुने गरेको छ। केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्रालाई छोटकरीमा सीवीडीसी भन्न थालिएको छ। परम्परागत भुक्तानीको माध्यमको रूपमा प्रयोग हुँदै आएको कागजी मुद्रालाई आंशिक वा पूर्ण रूपमा विस्थापन गर्ने गरी सीवीडीसीको अवधारणा आएको हो। अहिलेसम्मको विश्वको मुद्रा निष्कासनको अभ्यासलाई हेर्दा कुनै पनि देशको मुद्रा जारी गर्ने एकाधिकार केन्द्रीय बैंकलाई दिइएको हुन्छ। तर प्रविधिको विकाससँगै अहिले विश्वमा निजी क्षेत्रबाट क्रिप्टोकरेन्सी पनि निकालिएको, सोको किनबेच भइरहेको, सोमार्फत कारोवारको भुक्तानीसमेत भइरहेको स्थिति छ।

सूचना प्रविधिको उच्च विकास र बढ्दो पहुँच, कोभिडको प्रभावका कारण उत्पन्न समयको माग, भौतिक मुद्रा व्यवस्थापनमा हुने उच्च खर्च र सोको न्यूनीकरण आदि कारणले सीवीडीसीको अवधारणामाथि अहिले बहस भइरहेको छ। यद्यपि प्रविधिका कारण उत्पन्न हुन सक्ने सम्भावित सुरक्षा चुनौतीका कारणले केही देशले यसलाई पाइलट परियोजनाका रूपमा प्रचलनमा ल्याएका छन् भने केही देशहरूले यसलाई प्रचलनमा ल्याउने तयारी गरिरहेका छन्।

हरेक देशमा मुद्रा जारी गर्ने एकाधिकार केन्द्रीय बैंकलाई हुन्छ। यसै कारणले यसलाई केन्द्रीय बैंक विद्युतीय मुद्रा (सीवीडीसी) भनिएको हो। केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने परम्परागत मुद्रालाई केन्द्रीय बैंकले नै सञ्चय, परिचालन तथा हिसाबमिलान सम्बन्धी नीति लागु गर्ने र लागुसमेत गर्ने गर्दछ।

सीवीडीसी प्रचलनमा ल्याउनुपूर्व यसको सञ्चय, भुक्तानी प्रणाली, हिसाबमिलान, सुरक्षा चुनौती, प्रविधि चुनौती लगायतका विषयमा अनुसन्धान, छलफल, बहस गर्नुपर्ने हुन्छ। उपर्युक्त तयारीबिना यसलाई प्रचलनमा ल्याउँदा यसमा अनेक जटिलता उत्पन्न हुन सक्छन्। यस तथ्यलाई दृष्टिगत गरी सार्क फाइनेन्स गभर्नर्स मिटिङको अवसर पारेर नेपाल राष्ट्र बैंकले सीवीडीसीसम्बन्धमा संयुक्त अनुसन्धान गर्न प्रस्ताव गरेको र यस प्रस्तावलाई सबै सदस्य केन्द्रीय बैंकद्वारा स्वीकारसमेत गरिएको छ।

चिनको केन्द्रीय बैंक पिपुल्स बैंक अफ चाइनाले २०२० अप्रिलमा चारवटा सहर सेनजेन, चेन्दु, सुभोउ र निओडुमा सीवीडीसी परीक्षणका रूपमा जारी गरी रेष्टुरेन्ट र रिटेल स्टोरमा सो मुद्रा कारोवार गर्न स्वीकृति प्रदान गरेको थियो। भारतीय केन्द्रीय बैंक भारतीय रिजर्व बैंकले सीवीडीसीको प्राविधिक परीक्षण गरिसकेको

* उप-निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक

र २०२२ देखि प्रचलनमा ल्याइसकेको स्थिति छ । अन्य केही देशले पनि सीवीडीसी लागु गरिसकेका छन् । नेपालमा पनि सीवीडीसीको आवश्यकता मात्र नभई अनिवार्यतालाई दृष्टिगत गरी छलफल बहस तथा केही अनुसन्धानसमेत गरिएको स्थिति छ ।

खर्चिलो मुद्रा व्यवस्थापन र डिजिटल भुक्तानी

नेपालजस्ता मुलुकका लागि कागजी मुद्रा व्यवस्थापन निकै खर्चिलो भइरहेको छ । कागजी नोट विदेशमा छपाई गरी नेपालमा ल्याउने प्रयोजनका लागि वार्षिक औसत २५० करोड रूपैयाँ नेपालबाट बाहिरिइरहेको अवस्था छ । यसै गरी भौगोलिक विकटताका कारणले भौतिक मुद्रालाई देशभर पुर्‍याउन र मैलो भुक्तो हुँदै गएपछि केन्द्रीय बैंकमा जम्मा गरी जलानसम्म (नोटचक्र) पूरा गर्न उत्तिकै खर्च हुने गरेको छ । नेपालजस्तो विदेशी मुद्रा दुर्लभ रहेको मुलुकका लागि यसप्रकारको अत्यधिक खर्च न्यूनीकरण गर्न पनि नेपालमा सीवीडीसी प्रचलनमा ल्याउनु आवश्यक छ ।

मुलुकको केन्द्रीय बैंकको नाताले देशभर भुक्तानी प्रणालीलाई सरल र सुरक्षित बनाउनुपर्ने दायित्व नेपाल राष्ट्र बैंकको रहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ का उद्देश्य मध्ये एक **सुरक्षित, स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्नु** पनि हो । उक्त सन्दर्भमा भुक्तानी प्रणालीलाई पारदर्शी, सुरक्षित, सरल, सजिलो र किफायती बनाउन आधुनिक वित्तीय प्रविधिको उपयोग गर्न र सुरक्षित एवम् सक्षम बनाउनु पनि आवश्यक छ ।

एकातिर भुक्तानी प्रणालीलाई पारदर्शी, सुरक्षित, सरल, सजिलो र किफायती बनाउने दायित्व बैंकको रहेको छ भने अर्कातिर सो सुविधाको उपयोग गर्दा देखिने जोखिम न्यूनीकरण र निराकरण गर्नु पनि बैंककै कर्तव्य हो । प्रविधिका माध्यमबाट हुने विद्युतीय कारोबारहरू बैंक तथा वित्तीय संस्था तथा भुक्तानी प्रणालीसँग सम्बद्ध अनुमतिप्राप्त संस्थाहरूले गर्दछन् । ती संस्थाहरूको कारोबारलाई नियमन गर्ने तथा तिनको गैरकानूनी कारोबारबारे सुक्ष्म नियन्त्रण गर्नु पनि बैंकको दायित्व रहेको छ ।

नेपालमा सीवीडीसीको सम्भाव्यता

अहिले नेपालमा कारोबारका लागि तीन किसिमको प्रणाली रहेको स्थिति छ । वस्तु विनिमय कारोबार, कागजी मुद्रा कारोबार र विद्युतीय भुक्तानी कारोबार । अहिले पनि दुर्गम क्षेत्रमा वस्तु विनिमय विद्यमान नै छ भने धेरैजसो कारोबारको माध्यम कागजी मुद्रा हुने गरेको छ । यद्यपि विश्वमा सूचना प्रविधिको उच्चतम विकासले भुक्तानीका लागि विद्युतीय माध्यमको प्रयोग बढ्दो अवस्थामा रहेको छ । नेपालमा पनि विद्युतीय भुक्तानीको प्रचलन सहरी क्षेत्रमा व्यापक रूपमा हुन थालेको छ । सजिलो, सुरक्षित, छिटो हुने भएकाले विद्युतीय भुक्तानीले गति लिने निश्चित नै छ ।

यसै प्रसंगमा नेपालमा सीवीडीसीको सम्भाव्यता सम्बन्धमा अध्ययन गर्न एक समिति गठन भई कार्य प्रारम्भसमेत गरिएको छ । उक्त समितिले आफ्नो प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गरी सुझाव सङ्कलन भइरहेको छ ।

निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित क्रिप्टोकरेन्सी

कुनै पनि मुलुकको मुद्रा निष्कासन केन्द्रीय बैंकबाट हुने गर्दछ । तर विश्वमा अहिले निजी क्षेत्रबाट समेत विद्युतीय मुद्राको रूपमा क्रिप्टोकरेन्सी कारोबार भइरहेको छ । नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीलाई विद्युतीय मुद्रा भनेर चिनिन्छ । जसलाई भर्चुअल करेन्सी तथा डिजिटल करेन्सी पनि भनिन्छ । यसका केही विशेषता रहन्छन् ।

जस्तै : निजी क्षेत्रबाट जारी गरिएको, विद्युतीय माध्यमबाट खरिदबिक्री हुने, कानूनी ग्राह्यता नभएको अर्थात् राज्यको ग्यारेन्टी र नियमन नभएको मुद्रा आदि ।

विश्वको कुनै पनि मुलुकमा राज्यको आधिकारिक मुद्रा जारी गर्ने निकाय एउटा मात्र हुन्छ । सामान्यतया सम्बन्धित मुलुकको केन्द्रीय बैंकलाई यसको जिम्मेवारी दिइएको हुन्छ । आधिकारिक मुद्रालाई राज्यले ग्यारेन्टी दिने गर्दछ । जस्तै, नेपाली नोटमा नेपाल सरकारको जमानतप्राप्त यसको भुक्तानी माग्न आएमा तुरुन्त भुक्तानी पाइनेछ भनी लेखिएको हुन्छ । यसको अर्थ राज्यको मुद्रामा राज्यले सुरक्षा प्रदान गर्दछ । विशेष किसिमको कागजमा विशेष फिचरहरू राखेर कागजी मुद्रा बनाइएको हुन्छ । एक हजारको नोटको वस्तुमूल्य शून्य बराबर भए पनि यसको सुरक्षा राज्यद्वारा गरिएकाले हामी हजार रूपैयाँमा ढुक्कसँग यो कागज चलाउँछौं ।

निजी क्षेत्रले जारी गरेको भए पनि कानूनी ग्राह्य मुद्राजस्तै कारोबारमा प्रयोग हुने भएकाले क्रिप्टोकरेन्सीले मुद्राको काम त गर्दछ तर राज्यको नियमन तथा सुपरिवेक्षण हुँदैन । यो अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा किनबेच हुने भएकाले खरिद गर्न त सजिलै हुन्छ तर बिक्री गर्नुपरेमा यसको कुनै ग्यारेन्टी हुँदैन र यसो भएमा कहाँ उजुरी दिने, जिम्मेवारी कसले लिने आदि अन्यौल हुन्छ । यसैले क्रिप्टोकरेन्सी कारोबारमा पैसा हराउने तथा ठगीमा पर्ने सम्भावना बढी नै रहन्छ ।

विद्युतीय मुद्रा अर्थात् भर्चुअल करेन्सी मूलतः दुई प्रकारको हुन्छ । जस मध्ये एकखाले केन्द्रीकृत भर्चुअल करेन्सी हो जसको एकल एडमिनिष्ट्रेटर (Administrator) हुन्छ, जसले नियम बनाउँछ । अर्को खाले विकेन्द्रीकृत भर्चुअल करेन्सी हो जसलाई क्रिप्टोकरेन्सी भनेर पनि चिनिन्छ । क्रिप्टोकरेन्सी कुनै वितीय संस्थाको मध्यस्थताविना नै विद्युतीय माध्यमबाट रकमान्तर गर्न सकिन्छ । यसमा क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग गरी बेनामी कारोबार हुने गर्दछ र यसको लेखाङ्कन कुनै बैंक वा खास संस्थाले नभई विकेन्द्रीकृत रूपमा Block Chain प्रविधिमाफत गरिन्छ ।

जनवरी २०२२सम्ममा विश्वमा ८,००० भन्दा बढी क्रिप्टोकरेन्सी रहेको अनुमान गरिएको छ । विटक्वाइन (Bitcoin) पहिलो र सबैभन्दा व्यापक प्रयोगमा रहेको क्रिप्टोकरेन्सी हो । क्रिप्टोकरेन्सीलाई इ-मनी (e-money) भन्दा भिन्न रूपमा बुझनुपर्दछ । इ-मनी भनेको Fiat Currency कै विद्युतीय स्वरूप हो, जुन वास्तविक मुद्राको मूल्य (Value) लाई विद्युतीय माध्यमबाट ट्रान्सफर गर्न प्रयोग गरिन्छ । मोबाइल बैंकिङमाफत रकमान्तर हुने मुद्रादेखि लिएर भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाको e-wallet मा भएको रकम इ-मनी हो । इ-मनी वा Fiat Currency भनेको कानूनी ग्राह्य मुद्राकै विद्युतीय स्वरूप हो, छुट्टै मुद्रा होइन ।

अहिले विश्वमा केन्द्रीय बैंकले कानूनी ग्राह्य मुद्राका रूपमा सीवीडीसी वास्तविक मुद्राकै अभौतिक वा विद्युतीय स्वरूप हो र जारी गर्ने देशले यसलाई पूर्ण रूपमा जमानी दिएको हुन्छ । अर्को शब्दमा यो कानूनी ग्राह्य हुन्छ ।

क्रिप्टोकरेन्सीलाई नेपालमा किन प्रतिबन्ध लगाउनु परेको ?

नेपालमा भर्चुअल करेन्सी वा क्रिप्टोकरेन्सी (Virtual Currency/Cryptocurrency) को कारोबार गैरकानूनी रहेको स्थिति छ । यसका देहाय बमोजिमका कारण छन् : क्रिप्टोकरेन्सी कानूनी ग्राह्य (Legal Tender) नभएको, विदेशी विनिमय वा मुद्राको रूपमा कानूनी मान्यता नपाएको, नेपाल सरकारको जमानतप्राप्त नभएको र नेपाल राष्ट्र बैंकले निष्कासन नगरेको तथा कुनै पनि किसिमको सुरक्षण नभएको हुँदा भर्चुअल करेन्सी वा क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार गैरकानूनी रहेको छ ।

यसका साथै, भर्चुअल करेन्सी वा क्रिप्टोकरेन्सी पिरामिडमा आधारित नेटवर्क मार्केटिङ प्रकृतिको, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलापमा लगानी हुन सक्ने, ठगी तथा कर छली, लगानीको असुरक्षा, पूँजी पलायन, मूल्यमा अस्थिरता एवम् उतार-चढाव, सट्टेबाजी आदिसम्बन्धी जोखिमहरू अन्तरनिहित रहन्छ। नेपालमा अहिले विद्युतीय कारोबारका माध्यमबाट अनेक किसिमका ठगीहरू विकास भइरहेका छन् जसमध्ये क्रिप्टोकरेन्सी पनि एक हो।

क्रिप्टोकरेन्सीबाट राज्य तथा अर्थव्यवस्थामा चुनौती

नेपालमा पूँजी खाता अपरिवर्त्य रहेको छ। यसको अर्थ यहाँको घर जग्गा बेचेको अथवा यहाँ कमाएको पैसा मुलुकबाहिर लैजान कानून बमोजिम बाहेक प्रतिबन्ध छ। सीमित पूँजी भएको मुलुकमा स्वदेशी पूँजी विदेश लैजान खुला गरिएमा देशको पूँजी विदेशिन गई पूँजी पलायन हुने, लगानीका लागि पूँजीको अभाव हुने, पूँजी निर्माण हतोत्साहित हुने हुन्छ। यसैले नेपालजस्तो स्वदेशी पूँजी विदेश लैजान बन्देज लगाइएको मुलुकमा क्रिप्टोकरेन्सीमार्फत पूँजी पलायन हुन सक्दछ।

क्रिप्टोकरेन्सी निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित मुद्रा भएको र केन्द्रीय बैंकको नियन्त्रणबाहिर भएकोले यसको व्यापक प्रयोग भएमा मुद्रा प्रदाय (Money Supply) मा गणना हुन सक्दैन। जसले मौद्रिक नीतिको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन नसकी मूल्य नियन्त्रण कार्य प्रभावकारी हुँदैन। जसबाट मूल्य स्थायित्वमा असर पर्न गई समष्टिगत आर्थिक स्थायित्वमा नै नकारात्मक असर पर्दछ।

क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारबाट सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्ककारी क्रियाकलापमा लगानीसम्बन्धी जोखिम (ML/TF Risks) उच्च हुन सक्दछ। IMF ले अक्टोबर २०२१ मा जारी गरेको Global Financial Stability Report (GFSR) मा क्रिप्टोकरेन्सीलाई 'विश्वव्यापी वित्तीय स्थायित्वको तीन वटा प्रमुख चुनौतीमध्येको एक' भनेर उल्लेख गरेको छ। क्रसबोर्डर पूँजी आवागमन निर्बाध हुने भएकाले वित्तीय स्थायित्वमा क्रिप्टोकरेन्सीले नकारात्मक असर गर्ने निश्चित छ।

क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोगबाट अवैधानिक क्रियाकलाप, विशेष गरी ठगी तथा कर छली लगायतका कार्य हुन सक्ने देखिन्छ। Financial Stability Institute (FSI) को April 2021 को प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार एउटा निजी फर्मको अनुसन्धानले सन् २०२० मा Criminally Associated Bitcoin Address बाट मात्र अमेरिकी डलर ३.५ अर्ब पठाएको देखिन्छ। यसै गरी क्रिप्टोकरेन्सीले वित्तीय ग्राहक सुरक्षा (Consumer Protection) मा पनि असर गर्ने देखिन्छ। नेपालजस्तो वित्तीय साक्षरता कम भएका मुलुकमा वित्तीय सेवाका उपभोक्ताहरू असुरक्षित हुने बढी सम्भावना रहन्छ।

नेपाल अहिले आयातमा आधारिक अर्थतन्त्र भएको मुलुक हुन पुगेको छ। हामीले आयातवापत धेरै विदेशी मुद्रा विदेशमा भुक्तानी गर्नुपर्दछ। क्रिप्टोकरेन्सीको खरिदमा विदेशी मुद्रा लगानी हुने भएकाले नेपालबाट पूँजी पलायन हुन सक्ने र विदेशमा रहेका नेपालीबाट नेपाल आउनुपर्ने विप्रेषण विदेशमै लगानी हुन सक्ने हुँदा विदेशी मुद्राको सञ्चितिमा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने देखिन्छ। साथै, क्रिप्टोकरेन्सीमा लगानीतर्फ युवा जनशक्ति आकर्षित हुन सक्ने भएकोले युवावस्थामै अवैधानिक आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न हुँदा व्यक्तिगत जीवन र सामाजिक व्यवस्थामा समेत नकारात्मक असर पर्दछ।

विद्युतीय भुक्तानी के केको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ?

एक बैंक खाता वा डिजिटल वॉलेट (DigitalWallet) बाट अर्को बैंक खाता वा डिजिटल वॉलेटमा विद्युतीय

माध्यमबाट गरिने रकम भुक्तानी गर्न विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी गर्न सकिन्छ । यस कारोबारमा सेवा प्रदायक र सेवाग्राही संलग्न रहन्छन् । यस माध्यमबाट सर्वसाधारणले पसलमा सामान खरिद गर्दा विलको भुक्तानी दिन, घरभाडा, पानी, बिजुली, टेलिफोन/मोवाइलको विल तिर्न, स्कूल फी, हस्पिटल, राजस्व, इन्टरनेट, होटल बुकिङ, डिम्याट, शेयर नवीकरण, जहाजको टिकट खरिद, विदेशबाट सिधै रकम जम्मा गर्न, स्टक ब्रोकरलाई भुक्तानी दिन, रेष्टुरेन्ट, पेट्रोल पम्प, अनलाइन सामान खरिद गर्न, लोकसेवाको जाँचको लागि फर्म भर्न, अन्य व्यक्तिको बैंक खातामा पैसा पठाउन आदि काममा प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसै गरी व्यापारी वा व्यवसायीले विलको भुक्तानी लिन, आपूर्तिकर्तालाई भुक्तानी दिन, रकम सिधै बैंक जम्मा गर्न, राजश्व, घरभाडा, बिजुली, पानी, टेलिफोनको भुक्तानी गर्न तथा बैंक किस्ता तिर्न प्रयोग गर्न सक्दछन् ।

विद्युतीय कारोबारका फाइदा

विद्युतीय कारोबारबाट राज्य, समाज तथा व्यक्तिलाई विभिन्न फाइदा हुन्छ । यसबाट व्यक्तिलाई समयको बचत हुने, शीघ्र भुक्तानी हुने, घरमा नगद राख्न नपर्ने, लुटपाटको सम्भावना नहुने, खर्चको रेकर्ड रहने भएकाले पारदर्शिता बढ्ने, बैंक मौज्जातमा व्याज आइरहने, भौतिक पैसाको कारोबार कम हुने, पैसासँगै सर्ने रोग नियन्त्रण हुने, सुरक्षित (पैसा हराउने/चोरिने सम्भावना नहुने), कारोबारको तत्काल सूचना मिल्ने जस्ता फाइदा हुने गर्दछ । यसै गरी व्यवसायीलाई रकम जम्मा गर्न बैंक जानु नपर्ने, खुद्रा र सिक्का खोज्ने समय बचत हुने, यसबाट व्यापार वृद्धि हुने, बैंक कारोबारमा वृद्धि हुँदा कर्जा लिन सहज हुने, सप्लायर्स, घरभाडा, बिजुली, पानीको विलको भुक्तानी सिधै आफ्नै खाताबाट गर्न सकिने, घरबाटै राजस्व भुक्तानी गर्न सकिने, कर्मचारीको पारिश्रमिक सिधै खातामा पठाउन सकिने, कारोबारको सूचना तत्काल आउने, खर्चमा न्यूनीकरण हुने लगायतका फाइदा हुने गर्दछ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई कार्यालय सञ्चालन तथा कर्मचारी खर्चमा बचत हुने, नोट व्यवस्थापनमा हुने खर्च बचत हुने, बीमासम्बन्धी खर्चमा बचत हुने तथा सुरक्षा व्यवस्थापनमा हुने खर्च बचत हुने लगायतका फाइदा हुन्छ । यसै गरी राज्यलाई नोट छपाई खर्चका लागि विदेशिने अबैध रूपैयाँ बचत हुने, मुलुकभित्र नोट व्यवस्थापनमा हुने खर्चमा उल्लेखनीय रूपमा घट्न जाने, कारोबारमा पारदर्शिता आउने, नगद सम्पत्तिको चोरी डकैतीमा कमी आई राज्यको सुरक्षा खर्चमा बचत हुने, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आपराधिक गतिविधि नियन्त्रणमा सहज हुने, अर्थतन्त्रको औपचारिकीकरण बढ्ने लगायतका फाइदा हुने गर्दछ ।

नव प्रवर्तन गर्दा नयाँ चुनौती वा समस्या उत्पन्न हुनु स्वभाविकै हो । यसमा पनि सूचना प्रविधिका क्षेत्रमा भन्नु चुनौती देखिँदै गएको छ भने विद्युतीय भुक्तानीका क्षेत्रमा त भन्नु विभिन्न प्रकारका चुनौती देखिएका हुँदा सोवाग्राही वा प्रयोगकर्ता अभै सजग हुनुपर्ने देखिएको छ । विद्युतीय कारोबारमा देखा परेका वा हुन सक्ने ठगी विभिन्न खाले रहेका छन् । सामाजिक सञ्जालमार्फत : पासवर्ड, ओटीपी, खाता विवरण प्राप्त गरी अपचलन गर्ने प्रवृत्ति देखिएको छ भने नक्कली वेबसाइट वा मोवाइल एप मार्फत वा नक्कली ई कमर्स साइट बनाई रकम प्राप्त गर्ने तर सामान उपलब्ध नगराउने प्रवृत्ति पनि देखिएको छ । तपाईंलाई चिन्ना परेको भनी सो रकम उपलब्ध गराउन कर तथा प्रक्रिया पुऱ्याउन लगायतका प्रयोजनका लागि केही रकम लाग्ने र उपलब्ध गराउने उत्प्रेरित गर्ने ठगीधन्दा पनि देखिएका छन् । यसै गरी इमेलमार्फत युजर नेम तथा पासवर्ड, खाता नम्बर आदि मागी ठगी गर्ने, डेबिट, क्रेडिट कार्डको गोप्य सूचना जस्तै : पीन, कार्ड नम्बर आदि चोरी गरी ठगी गर्ने गरेको पनि देखिएको छ । यस प्रकारको डेबिट, क्रेडिट कार्डको गोप्य सूचना जस्तै : पीन, कार्ड नम्बर आदि चोरी गरी ठगी गर्ने ठगी चाहिँ बैंक कर्मचारीले पनि गर्न सक्छन् । नक्कली क्युआर कोड मार्फत पनि ठगी हुने गरेको सुनिए पनि नेपालमा चाहिँ अहिलेसम्म नदेखिएको स्थिति छ ।

डिजिटल वित्तीय साक्षरताको आवश्यकता

डिजिटल वित्तीय साक्षरता वित्तीय साक्षरताको एक पक्ष हो । डिजिटलको अर्थ विद्युतीय माध्यम हो भने वित्तीय साक्षरता भन्नाले बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र, तिनले गर्ने कारोबार, व्यक्तिको विवेकपूर्ण वित्तीय ज्ञान र व्यवहार लगायतलाई बुझ्नु पर्दछ । यसैले व्यक्तिले विद्युतीय माध्यमबाट वित्तीय कारोबार गर्दा जान्नुपर्ने आधारभूत ज्ञान, सीप, व्यवहार तथा सोबाट उत्पन्न हुनसक्ने जोखिमप्रतिको सजगता, सुरक्षा लगायतका विषयलाई बुझिन्छ ।

सूचना प्रविधिको विकाससँगै भुक्तानीका नयाँ नयाँ प्रविधि विकास भइरहेको अवस्थामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सोको प्रयोग गर्दछन् । यस प्रकारका कारोबारबारे नियमन, निरीक्षण, सुपरिवेक्षण, अनुगमन, मूल्यांकन तथा पृष्ठपोषण गर्नु नेपाल राष्ट्र बैंकको चुनौतीपूर्ण कार्यक्षेत्रभित्र पर्दछ । यस विषयबारे विद्यार्थीकालदेखि नै पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यसामग्री समावेश गरी बाल, किशोर, युवालगायत सर्वसाधारणमा वित्तीय चेतना अभिवृद्धि गरिएमा भविष्यको नेपालको भुक्तानी प्रणाली थप सुरक्षित र सरल हुने आशा गर्न सकिन्छ ।

डिजिटल वित्तीय कारोबार प्रवर्द्धन वर्ष

नेपाल राष्ट्र बैंकले विभिन्न आयामहरूमा वित्तीय चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम गर्दै आएको छ । यसका अतिरिक्त विभिन्न संस्था तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरूको सहकार्यमा वित्तीय चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएको चालु आर्थिक वर्ष २०७९/८० मौद्रिक नीतिमा विद्युतीय भुक्तानी कारोबारलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०७९/८० लाई **विद्युतीय भुक्तानी कारोबार प्रवर्द्धन वर्ष**को रूपमा मनाउने उल्लेख भएको सन्दर्भमा यो वर्ष विद्युतीय भुक्तानी कारोबारका सम्बन्धमा विविध चेतनामूलक गतिविधि सञ्चालन भइरहेका छन् । यस्ता गतिविधि र कारोबारलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले समेत प्रोत्साहन गर्दै आइरहेका छन् । यस क्रममा नेपाली युवाहरू क्रिप्टोकरेन्सीप्रति आकर्षित भइरहेको र यसमा लगानी गर्न पाउनुपर्छ भन्ने आवाज उठिरहेको सन्दर्भमा डिजिटल बैंकिङ्गका विभिन्न माध्यमहरू जस्तै मोबाइल बैंकिङ्ग, इन्टरनेट बैंकिङ्ग, क्यूआर कोड, ई-वालेट आदि आम सर्वसाधारणमाभर परिचित र प्रयोग भइरहेको अवस्था छ । डिजिटल सेवाको सहज प्रयोग, समय, स्रोतसाधनको बचत र कम लागत आदि फाइदाले गर्दा यी माध्यमहरू सर्वसाधारणमाभर लोकप्रिय हुँदै गए तापनि यसबाट आउन सक्ने जोखिमबाट आम सर्वसाधारणलाई सचेत बनाउन जरुरी रहेको छ ।

यसै गरी डिजिटल कारोबारलाई वित्तीय पहुँच अभिवृद्धिको एक महत्वपूर्ण माध्यमका रूपमा पनि स्वीकार गरिएको छ । नेपालको भौगोलिक विकटता, बैंकिङ्ग सेवा प्रदानका लागि पूर्वाधार निर्माण गर्न आवश्यक पूर्वाधारको अनुपलब्धता, सुरक्षा जोखिम लगायतका कारणले पनि नेपालले वित्तीय पहुँच अभिवृद्धिका लागि डिजिटल कारोबारलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने कुरा सर्वस्वीकार्य रहेको अवस्था छ । उपर्युक्त सन्दर्भमा पनि वित्तीय सेवा तथा डिजिटल कारोबारको पहुँचबाहिर रहेका जनसमुदायलाई यसको प्रयोगको पहुँचमा ल्याउन आवश्यक रहेको हुँदा बैंकले देशभर डिजिटल वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु अपरिहार्य छ ।

निष्कर्ष

अहिले युवामाभर क्रिप्टोकरेन्सी कारोबारलाई किन प्रतिबन्ध लगाउनु पर्‍यो ? विश्वका मान्छे यसको खरिदबिक्रीबाट कति धनी भइसके आदि जस्ता क्रिप्टोकरेन्सीको पक्षमा आवाज उठ्ने गरेको छ । यसमा केही तर्क पनि राख्न सकिएला । **केही नहुन्जेल केही हुन्न** भनेभैं कारोबार चलुन्जेल, केही कमाउन्जेल त ठीकै होला ।

आफूले खरिद गरेको क्रिप्टोकरेन्सी बिक्री गर्नुपर्दा, यसको आधिकारिक व्यक्ति वा संस्था कोही पनि नपाइएमा यसले ठूलो नोक्सान हुन सक्ने कुरा निश्चित छ । राज्यको स्वामित्व नभएको, राज्यका लागि बहुआयामिक घाटाको माध्यम बन्न सक्ने क्रिप्टोकरेन्सीलाई कुनै पनि बहानामा जायज भन्न सकिँदैन । अझ नेपालजस्तो विदेशी मुद्रा दुर्लभ रहेको मुलुकका लागि त क्रिप्टोकरेन्सी घातक हुने निश्चित नै छ । यसलाई राज्य तहबाटै विस्थापन गर्नका लागि सीवीडीसी लागु गर्नेबारे अध्ययन भइरहे पनि नेपालमा यसले निश्चित आकार लिन नसकिरहेको भए पनि भविष्यमा नेपाल यस दिशामा जाने निश्चित नै छ । नेपालजस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रबाट विदेशी मुद्रा पलायनको मूल माध्यम भएकाले क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबारमा संलग्न हुनुभन्दा यसमा संलग्न नभई सुरक्षित हुनु नै उत्तम निर्णय हुने देखिन्छ । यसै गरी मुलुकले विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीलाई व्यापक रूपमा अघि बढाउनुपर्ने देखिन्छ । यसैगरी विद्युतीय भुक्तानीलाई सरलीकृत र सुरक्षित बनाउन पूर्वाधार विकास र साक्षरतामा जोड दिनुपर्नेमा पनि कुनै दुविधा रहने देखिँदैन ।

विषय प्रवेश

व्यक्तिगत हित वा स्वार्थ पूर्तिका लागि सार्वजनिक ओहोदा वा पद, स्रोत वा सम्पत्तिको हानिनोक्सानी गर्नु तथा आफूलाई प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गर्नु भ्रष्टाचार हो । यसलाई व्यक्तिगत फाइदाको लागि गरिने राज्य विरुद्धको अपराध तथा सार्वजनिक पदाधिकारीको अनैतिक व्यवहार वा क्रियाकलापको रूपमा लिने गरिन्छ । सार्वजनिक जीवनमा स्वीकृत मूल्यहरू विरुद्धको आचरणको रूपमा रहेको भ्रष्टाचार नीतिगत, प्रक्रियागत, संस्थागत र व्यक्तिगत स्वरूपहरूको बारेमा चर्चा गर्ने गरिएता पनि भ्रष्टाचारको मूल जडको रूपमा रहेको बौद्धिकताको प्रयोग गरी गरिने राज्य विरुद्धको आर्थिक तथा सामाजिक अपराधको चर्चा सार्वजनिक तथा निजी दुवै क्षेत्रमा नगण्य मात्रामा हुने गरेको देखिन्छ ।

भ्रष्टाचार

राष्ट्रसेवक वा राष्ट्रसेवक हुन लागेको कुनै व्यक्तिले आफ्नो ओहोदा वा सो सम्बन्धी कुनै काम गर्न वा गरिदिए बापत वा नगर्न वा नगरिदिए बापत वा आफ्नो ओहोदा वा सो सम्बन्धी कुनै काम गर्दा कुनै व्यक्तिलाई मोलाहिजा वा अनिष्ट गर्न वा गराइदिए बापत वा नगर्न वा नगराइदिए बापत आफ्नो वा अरु कसैको निमित्त रिसवत लिएमा वा लिन मञ्जुर गरेमा त्यस्तो कार्यलाई भ्रष्टाचार भनिन्छ ।

कानून, नीति, नियम विपरितका आचरणहरू नै भ्रष्टाचार हो । व्यक्तिगत लाभको लागि सार्वजनिक पद वा प्राप्त अधिकारको दुरुपयोग गर्ने कामलाई भ्रष्टाचार भनिन्छ । कुनै सार्वजनिक अधिकारीलाई कुनै काम गरिदिए वा नगरिदिए बापत प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष फाइदा पुर्याउन बचन दिनु वा निजको तर्फबाट अरु कसैलाई त्यस्तो फाइदा पुर्याउने काम र सार्वजनिक अधिकारीबाट पनि त्यस्तो कार्य गरिदिए वा नगरिदिए बापत फाइदा लिनु वा लिन प्रयास गर्नु पनि भ्रष्टाचार हो ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले भ्रष्टाचारजन्य कसूरभित्र राजश्व चुहावट गर्ने, सरकारी वा सार्वजनिक संस्थाको कागजात नोक्सानी गर्ने, सरकारी कागजात सच्याउने, सार्वजनिक सम्पत्तिको हानी नोक्सानी गर्ने, दान, दातव्य, उपहार वा चन्दा लिने, झुठ्ठा विवरण दिने, नपाएको ओहोदा पाएँ भन्ने, प्रश्रपत्रको गोपनियता भंग गर्ने वा परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्ने, रिसवत लिने दिने, विना मूल्य वा कम मूल्यमा वस्तु वा सेवा लिने, कमिशन लिने, गैर कानूनी व्यापार व्यवसाय गर्ने, गैर कानूनी लाभ वा हानी पुर्याउने बदनियतले काम गर्ने, गैर कानूनी रूपमा सम्पति आर्जन गर्ने, गैर कानूनी दबाब दिने, गलत अनुवाद गर्ने, गलत प्रतिवेदन दिने, गलत लिखत तयार गर्ने जस्ता विषयलाई समेटेको छ ।

* योजना अधिकृत, राष्ट्रिय योजना आयोग

भ्रष्टाचारले शासकीय वैधतामाथि प्रश्न उठाउने, विकासात्मक कार्यको गुणस्तर र आयु घटाउने, सामाजिक र आर्थिक असमानताको ग्राफलाई उच्च बनाउने, विश्वजगतमा मुलुकको छविमा आँच ल्याउने जस्ता समस्या सिर्जना गर्ने हुँदा यसलाई राज्य विरुद्धको फौजदारी अपराधको रूपमा चित्रण गर्ने गरिन्छ ।

बौद्धिक व्यक्ति र बौद्धिक भ्रष्टाचार

सामान्य अर्थमा बौद्धिक व्यक्तित्व भन्नाले विशेष ज्ञान सीप, क्षमता, दख्खल, अनुभव र योग्यता भएको व्यक्तिलाई बुझिन्छ । तर मानिसमा यी गुण हुँदा मात्र उसलाई बौद्धिक व्यक्ति भनेर भन्न मिल्दैन । व्यक्ति बौद्धिक हुन उसले आफूमा निहित ज्ञान सीप, क्षमता, अनुभव र योग्यताको सही र विवेकपूर्ण प्रयोग गर्न पनि जान्नुपर्ने हुन्छ ।

संविधान र कानूनको व्याख्या गर्ने तथा कानूनी रिक्ततामा समेत नजीर प्रतिपादन गरी न्याय सम्पादन गर्ने न्यायाधीश, सार्वजनिक निकायका माथिल्लो ओहोदाका पदाधिकारीहरू, कानूनी विषयमा बहस गर्ने सरकारी तथा पेसागत निजी वकिलहरू, प्राविधिक विषयका ज्ञाताहरू, विश्व विद्यालयका प्राध्यापक, अनुसन्धान तथा खोजकर्ता, नागरिक समाजका अगुवा, सामाजिक अभियन्ता लगायतलाई हामिले बौद्धिक वर्गको रूपमा बुझ्ने गर्दछौं ।

व्यक्तिमा रहेको यस किसिमको बौद्धिक क्षमता, ज्ञान, सीप, अनुभव र दक्षतालाई उसले अनैतिक तवरले प्रयोग गरी सम्पत्ति आर्जन गर्न वा पदीय आचरण विरुद्धका कार्य गर्न उपयोग गरेमा त्यस किसिमको कार्यलाई बौद्धिक तहबाट हुने भ्रष्टाचार भन्न सकिन्छ । अर्को अर्थमा समाजमा बौद्धिक कहलिएका व्यक्तिले अधिकार प्राप्त व्यक्तिलाई आफू अनुकूल परिचालन गरेर गर्ने भ्रष्टाचारजन्य कसूरलाई पनि यसको दायराभित्र राख्न सकिन्छ । बौद्धिक भ्रष्टाचारलाई साधारण नागरिकले सजिलै बुझ्न सक्दैन भने यसको तह राष्ट्रियस्तर देखि अन्तर्राष्ट्रिय तहसम्म फैलिएको हुन्छ, नदेखिने गरी झांगिएको हुन्छ । यस किसिमको कार्य कुनै एक देशमा बसेर अर्को देशका लागि समेत गर्न सकिन्छ ।

हाल नेपालमा समाजका यिनै बौद्धिक कहलिएका व्यक्तिहरूको गैर विवेकी र अनुत्तरदायी क्रियाकलापले भ्रष्टाचारलाई प्रश्रय दिईरहेको भन्ने आवाज जनमानसमा रही आएको देखिन्छ । न्यायिक निरूपणको अन्तिम बिन्दुको रूपमा रहेको अदालत र न्यायिक मनको प्रयोग गर्ने न्यायमूर्ति नै यसबाट अछुतो रहन नसकेका घटना बाहिरिनु र यस सम्बन्धी आवाज यत्रतत्र सर्वत्र छरिनुले यसलाई थप प्रस्ट पार्न सहयोग गरेको देखिन्छ ।

बौद्धिक भ्रष्टाचारका स्वरूप

नेपालमा बौद्धिक भ्रष्टाचारले प्रश्रय पाउने प्रमुख क्षेत्रमा कानून निर्माण गर्ने विधायिका, कानूनको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने न्यायिक तथा अर्धन्यायिक क्षेत्र, सर्वसाधारणको स्वास्थ्य हेर्ने चिकित्सा क्षेत्र, मुलुकलाई आधुनिक विश्वमा रुपान्तरण गर्ने सूचना प्रविधि तथा इन्जिनियरिङ्ग लगायतका प्राविधिक क्षेत्र, समग्र विकासलाई मार्गनिर्देश गर्ने शिक्षा क्षेत्र आदि पर्दछन् । मूलतः बौद्धिक तहबाट हुने भ्रष्टाचारका स्रोतहरूमा अदालतबाट हुने न्यायिक निरूपण, मन्त्रिपरिषदबाट हुने नीतिगत निर्णय, संवैधानिक निकायहरूबाट विवेकको आधारमा हुने निर्णय, उच्च प्रशासनिक तहबाट बौद्धिकताको गलत

प्रयोग गरी गरिने स्वार्थ प्रेरित निर्णय, बौद्धिक तहबाट प्रदान गरिने गलत परामर्श, प्रविधिको दुरुपयोग गरी गरिने पाइरेसी तथा जालसाजी, प्राविधिक व्यक्तिबाट दिइने गलत प्राविधिक परीक्षण प्रतिवेदन लगायत विषयहरू पर्दछन् । यसका साथै निश्चित लाभ प्राप्तिका लागि राज्यका प्रमुख पदमा नियुक्ति हुन राजनीतिक नेतृत्वको चाकडी र चाप्लुसी गर्ने, नियुक्ति पश्चात् सार्वजनिक हित प्रतिकूलका कार्य गर्न तथा स्रोत साधनको दुरुपयोग गर्न आफ्नो बुद्धि र विवेकको प्रयोग गर्न उद्धत रहने प्रवृत्तिले पनि बौद्धिक भ्रष्टाचारलाई थप बल पुर्याउने गरेको पाइन्छ ।

बौद्धिक भ्रष्टाचारको केही उदाहरणको रूपमा डाक्टरले बिरामीलाई पर्याप्त परामर्श नदिने, आवश्यकता र औचित्य बेगर चेकजाँचको लागि सिफारिस गर्ने, गलत औषधिको सिफारिस गर्ने तथा इन्जिनियर वा प्राविधिकले व्यवस्थापन वा सरोकारवाला समक्ष गलत प्रतिवेदन दिने, स्वार्थ प्रेरित भई ड्रइङ डिजाइन निर्माण गर्ने जस्ता कार्यलाई लिन सकिन्छ । यसका साथै सार्वजनिक नीति निर्माणको क्रममा व्यक्तिगत स्वार्थबाट प्रेरित रहेर नीति तर्जुमामा सहभागी हुने, गहनरूपमा अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण नगरी नीतिको सिफारिस गर्ने कार्यलाई पनि बौद्धिक भ्रष्टाचारको रूपमा लिन सकिन्छ ।

समग्र भ्रष्टाचारको जग नै बौद्धिक भ्रष्टाचार हो तर बौद्धिक तहबाट हुने सबै भ्रष्टाचारमा आर्थिक अपचलन हुनैपर्छ भन्ने चाहिँ हुँदैन । बौद्धिकताको प्रयोग गरी आफ्नो वा आफ्नो समूहको स्वार्थका लागि पैसाको लेनदेन बिना नै कुनै कार्य गर्नु तथा सार्वजनिक पद प्राप्तिको अनावश्यक चलखेल गर्नु पनि बौद्धिक भ्रष्टाचारकै रूप हो ।

बौद्धिक भ्रष्टाचारको प्रभाव

सार्वजनिक प्रशासनमा बौद्धिक व्यक्तित्वको प्रवेशले सार्वजनिक निकायबाट सम्पादित कार्यलाई सरल, सहज, छिटो र छरितो बनाउन मद्दत गरेको हुन्छ भने यसले सार्वजनिक स्रोत र साधनको प्रयोगलाई मितव्ययी, पारदर्शी र विवेकसम्मत तुल्याउन तथा सीमित स्रोत साधनलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा प्रवाह गर्न समेत दिशा निर्देश गर्दछ भन्ने अपेक्षा र विश्वास गरिन्छ । बौद्धिक वर्गले नै नागरिकका माग, आवश्यकता र इच्छा तथा उपलब्ध स्रोत बिचमा कुशल संयोजन गर्न सक्दछन् र उनीहरूले गरेको कार्यप्रति आम नागरिकहरू विश्वस्त भई भरोसा समेत राख्दछन् । उनीहरूले आफूमा भएको बुद्धि र विवेकलाई सही रूपमा उपयोग गरेमा सार्वजनिक कोषको प्रयोगमा नियमितता, मितव्ययिता, कार्यक्षमता, प्रभावकारिता र औचित्यतता झल्कने गर्दछ । यस किसिमका क्रियाकलापबाट समग्र शासकीय व्यवस्थामा आमूल परिवर्तन आउँछ र शासन उन्नत शासनमा रुपान्तरित हुन पुग्छ ।

अर्कोतर्फ, व्यक्तिमा रहेको बुद्धि र ज्ञानको स्वार्थ प्रेरित प्रयोगले सार्वजनिक कोषमाथि दुरुपयोग बढाउँछ र राज्यको समग्र आर्थिक क्रियाकलापलाई नै समाज र राज्यको अपेक्षा विपरीतको दिशामा डोर्याउने गर्दछ । बौद्धिक तहबाट हुने भ्रष्टाचारले गर्दा न्याय माग्नको लागि अदालतको ढोका ढकढक्याउने वास्तविक रूपमा पीडितले न्याय नपाउने, वर्षौंसम्म तारेख बोकिरहनुपर्ने र अन्तमा पीडितले भन्दा पनि पिडकले नै संरक्षण पाउने अवस्था आउँछ भने विकासको सन्दर्भमा प्राविधिक तहबाट हुने गलत सिफारिसले विकास आयोजनाको दिगोपना माथि नै चुनौती थप्ने गर्दछ । यसैगरी यसबाट गलत नीतिको तर्जुमा हुन पुगी सार्वजनिक स्रोतको सीमित व्यक्ति वा स्वार्थ समूह अनुकूल प्रयोग हुन जान्छ र शासन व्यवस्था प्रति आम नागरिकको विश्वास र भरोसा गुम्न पुगी राष्ट्र असफलताको दिशा तर्फ उन्मुख हुन पुग्दछ ।

यसका साथै बौद्धिक तहबाट हुने भ्रष्टाचारजन्य कार्यले समाज तथा राष्ट्रमा उदाहरणीय कार्य गरी रहेका तथा असल कार्य गर्न चाहने व्यक्तिलाई निरुत्साहन गरी उनीहरूलाई विदेश पलायन हुन समेत बाध्य पार्दछ । यसबाट बौद्धिक भ्रष्टाचार गर्ने जमातलाई खबरदारी गर्ने समूहको समेत खडेरी पर्न जान्छ र बौद्धिक भ्रष्टाचार अझ मौलाउँछ ।

नेपालमा विकास र समृद्धिको बाधक नै बौद्धिक वर्गको गलत प्रवृत्ति हो किनकी सामान्य नागरिकलाई त आफ्नो जीवन धान्न नै हम्मेहम्मे हुन्छ । उनीहरूलाई न त भ्रष्टाचार गर्नु छ न त आफू इतरको कार्य गराउनु नै छ । तर बौद्धिक तहबाट हुने भ्रष्टाचारबाट सबैभन्दा बढी प्रभावित र पीडित हुने तह भनेको समाजका तल्लो वर्ग नै हो । एकातिरको स्रोत साधनको अपर्याप्तता र अर्का तर्फको बौद्धिक वर्गले गर्ने स्रोतको आफू अनुकूलको प्रयोग र वितरणले गर्दा उनीहरूको जनजीवनलाई थप असहज र कष्टपूर्ण बनाई रहेको हुन्छ भने समग्र समाजलाई नै अन्धकारको युगबाट माथि उठ्न अवरोध सिर्जना गरिरहेको हुन्छ ।

न्यूनीकरणका लागि गरिनुपर्ने सुधारका उपाय

बौद्धिक भ्रष्टाचार गर्नेले बौद्धिकताको प्रयोग गरी अनुचित कार्यको योजना बनाउने, सोही अनुरूप नीति बनाउने र कूटनैतिक तवरबाट अनैतिक कार्यमा सहभागी हुने हुँदा यसलाई अन्य भ्रष्टाचार जसरी पहिचान गरी अनुसन्धान र अभियोजन गरी कानूनी दायरामा ल्याउन जटिल हुने गर्दछ तर नेतृत्व वर्गले अर्जुनदृष्टी लिएमा नसकिने चाहिँ होइन ।

बौद्धिक भ्रष्टाचार र यसका जोखिमको न्यूनीकरणका लागि सर्वप्रथम यसका सम्भावित क्षेत्रको पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ । तत्पश्चात सम्भावित क्षेत्र अनुसारको नियन्त्रणको नीति, योजना र रणनीतिको विकास गर्न राजनीतिक नेतृत्वले समुचित ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ भने उक्त नीति तथा रणनीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त कानूनी, संस्थागत र संरचनागत प्रबन्ध समेत गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका साथै बौद्धिक व्यक्तिमा सदाचारिता र नैतिकताको प्रवर्द्धन गर्नको लागि बौद्धिक व्यक्तित्व उत्पादन गर्ने विद्यालय तथा विश्वविद्यालयका पाठ्यक्रममा नैतिक शिक्षा सम्बन्धी विषय समावेश गरी सोको अध्ययन अध्यापन हुनुपर्दछ । साथै सार्वजनिक पदाधिकारीबाट सम्पादित कार्यको जवाफदेहिता र नैतिकताको परीक्षण गर्ने पद्धतिको विकास हुनु उत्तिकै जरुरी हुन्छ ।

यसका साथै बौद्धिक तह तप्काबाट हुने भ्रष्टाचारको अनुसन्धान र अभियोजनलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा प्रयाप्त आर्थिक, भौतिक र मानवीय स्रोत सहितको एउटा छुट्टै अनुसन्धान युनिटको स्थापना गरिनु उपयुक्त हुन्छ । आयोगले सम्पत्ति सुद्धीकरण विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र जस्ता सम्बद्ध निकायसँग नियमितरूपमा सहकार्य र समन्वय गर्ने, विश्वव्यापिरूपमा विकसित नवीन अवधारणा र अभ्यासको खोज गर्ने लगायतका कार्य गर्नुपर्दछ । साथै, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट यस सम्बन्धमा हुने अभियोजन उपरको सुनुवाईलाई शीघ्र र व्यवस्थित बनाउन विशेष अदालत तथा सर्वोच्च अदालतले पनि सक्रियता बढाउनु पर्ने हुन्छ ।

उपसंहार

सरल, स्पष्ट, समय सापेक्ष र जनमुखी कानूनको निर्माण, विद्यमान ऐन कानूनको अक्षरशः पालना, असल राजनीतिक र सामाजिक संस्कारको विकास, क्षेत्र विशेष अनुसार आचारसंहिताको निर्माण र सोको वस्तुनिष्ठ पालना, भ्रष्टाचार नियन्त्रण मार्फत सुशासनयुक्त शासकीय व्यवस्था कायम गर्ने जिम्मेवारी पाएका अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्ता संस्थाको सबलीकरण, नागरिक समाजको सशक्त खबरदारी, अनुसन्धानमूलक पत्रकारिता, निगरानी निकायको क्षमताको प्रवर्द्धन गर्ने जस्ता कार्यले समग्र भ्रष्टाचारको मियोको रूपमा रहेको बौद्धिक भ्रष्टाचार र यसका प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ।

नेपालमा सफल बन्दै गइरहेको स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम

शिव वाजले*

१. अवधारणा

विरामीको आफ्नो खल्लीबाट हुने खर्च (Out of Pocket Expenditure) लाई न्यून गरी स्वास्थ्य सेवाको खर्चलाई आफूले धान्न सक्ने अवस्थामा ल्याउने, स्वास्थ्य समस्याका कारणले हुन सक्ने आर्थिक जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्ने संयन्त्र नै स्वास्थ्य बीमा (Health Insurance) हो । The system for the financing of medical expenses by means of contributions or taxes paid into a common fund to pay for all or part of health services specified in an insurance policy or the law is Health Insurance. स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम अन्तरगत विरामी भएको वेला उपचारमा हुन सक्ने ठूलो खर्च धान्न कठिन नहोस भनेर पहिले नै योगदान रकममार्फत जोखिम व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ । यो स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने बृहत सामाजिक साभेदारीको अवधारणा हो । यसमा व्यक्ति, समुदाय र सरकारको प्रत्यक्ष सहभागिता रहने गर्दछ । यसले स्वास्थ्य सेवा उपयोगका क्रममा अनियोजित रूपमा भइरहेको व्यक्तिगत खर्चलाई व्यवस्थित गर्दै उपलब्ध स्रोतको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न मद्दत गर्दछ । यसले गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा उपभोगको वकालत गर्दछ, जसबाट अप्रत्यासित स्वास्थ्य हानीको कारणले हुने आर्थिक जोखिमबाट बच्न सकिन्छ । स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमहरू सरकारी एवम् सामुदायीक तवरबाटै तथा निजी कम्पनी मार्फत गर्ने गरिएको हुन्छ । हाल आएर स्वास्थ्यमा नागरिकको पहुँच स्थापित गर्न स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमलाई औजारको रूपमा ग्रहण गरिएको छ ।

२. ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

स्वास्थ्य बीमाको शुरुवात सन् १८८३ (वि.सं. १९४०) मा जर्मनीबाट भएको पाइन्छ । जर्मनीमा कामदार र रोजगारदाता दुवैले कोषमा रकम जम्मा गरी स्वास्थ्य बीमाको प्रावधान शुरु गरिएको थियो । त्यसपछि अन्य देशहरूले समेत बीमाको अवधारणा शुरु गर्न थाले । बेलायतमा सन् १९११ मा स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धमा कानून बन्यो । सो बीमाले आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई बढी महत्व दिएको थियो । शोभियत यूनियनमा सोही प्रकारको व्यवस्था सन् १९१२ मा शुरु भयो । रुसमा क्रान्तिपश्चात् पूर्ण सरकारी तवरको केन्द्रकृत स्वास्थ्य बीमाको शुरुवात भयो र क्रमशः अन्य औद्योगिक देशहरूमा समेत स्वास्थ्य बीमा कार्यान्वयनमा जान थाल्यो । सन् १९३०सम्म आइपुग्दा मध्य र पश्चिम युरोपभर विशेषतः औद्योगिक क्षेत्र बीमाको दायरामा आएको पाइन्छ । सन् १९७८ को अल्मा आटा सम्मेलन पश्चात् सबैमा स्वास्थ्यको पहुँच पुऱ्याउने अभियानको फलस्वरूप सन् ९० को दशक पश्चात ल्याटिन अमेरिका, क्यारेबियन, अफ्रिका लगायत एसिया प्यासिफिक क्षेत्रका देशहरूमा स्वास्थ्यमा जनताको पहुँच स्थापित गर्न विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालनमा आए । अहिले विश्वका धेरैजसो मुलुकहरूले स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचको अवधारणालाई आत्मसात् गरेको भए तापनि अनिवार्य स्वास्थ्य

* उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत

बीमा कार्यक्रम थोरै राष्ट्रहरूमा लागू गरिएका छन् । तर लागू गर्ने क्रम बढ्दो छ । हाल आधारभूत, नियमित, प्रतिरोधात्मक, प्रवर्द्धनात्मक, उपचारात्मक, आपातकालीन र पुनर्स्थापना सम्बन्धी सबै प्रकारका सेवाहरू स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम अन्तर्गत समेटिएका छन् ।

३. स्वास्थ्य बीमाका प्रकारहरू:

स्वास्थ्य सेवा स्वास्थ्य बीमा बाट खरिद गर्ने तरीका अनुसार निम्नानुसारका स्वास्थ्य बीमा प्रचलनमा रहेका छन् :

(क) सामाजिक स्वास्थ्य बीमा

सामाजिक स्वास्थ्य बीमा मूलतः सरकारले सञ्चालन गर्दछ । यसको खरिदकर्ता सरकार नै हुन्छ । यो मोडललाई कतिपयले विष्मार्क मोडल समेत भन्ने गर्दछन् । निजी वा सरकारी स्वास्थ्य संस्थसँग सरकारले सेवा खरिद गर्दछ । सामाजिक स्वास्थ्य बीमाले नागरिकलाई अनिवार्य बीमा गर्नुपर्छ भन्दछ ।

नेपालमा सञ्चालित स्वास्थ्य बीमा प्रचलित बीमाका प्रकारमध्ये सामाजिक स्वास्थ्य बीमा भित्र पर्दछ । यस प्रकारको बीमाका निम्न विशेषताहरू पाइन्छः

- (क) सम्पूर्ण नागरिकको स्वास्थ्यको जिम्मेवारी राज्यको रहन्छ,
- (ख) स्वास्थ्य बीमाको दायरामा सम्पूर्ण नागरिक आवद्ध हुनुपर्दछ,
- (ग) सिमान्तकृत समुदायको स्वास्थ्यको अभिभावकत्व राज्यले वहन गर्नुपर्छ,
- (घ) सामाजिक न्यायमा आधारित हुन्छ (सक्नेले नसक्नेका लागि योगदान गर्ने प्रक्रिया) आदि ।

स्वास्थ्य बीमा योजना खरिद गर्न असमर्थ न्यून आय भएका मानिसलाई स्वास्थ्य सुविधा प्रदान गर्न सरकारले साधारण बजेटबाट सामाजिक कल्याणकारी कार्यक्रमको व्यवस्था गर्छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत लाभान्वितले कुनै पनि योगदान गर्नु पर्दैन । उनीहरूले आवश्यकताअनुसार निःशुल्क स्वास्थ्य सुविधा पाउँछन् ।

(ख) निजी स्वास्थ्य बीमा

निजी स्वास्थ्य बीमा निजी क्षेत्रले सञ्चालन गर्दछ । निजी बीमा कम्पनीले सेवा खरिद गरी बीमित गराउने गर्दछन् । स्वास्थ्य बीमा चाहने व्यक्तिले बीमा कम्पनीसँग स्वास्थ्य बीमा खरिद गरी आवधिक रूपमा प्रिमियम तिर्ने गर्दछन् । बीमित व्यक्तिको उपचार खर्च र जोखिम बीमा कम्पनीले वहन गर्दछ । अमेरिकामा निजी स्वास्थ्य बीमाको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ ।

(ग) समुदायमा आधारित स्वास्थ्य बीमा,

कतिपय अवस्थामा देशको कुनै समुदायमा मात्र पनि बीमा कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनसक्छ त्यो अवस्थालाई समुदायमा आधारित स्वास्थ्य बीमा भनिन्छ ।

३. नेपालमा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम

नेपालमा स्वास्थ्य बीमा मार्फत जनताको समेत केही योगदान (लगानी) रहने गरी जनता र राज्यको साभेदारीमा स्वास्थ्य बीमा लागू गर्न केही प्रयासहरू भएका छन् । वि.सं. १९१९ मा पाटन अस्पतालले औपचारिक रूपमा ललितपुर जिल्लामा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम शुरुवात गरेको पाइन्छ । तत्पश्चात् वि.सं. १९४६ मा सरकार

नीतिस्तरमा केही जिल्लाका ६ स्थानमा सामुदायीक स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमको रूपमा सञ्चालनमा ल्याइएको थियो । वि.सं. २०६७ मा तयार गरिएको बाह्रौँ त्रिवर्षीय योजना (२०६७/६८-२०६९/७०) र दोस्रो स्वास्थ्य क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (२०६७-२०७२) ले स्वास्थ्यको विद्यमान अवस्थामा सुधारका लागि राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा नीति बनाई लागू गर्ने उल्लेख गरेपश्चात नै नेपालमा स्वास्थ्य बीमा लागू गर्ने सम्बन्धमा बहस प्रारम्भ भएको हो ।

निजी र सरकारी दुवै क्षेत्रबाट स्वास्थ्य बीमामा व्यापकता आउन नसकेकोले नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि राष्ट्रियस्तरमा स्वास्थ्य बीमा लागू गर्ने नीति लिएको थियो । सोही अनुरूप नेपाल सरकारद्वारा वि.सं. २०७१ वैशाख १२ मा राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा नीति, २०७१ जारी गरिएको थियो । यसैगरी वि.सं. २०७१ माघ २६ मा सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा विकास समिति (गठन) आदेश जारी गर्दै तत्कालीन सरकारले सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा विकास समितिमार्फत सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा (स्वास्थ्य बीमा) कार्यक्रम लागू गरी सबैमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुऱ्याउने नीति लिएको थियो । ५ वर्षमा सबै नागरिकहरूलाई स्वास्थ्य बीमाको सेवा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले आ.व.२०७१/७२ को बजेटमार्फत स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमको घोषणा गरिएको थियो ।

आ.व. २०७१/०७२ मा नेपालका तीन जिल्ला **कैलाली, बागलुङ्ग र इलाममा** कार्यक्रम लागू गर्ने घोषणा गरिए अनुरूप कैलालीमा मिति २०७२ चैत्र २५ गतेबाट सदस्यता वितरण कार्य शुरु भएको थियो । बागलुङ्ग र इलाममा मिति २०७३ असार १५ गतेदेखि सदस्यता वितरण कार्य प्रारम्भ भई कार्यक्रम लागू गरिएको थियो । आ.व. २०७३/०७४ मा कार्यक्रमलाई २५ जिल्लामा विस्तार गर्ने सरकारको घोषणा अनुसार २५ जिल्लाहरू छनौट भई कार्य प्रारम्भ भई आ.व. को अन्त्यसम्ममा १५ जिल्लामा विस्तार गरिएको थियो । आ.व. २०७४/७५ को अन्त्यसम्ममा ३६ जिल्ला, आ.व. २०७५/७६ को अन्त्यसम्ममा ४६ जिल्ला, आ.व. २०७६/०७७ को अन्त्यसम्ममा ५८ जिल्लामा, आ.व. २०७७/७८ को अन्त्यसम्ममा ७५ जिल्लामा विस्तार गरिएकोमा हाल स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम ७७ वटै जिल्लाका ७४६ स्थानीय तहमा विस्तार भएको छ । सरकारी सामुदायिक तथा निजीस्तरका गरी देशभरका ४५१ वटा सेवा प्रदायक संस्थाहरूबाट सेवा प्रदान गरिएकोमा आ.व. २०७८/७९ मा थप २८ सेवा प्रदायक संस्थाहरूले नवीकरण गरेका छन् । स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा आवद्ध नागरिकमध्ये आ.व. २०७८/७९ मा करिब ४० प्रतिशतले स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गरेका छन् । हालसम्म यस कार्यक्रम अन्तरगत ५९ लाख ८७ हजार ७६४ जना बीमितीहरू आवद्ध भएका छन् । परिवार संख्याको आधारमा आ.व. २०७८/७९सम्ममा १८ लाख ३२ हजार घरपरिवार स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा आवद्ध भएका छन् । बीमाको उच्च दाबी गरिने रोगमा सबैभन्दा बढी Essential (primary) hypertension (२१.७%) र त्यसपछि क्रमशः Unknown and unspecified causes of morbidity (१७.४%), Non-insulin-dependent diabetes mellitus (१३.६%), Abdominal and pelvic pain (१३.४%), Disorders of refraction and accommodation (१०.५%), Other chronic obstructive pulmonary disease (६.२%), Gastritis and duodenitis (५.०%), Other hypothyroidism (४.२%), Pain in throat and chest (४.०२%) र Dorsalgia (४.०%) रहेको तथ्यांक छ ।

४. नेपालमा प्रचलित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमका विशेषताहरू

स्वास्थ्य बीमा नियमावली, २०७५ अनुसार नेपालमा प्रचलित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमका विशेषताहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छः

- स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम परिवारका सबै सदस्य सहभागी हुनु पर्ने गरी परिवारको योगदानमा आधारित रहेको छ ।

- प्रति ५ जनासम्मको परिवारले वार्षिक रु. ३,५००/- योगदान (प्रिमियम) रकम बुझाउनु पर्ने र परिवारमा ५ जनाभन्दा बढी सदस्य भए प्रति सदस्य रु. ७००/- का दरले थप रकम बुझाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। तर अति गरीबको परिचय पत्र प्राप्त परिवार, सतरी वर्ष उमेर पुगेका जेष्ठ नागरिक एवम् अति अशक्त अपाङ्ग कुष्ठरोगी एच आइ भी संक्रमित भएकाका लागि लाग्ने योगदान रकम शतप्रतिशत नेपाल सरकारले व्यहोर्ने र महिला स्वास्थ्य स्वयम्सेविका संलग्न भएको परिवारको योगदान रकमको पचास प्रतिशत संघीय सरकार प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले व्यहोर्ने व्यवस्था रहेको छ।
- सुविधाको धैलीको सीमा पाँच जना परिवारको हकमा वार्षिक रु. १ लाख रहेको छ। पाँच जना भन्दा बढी परिवारका सदस्य भएमा प्रति थप सदस्य बापत रु. २०,०००/- को सीमा बढ्दै जाने व्यवस्था रहेको छ। यसको अधिकतम सीमा रु. २,००,०००/- रहेको छ।
- ७० वर्ष उमेर पुगेका जेष्ठ नागरिकलाई छुट्टै एक लाख रकम सेवा नदोहोरिने गरी ८ वटा जटिल प्रकारका रोगको उपचारका लागि थप हुने व्यवस्था रहेको छ।
- बीमित सदस्यहरूले वर्षमा १ पटक योगदान रकम बुझाए पछि सेवा क्रियाशील भए पश्चात् क्यास लेस प्रणालीमा वर्षभरी सुविधा धैलीको सीमा अनुसार उपचार गर्ने पद्धति मिलाइएको छ।
- बीमित सदस्यले स्वास्थ्य सेवा सबै सरकारी स्वास्थ्य संस्थाबाट प्राप्त गर्नुका साथै प्रेषण पुर्जा सहित रिफर भई बीमा बोर्डसँग समझौता गरेका आधारमा निजी क्षेत्रका अस्पताल र शिक्षण संस्थाबाट पनि सेवा पाउने व्यवस्था रहेको छ।

५. स्वास्थ्य बीमाका सम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानले आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई निःशुल्क र सामाजिक सुरक्षाको हक प्रदान गरेको छ। संविधानले समाजवादप्रति प्रतिबद्ध रही समानता र समतामूलक समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्ने अठोटका साथ प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने, स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच हुने, स्वास्थ्य उपचारको सम्बन्धमा जानकारी पाउने र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित नगरिने विषयलाई जनताको मौलिक हकको रूपमा स्वीकार गरेको छ। त्यस्तै संविधानको राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व अन्तर्गत धारा ५१(ज) मा नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति अन्तर्गत नागरिकको स्वास्थ्य बीमा सुनिश्चित गर्दै स्वास्थ्य उपचारमा पहुँचको व्यवस्था मिलाउने उल्लेख छ।

६. कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था

६.१ स्वास्थ्य बीमा ऐन, २०७४

गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने नागरिकको अधिकारको संरक्षण गर्न, स्वास्थ्य बीमाद्वारा पूर्व भुक्तानीको माध्यमबाट बीमितको आर्थिक जोखिम न्यूनीकरण गर्न तथा स्वास्थ्य सेवा प्रदायकको दक्षता र जवाफदेहिता अभिवृद्धि गरी स्वास्थ्य सेवामा आम नागरिकको सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न संसदबाट मिति २०७४/६/२४ मा पारित भई मिति २०७४/७/१ बाट लागू भएको हो। यस ऐनमा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम अन्तर्गत देहायको सुविधा प्रदान हुने व्यवस्था गरिएको छ:

- (क) योग, पोषण शिक्षा, बानी व्यहोरा सुधार, मनो-सामाजिक परामर्श जस्ता प्रवर्द्धनात्मक सेवा,
- (ख) खोप, परिवार नियोजन, सुरक्षित मातृत्व जस्ता प्रतिकारात्मक सेवा,

- (ग) बहिरङ्ग, भर्ना उपचार, आकस्मिक, शल्यक्रिया, औषधी, स्वास्थ्य सहायता उपकरण जस्ता उपचारात्मक सेवा,
- (घ) निदानात्मक वा पुनर्स्थापना सम्बन्धी सेवा,

६.२ स्वास्थ्य बीमा नियमावली २०७५

स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धी कार्यलाई थप व्यवस्थित गर्न मिति २०७६।२।२७ मा नेपाल सरकारले स्वास्थ्य बीमा नियमावली, २०७५ पारित गरेको हो । यस नियमावलीमा स्वास्थ्य बीमा सेवाका विभिन्न विशेषताहरू उल्लेख गरिएको पाइन्छ । सम्वत् २०७६ साल साउन १ गतेदेखि लागू हुने गरी बीमितलाई क्यान्सर, मुटु रोग, मृगौला रोग, हेड इन्जुरी, स्पाइनल इन्जुरी, सिकलसेल एनिमिया, पार्किन्सोनिजम अल्जाइमर रोगहरूको उपचारका लागि थप रु एकलाखसम्मको सुविधा प्रदान गरिने व्यवस्था रहेको छ । स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम अन्तर्गत आकस्मिक अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा एम्बुलेन्स सेवा प्रदान नगरिने, वार्षिक एक हजार रूपैयाभन्दा बढी मूल्यको चशमा, पाँच हजार रूपैयाभन्दा बढी मूल्यको श्रवणयन्त्र, एक हजार रूपैयाभन्दा बढी मूल्यको सेतो छडी, दुई हजार पाँच सय रूपैयाभन्दा बढी मूल्यको बैशाखी, पोलिएको, गम्भीर अपाङ्गताको लागि गरिने उपचार, ओठ तालु काटिएकोमा गरिने सर्जरी बाहेकको प्लास्टिक तथा कस्मेटिक सर्जरीहरू, एक्सट्याक्सन, एक्सेस र डेन्टल ट्रमाको प्राथमिक व्यवस्थापन बाहेकका दन्त उपचार सेवाहरू बीमा कार्यक्रममा समावेश नहुने सेवाका रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

६.३ राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा नीति, २०७१

राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकारले राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा नीति, २०७१ लागु गरेको छ । स्वास्थ्य क्षेत्र सुधारको महत्वपूर्ण कार्यसूचीको रूपमा यस नीतिले स्वास्थ्य सेवा प्रणालीको सुदृढीकरणबाट जनताको स्वास्थ्य अवस्थामा सुधार गर्ने उद्देश्य लिएको छ । यो नीति नेपाल सरकारको राष्ट्रिय सामाजिक संरक्षण प्रणाली (National Social Protection Framework) अनुरूप रहेको छ । स्वास्थ्य बीमा नीति तय गर्न पहिचान गरेका कारणहरू देहाय अनुसार रहेका छन् :

- (क) स्वास्थ्य सेवा उपयोग गर्दा आउनसक्ने आर्थिक अवरोध हटाएर स्वास्थ्य सेवामा मूलतः गरीब तथा सीमान्तकृत जनता र लक्षित वर्गको पहुँच र समता अभिवृद्धि गर्ने ।
- (ख) समतामूलक रूपमा वित्तीय साधन परिचालन गर्दै राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमद्वारा पूर्व भुक्तानी तथा जोखिम एकीकृत गर्ने संयन्त्रको प्रवर्द्धन गर्ने ।
- (ग) स्वास्थ्य क्षेत्रमा हुने खर्चलाई उपलब्धीमूलक बनाउन एवं स्वास्थ्य सेवाप्रवाहमा दक्षता, प्रभावकारिता र जवाफदेही तथा गुणस्तर बढाउन अभिप्रेरित गर्ने ।
- (घ) स्वास्थ्य सेवाको एकीकृत रूपमा सुदृढीकरण गर्ने ।
- (ङ) सेवा प्राप्त गर्ने स्पष्ट कार्यविधि, जनचेतना अभिवृद्धि र स्वास्थ्य सेवाग्रहण गर्ने अभ्यासमा परिवर्तनका लागि जनचेतना जगाई नागरिकको स्वास्थ्य सेवा उपयोग गर्ने व्यवहारमा सुधार ल्याउने ।
- (च) आम नेपाली जनताको समग्र स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार गर्ने ।

६.४ राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७१

यस नीतिमा वित्तीय व्यवस्थापनलाई दिगो बनाई सर्वसुलभ स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको सुनिश्चितताका लागि कानून तथा कार्यान्वयन निर्देशिका बनाई राष्ट्रव्यापी बीमा योजना लागू गरिने साथै असमर्थ तथा आर्थिक रूपले

विपन्नलाई छुट दिने व्यवस्था गरिने समेत उल्लेख छ । यस्तै यस नीतिमा नागरिकहरूले मौलिक अधिकारको रूपमा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गरिने, राज्यद्वारा प्रदान गरिने स्वास्थ्य सेवामा गरीब, सीमान्तकृत र जोखिममा रहेका समुदायको पहुँच सुनिश्चित गर्न समतामूलक र सामाजिक न्यायको आधारमा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने, एवम् आन्तरिक तथा बाह्य निकायहरूबाट प्राप्त साधन श्रोतलाई यो नीति र यस अन्तर्गत बनेका कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गरी परिचालन गरिने उल्लेख छ ।

६.५ सुविधा थैली अर्न्तगतका सेवा सुविधाहरूको विवरण तथा दर रेट, २०७४

स्वास्थ्य बीमा प्रक्रियालाई सहज बनाउनका लागि स्वास्थ्य बीमा बोर्डले सुविधा थैली अर्न्तगतका सेवा सुविधाहरूको विवरण तथा दर रेट, २०७४।२०७५ ले विविध स्वास्थ्य सेवाहरूको मूल्य निर्धारण गरेको छ । यस अन्तर्गत बहिरंग, आकस्मिक, अन्तरंग, निदानात्मक तथा औषधीहरू समावेश छन् । उल्लेखित सेवाहरू मध्येबाट सेवा प्रदायक स्वास्थ्य संस्थाहरूले सम्झौता बमोजिम बीमितहरूलाई सेवा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

७. संस्थागत व्यवस्था

७.१ स्वास्थ्य बीमा बोर्ड

एक अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र सङ्गठित संस्थाको रूपमा स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धी काम कारबाही गर्न २०७४ सालमा ऐनको व्यवस्था बमोजिम स्वास्थ्य बीमा बोर्डको व्यवस्था गरिएको छ । स्वास्थ्य बीमा बोर्डको कार्यालय काठमाडौँ टेकुस्थित स्वास्थ्य सेवा विभागको परिसरमा रहेको छ । बोर्डमा ९ जनाको संचालक समिति हुने व्यवस्था रहेको छ । बोर्डको संगठन ढाँचा देहाय बमोजिम रहने व्यवस्था रहेको छ ।

(क) नेपाल सरकारद्वारा नियुक्त व्यक्ति	- अध्यक्ष
(ख) मन्त्रालयले तोकेको सो मन्त्रालयको सहसचिव स्तरको अधिकृत,	- सदस्य
(ग) सहसचिव, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
(घ) सम्बन्धित क्षेत्रमा कम्तीमा पाँच वर्षको अनुभव प्राप्त गरेका व्यक्तिहरू मध्येबाट मन्त्रालयले मनोनित गरेका कम्तीमा दुई जना महिला सहित तीन जना	-सदस्य
(ङ) बीमितहरू मध्येबाट मन्त्रालयले मनोनीत गरेका एक जना महिला सहित दुई जना	-सदस्य
(च) कार्यकारी निर्देशक	-सदस्य सचिव

बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार :

- (क) स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धी नीति, रणनीति, योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा तथा स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- (ख) सेवाको स्तर निर्धारण गर्ने,
- (ग) सेवा उपलब्ध गराए बापतको भुक्तानीको विधि र दर तोक्ने,
- (घ) कोषको व्यवस्थापन, संरक्षण तथा सुरक्षित लगानी नीति तय गर्ने,
- (ङ) बोर्डको सङ्गठन संरचना र दरबन्दी स्वीकृतिका लागि मन्त्रालयमा पेश गर्ने,

(च) सेवा प्रदायकको काम कारवाहीको अनुगमन, नियमन र मूल्याङ्कन गर्ने, गराउने ।

(छ) तोकिए बमोजिमका अन्य कार्य गर्ने ।

बोर्डले सातवटै प्रदेशमा प्रदेश सदरमुकाम रहेको स्थानमा प्रदेश कार्यालयहरूको स्थापना गरी बीमा सम्बन्धी कार्यहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । बोर्डको प्रदेश कार्यालय अन्तर्गत रहने गरी प्रत्येक जिल्लामा दर्ता अधिकारीहरूको समेत व्यवस्था गरिएको छ ।

७.२ स्वास्थ्य बीमा कोष

स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि स्वास्थ्य बीमा कोष रहने व्यवस्था ऐनमा गरिएको छ ।

सो कोषमा देहाय बमोजिमका रकम रहने व्यवस्था रहेको छः

- (क) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारबाट प्राप्त अनुदान रकम,
- (ख) योगदानकर्ताबाट प्राप्त रकम,
- (ग) स्वदेशी संघ, संस्था वा व्यक्तिबाट प्राप्त रकम,
- (घ) विदेशी सरकार, संघ, संस्था वा व्यक्तिबाट प्राप्त रकम,
- (ङ) बोर्डले आर्जन गरेको तथा अन्य श्रोतबाट प्राप्त रकम ।

प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कोषको रकम फ्रिज नहुने व्यवस्था गरिएको छ ।

द. स्वास्थ्य बीमामा देखिएका समस्याहरू

स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम देशभरका जिल्लामा नै प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनमा आएको भएतापनि यो कार्यक्रम सञ्चालनमा केही समस्याहरू देखापरेका छन् । केही समस्याहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्ः

- अभैपनि देशभरका सबै स्थानीय तहमा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नसकिएको ।
- अस्पतालहरूमा आवश्यक संरचना र जनशक्ति अभावका कारण राम्ररी सञ्चालन गर्न नसकिएको ।
- बीमितहरूको बीमाको अवस्था के छ भनेर बीमितहरूको लगत हेर्न र रुजु गर्नका लागि इन्टरनेट चाहिने भए पनि त्यसको सहज व्यवस्था नभएको ।
- बीमाको सेवा लिनका लागि सेवाग्राहीहरूलाई भन्फट बेहोर्नुपरेको छ । उनीहरूलाई घण्टौंसम्म लाइनमा बस्नुपर्ने बाध्यता रहेको छ ।
- फर्जी बीमाबारे सूचना संकलनमै समस्या रहेको छ ।
- स्वास्थ्य सेवाको पहुँच, गुणस्तर बीमितले भनेको समयमा उपलब्ध हुन नसकेका कारणले स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा उल्लेखनीय सुधार आउन सकिरहेको छैन ।
- सबै जिल्लामा गरिबी पहिचान नहुँदा अति गरीब र विपन्नलाई बीमा सेवा सहज हुन सकेको पाइँदैन ।
- स्वास्थ्य सेवा बीमा सेवा लिनका लागि केही सेवाग्राहीबाट दोहोरो बीमा दर्ता गर्ने नक्कली सेवाग्राहीको रूपमा सेवा लिने प्रवृत्ति देखिएको ।
- सेवाग्राहीले आफू बिरामी नभएपनि Whole body checkup को नाममा अनावश्यक रूपमा बीमाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइएको ।
- सदस्यता दर्ता विस्तारलाई व्यापक गराउन सकिएको छैन ।

- स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि कर्मचारीहरूको अत्यन्तै अभाव रहेको छ ।
- तोकिएका फार्मसीमा औषधि समेत उपलब्ध नहुने एवम् तोकिएको मूल्यभन्दा बढी औषधीको मूल्य राखी बीमाको रकमबाट काट्ने गरेको जनगुनासो रहेको छ ।
- बीमितबाट उठाइएको योगदान रकम भन्दा बढी खर्च हुँदा सरकारलाई वित्तीय भार बढ्दै गएको छ ।

९. समस्या समाधानका उपायहरू

- स्वास्थ्य बीमाका लागि सूचीकृत भएका अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थाबाट मात्र यो सेवा लिन सकिन्छ । अब हरेक भूगोलमा बसेका जनताले सबै अस्पताल तथा हरेक खालका स्वास्थ्य संस्थाबाट स्वास्थ्य बीमाको सेवा लिन पाउने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- हालसम्म स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम पूर्णतः केन्द्रीकृत ढाँचामा सञ्चालित छ । बदलिएको परिवेशअनुसार संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय निकायसँग समन्वय गरेर कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
- दावी र भुक्तानीलाई वैज्ञानिक र पारदर्शी बनाउनुपर्दछ ।
- स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमलाई पूर्णतः सूचना प्रविधिमैत्री बनाउनुपर्दछ ।
- सेवाको सीमा बढाउँदै सबै वर्ग र तहका जनतालाई यो कार्यक्रममा आवद्ध गराउनु पर्दछ ।
- राज्यले निःशुल्क रूपमा उपलब्ध गराउने सबै प्रकारका स्वास्थ्य उपचार सेवाहरू समेत स्वास्थ्य बीमा मार्फत एकद्वार पद्धतिबाट गर्नुपर्दछ जसले राज्यको स्वास्थ्य क्षेत्रको व्ययभार कम हुन्छ ।
- सरकारी स्वास्थ्य संस्थाको गुणस्तर वृद्धि गरी बीमा गरिएकाहरूका लागि छुट्टै काउण्टर लगायतका व्यवस्थाहरू गर्नुपर्छ ।

निष्कर्ष

स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम स्वास्थ्य सेवा उपयोगको क्रममा हुने अनियोजित खर्चको जोखिमलाई अग्रिम व्यवस्थापन गर्दै वित्तीय संरक्षण प्रदान गर्ने अवधारणा अन्तर्गत सरकारले ल्याएको सामाजिक सुरक्षाको एक महत्वपूर्ण कार्यक्रम हो । यस कार्यक्रमले सर्वव्यापी स्वास्थ्यको पहुँच प्राप्तितर्फ नेपाललाई अग्रसर बनाउँदै सन् २०३०सम्ममा दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने आशा लिइएको छ । तथापि, स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सञ्चालन भैरहँदा केही समस्याहरू देखा परेका छन् । यस्ता समस्याहरूको निराकरण गर्दै सेवाको सीमा बढाउँदै सबै वर्ग र तहका जनतालाई यो कार्यक्रममा आवद्ध गराउनु पर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा २०७२ चैत्र देखि लागू भएको स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम शुरुवाती वर्षहरूमा सरकारबाहेक अन्य निकायहरूबाट सञ्चालित भएको पाइँदैन । तथापि हालका वर्षहरूमा विभिन्न निजी एवं सरकारी निकायहरूले चासो देखाइरहेको पाइन्छ । प्रचलित कानूनले सरकारी निजी साभेदारीको अवधारणालाई आत्मसात् गरेको भएपनि स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँचको उद्देश्य राखी सञ्चालित स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम मूलतः राज्यबाट सञ्चालित गर्नुपर्ने नीति अवलम्बन गरेको देखिन्छ ।

बीमितबाट उठाइएको योगदान रकम भन्दा बढी खर्च हुँदा सरकारलाई वित्तीय भार बढ्दै गएको अवस्थामा योगदान रकममा समयानुकूल वृद्धि गर्ने, आर्थिक रूपले सक्षम नागरिकहरूको पहुँचमा बीमा कार्यक्रमलाई विस्तार गर्ने समेतका कार्य गरी यसलाई बोझको रूपबाट समेत हटाउनु जरुरी देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपालको संविधान

स्वास्थ्य बीमा ऐन, २०७४

स्वास्थ्य बीमा नियमावली, २०७५

स्वास्थ्य बीमा बोर्ड नियमावली, २०७५

राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७१

राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा नीति, २०७१

स्वास्थ्य बीमा बोर्डको वार्षिक प्रतिवेदन २०७८।०७९

विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू

<https://hib.gov.np/np>

Sustainable Development Goals, UN, 2015 (<http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>)

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष : विगत र वर्तमान

-बालकृष्ण शर्मा *

देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको विकास विभिन्न कारणले अपेक्षितरूपमा हुन नसक्दा कृषि उत्पादनमा अझै पनि आशातित् उपलब्धि प्राप्त हुन सकिरहेको छैन । उत्पादित वस्तु पनि खेर गइरहेका छन् र उत्पादनको उचित मूल्य समेत किसानले पाउन सकिरहेको अवस्था छैन । जमीनको उत्पादकत्व घट्दै गइरहेको छ । हालसम्म कृषियोग्य जमीनको लगभग ५० प्रतिशत जमीनमा मात्र सिंचाईको सुविधा पुग्न सकेको छ । कृषिमा आधुनिकीकरण हुन सकिरहेको छैन, जसको कारणले उत्पादनको लागत बढ्न गइरहेको छ । उत्पादित वस्तुहरूले बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सकिरहेका छैनन् । ग्रामीण जनताको जीवनस्तर अपेक्षितरूपमा उकासिन नसक्दा देशको राष्ट्रिय उत्पादनमा पनि प्रत्यक्ष असर पर्न गइरहेको छ ।

राष्ट्रको आर्थिक विकासमा अहम् भूमिका खेल्दै आएको नेपाल राष्ट्र बैंकले वि.सं.२०३१ सालदेखि नै वाणिज्य बैंकहरूलाई आफ्नो कूल निक्षेपको ५ प्रतिशत बिना धितो साना क्षेत्रमा अनिवार्य लगानी गर्ने निर्देशन दिएको थियो । धितो बिना लगानी हुने यस्ता कर्जाहरूको असूलीको लागि उचित वैकल्पिक सुरक्षणको व्यवस्था नहुँदा वाणिज्य बैंकहरूले लगानी गर्न हिचकिचाहट गर्ने स्थिति देखियो । पिछडिएको वर्ग र क्षेत्रमा संस्थागत कर्जा पहुँच विस्तारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा कर्जा सुरक्षण व्यवस्था अभ्यासमा रहे अनुसार नेपालमा समेत कर्जा सुरक्षण व्यवस्थालाई लागू गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो अगुवाईमा वि.सं.२०३१ साल असोज ४ गते कर्जा सुरक्षण निगम प्रा.लि. (हालको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको तत्कालीन नाम) को स्थापना गरेको हो । नेपाल राष्ट्र बैंकको रु.२० लाख र नेपाल बैंक लिमिटेड तथा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको रु.५/५ लाख गरी कूल रु.३० लाखको पूँजीबाट यो संस्थाको स्थापना भएको थियो ।

वि.सं.२०३३ सालमा साना क्षेत्रलाई प्राथमिकता (कृषि, उद्योग र सेवा) क्षेत्र परिभाषित गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले वाणिज्य बैंकहरूलाई कूल निक्षेपको ७ प्रतिशत यस क्षेत्रमा अनिवार्य लगानी गर्नु पर्ने निर्देशन दिएको थियो । यसरी देशमा रहेका विपन्न वर्गलाई पशुपालन व्यवसाय, साना घरेलू उद्योग तथा सेवाका विभिन्न कार्यहरू गर्न बिना धितो प्रति ऋणी अधिकतम रु.५ लाखसम्म गरेको लगानीको कर्जा सुरक्षण निगमले सुरक्षण दिने र त्यस्ता कर्जाहरू असूल उपर हुन नसकेमा अधिकतम ७५ प्रतिशतसम्म बैंकहरूलाई क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था मिलाइएको थियो । पूर्वाधारको कमी, भौगोलिक विकटताजस्ता व्यवधानले गर्दा यस क्षेत्रमा बैंकहरूको लगानीको लागत बढ्न गएकोले अपेक्षित परिणाम हासिल गर्न नसकिएतापनि यस क्षेत्रमा कर्जा विस्तारका लागि कर्जा सुरक्षण व्यवस्थाले सकारात्मक असर गरेको थियो ।

वि.सं.२०३८ सालमा यसलाई गति दिनको लागि व्यवस्थित र एकीकृतरूपमा कर्जा प्रवाह गर्न सघन बैकिङ्ग कार्यक्रमलाई कार्यान्वयनमा ल्याइयो र लगानीको प्रतिशतलाई पनि ७ बाट बढाएर ८ पुऱ्याइयो । यो व्यवस्थाले

* पूर्व मुख्य अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

केही सकरात्मक परिणाम देखायो । वाणिज्य बैंकहरूले यस क्षेत्रमा रु.६४ करोड ३४ लाख कर्जा प्रवाह गरेको कुरा कर्जा सुरक्षण निगमको सुरक्षण तथ्यांकले देखायो । ग्रामीण क्षेत्रका जनताहरूको बैंकिङ्ग कारोबारमा अधिक से अधिक पहुँच होस भन्ने हेतुले बैंकहरूका शाखा समेत विस्तार गरी १४६ पुऱ्याइएको थियो ।

ग्रामीण जनताले सहजरूपमा गर्न सक्ने र प्राय सबैले घर घरमा गर्दै आएको पशुपालन व्यवसायलाई व्यवसायीकरण गर्न पाए कृषकहरूको आर्थिक विकास हुन सक्ने भएकोले वि.सं.२०४४ सालमा पशु बीमाको व्यवस्था सहित बैंकबाट कर्जा लिएर उन्नत जातका पशुहरू खरिद गर्न किसानहरूलाई प्रोत्साहित गरियो । यो सँगसँगै कर्जा सुरक्षण निगमले नेपालमा पहिलो पटक पशु बीमा गर्ने कार्यको थालनी गर्‍यो । यस योजना अन्तर्गत पशुपालक कृषकहरूले बैंकबाट ऋण लिएर खरिद गरेको उन्नत जातको गाई, भैँसी, भेडा, बाख्रा, रांगा, गोरु आदि पशुपालन गर्दा कथंकदाचित उक्त पशुधनको मृत्यु भएमा ९० प्रतिशतसम्म क्षतिपूर्ति सम्बन्धित बैंक शाखा मार्फत किसानले नै पाउने व्यवस्था गरियो । पशु बीमा व्यवस्थाले बैंकलाई पशुपालनमा गरेको कर्जामा रहेको जोखिम कम गर्न समेत मद्दत पुगेको थियो । यो व्यवस्थाले एकातिर मासु र दुग्ध उत्पादनमा वृद्धि भई राष्ट्र दुध तथा मासुजन्य पदार्थ उत्पादनमा आत्म निर्भर बन्ने तर्फ लाग्यो भने अर्को तर्फ किसानहरूको आर्थिकस्तर पनि बढ्न थाल्यो ।

ग्रामीण जनतामा आय आर्जन गर्ने सीमित क्षेत्र हुने भएकोले कृषि उत्पादन या पशुपालन नै सहज हुन गएको हो । हुनत वर्तमान अवस्थालाई हेर्दा ११५ भन्दा बढी विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाका एघार हजार भन्दा बढी शाखा कार्यालयहरू अधिराज्यभर छरिएर रहेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले वि.सं.२०४७ सालमा ग्रामीण जनताको घर दैलोसम्म बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउन लघुवित्त संस्था मार्फत ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय सुविधा पुऱ्याउने प्रयास पनि गर्‍यो । यो प्रयास धेरै हदसम्म सफल पनि भयो । ६७ प्रतिशत जनता सामु लघुवित्त संस्थाहरू पुग्न सके । यसले पनि उनीहरूको जीवनमा धेरै ठूलो आर्थिक परिवर्तन ल्याउन सफल भयो । हुनत अबै पनि व्यक्तिगत ऋण लिएर पेशा गर्ने जनताको संख्या २१ प्रतिशत रहेको अनुमान छ, जो, मिटरव्याजबाट पिडीत छन् । केही सहकारीहरूमा निक्षेप गर्ने जनताहरू पिडीत हुन पुगेका दुखद समाचारहरू आइरहेको भएता पनि ३५ हजार भन्दा बढी सहकारी संस्थाहरूले अधिराज्यभर ८७ लाख ४९ हजार जनताबाट ६ खर्ब ९४ अर्ब बचत संकलन गरी २० लाख ९९ हजार जनतालाई ८ खर्ब ४ अर्ब ऋण दिएर उनीहरूको आर्थिक विकासमा टेवा नपुऱ्याएका पनि होइनन् । यसरी राज्यले धेरै प्रयास गर्दा पनि यस्ता समस्याहरूले गर्दा उनीहरूको जीवनस्तर माथि उठ्न कठिन भइरहेको छ ।

वि.सं.२०४६ मा आफ्नो सीप प्रयोग गरी स्वरोजगार हुनको लागि शैक्षिक बेरोजगार कर्जाको व्यवस्था गरियो । जस अन्तर्गत बिना धितो शिक्षित युवाहरूलाई कुनै पनि व्यवसाय गर्नको लागि बैंकहरूबाट दिएको कर्जाको सुरक्षण गर्ने कार्यको पनि शुरुवात भयो ।

यसका अतिरिक्त निक्षेप सुरक्षण तथा निर्यात कर्जाको सुरक्षण गर्न विभिन्न समयमा संस्थाले कर्मचारीहरूलाई भारतको मुम्बईस्थित रिजर्भ बैंक अफ इण्डियाको अधिनमा रहेको DICGC र ECGC लगायत विभिन्न बैंकहरूमा तालीममा पठाएर दक्ष समेत बनाएको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा एक अर्काको अनुभव आदान प्रदान गर्न जापान, कोरिया, ताईवान, मलेसिया, ईण्डोनेसिया, श्रीलंका तथा फिलिपिन्स लगायत विभिन्न एसियन मुलुकहरूमा रहेका कर्जा सुरक्षणको कार्य गर्ने संस्थाहरूको छाता संगठन ACSIC को स्थापना गरिएको थियो । नेपाल यस संस्थाको संस्थापक सदस्य हो । यस संस्थाको सदस्यता ग्रहण गरेसँगै यसले आयोजना गर्ने तालिम तथा सेमिनारहरूमा सहभागी भएर कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा स्थापित मान्यता

र अभ्यासका बारेमा जानकारी प्राप्त गरी संस्थाको कार्य विस्तार तथा सेवा विविधिकरण गर्नमा ठूलो सहयोग मिलेको छ । फलस्वरूप विगतको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगम आज पूर्ण सरकारी स्वामित्वको **निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष** हुन गएको छ । यो धेरै खुसीको कुरा हो । यसको स्थापनाकाल र त्यसपछिका केही वर्षहरूमा भएका कार्य र प्रगतिका केही भलकहरूलाई यहाँ छोटकरीमा प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

सरकारले कृषि बाली तथा पशुपन्छी बीमाको दायरालाई विस्तार गरी जोखिम न्यूनीकरण गर्न कूल बीमा रकमको ०.६० प्रतिशतमा आधा नेपाल सरकारले अनुदान उपलब्ध गराई किसानलाई राहत दिने कार्य गरिरहेको छ भने पशुधन बीमामा पनि बीमा रकमको ५.०० प्रतिशत प्रिमियम मध्ये नेपाल सरकारले ७५ प्रतिशत प्रिमियम किसानलाई अनुदान दिएर पशुपालन व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्न प्रोत्साहित गरिरहेको छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको आ.व.२०७८/७९ को प्रगति प्रतिवेदन हेर्दा यसले निकै ठूलो फड्को मारेको देखिन्छ । कोषले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको रु. ८ खर्ब ७९ अर्ब २२ करोडको निक्षेप सुरक्षण गरेको छ भने, वित्तीय संस्थाहरूले लगानी गरेको रु.१० अर्ब ८९ करोड १३ लाखको साना तथा मझौला उद्योग, रु.८ अर्ब १० करोड ९१ लाखको कृषि कर्जा, रु. १ खर्ब ७८ अर्ब ४२ करोड ८६ लाखको लघु तथा विपन्न वर्ग कर्जा र रु.६८ अर्ब ५७ करोड १० लाखको सहूलियत कर्जाको कर्जा सुरक्षण गरेको छ । समीक्षा अवधिमा पशुधन सुरक्षण रु.२० करोड मात्र भएको देखिन्छ । अबै पनि केही वित्तीय संस्थाहरू कोषसँग आवद्ध भइनसकेका कारणले साना निक्षेपकर्ताहरूको सबै निक्षेप सुरक्षण हुन सकिरहेको छैन ।

कर्जा सुरक्षण कोषले आ.व.२०७८/७९ मा रु.२ अर्ब २३ करोड ४६ लाख दस्तुर आम्दानीबाट र रु.१ अर्ब ४५ करोड ३२ लाख लगानीबाट आम्दानी गरेको देखिन्छ । यस अवधिमा दावी भुक्तानी १८ करोड ३१ लाख र प्रशासनिक खर्चमा रु.१० करोड ३९ लाख भएको देखिएको छ ।

उपरोक्त आम्दानी र खर्चलाई सरसर्ती हेर्दा गत आ.व.को तुलनामा संस्थाको आम्दानी/खर्च र कारोबार दुवै उत्साहजनक रूपमा बढेको देखिन्छ । तर एउटा जोखिमयुक्त अवस्था के देखिन्छ भने, वित्तीय संस्थाको निक्षेप सुरक्षण गर्ने संस्थाले सोही वित्तीय संस्थामा आफ्नो पूँजी लगानी गर्दा कथंकदाचित्त उक्त वित्तीय संस्था समस्याग्रस्त हुन गएमा अन्य वित्तीय संस्थाका निक्षेप कर्ताहरूलाई निक्षेप फिर्ता गर्न कोषलाई समस्या पर्न जाने स्पष्ट देखिन्छ । यस तर्फ पनि कोषले ध्यान दिनु पर्दछ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको निक्षेप सुरक्षण गरी प्राप्त आम्दानीलाई सोही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा लगानी गर्नु पक्कै पनि जोखिमपूर्ण हो । त्यसैले संस्थाको लगानीको लागि अन्य वैकल्पिक क्षेत्रहरू पहिचान गरी लगानी गर्न सकिएमा बैंक, निक्षेपकर्ता र स्वयं कोषलाई पनि जोखिम न्यून हुन जाने देखिन्छ ।

संस्थाले सञ्चालन गर्दै आएका सुरक्षण कार्यक्रमहरूको क्षेत्र र दायरालाई अब फराकिलो गरी आम नागरिकसम्म यसको सहज पहुँच बनाई क्षतिपूर्ति भुक्तानीलाई अब छिटो र सहज तथा सरल ढंगले प्राप्त हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । घुम्टि बीमा कार्यक्रम सञ्चालन गरी कृषि र लघुउद्यम व्यवसायमा बीमाको पहुँचलाई वृद्धि गर्न जनतामाझ पुग्दा अब राम्रो हुने देखिन्छ ।

अन्त्यमा कोषले ४९औँ वसन्त सफलतापूर्वक पार गरी ५०औँ वर्ष प्रवेश गर्न लागेको यस सुखद क्षणमा संस्थामा लामो समय सेवा गरेको पूर्व कर्मचारी नाताले कोष परिवारलाई हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दै प्रगतिको पथमा अगाडि बढ्न सकेकोमा बधाई तथा आगामी दिनहरूमा सबै वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण र सबै बीमाका कार्यहरू गर्न सफलता मिलोस् भन्ने कामना गर्दछु । ●●●

आर्थिक मन्दीको बाछिटासँगै नेपालको बीमा क्षेत्रमा परेको प्रभाव र यसमा बीमा क्षेत्रको भूमिका

सुदर्शन बस्नेत *

आर्थिक परिदृष्ट

उत्पादन, उद्योग, रोजगार, व्यापार, मूल्यस्तर, मुद्रा जस्ता आर्थिक कारोबारहरूको समग्र स्वरूप नै अर्थतन्त्र हो । अर्थतन्त्र अन्तर्गत वास्तविक क्षेत्र र मौद्रिक क्षेत्र रहेको हुन्छ, त्यसमा पनि बैकिङ्ग क्षेत्रले धेरै हिस्सा ओगटेको हुन्छ । विश्वमा सन् २००८ मा आएको आर्थिक मन्दी पछि हाल देखिएको मन्दीको कारण रुस युक्रेन युद्ध र कोभिड-१९ ले थला परेको अर्थतन्त्रबाट सृजित समस्याहरू कारक हुन सक्दछन् । विश्वकै अर्थतन्त्र सुस्त गतिमा रहेकोले पनि विश्वमा आर्थिक रूपमा सम्पन्न कहलिएका राष्ट्रको लामो व्यवसायिक इतिहास बोकेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एकपछि अर्को गरी श्रृंखलाबद्ध रूपमा अवसान हुनुले बैकिङ्ग क्षेत्रमा समेत संकटको संकेत देखा पर्न थालेको तर्फ इंगित गर्दछ । अमेरिकाको सिलिकन भ्याली बैंक, सिग्नेचर बैंक, स्वीजरल्यान्डको क्रेडिट बैंक, जर्मनीको डेचे बैंक पनि अवसानको संघारमा रहेको भन्ने आर्थिक समाचारहरूले गर्दा विश्व अर्थतन्त्रमा ठूलो तरंग ल्याएको छ । विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष, युरोपियन युनियन आदि संस्थाहरूले समेत सन् २०२३ मा आर्थिक मन्दी आउने भविष्यवाणी समेत गरेका छन् भने अर्थशास्त्रीहरूले कहिल्यै यस अघि नदेखिएको आर्थिक मन्दी विश्वले भोग्नु पर्ने भन्दै विश्व जगतलाई सचेत गराएका छन् ।

विश्वमा अमेरिकी देशहरूमा आएको मन्दीको प्रभाव युरोप हुँदै एसियाका धेरै देशहरूले आर्थिक संकटको सामना भैरहेका छन् । जसमा श्रीलंकाले चरम आर्थिक संकटको समस्या भल्नुपरेको थियो भने हाल पाकिस्तान, बंगलादेश, अफगानिस्तानमा समेत आर्थिक मन्दीको प्रभाव विस्तारै देखिन थालेको छ । एसियाका धेरै विकासोन्मुख राष्ट्रमा समेत यसको प्रभाव बढ्दै गइरहेको छ । पछिल्लो समय नेपाल पनि यसको प्रभावबाट अछुतो रहने कुरै भएन । त्यसमा पनि छिमेकी राष्ट्र चिनले लिएको कोभिड शून्य नीतिले नेपालसँगको व्यापार घट्नुले राजश्व प्रभावित भएको छ भने उसले दिने सहायता रकम समेत घटाएको छ । हाम्रो देशको दुई तिहाई व्यापार रहेको राष्ट्र भारतमा मन्दीको प्रभाव सँगै आर्थिक प्रभाव देखिएको छ । नेपाल पनि कुनै न कुनै माध्यमबाट विश्व अर्थतन्त्रसँग जोडिएको छ । नेपालले पनि खुल्ला अर्थनीति अवलम्बन गरेको छ जसले गर्दा विश्व अर्थतन्त्रमा आउने साना ठूला सबै उतारचढाव तथा परिवर्तनहरूले प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष तवरले कहिले सकारात्मक त कहिले नकारात्मक रूपमा हाम्रो अर्थतन्त्रलाई प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । वित्तीय क्षेत्रमा तरलताको अभावले मागमा चाप पर्नु, माग अनुसारको कर्जा प्रवाह हुन नसक्नु, वित्तीय क्षेत्रमा काम गर्ने कर्मचारीहरूमा भएको असुरक्षा र निश्चित समूहबाट बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रप्रति देखाइएको आराजक शैली, उद्योग वाणिज्य नीजि क्षेत्र आन्दोलित बन्नु, आर्थिक अनुशासन उल्लंघनका घटना बढ्नु, मिटर व्याजीहरूको समस्या आदि कारणले वित्तीय क्षेत्रमा आएको संकटलाई संकेत गर्दछ । देशमा रोजगारी सृजना नहुँदा बेरोजगारी दर क्रमशः बढ्दै जानु, आयात क्रमशः बढ्दै गए पनि निर्यात घट्दो हुनु, आकासिंदो मूल्यवृद्धि नियन्त्रण बाहिर रहनु,

* नायव व्यवस्थापक, राष्ट्रिय बीमा कम्पनी लि., विराटनगर शाखा प्रमुख

राजश्व संकलन घट्दै जानु र चालु खर्चको अनुपातमा पूँजीगत खर्च हुन नसक्नु, राजनैतिक अस्थिरता, उद्योगहरूको उत्पादन छमता ७० प्रतिशतसम्म घट्नु, पूँजी बजार घट्नु, उपभोक्ताको क्रयशक्ति घट्नु, आर्थिक परनिर्भरता बढ्दै जानु, कृषि उत्पादन घट्दै जानु घरजग्गा कारोबारमा गिरावट, शेयर बजार घट्नु, मागमा संकुचन, विप्रेषण घट्नु, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा इन्धनको मूल्यमा भएको भारी वृद्धि, शत्रु प्रतिशत नगद मार्जिनको व्यवस्थाले गर्दा व्यवसायको लागत वृद्धि हुनु, उत्पादनले बजार नपाउनु, ज्याला महँगो हुँदै जाने हुँदा कृषिको लागतसँगै किसानको उत्साह घट्नु, सरकारले वितरण गर्ने सामाजिक सुरक्षा भत्ताको व्यभार वार्षिक रूपमा १०० अर्ब भन्दा बढि रकम खर्च आवश्यक पर्दा व्ययभार बढ्दै जानु जस्ता विभिन्न समस्याहरू अर्थतन्त्रले भेलिरहेको छ ।

नेपालमा बजेटको आकार ठूलो बनाएर लोकप्रिय बन्न खोज्ने प्रवृत्तिले गर्दा बजेटको कार्यान्वयन पक्ष ९ महिनामा ४८ प्रतिशत मात्र खर्च हुँदा बाँकी ३ महिनामा ५२ प्रतिशत खर्च हुने अवस्था देखिन्छ । सो अनुसारको संयन्त्र नहुँदा आ.व ०७९/८० को जेठ महिनासम्म साधारण खर्च ८ खर्ब ७७ अर्ब ३९ करोड भएको छ भने पूँजीगत बजेट १ खर्ब ५३ अर्ब ८ करोडमा हालसम्म कूल खर्चमध्ये चालु खर्च ७४.६० प्रतिशत, पूँजीगत खर्च १३ प्रतिशत मात्र हुनुले पनि पूँजीगत खर्चको अवस्था के कस्तो छ भन्ने कुरा राम्ररी दर्शाउँछ । जेठ मसान्तसम्मको तथ्याङ्कलाई हेर्दा गत आ.व.भन्दा राजस्व संकलन ११.२ प्रतिशतले कमी छ । सरकारले रु.१४ खर्ब ३ अर्ब १४ करोड राजश्व उठाउने लक्ष्य लिएकोमा जेठ महिनासम्म रु.८ खर्ब ७५ अर्ब ५९ करोड मात्र संकलन भएको छ । जसले गर्दा साधारण खर्च गर्न सार्वजनिक ऋण उठाउनु पर्ने अवस्था सृजना हुने देखिन्छ । वैदेशिक सहायता प्रतिवद्धतामा पनि गत आ.व. भन्दा २४.१ प्रतिशतले कमी आएको छ । सरकारले यो आर्थिक वर्षमा ६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । तर गत वर्ष ८ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिको अनुमान गरिएता पनि २.१६ प्रतिशत मात्र वृद्धि भएको अवस्था छ । यो वर्ष पनि अर्थतन्त्रका अवयवहरूमा चमात्कारीक सुधारको संकेत प्रकट हुन्छ भन्ने कुरामा विश्वास गरिहाल्ने अवस्था रहेको छैन । हाम्रो मुलुकमा उत्पादन देखि आपूर्तिसम्म आयातको भरमा चलेको हुँदा अन्य राष्ट्रभन्दा हाम्रो आर्थिक क्रयाकलाप बढि नै प्रभावित हुने गर्दछ । यहाँको आन्तरिक उत्पादन न्यून हुनु, बजारदेखि उत्पादनका आयामहरू एक चौथाईको हाराहारीमा खुम्चिएका आँकाडाहरू आइरहेका छन् । यसरी समग्र आन्तरिक तथा बाह्य आर्थिक सूचांकहरू कमजोर हुँदै जानु आदि कारणले आर्थिक मन्दी नेपाली अर्थतन्त्रमा नटर्सकेको अवस्था छ । यिनै कारणले नेपालको समग्र वित्तीय क्षेत्रका हरेक पक्षमा प्रभाव परेको भएता पनि यस लेखमा नेपालको बीमा बजारमा परेको असरको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ ।

बीमा क्षेत्र

बीमा सामान्यता भविष्यमा आइपर्ने जोखिमविरुद्ध गरिने आर्थिक र सामाजिक सुरक्षा हो । मानिसको दैनिक जीवनमा विभिन्न प्रकारका जोखिमहरू रहेका हुन्छन् जस्तै व्यक्तिको जीवन, सम्पति, रोजगारी, स्वास्थ्य, व्यवसाय दायित्व आदिको सुरक्षाको लागि गरिने विभिन्न संयन्त्र मध्ये बीमा एक महत्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा रहेको हुन्छ । अन्य क्षेत्रको रक्षावरणको रूपमा रहेको वित्तीय क्षेत्र भनेको बीमा व्यवसाय हो । जसले अरुको जोखिम स्वीकार गरी अन्य क्षेत्रलाई सुरक्षा प्रदान गर्दछ । अन्य वित्तीय क्षेत्रकोभन्दा पृथक विशेषता बीमा क्षेत्रको रहेको हुन्छ । बीमाका आफ्नै नियम र सिद्धान्त रहेको हुन्छ जुन बीमक र बीमितका बीचमा कानूनी करारमा निर्देशित हुन्छ । बीमा विशेष गरी सहकारिताको सिद्धान्तमा आधारित हुन्छ जसमा धेरैको योगदानबाट थोरैलाई क्षति भुक्तानी गरिन्छ । नेपालमा बीमा व्यवसाय जीवन, निर्जीवन र पूनर्बीमा गरी ३ प्रकारमा

विभाजन गरिएको छ। नेपालमा १४ जीवन बीमा कम्पनी, १४ निजीजीवन बीमा कम्पनी, २ पूनर्बीमा कम्पनी, ४ लघु बीमा कम्पनी र एक नियामक निकायको रूपमा रहेको छ। बीमा क्षेत्रमा जीवन बीमा तर्फ ७७.५ प्रतिशत र निजीजीवन बीमा तर्फ २२.२ प्रतिशत रहेको छ भने ४४.२ प्रतिशत बीमाको दायरामा रहेको यति ठूलो र सम्भावना बोकेको बीमा बजारमा आर्थिक मन्दीको प्रभाव देखिएका छन् जसको चर्चा देहाय अनुसार रहेका छन्।

बीमा क्षेत्रमा परेका प्रभावहरू

नेपालको आर्थिक अवस्थामा अस्थिरता आइरहँदा मानिसहरूले आफ्नो बचत रकमलाई दैनिक जिवीका चलाउनको लागिमात्र खर्च गर्ने गर्दछन्। जसले गर्दा बीमा पोलिसी खरिदतर्फ मानिसहरूको रोजाई र लगानी प्राथमिकता पर्दैन। जसले गर्दा बीमा व्यवसायमा पछिल्लो समय ह्रास आएको पाइन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा कर्जा प्रवाह रोकिएँदा, एलसी कारोबारको प्रक्रियामा परिवर्तन गरिँदा, निजीजीवन बीमा व्यवसायमा कमी आएको छ। राष्ट्र बैंकबाट आयत नियन्त्रण गर्दा महँगा सवारी साधनहरूबाट प्राप्त हुने आम्दानी प्रिमियम घटेको छ। सरकारको साधारण खर्चको आकार अनुरूप विकास खर्च नहुँदा विकास निर्माणका क्षेत्रमा ढिलो काम हुँदा निजीजीवन बीमामा हुने निर्माण तथा ठेक्का मार्फत प्राप्त हुने बीमा व्यवसायका बीमा प्रिमियममा सोभै असर परेको अवस्था छ। त्यस्तै बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको कर्जा लगानी र घर जग्गामा आएको मन्दीको कारण सम्पत्ति बीमा व्यवसायमा पनि गिरावट आएको छ। त्यस्तै अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा आयात निर्यात व्यापार घट्दा सामुद्रिक बीमा व्यवसायमा समेत ह्रास आएको छ। जीवन बीमा र निजीजीवन बीमा व्यवसायमा कमी हुँदा समग्र पूनर्बीमा कम्पनीको व्यवसायमा असर परेको छ। कृषि पेशामा मानिसको आर्कषण घट्दै जानु, कृषिलाई आधुनिकीकरण र व्यवसायीकरण गर्न नसक्नु, सरकारको बीमा नीति स्पष्ट नहुँदा कृषि बीमाको दायरामा समेट्न नसकिनु आदिले गर्दा बीमा कम्पनीहरूको कृषि बीमा व्यवसाय आम्दानीमा समेत कमी हुने देखिन्छ।

नेपालमा बीमा अनिवार्य र बाध्यतात्मक परिस्थितिमा मात्र गर्ने अवस्थामा बीमितहरू पुगेको पाइन्छ। जीवन बीमातर्फ गत आ.व.बीमा पोलिसी सरेन्डर गर्ने अनुपात १७ प्रतिशतले बढेको पाइन्छ। व्यापार वृद्धिदरमा कमी हुँदा बीमा कम्पनीको लागतदर बढेको छ। हालको बीमा व्यवसायमा प्रथम बीमा शुल्क आम्दानी वृद्धिदर नकारात्मक रहयो भने कूल बीमा शुल्क वृद्धिदर एकल अंकमा रहन पुग्यो। भन्सारदर र मूल्यवृद्धि बढ्दै जाँदा भान्साको खर्च भार बढ्दै गई त्यसले जीवन बीमाको लागि बचत छमतामा क्षति पुग्न थालेको छ। यसको सिधा असर जीवन बीमा कम्पनीको बीमा व्यवसायमा पर्न थालेको छ। सबै कम्पनीहरूको प्रथम बीमा शुल्क ऋणात्मक वृद्धिदरका कारण समग्र जीवन बीमा उद्योग नै २४.७३ प्रतिशतले ऋणात्मक रहन गएको छ। यही क्रम निरन्तर रूपममा बढ्ने हो भने बीमा कम्पनीको आम्दानी वृद्धिदर नकारात्मक हुँदा सञ्चालन लागत खर्च बढ्छ। अत्यधिक खर्चको आडमा बीमितहरूको पैसा दुरुपयोग बढ्न सक्ने जोखिम समेत हुन सक्ने आँकलन बीमा विज्ञहरूले गर्दा भविष्यमा कम्पनीको सञ्चालन लागत अधिक हुँदा कम्पनीको बीमा कोषमा समेत क्षति हुने देखिन्छ। त्यस्तै बीमितहरूले दीर्घकालीन जीवन बीमालेख भन्दा अन्य छोटो र तत्काल प्रतिफल दिने लगानीका अवसरतर्फ आर्कषण हुने साथै नियमित किस्ता बीमाको रकम समयमा बुझाउनु पर्नेमा हाल आएर बीमा नवीकरण नगर्दा बीमा शुल्क आम्दानी समेत घट्न थालेको छ। जसले गर्दा समग्र बीमा कम्पनीको बीमा कोष आम्दानी घट्न गई लागत बढ्ने र बीमालेखको सर्म्पण दर बढेको पाइन्छ जुन हालको मुद्रास्फ्रिति र व्याजदर वृद्धिले गर्दा नेपालको बीमा बजार पनि प्रभावित भएको मान्न सकिन्छ।

जीवन बीमातर्फ आर्थिक संकटकै कारणबाट सुनियोजित ढंगले सामाजिक अपराधिक घटना घटाउनु, निर्जीवन बीमातर्फ दावी भुक्तानीका लागि नक्कली दावी खडा गर्ने, अनावश्यक बीमाको सिद्धान्त विपरीतका दावी लिन विभिन्न कार्यहरू गर्न उद्दत रहने जस्ता गतिविधि बढ्दै गएको छ । नेपालमा कोभिड बीमाको दावी भुक्तानी हुन नसक्नु र नेपाल सरकारले सञ्चालनमा ल्याएको स्वास्थ्य बीमालाई व्यस्थित र प्रभावकारी ढंगबाट सञ्चालन र प्रवाह गर्न नसक्दा बीमाप्रति बीमितको विश्वास घट्दै जानुले पनि बीमा व्यवसायको बजार प्रभावित भएको छ ।

नेपालको बीमा व्यवसायमा मन्दी आउनुका कारणहरू देहाय अनुसार रहेका छन्

- बैंक तथा वित्तीय संस्थामा भएको तरलताको समस्या,
- व्यापार व्यवसाय ठप्प हुँदा बीमितले तिर्ने बीमा शुल्कको बाटो नै बन्द हुनु,
- बीमा शुल्क तिर्न नसक्दा चालु आव को ८ महिनामा ९ अर्ब बराबरको पोलिसी सरेन्डर हुनु,
- बचतको धेरै हिस्सा आफ्नो जिवीका चलाउनको लागि उपभोगमा खर्च गरिनु,
- बैंकको कर्जा प्रवाह रोकिनु,
- कोभिड बीमा दावी वापतको रकम भुक्तानी नहुनु,
- अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा बढ्नु, बीमा आवश्यकता अनुसार संरचना निर्माण हुन नसक्नु,
- नियामक निकायको नियमनकारी र सुपरिवेक्षण छमतामा कमी,
- आर्थिक अवस्था अनुसारको बीमा पोलिसीहरू बनाउन नसक्नु,
- अनिवार्य भए मात्र बीमा गर्ने परिपाटीको विकास हुनु,
- संस्थागत सुशासनको कमी हुनु,
- दावी भुक्तानीमा भएको समस्याले जनमानसमा द्विधा आउनु,
- भविष्यमा बीमाबाट दिने प्रतिफल भन्दा अन्य धेरै सुविधा दिने आर्थिक योजनाहरूबाट बीमित प्रभावित हुनु,
- उद्योगधन्दाको उत्पादन तथा सञ्चालनमा ह्रास आएपछि बीमा प्रिमियमा संकलनमा कमी आउनु ।

नेपालको वित्तीय संकट समाधानका लागि बीमा क्षेत्रले निभाउन सक्ने भूमिकाहरू

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूद्वारा प्रवाह हुने कर्जाको अनिवार्य बीमा गराउने,
- सरकारले अनुदान सहयोग सुविधा भन्दा पनि बीमा योजना मार्फत आम नागरिकलाई जोड्न सके सरकारको व्यभारमा कमी हुने,
- लक्षित विपन्न वर्ग, क्षेत्रलाई लघु बीमा मार्फत सुरक्षित गर्ने,
- सार्वजनिक सेवासँगै बीमालाई जोड्न सकेमा (जस्तै घरको नक्सा पास गर्दा नै घरको बीमा गराउने) जस्ता कार्य गर्नु पर्ने,
- सरेन्डर गर्नु भन्दा बीमा पोलिसी धितो राखेर सहज र सरल दरमा बीमितलाई कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्नु,
- स्थानीय तहसम्म वित्तीय साक्षरता बढाउँदै बीमाको प्रचार प्रसार गर्नु,
- बीमा बजारका सेवाहरूलाई डिजिटलाइजेसन प्रणाली मार्फत एकीकृत गर्नु,
- बीमाका अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र प्रचलन अनुसार बीमा पोलिसी तयार गर्नु,
- लघुबीमा, कृषि बीमालाई व्यवस्थित गर्दै बीमाको दायरा र क्षेत्र फराकिलो बनाउनु,

- सरकारी सम्पत्तिहरूको बीमा गराउने परिपाटीको विकास गर्नु,
- हरेक व्यवसायीक क्रियाकलापहरूलाई बीमासँग आवद्ध गर्नु,
- आर्थिक अवस्था अनुसार बीमालेख तयार गरी आवश्यकता अनुसार छुट सुविधा दिने योजनाहरू तयार गर्नु,
- संस्थागत सुशासनलाई व्यवस्थित गराउँदै कर्जा सूचना केन्द्रको स्थापना गरी कर्जा प्रवाहलाई व्यवस्थित गर्नु,
- संकलित प्रिमियमलाई बैंकको मुद्दतीमा मात्र सीमित नगरी लगानी विविधिकरणमा गर्नु,
- समय अनुसार नयाँ नयाँ बीमा योजनाहरूको विकास गर्नु,
- बीमाको दावी भुक्तानी र नेपाल सरकार मार्फत् अनुदानमा गरिएको बीमाको भुक्तानी समयमा गराएमा तरलतामा थप टेवा पुग्ने,
- जीवन बीमा पोलिसीमा ग्रेस पिरियड थप गरी रिभेट सुविधा दिएर
- निर्जीवन बीमितलाई कोभिडको समय जस्तै विभिन्न प्याकेज दिएर
- क्षमताको आधारमा बीमा गराउने अभ्यासको विकास गरेर
- कृषि बीमामा दावी र क्षतिपूर्तिको सुनिश्चित गर्दै कृषि क्षेत्रलाई सुरक्षित गराएर

निष्कर्ष

सरकारले अर्थतन्त्र सुधारको बाटोमा गइरहेको दावी गरेता पनि यसको आगामी गति के होला भन्नेमा द्विविधा छ । बैंकिङ्ग क्षेत्रले अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन सहयोग गर्दछ भने बीमा क्षेत्रले अन्य क्षेत्रलाई सुरक्षा प्रदान गर्दै हुक्कसँग कारोबार गर्न आश्वस्त बनाउँदछ । यस कुरालाई सबै पक्षमा बुझाउन र बुझ्ने गरी नीति कार्यक्रम तथा योजना बनाउनु जरुरी छ । यसरी हेर्दा बीमाक्षेत्र अर्थतन्त्रको संवेदनशील र महत्वपूर्ण अंग भए तापनि यस क्षेत्र अझै पनि बैंकिङ्ग क्षेत्र जतिको आधुनिकीकृत हुन सकेको छैन । नेपालमा धेरै समय पछि हाल देखिएको वित्तीय समस्याले नेपालको वित्तीय प्रणालीमा संकट जन्मिएको छ । जसमा केही बाह्य विश्व अर्थतन्त्रका प्रभावका बाछिटाहरू हुन भने केही हाम्रा आफ्नै आन्तरिक कारणले गर्दा देखिएका छन् । विशेषतः नेपालको राजनैतिक प्रणालीको पनि दोष रहेको छ भनेर भन्न सकिन्छ । हाल नेपालको गणतन्त्रसम्मको यात्रामा आउँदा १५ वर्षमा १७ वटा सरकार परिवर्तन सँगै ११ अर्थमन्त्री हेरफेर हुनु जस्ता तथ्यले नेपालको राजनैतिक प्रणालीको बारेमा पुष्टि गर्दछ । विकसित राष्ट्रमा सरकार परिवर्तन भएपनि जुनसुकै दलको सरकार बने पनि राम्रो कामले सधैं निरन्तरता पाउँदछ भने नेपालमा यस प्रकारको वातवरण बन्न नसक्नु पनि आर्थिक अस्थिरताको कारण मान्न सकिन्छ । कोभिडको समयमा समेत राम्रो भएको अर्थतन्त्र किन पछिल्लो समय प्रभावित बन्यो भन्ने प्रश्नको उत्तर खोजी गर्नु पर्ने समय आएको छ । मन्दीलाई व्यापार चक्रको रूपमा हेरिन्छ, यद्यपि मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रको सन्तुलन बिगँदा देशमा मन्दीको अवस्था सृजना हुन्छ । अर्थतन्त्रको उन्नयनमा अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैंकबीचमा समन्वय र सहकार्य बलियो हुनु पर्नेमा त्यसो हुन नसक्दा अर्थतन्त्रका सरोकारका पक्षहरू अन्योलमा पर्नु स्वभाविक हो । हाल देखिएको वित्तीय संकटको तरंग अमेरिकी राष्ट्र हुँदै युरोप एसियाका धेरै देशहरू यसको चपेटामा परिरहँदा नेपालको वित्तीय प्रणालीमा पनि मन्दी आएको छैन भनेर भन्न सकिन्न । जसको समाधान गर्ने दायित्व हामी सबैको हुन जान्छ । सरकार राजनैतिक जोड घटाऊमा मात्र केन्द्रित हुनु भन्दा अबको मौद्रिक र वित्तीय नीतिमा

सन्तुलन कायम गरी देशमा रोजगारीका अवसर सृजना गर्दै, आन्तरिक उत्पादन बढाउँदै, उद्योग धन्दा व्यापार व्यवसाय र उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन गर्दै, आयातमूखी भन्दा पनि उत्पादन र निर्यातमूखी अर्थतन्त्रका पूर्वाधार निर्माण गर्दै जानु उपयुक्त हुन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको भौतिक शाखा विस्तार भन्दा डिजिटल प्रविधिको प्रयोग गरी शाखारहित बैंकिङ्ग सेवा सञ्चालनमा जोड दिनुपर्छ । बीमाको दायरा फराकिलो बनाउँदै जनमानसमा वित्तीय पहुँच पुर्याउने, कर्जा लागत घटाउने, कर्जा प्रवाहको प्रवृत्ति र प्रकृतिमा आमूल परिवर्तन ल्याउने, कर्जा सूचनालाई व्यवस्थित बनाउने, वित्तीय साक्षरताको प्रवर्द्धनमा जोड दिने, वित्तीय अनुशासन विपरित कार्य गर्ने व्यक्ति तथा समूहलाई कारवाही गर्ने जस्ता कार्य समयमै नहुने हो भने सबै क्षेत्र प्रभावित हुने निश्चित छ । जसले वित्तीय अस्थिरता जन्माउने हुँदा विद्यमान समस्या समाधानका उपयाहरू खोजी गरिनु पर्दछ । अन्यथा यसले नेपालको अर्थतन्त्रको इको सिस्टमको चेन विग्रन गई छाँया अर्थतन्त्रको वृद्धिसँगै नेपालको अर्थतन्त्र अँध्यारोतर्फ धकिलिँदै जाने सम्भावना रहन्छ । यसर्थ समयमा नै नेपाल सरकार र सम्बद्ध सरोकारवाला पक्षबीच आपसी सहकार्य र आवश्यक गृहकार्य गरिएन भने नेपालको अर्थतन्त्रमा आर्थिक संकटको गहिराई नबढ्ला भन्न सकिन्न । वित्तीय प्रणालीका अवयवहरूको राम्रोसँग विश्लेषण गर्दै आवश्यकता अनुरूप वित्तीय अस्त्र प्रयोग गरिएको खण्डमा निश्चय नै आर्थिक मन्दीको प्रभावबाट नेपालको वित्तीय क्षेत्र सुरक्षित रहने छ ।

परिवर्तन व्यवस्थापन

रामचन्द्र पराजुली*

“विश्वमा परिवर्तन बाहेक कुनै चिज स्थिर छैन।”

परिचय

संसार परिवर्तनशील र समाज पनि परिवर्तनशील छ। संगठन पनि सामाजिक प्रणाली भित्रकै एउटा उपप्रणाली भएकाले समाज र संगठनको जीवन पनि परिवर्तनबाट मुक्त छैन। त्यसैले संसारमा स्थायी भन्ने कुरा केही पनि छैन, छ भने परिवर्तन मात्र स्थायी हो। अरु सबै कुरा अस्थायी हुन् भनेर मानिएको छ। परिवर्तन व्यवस्थापन मौजुदा स्थितिबाट इच्छित अवस्थामा पुग्ने संरचनात्मक अभ्यास हो। परिवर्तनलाई परिस्थिति अनुकूल तुल्याउनु परिवर्तन व्यवस्थापन हो। परिवर्तन व्यवस्थापन परिवर्तनको व्यवस्थापन हो, परिवर्तनले नै व्यक्ति समाज र राष्ट्रलाई सशक्तीकरण गर्छ। परिवर्तनलाई परिस्थिति अनुकूल तुल्याउन, समय सापेक्ष र प्रतिफलयुक्त बनाउन जरुरी हुन्छ। परिवर्तन बहुविषयगत क्रियाकलाप हो, जीवन पद्धति हो, प्रकृतिको शास्वत सत्य हो। परिवर्तनका कारण नै मानव जीवन अहिलेसम्मको अवस्थामा आइपुगेको हो। परिवर्तनलाई अपेक्षित दिशातर्फ निर्देशित गर्ने, वातावरणलाई परिवर्तनप्रति अभ्यस्त बनाउने रूपान्तरण गर्दै सांगठनिक सुधारको रूपमा आंगिकार गर्ने नोकसानी न्यूनीकरण गर्दै चुनौतीलाई अवसरबाट Intervention गर्दै लाभलाई maximize गर्ने काम परिवर्तन व्यवस्थापन हो। संगठनको बाह्य तथा आन्तरिक कारणले हुने परिवर्तन दबाव, मागको व्यवस्थित विश्लेषण योजना, उपभोग, समीक्षा, सुधारका समष्टिगत, पद्धतिगत र योजनावद्ध प्रयत्नलाई परिवर्तन व्यवस्थापनका रूपमा लिइन्छ।

Vision + Commitment + Management + Flexibility + Result

परिवर्तन के हो ? Change can either be Forced or Created

कुनै एक अवस्थाबाट सोभन्दा राम्रो अवस्थामा पुग्ने गरी हुने गुणात्मक सुधार तथा बढोत्तरी परिवर्तन हो। परिवर्तन गतिशील प्रक्रिया, विकासात्मक फड्को, यथास्थितिबाट सुधारोन्मुख अवस्थामा पुग्नु, वर्तमान अवस्थाको फरक अवस्था हो। संगठनात्मक नीति, संरचना, प्रक्रिया, आचरण, कार्यक्षेत्र, बजेटजस्ता तत्वहरूमा आउने भिन्नता तथा परिष्कृतता परिवर्तन हो। यथास्थितिबाट फरक हुने, विचलन हुने र नौलो अवस्थामा पदार्पण हुनुलाई परिवर्तन भनिन्छ। संगठनको अस्तित्वको निरन्तरताका लागि तथा सामाजिक सेवा प्रवाहको प्रभावकारिताका लागि परिवर्तनलाई आत्मसात् गरिनु अपरिहार्य मानिन्छ। व्यक्ति वा समूहले परिवर्तन प्राप्तिको प्रक्रिया विरोध गर्ने, स्वीकार गर्ने, समर्थन गर्ने हुनसक्छ तर सामान्यतया: व्यक्ति वा संगठन दुवैले परिवर्तनलाई इन्कार गरेको पाइन्छ। परिवर्तनको आधार भविष्य हो। परिवर्तनलाई Result of ABC (Anticipant, Behavior, Consequences) भनिन्छ।

* सहायक अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष।

परिवर्तनको तरिका

परिवर्तनलाई मुख्यतः निम्न तीन तरिकाले व्यवस्थापन गर्ने गरेको पाइन्छ ।

क) Top Down Change यसमा Top Management ठूलो रणनीतिकार भएर अधि बढ्ने गर्दछन् । यसलाई Prescriptive Approach पनि भनिन्छ । Value culture Belief भएका मुलुकमा यसको प्रयोग योग्य मानिन्छ ।

ख) Bottom Up Change :- Change को उद्घोष नहुने तर Critical mass मार्फत् स्वतः उद्घोष हुने विषय यसमा पर्दछन् । यसमा Critical mass (मुख्य वर्ग) बाट Ownership को वकालत हुन्छ, यो Participatory हुन्छ ।

ग) Umbrella or Hybrid Change:- यो संगठनमा हरेक परिवर्तनलाई मान्यता दिने विषय हो । Strategic intent ले नैतिक सोचलाई आत्मसात् गरेको हुन्छ । Autocratic मुलुकमा सिंगापुर, मलेसिया, ताइवानमा Top down ठिक मानिन्छ भने Democratic मुलुकमा Umbrella Strategy ठीक मानिन्छ । यसरी Strategic, Structural, Cultural, Process, Technology जस्ता Hardware र Software परिवर्तन र गतिशील बनाउनु परिवर्तन व्यवस्थापन (Change Management) हो ।

परिवर्तनका कारणहरू

कुनै पनि संगठनमा हुने परिवर्तनका मूलभूत कारणहरू संगठनको प्रकृति पर्यावरणीय अवस्था समेतका आधारमा विभिन्न प्रकृतिका हुन सक्छन् । Existing situation deficiency भएमा, विश्वव्यापीकरण र उदारीकरणले सृजना गरेको अन्तरनिर्भरता र पारस्परिकताको कारण, बजार व्यवस्थापन, सरकारको भूमिकामा परिवर्तन, राजनैतिक सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक परिवर्तन नयाँ व्यवस्थापकीय शैली, प्रविधिको प्रयोग, वातावरणीय अनिश्चितता, जनशक्ति सीप विकास, शासकीय पक्ष, सूचना प्रविधि आदि परिवर्तनका कारण हुन सक्छन् । जसलाई आन्तरिक र बाह्य गरी देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :-

क) परिवर्तनका आन्तरिक तत्व तथा कारणहरू :

परिवर्तनका आन्तरिक कारणहरूमा संगठनभित्रकै लक्ष्य परिवर्तन, संरचना परिवर्तन, स्रोत साधन परिवर्तन, संगठनात्मक वातावरण परिवर्तन जस्ता मूलभूत कारणहरू पर्दछन् ।

- ❖ लक्ष्य परिवर्तन :- संगठनमा संलग्न कर्मचारीको लक्ष्य तथा संगठनको लक्ष्य तथा उद्देश्यमा परिवर्तन हुन सक्छ उक्त परिवर्तनले संगठनको व्यवस्थापनमा परिवर्तन ल्याउनु आवश्यक हुन्छ ।
- ❖ संरचना परिवर्तन :- संगठन संरचनामा गरिने परिवर्तनले कार्यढाँचा र सम्बन्धलाई प्रभावित गर्दछ । यसबाट समन्वय सयन्त्र समेत प्रभावित हुन पुग्छ । यस्तो अवस्थामा संगठनमा परिवर्तन अनिवार्य हुन्छ ।
- ❖ स्रोत साधनमा परिवर्तन :- स्रोत साधन निरन्तर परिवर्तनशील छ । संगठनमा उपलब्ध स्रोत साधन परिवर्तनले हाल सम्पादन गर्ने कामलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछन् । मानवीय, वित्तीय र सूचना साधनहरू पनि परिवर्तनशील छन् यस्ता परिवर्तनहरूले संगठनलाई सोही अनुरूप परिवर्तनशील हुन बाध्य तुल्याउनु स्वभाविक मानिन्छ ।
- ❖ संगठनात्मक वातावरणमा परिवर्तन :- संगठनमा कर्मचारी र व्यवस्थापन बीचका आपसी स्वार्थहरूमा परिवर्तन सञ्चारमा खुलापन र द्वन्द्वप्रतिको धारणामा परिवर्तन, कर्मचारी बीच सहकार्य, सामूहिक भावना, निर्णयमा स्वायत्तता जोखिम वहन कार्यसम्पादनमा आधारित सुविधा, विश्वासको वातावरण आदि जस्ता विषयले संगठनात्मक वातावरणमा परिवर्तनको माग गर्दछन् । यस्तो अवस्थामा संगठनले आफूलाई परिवर्तन वातावरण अनुकूल समायोजित गर्नु जरुरी हुन्छ ।

परिवर्तनका कारणहरू तथा तत्वहरू :-

परिवर्तनका आन्तरिक कारणहरू	परिवर्तनका बाह्य कारणहरू
<ul style="list-style-type: none"> ❖ लक्ष्य परिवर्तन ❖ संरचना परिवर्तन ❖ स्रोत साधनमा परिवर्तन ❖ संगठनात्मक वातावरणमा परिवर्तन 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ राजनैतिक कारण ❖ आर्थिक कारण ❖ सामाजिक सांस्कृतिक कारण ❖ प्राविधिक कारण

ख) परिवर्तनका बाह्य कारणहरू

संगठनमा परिवर्तनलाई प्रोत्साहित गर्ने राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पर्यावरणीय आदि विविध बाह्य कारणहरू हुन्छन् । ती कारणहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

- राजनैतिक कारण :- परिवर्तित राजनैतिक प्रणाली संस्था र दर्शन दबाव समूहको बढ्दो सक्रियता, सरकारको भूमिका, सरकारद्वारा ल्याइएका नयाँ ऐन र नियमहरू ।
- आर्थिक कारण :- आर्थिक प्रणाली नीति र शर्तहरू मुलुकको आर्थिक अवस्था, आम्दानीको वितरण तथा गरिवीको अवस्था, भौतिक मानवीय तथा वित्तीय स्रोतको उपलब्धता, आर्थिक संकट, मन्दी र मुद्रास्फूर्ति, उदारीकरण र निजीकरण, बढ्दो विश्वव्यापीकरण, कार्यशक्ति विविधता ।
- सामाजिक सांस्कृतिक कारण :- जनसांख्यिक परिवर्तन, सामाजिक मूल्य मान्यता र प्रवृत्तिहरूमा आएको परिवर्तन, सामाजिक विविधता, अन्तर सांस्कृतिक प्रभाव, जातीय समस्या र द्वन्द्व ।
- प्राविधिक कारण :- प्रविधिको स्तर, प्रक्रिया, विधिमा आएको परिवर्तन, सूचना प्रविधिको विकास, नवीनतम आविष्कार तथा प्रयोग, प्रविधिको विकाससँगै कामको पुर्नसंरचना, अदृष्य संगठनको विकास ।

परिवर्तन व्यवस्थापन

पूर्व निश्चित लक्ष्य उद्देश्य हासिल गर्न आवश्यक स्रोत साधनको संकलन, समन्वय र परिचालन गर्ने प्रक्रिया व्यवस्थापन हो । यो छुट्टै विधा नभएर समाजको अंग हो । सामाजिक विज्ञानको रूपमा रहेबाट सामाजिक वातावरण अनुसार संगठन र व्यवस्थापनमा समय सापेक्ष सुधार र परिवर्तनको आवश्यकता पर्दछ । जस्तै सरकारको आर्थिक नीति, मौद्रिक नीति, औद्योगिक नीति तथा वाणिज्य नीतिमा परिवर्तन, सामाजिक आर्थिक परिवर्तन, उपभोक्ताको माग र आपूर्तिमा हुने परिवर्तन आदि । समयको गति सँगसँगै व्यवस्थापनमा पनि परिवर्तन हुन नसकेमा त्यो व्यवस्थापन प्रतिस्पर्धामा पछाडि पर्न गई आफ्नो अस्तित्वमा नै संकट उत्पन्न हुन सक्छ । त्यसैले संगठनलाई आन्तरिक वातावरण अनुसार व्यवस्थापनमा समय सापेक्ष सुधार गरी नतिजा उन्मुख गराउनु नै परिवर्तन व्यवस्थापनको मुख्य उद्देश्य हो ।

Change Management ले मूख्यतः What to Change, When to Change, How to implement the change, and How to manage the reaction of change भन्ने विषयमा आफ्नो ध्यान केन्द्रित गर्दछ । परिवर्तनलाई परिस्थिति अनुकूल तुल्याउनु, समय सापेक्ष बनाउनु, प्रतिफलयुक्त, तुल्याउन जरुरी हुन्छ, जुन काम परिवर्तन व्यवस्थापनले गर्दछ । परिवर्तनका कारण नै मानिसको जीवन अहिलेको अवस्थासम्म आइपुगेको हो । संगठनका लागि आन्तरिक र बाह्य वातावरण सधैं चुनौतीपूर्ण रहने भएकाले वातावरण अनुकूल आफूलाई खरो उतार्नुपर्ने हुन्छ । दीर्घकालीन रूपमा संगठनलाई जीवन्तता दिने प्रयोजनका लागि संगठनमा साना ठूला परिवर्तनहरू सधैं जीवित रहेका हुन्छन् । संगठन स्थापना गर्नुभन्दा पनि स्थायित्व दिने विषय भन्ने जटिल हुन्छ । स्थायित्वको लागि संगठनले परिवर्तनलाई स्वीकार गर्नुपर्ने हुन्छ । संगठनलाई निरन्तर रूपमा नयाँ प्रयोग र व्यवस्थापकीय शैली अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । नयाँ मूल्य र मान्यतालाई सधैं आत्मसात् गर्दै लैजानुपर्ने हुन्छ ।

परिवर्तन व्यवस्थापनका प्रतिरोधहरू :-

परिवर्तन व्यवस्थापनका प्रतिरोधमा मुख्यतया: व्यक्तिगत र संगठनात्मक गरी दुई प्रकारका स्रोतहरू हुन्छन् । जसका मूलभूत कारण तथा कारकहरू निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ ।

व्यक्तिगत अवरोध	सांगठनिक अवरोध
क. कर्मचारीको सुरक्षा ख. अनिश्चितताको डर ग. नियमित बानी घ. असमानता बोध ङ. संलग्नताको अभाव च. निहित स्वार्थ छ. कमजोर सञ्चार	क. संगठनात्मक संस्कृति ख. स्रोत साधनको बाँडफाँडमा त्रास ग. सीमित प्रयास घ. शक्ति सम्बन्धमा चुनौती ङ. संरचनागत शक्ति च. समूह शक्ति छ. द्वन्द्व ज. पुरस्कार प्रणाली

परिवर्तन व्यवस्थापनका चरणहरू (Steps of Change Management)

परिवर्तन व्यवस्थापन प्रक्रिया अन्तर्गत परिवर्तनको दृष्टिकोण र लक्ष्य तय गर्ने, परिवर्तन प्रोत्साहित गर्ने, संक्रमणको व्यवस्थापन गर्ने, परिवर्तनको दिगोपन सुनिश्चित गर्ने, वातावरणीय समर्थन प्राप्त गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरू समाहित हुन्छन् । परिवर्तन व्यवस्थापनको क्रममा दीर्घकालीन सोच र लक्ष्य के हुने, अपेक्षित उपलब्धि, के के हुने, परिवर्तनले सिर्जना गर्ने, चुनौती र नकारात्मक प्रभावको पहिचान गरी तिनको निरूपण गरिनुपर्छ । परिवर्तन व्यवस्थापनका चरणहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

- परिवर्तन गर्नुपर्ने आवश्यकताको पहिचान गर्ने,
- परिवर्तन गर्नुपर्ने कारण पत्ता लगाउने,
- परिवर्तन गर्दा उत्पन्न हुने समस्या पहिचान गर्ने,
- परिवर्तन पश्चात उत्पन्न हुन सक्ने सम्भावित परिणामको विश्लेषण गर्ने,
- निदानको उपायहरू र प्रतिरोधात्मक शक्ति पत्ता लगाउने,
- परिवर्तन गर्नुपर्ने स्पष्ट क्षेत्रहरूको निर्धारण गर्ने,
- परिवर्तनको कार्ययोजना तयार पार्ने,
- परिवर्तनको कार्ययोजना सञ्चार गर्ने,
- कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने,
- अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने,
- पृष्ठपोषण गर्ने ।

परिवर्तन व्यवस्थापनका सिद्धान्त वा दृष्टिकोण

- ⊞ विवेकशीलताको ढाँचा (Rationally) :- बृहत् विवेकशीलता तथा सीमित विवेकशीलताको उपाय अवलम्बन गरिन्छ ।
- ⊞ बढोत्तरी ढाँचा (Investenalist) :- हाल सञ्चालनमा भइरहेको व्यवस्थामा नयाँ व्यवस्था थप गर्ने कार्य गरिन्छ ।

- ㊦ रणनीतिक व्यवस्थापन पद्धति (Strategy Management) :- रणनीतिक योजना ग्रहणशीलता आदि विधि अपनाइन्छ ।
- ㊦ संरचनागत परिवर्तन (Structural Change) :- परिवर्तनको क्षेत्रको रूपमा संरचनात्मक उपयुक्तता, प्रभावकारिता आदि बढाउने ।
- ㊦ पद्धतिगत परिवर्तन (Procedure Change) :- कार्यविधि, कार्य पक्रिया पद्धतिलाई समय सापेक्ष र प्रभावकारी बनाइने ।
- ㊦ मनोव्यवहारिक परिवर्तन (Inclination Change) :- परिवर्तनलाई नैतिक मनोबल, उत्प्रेरणा, समूह गतिशीलता, संगठनात्मक व्यवहारमा बढोत्तरी ।
- ㊦ सामाजिक तथा प्राविधिक (Socio-tech approach) पक्षको बोध ।

परिवर्तन व्यवस्थापनका समस्या तथा सोका कारणहरू

संगठनमा परिवर्तन व्यवस्थापनका क्रममा व्यवस्थापकले थुप्रै समस्याको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तै समस्या तथा समस्याका कारणलाई व्यक्तिगत, समूहगत, संगठनात्मक र वातावरणीय गरी चार प्रकारका समूहमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । उक्त परिवर्तन व्यवस्थापनका समस्या तथा सोका मूलभूत कारणहरू निम्न बुँदामा उल्लेख गरिएको छ ।

व्यक्तिगत समस्या तथा कारणहरू

- ◆ कर्मचारीहरूको व्यक्तित्व, धारणा, मूल्य र मान्यता
- ◆ कमजोर सञ्चार र गलत बुझाई, गलत सूचना प्रवाह
- ◆ कर्मचारीहरूका परम्परागत बानी, व्यवहार र प्रवृत्ति
- ◆ असुरक्षा, असमानता र अनिश्चितताको भय अनुभव
- ◆ यथास्थितिप्रतिको लगाव
- ◆ व्यक्ति विशेषज्ञता, शक्ति र अधिकारमा चुनौतीको अभाव
- ◆ हाल प्राप्त सुविधामा कटौतीको भय
- ◆ भविष्यपरक सोच र दृष्टिकोणको अभाव
- ◆ नवीन, खोज, सिर्जनशीलता र आविष्कारप्रति बेवास्ता ।

समूहगत समस्या तथा कारणहरू

- ◆ कर्मचारीहरूको संगठन, ट्रेड यूनियन तथा पेशागत समूहहरूको विरोध
- ◆ समूहका मूल्य, मान्यता र नियममा चुनौतीको अभाव
- ◆ खास समूहद्वारा सामूहिक स्वार्थ र हितमा चुनौती अनुभव
- ◆ परिवर्तन विरोधी अनौपचारिक समूहहरूको प्रतिरोध

संगठनात्मक समस्या तथा कारणहरू

- ◆ उपयुक्त नीति, योजना, कार्यक्रम र कार्य विधिको अभाव
- ◆ कमजोर एवं अप्रभावकारी सञ्चार, समन्वय र कार्य सम्वन्ध
- ◆ विभिन्न सरोकारवालाहरूको अनुचित हस्तक्षेप, दबाव र प्रभाव

- ◆ परम्परागत एवं यथास्थितिवादी संगठनात्मक संस्कृति
- ◆ सुपरीवेक्षक र सहायक कर्मचारी बीचको खराब सम्बन्ध
- ◆ शक्ति त्याग र अधिकार प्रत्यायोजनमा तत्परताको कमी
- ◆ संगठनमा विद्यमान द्वन्द्व र तनाव
- ◆ यथेष्ट स्रोत साधनको उपलब्धता र तिनको प्रभावकारी परिचालनमा कमी
- ◆ बहुउत्तरदायित्व तथा आदेश र प्रतिवेदनमा एकताको अभाव
- ◆ संगठनात्मक तथा कर्मचारी क्षमता विकासको अभाव
- ◆ परिवर्तनको संवाहकको रूपमा काम गर्न सक्षम नेतृत्व
- ◆ सहभागितामूलक व्यवस्थापन पद्धतिको अभाव
- ◆ आधुनिक प्रविधिको उपयोग र नवीनतम सोच एवं अभ्यासको कमी

वातावरणीय समस्या तथा कारणहरू

- ◆ कमजोर आर्थिक अवस्था, यथेष्ट स्रोत साधन
- ◆ सशक्त नागरिक समाज र दबाव समूहहरूको कमी
- ◆ प्रभावकारी सञ्चार माध्यमको उपस्थितिको अभाव
- ◆ यथास्थितिवादी राजनैतिक संस्कृति
- ◆ सेवा प्रवाहका यथेष्ट वैकल्पिक संयन्त्रहरूको कमी
- ◆ विशेषज्ञ, अनुसन्धानकर्ता र परामर्शदाताहरूको न्यून सक्रियता
- ◆ परिवर्तन प्रतिकूल ऐन, कानून र नियमहरू

परिवर्तन व्यवस्थापनका कसरी गर्ने ?

परिवर्तन व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन अवलम्बन गर्नुपर्ने कार्यहरू

संगठनमा परिवर्तन व्यवस्थापनका क्रममा देखापरेका समस्या यहाँनेर यो किसिमको समस्या आउँछ, यसलाई यसरी समाधान गर्न सकिन्छ भनी पहिला नै पूर्वतयारी हुने तथा समस्या सँगसँगै समाधान गर्दै जाने तथा समस्या परिसके पश्चात समस्या विश्लेषण गर्दै समाधान गर्न सकिन्छ । परिवर्तन व्यवस्थापनका समस्या तथा सोका मूलभूत कारणहरू लाई आवश्यकताको आधारमा निदान गर्ने गरिन्छ । तथापि परिवर्तन व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने केही उपायहरू निम्न बुँदामा उल्लेख गरिएको छ ।

- ◆ संगठनको दीर्घकालीन सोच, दृष्टिकोण, उद्देश्य र लक्ष्यहरू स्पष्ट परिभाषित गरिनुपर्ने र योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनुपर्ने ।
- ◆ कर्मचारीबीच परिवर्तनको आवश्यकता र महत्वलाई स्पष्ट गरी उनीहरूको सहमति प्राप्त गरिनुपर्ने, परिवर्तनका चरणमा कर्मचारीको सहभागिता सुनिश्चित गरी परिवर्तनप्रति स्वामित्वबोध गराइनुपर्ने ।
- ◆ प्रविधिको प्रयोगलाई व्यापकता दिने E – Governance प्रयोग गर्ने ।
- ◆ नवीनता, प्रयोग र जोखिम वहनलाई प्रोत्साहित र पुरस्कृत गर्ने ।
- ◆ नतिजामूखि प्रशासनका लागि संगठन संरचना ऐन नियम प्रक्रियालाई सरलीकृत र लचक बनाउने ।
- ◆ नागरिकस्तरबाट रचनात्मक र सार्थक दबाव सृजना गरिनुपर्ने, नागरिक समाज, सामुदायिक संगठन, उपभोक्ता समूह, आम सञ्चार सबैले वकालत र समर्थन गर्नुपर्ने ।

- ◆ परिवर्तनसँग अभ्यस्त हुन तालिम सीप क्षमता विकास आदि प्रवर्द्धन गर्ने ।
- ◆ परिवर्तनकारी नेतृत्वशैली अपनाउने, सहभागितामूलक व्यवस्थापन शैली अवलम्बन गर्ने ।
- ◆ परिवर्तन व्यवस्थापनमा सबै सरोकारवालाबीच समन्वय साभेदारी र सहकार्य कायम गरिनुपर्ने ।
- ◆ परिवर्तन नियमित अनुगमन र मूल्यांकन गरी कमजोरीहरूको सुधार गरिनुपर्ने ।
- ◆ संगठन, नेतृत्व र कर्मचारीहरूमा परिवर्तन व्यवस्थापन क्षमता विकासका लागि आवश्यक कदम चाल्ने ।
- ◆ स्रोत साधनलाई प्रविधियुक्त तुल्याई नेतृत्व र कर्मचारीलाई तालिम प्रशिक्षणद्वारा व्यवस्थापकीय सीपको विकास गरिनुपर्ने ।
- ◆ छलफल, गोष्ठी, सेमिनार, अन्तर्क्रिया, आलोचना र प्रतिक्रिया मार्फत खुला छलफल गर्ने ।
- ◆ सरकारले स्रोत संरचना कार्यविधि तथा प्रविधि विस्तार गर्नुपर्ने ।
- ◆ समग्र पर्यावरणीय पक्षहरूमा अनुकूलता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।

निष्कर्ष

आन्तरिक तथा बाह्य विभिन्न तत्वले परिवर्तन सकारात्मक वा नकारात्मक, क्रमबद्ध वा अप्रत्यासित, सानो वा ठूलो मात्राको रणनीतिक वा अनिवार्य परिवर्तन हुने गरेको पाइन्छ । स्वभावतः परिवर्तनले व्यक्ति, संगठन, समाज र यिनीहरूको लक्ष्य, उद्देश्य, इच्छा, आकांक्षा, अपेक्षा, मूल्य, मान्यता तथा संरचना र कार्यविधिमा समेत अनिश्चितता वा भिन्नता पैदा गर्दछ । यस भिन्नता वा अनिश्चितताबाट सिर्जना हुने अवसर वा भयका कारण परिवर्तनको स्वीकार वा प्रतिरोध हुने गर्दछ । यही स्वीकार्यताको व्यवस्थापन र प्रतिरोधको सामना गरी नकारात्मक असरको निराकरण गर्दै परिवर्तनको वाञ्छित नतिजा प्राप्त गर्ने कला वा विधिलाई परिवर्तन व्यवस्थापन भनिन्छ ।

परिवर्तन भन्ने कुरा योजना गरे अनुसार नहुन पनि सक्छ । विभिन्न व्यक्तिले विभिन्न तरिकाले परिवर्तनलाई अवरोध पनि गर्न सक्छन् । समस्या आउन सक्छन् । बीचैमा कहिलेकाहीँ परिवर्तन व्यवस्थापनको एउटा विधिलाई छाडेर अर्को विधिमा लाग्नुपर्ने हुन्छ । अतः यस क्रममा जेजति बाधा व्यवधान आउन सक्छन्, तीनको सामना गर्न, अनिश्चितता भेल्लका लागि तयार हुनुपर्छ । यस्तो अवस्थामा परिवर्तन व्यवस्थापन गर्दा परिवर्तनको आवश्यकता, विधि, डिजाइन, प्रक्रिया, रणनीति, कार्यान्वयन र परिणामबारे व्यक्तिगत रूपमा सम्पर्क, विचार आदान-प्रदान, अभिव्यक्ति सञ्चार गर्नु पनि प्रभावकारी हुन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

निरौला, ढुण्डीप्रसाद, शासन सञ्चालन नवीन मान्यताहरू, सोपान प्रेस प्रा.लि ।

पौडेल, जयराम, परीक्षा सहयात्री, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, पश्चिम सेती प्रकाशन ।

राष्ट्रिय पत्रपत्रिकामा आउने परिवर्तन व्यवस्थापन सम्बन्धी लेख रचनाहरू ।

शर्मा, चुणामणि, अधिकृत दिशाबोध, कर्मचारी सञ्चय कोष, सारा प्रकाशन ।

[www. https://www.istockphoto.com/](http://www.istockphoto.com/)

www.massivestardstudio.com

कर्जा सुरक्षणमा नेपाल सरकारको अनुदान- एक अध्ययन

दिनेश कोइराला *

१. विषय प्रवेश

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रदान गर्दा कर्जाको साँवा र व्याज फिर्ता हुने सुनिश्चिताको लागि कानून बमोजिम चल/अचल सम्पत्ति धितो राख्नु वा बीमा कम्पनी वा कर्जा सुरक्षण गर्ने निकायबाट प्रत्याभूति लिनुलाई कर्जा सुरक्षणको रूपमा बुझ्न सकिन्छ। मूलतः विपन्न वर्गमा, उत्पादनशील क्षेत्रमा, नव प्रवर्तन एवं उद्यमशीलता विकासका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कर्जा प्रवाहमा उत्प्रेरित गरी उक्त क्षेत्रको उत्थानका लागि सरकारले विभिन्न स्वरूपमा अनुदान दिने गर्दछ। नेपालमा संघीय सरकार, प्रदेश सरकार एवं स्थानीय सरकारहरूले कर्जाको व्याजमा, कर्जाको सुरक्षण शुल्कमा अनुदान दिने गरेको पाइन्छ। यस लेखमा कर्जा सुरक्षणमा नेपाल सरकारको अनुदान सम्बन्धमा कानूनी र व्यवहारगत पक्षको लेखाजोखा गर्नुका साथै अनुदानको प्रभावकारिता विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ।

२. कर्जा सुरक्षण

निश्चित अवधिमा व्याजसहित फर्काउने गरी लिइएको ऋण, सापटी नै कर्जा हो। कर्जा भन्नाले बैंक वा वित्तीय संस्थाले व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, संस्था वा अन्य व्यवसायिक प्रतिष्ठानलाई निश्चित अवधिभित्र साँवा, व्याज वा अन्य दस्तुर बुझाउने गरी प्रवाह गरिएको रकम, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रत्याभूति, कर्जाको व्याज वा अन्य दस्तुर, पुर्ण कर्जा, कर्जाको पुनर्संरचना र नवीकरण, कर्जा चुक्ताको लागि जारी गरिएको जमानी तथा अन्य वचनबद्धता सम्झनु पर्छ र सो शब्दले राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएको कुनै पनि किसिमको ऋण समेतलाई जनाउँछ भनी बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ मा उल्लेख गरिएको छ। यसरी बैंक वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जामा अन्तर्निहित जोखिमलाई न्यूनीकरणका लागि जेजस्तो उपाय अपनाइन्छ, त्यसलाई नै कर्जा सुरक्षण भनिन्छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा जोखिम न्यूनीकरणका लागि चल/अचल सम्पत्ति धितो लिई, व्यक्तिगत वा सामूहिक वा संस्थागत जमानी लिई, नेपाल सरकारको जमानत लिई, व्यवसाय नै धितो राखी कर्जा सुरक्षण कार्य गर्दै आइरहेको देखिन्छ। यस प्रकार कर्जा सुरक्षणका लागि संस्थागत जमानी दिनका लागि निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले विभिन्न सुरक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ।

३. नेपालमा कर्जा सुरक्षण

ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका, न्यून आय भएका, पिछडिएका व्यक्तिहरूमा उद्यमशीलता विकास गरी निजहरूको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन उक्त क्षेत्रमा बैंक वित्तीय संस्थाको कर्जा प्रवाहलाई उन्मुख गराउनु आवश्यक

* अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

हुन्छ । यसरी प्रवाहित हुने कर्जामा अर्न्तनिहित जोखिम न्यूनीकरणका लागि विश्वका अधिकांश मुलुकहरूमा कर्जा सुरक्षणको व्यवस्था प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा पनि कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था प्रचलनमा ल्याउन नेपाल राष्ट्र बैंकको विशेष पहलमा नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सहभागितामा कम्पनी ऐन, २०२१ अन्तर्गत वि.सं. २०३१ साल असोज ४ गते कर्जा सुरक्षण निगमको स्थापना भएको थियो । कर्जा सुरक्षणको कार्यलाई व्यवस्थित गर्न प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जा (प्रा.क्षे) कार्यक्रम प्रारम्भ गरिएको थियो । वाणिज्य बैंकहरूले प्राथमिकता क्षेत्र अन्तर्गत वर्गिकृत कर्जामा कूल कर्जाको १२%सम्म कर्जा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । उक्त सीमालाई २०५८ साल देखि कम गर्दै लगी २०६४ सालसम्ममा सो व्यवस्थाको अन्त्य गरिएको थियो । तत्पश्चात विपन्न वर्ग कर्जा कार्यक्रम लागू भई हालसम्म पनि लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम यथावत रहेको छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ लागू भए पश्चात साविकको निगमले कोषको रूपमा स्वयत्तता सहित विभिन्न कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमका साथसाथै निक्षेप सुरक्षणको कार्य गर्दै आइरहेको छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले सञ्चालनमा ल्याएको कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम निम्नानुसार रहेको छ ।

- (क) लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण
- (ख) कृषि कर्जा सुरक्षण
- (ग) साना तथा मझौला उद्यम कर्जा सुरक्षण
- (घ) शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा सुरक्षण
- (ङ) निर्यात कर्जा सुरक्षण
- (च) व्याज अनुदान प्राप्त सहुलियतपूर्ण कर्जा सुरक्षण
- (छ) पशुधन कर्जा सुरक्षण

उल्लिखित सम्पूर्ण कर्जा सुरक्षणमा नेपाल सरकारबाट अनुदान प्रदान हुने व्यवस्था कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ मा रहेको छ ।

बैंक वित्तीय संस्थाहरूले उल्लिखित कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा सहभागिताका लागि कोषसँग सम्झौता गर्नु पर्दछ । फरक फरक कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा सुरक्षण रकमको सीमा र सुरक्षण शुल्क फरक फरक रहेका छन् । तोकिएको अवधिमा कर्जा असूली हुन नसकी कर्जा खराब भएमा कोषले ८० प्रतिशतसम्म क्षतिपूर्ति प्रदान गर्दछ ।

पशुधन कर्जा सुरक्षणको माध्यमको रूपमा कोषले वि.सं. २०४४ सालदेखि पशुधनको सुरक्षण गर्दै आइरहेको छ । पशुधनको मृत्युमा ९० प्रतिशत र अनुत्पादकमा ५० प्रतिशत क्षतिपूर्तिको व्यवस्था रहेको पशुधन सुरक्षणको शुल्कमा नेपाल सरकारको ८० प्रतिशत अनुदान रहेको छ ।

४. कर्जा सुरक्षण सम्बन्धी कानूनी एवं संस्थागत व्यवस्था

नेपालमा कर्जा सुरक्षणको व्यवस्था गर्न संघीय सरकार र प्रदेश सरकारले तपसिलमा उल्लेखित भए बमोजिमको कानूनी एवं संस्थागत व्यवस्था रहेको छ ।

- (क) निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ र कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५

निक्षेप र कर्जाको संरक्षण गरी सर्वसाधारणको आर्थिक हित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने, बैंक तथा वित्तीय

प्रणालिप्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने र मुलुकको आर्थिक विकासमा योगदान गर्ने उद्देश्यले निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ अन्तर्गत निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष सञ्चालित छ । सोही ऐन अन्तर्गत रही नेपाल सरकारले बनाएको कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ ले विभिन्न कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी सुरक्षण शुल्कमा ५० देखि ८० प्रतिशतसम्म अनुदान दिने व्यवस्था गरेको छ ।

(ख) सहूलियतपूर्ण कर्जाका लागि व्याजमा अनुदान सम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५

नेपाल सरकारले ल्याएको अनुदान सम्बन्धी एकीकृत कार्यविधिले तोकिएको क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जाको व्याजमा अनुदान र लघु बीमा एवं कर्जा सुरक्षण प्रिमियममा दिने अनुदान सम्बन्धी व्यवस्थालाई व्यवस्थित गरेको छ ।

(ग) व्यवसाय जीवन रक्षा कोष (सञ्चालन) कार्यविधि, २०७७

गण्डकी प्रदेश सरकारले कोभिड-१९ बाट प्रभावित साना व्यवसायीहरूको व्यवसाय जीवन रक्षा कर्जा उपलब्ध गराउन त्यस्तो कर्जाको व्याजमा सतप्रतिशत अनुदान र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट कर्जा सुरक्षणको अनिवार्यता गरेको व्यवसाय जीवन रक्षा कोष (सञ्चालन) कार्यविधि, २०७७ ले कर्जा सुरक्षण शुल्कमा समेत सतप्रतिशत अनुदानको व्यवस्था गरेको छ । कार्यविधिको कार्यान्वयनका लागि सहजीकरण, समन्वय, एवं अनुगमनका लागि प्रदेश मुख्यसचिवको संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय निर्देशक समितिको व्यवस्था रहेको र उक्त समितिको सचिवालय मुख्यमन्त्रि तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई तोकेको छ ।

(घ) स्टार्टअप उद्यम कर्जा कोष कार्यविधि, २०७९

नवीनतम ज्ञान, सोच, सीप र क्षमता भएको उद्यमीलाई स्टार्टअप उद्यममा संलग्न हुन उत्प्रेरित गर्न सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह गर्ने सम्बन्धी काम कारवाहीलाई सरल, स्पष्ट, व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले स्टार्टअप उद्यम कर्जा कोष कार्यविधि, २०७९ बनाई प्रारम्भ गरेको छ । कार्यविधि अनुसार प्रवाहित स्टार्टअप उद्यम कर्जा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा सुरक्षण गर्नुपर्ने र सुरक्षण शुल्कमा अनुदान हुने व्यवस्था कार्यविधिले गरेको छ । स्टार्टअप उद्यम कर्जा प्रवाहका लागि मन्त्रालयले प्रवाह गर्ने रकम नेपाल राष्ट्र बैंकमा कोष खडा गरी रहने व्यवस्था कार्यविधिले गरेको छ । कार्यविधि अनुसार कर्जा प्रवाह सम्बन्धमा आवश्यक नीतिगत, आर्थिक एवं प्राविधिक कार्यहरू गर्नका लागि उद्योग विभागको महानिर्देशक संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय कार्यान्वयन समितिको व्यवस्था समेत कार्यविधिले गरेको छ । उक्त समितिको सचिवालयको रूपमा उद्योग विभागलाई तोकिएको छ । नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको वाणिज्य बैंकहरू मध्येबाट नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको बैंक मार्फत कार्यविधि बमोजिमको कर्जा प्रवाह हुनेछ ।

(ङ) अनुदान सम्बन्धमा बजेट व्यवस्था

उत्पादन साथमा, अनुदान हातमा भन्ने नाराका साथ आ.व. २०८०/०८१ को बजेट वक्तव्यमा गुणस्तरीय र बढी उत्पादन दिने बीउ, रसायनिक मलमा अनुदानको लागि बजेट व्यवस्था गरिएको घोषणा गर्दै कृषि उत्पादनमा आधारित भई अनुदान उपलब्ध गराइने कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै कृषि र पशुजन्य व्यवसायमा युवा जनशक्तिलाई आकर्षित गरी उद्यमशीलता विकास गर्न स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा युवा स्टार्टअप अनुदान कार्यक्रम सञ्चालनका लागि रु. १ अर्ब २० करोड बजेट व्यवस्था गरिएको छ । यसै आ.व.को लागि रु. २ लाख भन्दा बढी किसानको बाली तथा पशुधन बीमाको प्रिमियममा अनुदान उपलब्ध गराउन रु. ९५ करोड विनियोजन गरिएको छ । यसै बीमा प्रिमियमको अनुदान बजेट मध्येबाट नै कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५

मा व्यवस्था भए बमोजिमको सुरक्षण शुल्क अनुदान भुक्तानी हुने गरेको छ । लघुउद्यम विकास कार्यक्रमका लागि स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित लघु, घरेलु, र साना उद्योगलाई प्रोत्साहित गर्ने गरी सहूलियतपूर्ण ऋण र त्यस्ता उद्योगमा नयाँ प्रविधिको उपयोगका लागि अनुदान सहयोग गर्न रु. १ अर्ब २ करोड विनियोजन गरिएको छ । सहूलियतपूर्ण कर्जाका लागि व्याज अनुदान सम्बन्धी कार्यक्रमलाई प्रभावकारिता अध्ययन गरी पुर्नसंरचना गर्ने र सञ्चालित कार्यक्रमका लागि रु ११ अर्ब ५९ करोड विनियोजन गरिएको छ । यस्तै खालका विविध कार्यक्रमका लागि विगत आ.व.हरूमा समेत नेपाल सरकारले अर्ब रकम अनुदानको रूपमा खर्च गरेको छ ।

सहूलियतपूर्ण कर्जा विवरण	२०७८ आषाढ मसान्त	२०७९ आषाढ मसान्त	२०८० आषाढ मसान्त
ऋण संख्या	१०४,१०९	१४७,३९३	१४५,७७८
स्वीकृत कर्जा रकम (रु. हजारमा)	१८६,८३७,६६८	२५९,५५७,९०८	२५४,१४५,४५५
बाँकी कर्जा रकम (रु. हजारमा)	१६१,४३६,१७५	२१३,८८९,२७५	१९७,०६१,२५९
व्याज अनुदान रकम (रु. हजारमा)	६,७९६,४७९	१६,९६८,५०८	२२,३९०,८१६

५. सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह र अनुदानको अवस्था

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित तथ्याङ्क अनुसार २०८० असार मसान्तसम्ममा बैंक वित्तीय संस्थाबाट १ लाख ४५ हजार ७७८ ऋणीलाई रु. २ खर्ब ५४ अर्ब १४ करोड ५४ लाख ५५ हजार सहूलियतपूर्ण कर्जा स्वीकृत भएकोमा रु. १ खर्ब ९७ अर्ब ६ करोड १२ लाख ५९ हजार बाँकी रहेको देखिन्छ । यसप्रकार प्रवाहित कर्जामा रु. २२ अर्ब ३९ करोड ८ लाख १६ हजार व्याज अनुदान प्रवाह भएको छ । २०७५ सालबाट सुरु भएको सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाहको दर २०७९ आषाढ मसान्तसम्म आइपुग्दा तीव्र रूपमा वृद्धि भएकोमा पछिल्लो वर्ष उक्त कर्जाको वृद्धि रोकिएको र वृद्धिदर ऋणात्मक रहेको देखिन्छ ।

६. सहूलियतपूर्ण कर्जा सुरक्षणको अवस्था

सहूलियतपूर्ण कर्जाका लागि व्याज अनुदान सम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५ बमोजिम प्रवाहित हुने सहूलियतपूर्ण कर्जाहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रचलित कानून बमोजिम निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट अनिवार्य रूपमा सुरक्षण गराउनु पर्नेछ, भनी व्यवस्था गरेको छ । सोही अनुरूप निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट पछिल्लो तीन वर्षमा सुरक्षण भएको सहूलियतपूर्ण कर्जा सुरक्षणको अवस्था निम्न तालिका अनुसार रहेको छ ।

सहूलियतपूर्ण कर्जा विवरण	२०७८ आषाढ मसान्त	२०७९ आषाढ मसान्त	२०८० आषाढ मसान्त
ऋण संख्या	३०,६७३	८०,३६२	८४,६४४
बाँकी कर्जा रकम (रु. हजारमा)	२३,०००,७५१	६६,४२६,०१६	५८,११५,३४५

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ बमोजिम लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत रही सहूलियतपूर्ण कर्जाको सुरक्षण कार्य गर्दै आइरहेको छ । सहूलियतपूर्ण कर्जा सुरक्षणका लागि छुट्टै सुरक्षण कार्यक्रम नहुनुले यसप्रकारको कर्जा सुरक्षणलाई अनिवार्यता गरिएपनि

सहुलियतपूर्ण कर्जाको किसिम, सीमा आदि लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमसँग तादम्यता नहुँदा प्रवाहित कूल सहुलियतपूर्ण कर्जाको करिब ३० प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र सुरक्षणको दायराभित्र रहेको देखिन्छ। यस प्रकार सुरक्षण हुने कर्जाको वार्षिक सुरक्षण शुल्क बाँकी कर्जामा ०.८ प्रतिशत रहेकोमा सोको आधा ०.४ प्रतिशत सुरक्षण शुल्क नेपाल राष्ट्र बैंकमा रहेको अनुदान शोधभर्ना खाता मार्फत निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले अनुदान प्राप्त गर्ने गर्दछ।

७. उपसंहार

नेपाल सरकारबाट प्रदान हुने अनुदानले बैंक वित्तीय संस्थालाई कर्जा सुरक्षणका लागि अभिप्रेरित गर्ने र कर्जा सुरक्षणले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी वित्तीय प्रणालीमा हुने प्रणालीगत जोखिमलाई घटाउँछ। कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम वित्तीय क्षेत्रको सुरक्षा कवचको रूपमा रही वित्तीय क्षेत्रमा विपन्न वर्गको पहुँच अभिवृद्धिमा सहयोग गर्दछ। विभिन्न प्रकारले अनुदान प्रदान गरी कर्जालाई सहुलियतपूर्ण बनाएपनि सो कर्जाको उपभोगमा चलितका व्यापारी व्यवसायीकै बाहुल्यता रही वास्तविक आवश्यकता रहेको वर्गको पहुँचमा सहुलियतपूर्ण कर्जा पुग्न नसकेको यथार्थताकै कारणले सहुलियतपूर्ण कर्जाका लागि व्याज अनुदान सम्बन्धी कार्यक्रमलाई प्रभावकारिता अध्ययन गरी पुर्नसंरचना गर्ने भनी नेपाल सरकारले बजेट वक्तव्यमार्फत नीति अख्तियार गरेको छ।

सन्दर्भसामाग्री सूची :

१. निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३
२. कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५
३. सहुलियतपूर्ण कर्जाका लागि व्याज अनुदान सम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७५ (तेस्रो संसोधन सहित)
४. आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेट वक्तव्य
५. नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित सहुलियतपूर्ण कर्जा सम्बन्धी प्रतिवेदनहरू
६. निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको वार्षिक प्रतिवेदनहरू
७. गण्डकी प्रदेश सरकारबाट जारी “व्यवसाय जीवन रक्षा कोष (सञ्चालन) कार्यविधि, २०७७” (चौथो संसोधन)
८. स्टार्टअप उद्यम कर्जा कोष कार्यविधि, २०७९
९. Websites
<https://www.mof.gov.np/site/publication-category/17>
<https://www.nrb.org.np/category/guidelines/page/2/?department=bfr>
<https://dcgf.gov.np/act-laws>
<https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2023/08/Interest-subsidized-loan-to-be-published-Asar-2080.pdf>
<https://ocmcm.gandaki.gov.np/list/procedure/vayavasaya-javana-rakashha-kashha-saniacalna-karayavathha-catha-sashathhana-sahata>
<https://www.doind.gov.np/detail/170>

आर्थिक कुटनीति (Economic Diplomacy)

राम बहादुर के.सी. *

कुटनीति

आफ्नो नीति लागू गर्ने क्रममा कुनै मानिस, संघ संस्था वा मुलुकसँग व्यवहार गर्दा शिष्टता, मर्यादा, उच्चसम्मान सहित प्रस्तुत भई आफ्नो नीति कार्यान्वयन गर्नु वा गराउनु कुटनीति हो। सरकारहरू बीचको वा सरकार र गैरसरकारी निकाय बीचमा वार्ता तथा सम्झौता गर्ने कलाको रूपमा पनि यसलाई लिइन्छ।

Diplomacy is an essentially political activity and well resourced and skillful, a major ingredient of power. Its chief purpose is to enable states to secure the objectives of their foreign policies without resort to force, propagand, of law. It achieves this mainly by communications between professional diplomatic agents and other officials designed to secure agreements. -G.S.Barridge (Diplomacy: Theory and Practice)

आर्थिक कुटनीति

कुनै पनि देशले आफ्नो राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन र सबलीकरणका लागि द्विपक्षीय, क्षेत्रीय वा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसँग कायम गरेको कुटनीतिलाई नै आर्थिक कुटनीति भनिन्छ। साधारण कुटनीतिले मुलुकको सबै प्रकारका राष्ट्रिय स्वार्थहरू पुरा गर्ने प्रयास गरेको हुन्छ भने आर्थिक कुटनीति मूलतः आर्थिक सम्वृद्धिका लागि केन्द्रित हुन्छ। यसर्थ, आर्थिक कुटनीति बाह्य विश्वसँग आपसी संवादका आधारमा आफ्नो आर्थिक स्वार्थ पुरा गर्ने उद्देश्यबाट विदेशी नीतिमा अवलम्बन गरिने प्रक्रिया हो।

Economic diplomacy is the process through which countries tackle the outside world, to maximize their national gain in all the fields of activity, including trade, investment and other forms of economically beneficial exchanges, where they enjoy comparative advantage; it has bilateral, regional and multilateral dimensions, each of which is important. – Kishan S. Rana, Economic Diplomacy

नेपालले आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बनसँगै वि.सं. २०४७ पछि आर्थिक कुटनीतिलाई चासो र महत्व दिन थालेको पाइन्छ। सरकारले आर्थिक नीतिको प्रवर्द्धनको लागि सुभाष दिन वि.सं. २०५२ सालमा गठित उच्चस्तरीय कार्यदलको गठन गरेको र उक्त कार्यदलले परराष्ट्र नीतिमा आर्थिक विषयलाई समावेश गर्ने, आर्थिक कुटनीतिको प्रवर्द्धन गर्न कुटनीतिक नियोगलाई क्रियाशील बनाउने, आर्थिक विकासका लागि क्षेत्रीय तथा उपक्षेत्रीय सहयोगको सम्भावना पहिचान गर्ने लगायतका सुझावहरू दिए पश्चात नेपालको विदेश नीतिमा आर्थिक कुटनीतिको प्रयोग शुरु भएको पाइन्छ।

* सहायक अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

हालका दिनमा खेल कुटनीति, सांस्कृतिक कुटनीति, धार्मिक कुटनीति, प्रतिरक्षा कुटनीति, राष्ट्र संघीय कुटनीति, बैकिङ्ग कुटनीति, व्यापारिक कुटनीति, क्षेत्रीय कुटनीति, द्विपक्षीय कुटनीति जस्ता विविध अवधारणाहरू यस क्षेत्रमा देखा परेका छन् ।

नेपालमा आर्थिक कुटनीतिका क्षेत्र:

आर्थिक कुटनीतिभित्र निम्न क्षेत्र, विषय वा मुद्दाहरू समेटिएका हुन्छन् ।

- आर्थिक विकासका लागि पर्याप्त वैदेशिक अनुदान प्राप्त गर्नु ।
- निर्यात प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक सहयोग, व्यापार सम्झौता, व्यापार मेला र वैदेशिक बजारको पहुँच प्राप्त गर्नु ।
- न्यून व्याजदरमा लामो भुक्तानी अवधि भएको वैदेशिक ऋण प्राप्त गर्नु ।
- उच्च ज्यालादर र सुविधामूलक शर्तसहित वैदेशिक रोजगारीको अवसर प्राप्त गर्नु ।
- प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी तथा विदेशी पूँजी, प्रविधि व्यवस्थापन र कार्य संस्कृति भित्र्याई अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउनु ।
- उच्च आय समूहका खर्चिला पर्यटकहरू भित्र्याउनु ।
- तुलनात्मक लाभ हुने देशबाट विभिन्न सामान, प्रविधि, कच्चा पदार्थ र श्रमशक्तिको आयात गर्नु ।
- अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा विकसित नवीनतम उत्पादन, प्रविधि, अन्वेषण, सूचना प्रविधि र व्यवस्थापकीय कौशलता मुलुकमा भित्र्याई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउनु ।
- गैर आवासीय नेपालीहरूको सीप, क्षमता र अनुभव आकर्षित गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई गतिशील तुल्याउनु ।
- सम्पन्न मुलुकका उद्यमी व्यापारीहरूसँग स्वदेशी उद्यमी व्यापारीहरूको सहकार्य बढाई उद्यमशीलता प्रवर्द्धन गर्नु ।

आर्थिक कुटनीतिलाई निर्धारण गर्ने तत्वहरू:

आर्थिक कुटनीतिबाट लाभ लिनको लागि केही निर्धारक तत्वहरू रहेका हुन्छन् । ती निर्धारक तत्वहरूको उपस्थिति कमजोर भएमा सम्बन्धित मुलुकले आर्थिक कुटनीतिबाट अपेक्षित फाइदा लिन सक्दैन भने सबल भएमा आर्थिक कुटनीति प्रभावकारी हुन्छ । आर्थिक कुटनीतिका निर्धारक तत्वहरू निम्नानुसार छन्:

- राजनैतिक स्थिरता र सुशासनको अवस्था,
- अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मुलुकको छवि र विश्वनीयताको स्तर,
- राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको उपस्थिति,
- आर्थिक पारदर्शिता, उत्तरदायित्व र स्रोतसाधनको चुहावटको अवस्था,
- अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा हुने सहभागिता र मुलुकले निर्वाह गरेको भूमिका,
- छिमेकी मुलुक, अन्य मित्र राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संगठनहरूसँगको सम्बन्ध,
- मौद्रिक तथा व्यापारिक क्षेत्रमा अँगालिएको उदारीकरण,
- मुलुकका राजनैतिक नेताहरूको परिपक्वता, क्षमता र कौशलता ।

आर्थिक कुटनीतिका तहहरूः

द्विपक्षीय आर्थिक कुटनीतिः

राष्ट्र राष्ट्रबीच आपसमा सम्झौता गरेर आर्थिक लाभ लिने प्रक्रियालाई द्विपक्षीय आर्थिक कुटनीति भनिन्छ । यस अन्तर्गत द्विपक्षीय व्यापार सन्धी, दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता, वैदेशिक सहायता सम्झौता, लगानी सम्झौता आदि पर्दछन् ।

क्षेत्रीय आर्थिक कुटनीतिः

यस मार्फत क्षेत्रीय रूपमा राष्ट्र राष्ट्रबीच प्रतिस्पर्धा बढ्न गई तुलनात्मक लाभको माध्यमबाट आर्थिक लाभ लिन सकिन्छ । यस अन्तर्गत दक्षिण एसियाली स्वतन्त्र व्यापार सम्झौता (SAFTA), BIMSTEC आदिलाई लिन सकिन्छ ।

बहुपक्षीय आर्थिक कुटनीतिः

विश्व व्यापार संगठन, विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, संयुक्त राष्ट्र संधीय विभिन्न संस्थासँग यस प्रकारको आर्थिक कुटनीति विद्यमान रहन्छ । यी संस्थासँग आवद्ध हुन हरेक देशले आफ्ना नीति नियममा परिवर्तन गरेको पाइन्छ ।

नेपालमा आर्थिक कुटनीतिको अभ्यासः

नेपालमा सन् १९९० भन्दा अगाडि मूलतः राजनैतिक तहबाटै आर्थिक कुटनीतिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । त्यस पश्चात नेपालको आर्थिक कुटनीतिमा एक ध्रुवीय विश्व, आर्थिक उदारीकरण, विश्वव्यापीकरण, र प्रजातान्त्रिक शासन प्रणाली जस्ता परिवर्तनको प्रभाव पर्यो । जसले गर्दा आर्थिक कुटनीतिको स्वरूप वा ढाँचामा समेत केही फेरबदल आए । वर्तमान अवस्थामा नेपालले आर्थिक कुटनीतिको क्षेत्रमा निम्नानुसरको प्रयोग, अभ्यास वा व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

- परराष्ट्र मन्त्रीको अध्यक्षतामा आर्थिक कुटनीति कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति गठन गरिएको छ ।
- परराष्ट्र मन्त्रालयमा आर्थिक कुटनीति हेर्न Focal Point तोकिएको छ ।
- विभिन्न मुलुकमा रहेका दुतावासका कर्मचारीहरूलाई आर्थिक कुटनीति सम्बन्धी प्रशिक्षण प्रदान गरिएको छ ।
- नेपाल विकास मञ्चको गठन गरी आवधिक भेला गर्ने तथा वैदेशिक सहायताको समीक्षा गर्ने अभ्यास रहेको छ ।
- आर्थिक कुटनीतिलाई प्रवर्द्धन गर्न विकास सहायता नीति, २०७१, विदेशी लगानी नीति, २०७१, पर्यटन नीति, २०६५, वाणिज्य नीति, २०७२, वैदेशिक रोजगारी नीति, २०६८ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ ।
- नेपालले विभिन्न ७ वटा मुलुकसँग BIPPA सम्झौता र ११ वटा मुलुकसँग दोहोरो करमुक्ति सम्झौता (DTAA) गरेको छ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा सार्थक सहभागिता जनाई कुटनीतिक सक्रियता बढाइएको छ ।
- परराष्ट्र मामिला अध्ययन प्रतिष्ठान स्थापना गरी आर्थिक कुटनीतिलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ ।
- आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्नु पूर्व दाताहरूको भेला गरी स्रोत संकलनमा ध्यान

दिइएको छ ।

- कानूनी र संस्थागत संरचना तयार गरी प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।
- पर्यटन क्षेत्रबाट आर्थिक लाभ लिन नेपाल पर्यटन बोर्ड, नेपाल होटल संघ, नेपाल ट्राभल एण्ड टुर एशोसियसनद्वारा विभिन्न भेला सेमिनारको आयोजना गर्ने गरिएको छ ।
- व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रले वैदेशिक व्यापार मेलाहरू आयोजना गर्ने, अध्ययन, अनुसन्धान, निकासी प्रवर्द्धनको उपायहरू खोजेको छ ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकिङ्ग प्रणाली, विदेशी विनिमयको लगानी र अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सम्पर्क बढाउँदै लगेको छ ।
- गैर आवासीय नेपालीहरूले विभिन्न क्षेत्रमा लगानी बढाई आर्थिक कुटनीतिको प्रवर्द्धन गरेका छन् ।

नेपालको आर्थिक कुटनीतिको क्षेत्रमा रहेका समस्याहरू

वर्तमान अवस्थामा नेपालको आर्थिक कुटनीतिको क्षेत्रमा निम्न समस्याहरू रहेको पाइन्छ ।

- आर्थिक कुटनीतिको क्षेत्रमा नीतिगत स्पष्टता, प्रतिवद्धता र प्राथमिकता स्पष्ट नहुनु ।
- आर्थिक विकासको लागि मुलुकमा असीमित सम्भावना भएपनि आर्थिक कुटनीतिको प्रभावकारिता न्यून हुनु ।
- सीमित देशहरूसँग मात्र आर्थिक कुटनैतिक सम्पर्क हुनु ।
- कुटनीतिक निकायहरूमा आर्थिक कुटनीति सम्बन्धी विस्तृत ज्ञान भएका जनशक्तिको अभाव हुनु ।
- मुलुकमा दिगो सरकार, नीतिगत स्थिरता र लगानीमैत्री वातावरण नहुनु ।
- आर्थिक कुटनीतिसँग सम्बन्धित निकायहरू: परराष्ट्र मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, अर्थ मन्त्रालय, निजी क्षेत्र, श्रम मन्त्रालय, विभिन्न नियोगहरू, गृह मन्त्रालय, वाणिज्य मन्त्रालय बीच उपयुक्त समन्वय र सूचना आदानप्रदान नहुनु ।
- राजदूत, महावाणिज्यदूत र अन्य नियोगहरूमा कुटनैतिक क्षमता र दक्षता भएका व्यक्ति नियुक्ति हुनको सट्टा राजनैतिक भागवण्डामा नियुक्ति हुँदा Diplomatic Professionalism विकसित हुन नपाएको ।
- नेपाली कुटनीतिक इकाइहरूमा पर्याप्त मात्रामा स्रोत, साधन, प्रशिक्षण र अभिमुखीकरण उपलब्ध नहुनु ।
- व्यवहारिक रूपले आर्थिक कुटनीतिलाई सरकारले उच्च प्राथमिकतामा राख्न नसक्नु ।

नेपालको आर्थिक कुटनीतिको क्षेत्रमा रहेका समस्या समाधानका उपायहरू:

नेपालले आर्थिक कुटनीतिको क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू समाधानका लागि निम्न उपायहरूको अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- राजनैतिक तहबाट यस मामिलालाई गम्भीरतापूर्वक लिई भिजन, मिशन र ध्येयसहित आर्थिक कुटनीतिलाई अधि बढाउने ।
- आर्थिक कुटनीति सम्बन्धी ऐन, कानून, नीति नियममा समय सापेक्ष रूपमा परिमार्जन र संशोधन गर्ने ।

- तर्जुमा गरिएका नीतिहरू कडाईका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।
- आर्थिक कुटनीतिसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क रहेको पर्यटन, खेलकुद, सांस्कृतिक, व्यापारिक, धार्मिक, सामाजिक सम्पर्कहरू विस्तार गर्ने ।
- कुटनीतिक नियोगहरूलाई आर्थिक, प्राविधिक, दक्ष जनशक्ति र बौद्धिक स्रोत साधनले सम्पन्न गराउने ।
- कुटनीतिक नियोगहरूको नियुक्तिमा राजनीतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त गर्ने ।
- अर्थ मन्त्रालय, नीजि क्षेत्र, परराष्ट्र मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, श्रम मन्त्रालय, विभिन्न नियोगहरू, गृह मन्त्रालय, वाणिज्य मन्त्रालय बीच निरन्तर सम्वाद, समन्वय र सहकार्य कायम गर्ने ।
- परराष्ट्र मन्त्रालयको संयोजकत्वमा सम्बन्धित निकाय र विज्ञहरू रहेको Forum तयार गरी नियमित Brain Stroming गर्ने ।
- कुटनीतिक सेवालाई आर्थिक कुटनीतिमा केन्द्रित गर्ने ।
- कार्यसम्पादन परिसूचक तयार गरी कुटनीतिक नियोग र त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीको मूल्यांकन गर्ने

नेपालको सन्दर्भमा आर्थिक कुटनीतिका लागि अवसरहरू:

- नयाँ संविधान र नयाँ राजनीतिक परिवर्तनसँगै अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा सकारात्मक सन्देश गएको ।
- नेपालप्रति अन्तर्राष्ट्रिय जगतको सहयोग र सद्भाव बढ्दै गएको ।
- नेपालले द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा पहुपक्षीय सम्झौताहरूबाट हासिल गरेको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा सहज प्रवेशको अवसर ।
- प्राकृतिक स्रोत साधन तथा भौगोलिक अवस्थितिबाट सृजित भारत र चीनको बजारको राम्रो सम्भावना रहेको ।
- विदेशमा रहेका नेपाली जनशक्तिको सीप, क्षमता, अनुभव तथा विप्रेषणलाई देशको आर्थिक विकासमा अधिकतम परिचालन गर्न सकिने ।
- विश्वभर छरिएर रहेका गैर आवासीय नेपालीहरूको ठूलो पूँजीलाई स्वदेशमा ल्याएर उपयोग गर्न सकिने सम्भावना,
- द्वन्द्वको शान्तिमा रूपान्तरण, शान्ति प्रक्रियामा संयुक्त राष्ट्र संघको सफल समन्वय, विनासकारी भुकम्पको सामना आदि कारणले अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा बदलिएको नेपालको पहिचानले आर्थिक कुटनीतिलाई सहज बनाएको ।

निष्कर्ष

आजको प्रतिस्पर्धा र विश्वव्यापीकरणको युगमा मुलुकको समग्र विकासको लागि अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक अन्तरआवद्धता अपरिहार्य छ । वर्तमान सन्दर्भमा मुलुकले आर्थिक कुटनीतिलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी आर्थिक कुटनीतिका लागि विषयगत मन्त्रालयहरू, विदेशस्थित कुटनीतिक नियोग, स्थायी नियोग, महावणिज्य दूतावास, वाणिज्यदूतावास, श्रम सहचारी, नेपाली डायस्पोराहरूलाई परिचालन गरिएको छ । यसर्थ नेपालको समग्र विकासको लागि आर्थिक कुटनीतिको प्रवर्द्धन र सुदृढीकरण आजको आवश्यकता हो । यसका लागि आर्थिक कुटनीतिका क्षेत्रमा देखापरेका नीतिगत तथा व्यवहारगत एवं संगठनात्मक कमजोरीहरूलाई सुधार गर्दै सबल आर्थिक कुटनीतिक संयन्त्रको निर्माण गरी व्यापार, लगानी, विकास सहायता, पर्यटन, जलवायु, सुरक्षित

वैदेशिक रोजगारी तथा प्रविधि हस्तान्तरणका क्षेत्रमा विदेश नीति केन्द्रित हुन जरुरी देखिन्छ ।

नेपालका लागि आर्थिक कुटनीति चुनौती र अवसर दुवै बनेको छ । देशमा रहेका र देशका पक्षमा बनेका यी नवीन अवसरहरूको सदुपयोग गर्दै चुनौतीलाई अवसरमा परिणत गर्न सकिएमा अवश्य पनि देशले आर्थिक विकासको क्षेत्रमा फड्को मार्न सक्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

अधिकारी सुरेश (२०७७), शासन प्रणाली तथा समसामयिक विषय, करियर पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि.

अर्याल रमेश (२०७५), समसामयिक विषयहरू, गुडलक पब्लिकेशन एण्ड डिस्ट्रिब्युसन प्रा.लि.

भण्डारी माधव, सापकोटा सुदिप, खतिवडा के.पी., शर्मा ग्रीष्मा र घिमिरे रामजी, शाखा अधिकृत प्रश्नोत्तर, ब्रिट रुट एकेडेमी प्रा.लि.

पाण्डे यमराज (२०७७), शाखा अधिकृत प्रश्नोत्तर, जे. वी. पब्लिकेशन

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष : विगत, वर्तमान र भविष्य

कृष्ण बराल *

वित्तीय स्थिरता, स्थायित्व, सवलता, तथा विश्वसनीयता कायम गर्न, वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण गर्न संसारभरी निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण गर्ने गरिन्छ। निक्षेप आम जनताको धन भएको हुनाले यस्तो धनको सुरक्षाको जिम्मेवारी प्रथमतः वित्तीय क्षेत्रको नेतृत्वदायी तथा नियमनकारी संस्था भएका कारण केन्द्रीय बैंकको प्राथमिक दायित्वभित्र पर्दछ भने अन्तिम दायित्व सरकारमा रहन्छ। यसैले विश्वका अधिकांश देशमा निक्षेप सुरक्षण गर्ने संस्था सरकार वा केन्द्रीय बैंक मातहत स्थापना भएको पाइन्छ। कर्जामा निहित जोखिम न्यूनीकरण गर्न तथा निर्देशित कर्जामा उच्च जोखिम हुने हुँदा सो जोखिम तेस्रो पक्षबाट न्यूनीकरण गर्न कर्जा सुरक्षण (बीमक) संस्था स्थापना गरिएको हुन्छ। विश्वमा निक्षेप बीमा सयुक्त राज्य अमेरिकाबाट शुरुवात भएको र हाल ११३ भन्दा बढी देशमा संचालित छन् भने कर्जा सुरक्षण अवधारणा करिब २०० वर्ष पहिला युरोपबाट शुरु भएको र हाल १०० भन्दा बढी देशमा करिब २२५० प्रकारका कर्जा सुरक्षण गरेको पाइन्छ (ADB अध्ययन)।

नेपालमा निक्षेप तथा कर्जाको सुरक्षण निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले गर्दै आइरहेको छ। वि.सं. २०३० सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकले तेकेको निर्देशित कर्जाको (५%) सुरक्षण गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको मुख्य नेतृत्व राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंक लि. को सहभागितामा वि.सं. २०३१ साल असोज ४ गते तत्कालीन कर्जा सुरक्षण निगमको स्थापना भएको हो। शुरूमा यो छुट्टै संस्थाको रूपमा स्थापना भएको भएता पनि राष्ट्र बैंकको परिसरभित्र एक कुनामा कार्य सञ्चालन गरेको यस संस्थाको हाल केन्द्रीय कार्यालय सहित सातै प्रदेशका शाखा कार्यालय आफ्नै भवनमा संचालित छन्।

स्थापना कालमा रु ३० लाख चुक्ता पूँजी हाल १० अर्व (नेपाल सरकारको ९ अर्व र नेपाल राष्ट्र बैंकको १ अर्व) रहेको छ। तत्कालीन अवस्थामा कोषको सुरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत कर्जा सुरक्षण मात्र रहेको थियो भने अ. व. २०४३/४४ बाट पशुधन सुरक्षण र अ. व. २०६७/६८ बाट निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको थालनी भएको हो। स्थापनाकालमा कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंकमात्र समावेस थिए भने हाल निक्षेप सुरक्षणमा ५५ बैंक - वित्तीय संस्था र कर्जा सुरक्षणमा ५८ संस्था आवद्ध छन्।

स्थापनाकालमा रु २ लाख सम्मको प्रथमिकता प्राप्त कर्जाको मात्र सुरक्षण गरेता पनि हाल कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा, साना तथा मझौला उद्यम कर्जा, शैक्षिक

* सहायक अधिकृत, निक्षेप तथा सुरक्षण कोष

कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा, निर्यात कर्जा, कृषि कर्जा सुरक्षण र पशुधन सुरक्षण (अ.व. २०४३/४४) कार्यक्रमहरूको रू १ करोड र कोषको पूर्व स्विकृति लिएर रू ३ करोड सम्मका कर्जा सुरक्षण गर्दै आइरहेको छ।

कोषले स्थापनाकालमा कूल कर्जा प्रवाह ७० करोड मध्ये रू १ करोड ५६ लाख कर्जा सुरक्षण गरेको (जुन कूल कर्जाको जम्मा २.३%) थियो भने हाल रू ४८.४८ खर्व को कूल कर्जामा रू २ खर्व ७४ अर्व (५.५३%) सुरक्षण गरेको छ। स्थापना कालमा मात्र २ संस्था आवद्ध रहेकोमा हाल ५८ वटा बैंक - वित्तीय संस्था यसमा आवद्ध छन्। कूल कर्जा सुरक्षणमा साना तथा मझौला उद्यम कर्जा ४.९ प्रतिशत, कृषि कर्जा ४.१ प्रतिशत, सहलियतपूर्ण कर्जा २१.२ प्रतिशत र लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा ६९.७ प्रतिशत रहेको छ।

त्यस्तै पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत स्थापनाकाल देखि हालसम्म २,५७,४२६ किसानको ३,७१,१२४ पशुको रू ७ अर्व ५३ करोड २५ लाखको पशुधन सुरक्षण गरेको छ भने १५,१६९ किसानलाई १६,५३९ पशुको रू २५ करोड २२ लाख ९८ हजार दाबी भुक्तानी गरेको छ।

कोषको निक्षेप सुरक्षण आ.व. २०६७/६८ मा १८९ संस्थाको ८३ लाख १७ हजार निक्षेप खाताको रू. २ खर्व १६ अर्व (कुल निक्षेपको २२.७६%) निक्षेप सुरक्षण गरेको थियो भने २०८० असार मसान्तसम्ममा ५५ वटा बैंक - वित्तीय संस्थाको ४ करोड १३ लाख निक्षेप खाताको रू. १२ खर्व ३२ अर्व (२१.३५%) निक्षेप सुरक्षण गरेको छ।

कोषका सुरक्षण कार्यक्रमबाट प्राप्त लाभ:

एशियाली देशहरूमा आएको आर्थिक संकट (Asian Financial crisis, 1997), विश्व आर्थिक संकट (Global Financial crisis, 2008/9) र हालसालै संयुक्त राज्य अमेरिका जस्तो उच्च विकसित अर्थतन्त्रमा ३ बैंक डुब्नुले निक्षेप सुरक्षणको महत्व, अवश्यकता, र सान्दर्भिकता अझ बढेको छ। विश्वभरी नै वित्तीय सुरक्षा, स्थायित्व, निक्षेपकर्ताको निक्षेप सुरक्षा, वित्तीय सवलता, विश्वसनीयता तथा सरकारलाई आर्थिक तथा वित्तीय भार कम गर्न निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य रहेको हुन्छ। नेपालमा पनि आ.व. २०७२/७३ मा हिमालयन फाइनान्स डुब्दा कोषले रू. ११ करोड ८० लाख रकम निक्षेप निक्षेपकर्तालाई फिर्ता गरेको थियो।

कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमबाट समग्र वित्तीय, अर्थिक-सामाजिक लाभ प्राप्त गरेको पाइन्छ। कर्जा सुरक्षण बाट सुरक्षित कर्जाको कर्जा जोखिम व्यवस्था (Loan Loss Provision) मा ७५ प्रतिशत छुट पाउने हुँदा निष्कृत्य कर्जा व्यवस्थापनमा सहयोग, कर्जाको गुणस्तरियतामा वृद्धि, न्यून आय, विपन्न वर्ग, महिला, सीमान्तकृत वर्गमा कर्जा पहुँच विस्तार, वित्तीय समावेशीकरण, वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि, ग्रामीण बैंकिङ्ग प्रवर्द्धन, अर्थतन्त्रको मैट्रिकीकरण, औपचारिकीकरण, दिगो तथा उत्पादनमूखी बैंकिङ्ग प्रणाली निर्माण गर्न सहयोग पुगेको पाइन्छ।

त्यस्तै कर्जा सुरक्षणबाट समग्र अर्थिक - सामाजिक लाभ पुगेको पाइन्छ। कोषका कर्जा सुरक्षण

कार्यक्रमहरू अधिकांश विपन्न तथा प्रथामिकताप्राप्त कर्जा रहेको र ती कर्जाले प्रत्यक्ष देशको GDP वृद्धिमा सहयोग, गरिबी निवारण, रोजगारी सृजना, सामाजिक न्याय, आयत प्रतिस्थापन, उद्दमशीलताको विकास आदिमा सहयोग गरेको पाइन्छ। फलस्वरूप कूल स्टार्टअप (start-up) कर्जा पहुँच १६ प्रतिशत पुगेको, कृषि, ग्रामीण र साना तथा मझौला उद्यम (SMEs) कर्जा पहुँच ३५ प्रतिशत पुगेको, संस्थागत कर्जा (Formal credit) को पहुँच ४७ प्रतिशत पुगेको, गैर धितोमा आधारित कर्जा (व्यक्तिगत, सामूहिक तथा परियोजना धितो) १२ प्रतिशत पुगेको, Retail Lending मा वृद्धि भएको, लैङ्गिक असमानता घटेको (हाल ०.४५), आम किसान पशुधन सुरक्षणबाट प्रत्यक्ष लाभान्वित भएको, बीमा तथा लघु बीमा क्षेत्रको प्रवर्द्धनमा टेवा पुगेको आदि पाउन सकिन्छ।

कोषको अबको बाटो:

देशमा संचालित ४४ सार्वजनिक संस्थानमध्ये निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष लामो अनुभव भएको, सञ्चालक समितिको बनावट उच्च तथा शक्तिशाली रहेको (अध्यक्ष नेपाल सरकारको सचिव रहने), छुट्टै ऐनबाट संचालित स्वायत्त संस्था रहेको, युवा कर्मचारी रहेको (औषत उमेर ३६ वर्ष) आ.व. ०७८/७९ र ०७९/८९ बढी नाफा आर्जन गर्ने पाँच उत्कृष्ट सार्वजनिक संस्थानको सूचीमा पर्न सफल रहेको, पूर्ण सरकारी स्वमित्व भएता पनि सरकारी हस्तक्षेप नरहेको आदि पाइन्छ।

उल्लेखित सबल पक्ष रहेता पनि विश्वका अधिकांश देशमा यस्ता संस्थाको प्रभावकारिता बढ्दै जाँदा पनि कोष आजसम्मपनि पुराना कर्जा सुरक्षणका कार्यक्रममै सीमित रहेको, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग कमजोर रहेको, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तथा संस्थागत सुशासनमा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

कोषले अगामी दिनमा गर्नुपर्ने सुधारहरू

कोषले मुख्य तीन सुरक्षण कार्यक्रम संचालन गरिरहेको छ, यी कार्यक्रमहरूमा अगामि दिनमा निम्न सुधारहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ।

निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रममा गर्नुपर्ने सुधारहरू

देशमा क्रमिक रूपमा निक्षेप बढ्दै जाँदा हाल कोषले गरेको निक्षेप सुरक्षण घट्दै गइरहेको छ। यसको मुख्य कारण संस्थागत निक्षेपको मात्रा बढ्दै गएको, रु ५ लाख भन्दा बढी निक्षेप जम्मा भएको कारण हुन्। यद्यपि कोषले आफ्नो कार्यसम्पादन क्षमता वृद्धि गर्दै सहकारी संस्थाहरूको पनि निक्षेप सुरक्षण गर्ने, बैंक जोखिमका आधारमा सुरक्षण शुल्क निर्धारण आदिमा विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ। निक्षेप सुरक्षणको भार बढ्दै जाँदा जोखिम पनि बढ्ने हुँदा निक्षेप सुरक्षणको पनि पुनः सुरक्षण गर्ने व्यवस्था गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ।

कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा गर्नुपर्ने सुधारहरू

नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निर्देशित कर्जा (Directive Lending) ४५ प्रतिशत तैकिदिएको छ। यी कर्जाहरू मूलतः गैर धितोमा आधारित भई न्यून आय भएका, उद्दमशीलता वृद्धि हुने गरी प्रवाह गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसका लागि भैरहेका कर्जा सुरक्षणका कार्यक्रमहरूलाई परिमार्जन गरी दायरा विस्तार गर्नुपर्ने, जोखिमका आधारमा सुरक्षण शुल्क निर्धारण गर्नुपर्ने, बजार माग अनुसारका

सुरक्षण योजना संचालन गर्नु पर्ने, दावी भुक्तानीलाई प्रविधिमा आधारित गरी सेवा प्रवाह प्रभावकारी गर्नुपर्ने आदि सुधार गर्नुपर्दछ।

यसरी, प्रचलित ऐन, नियमको संशोधन गर्दै बजार माग अनुरूप कर्जा सुरक्षणका कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने, IADI/ACSIC को सदस्यता तथा यसले जारी गरेका core principles को पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने, साना तथा मझौला उद्यम (SMEs) तथा निर्देशित (Directive) कर्जाको पूर्ण सुरक्षण गर्ने गरी कार्यक्रमहरू लागू गर्ने आदि गर्नुपर्ने देखिन्छ।

नेपालको वित्तीय प्रणाली

बसन्त के सी *

पूँजी संकलन, निर्माण र परिचालन मार्फत अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउने पात्र बैंक, सहकारी, बीमा बजार, पूँजी बजार र गैर बैंकिङ्ग संस्थाहरूको संयोजन नै वित्तीय प्रणाली हो । यसले अर्थतन्त्रमा छरिएर रहेको स-साना बचत इकाईहरूलाई (surplus unit) एकत्रित गरी सम्भावित क्षेत्रमा (Deficit unit) परिचालन गर्न अहम् भूमिका खेल्दछ । कुनै पनि देशको आर्थिक परिदृष्य (Mirror) वित्तीय प्रणालीले चित्रण गर्ने गर्दछ ।

नेपालको वित्तीय प्रणालीको चित्रण

विशेष गरी नेपालको वित्तीय प्रणाली पाँचवटा स्तम्भमा आधारित देखिन्छ, जसलाई देहाय बमोजिम चित्रण गरिएको छ ।

१. बैंकिङ्ग क्षेत्र
२. बीमा बजार
३. पूँजी बजार
४. सहकारी क्षेत्र
५. गैर बैंकिङ्ग क्षेत्र

नेपालको वित्तीय प्रणालीको संरचना

१. बैंकिङ्ग क्षेत्र:

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त “क” वर्ग, “ख” वर्ग, “ग” वर्ग र “घ” वर्गसम्मका बैंक वित्तीय संस्थाहरू यस क्षेत्रमा पर्दछन् । नेपालमा वित्तीय पहुँच तथा वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्न यस क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका

* सहायक अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

रहेको छ। ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय पहुँच, साक्षरता, स्वरोजगार सिर्जना तथा बचत परिचालन गर्ने तर्फ लघुवित्त वित्तीय संस्था लि. को विशेष योगदान रही आएको छ।

२०८० जेठसम्म कूल ७५३ स्थानीय तहमध्ये ७५२ वटामा वाणिज्य बैंकहरूका शाखा विस्तार भएका छन्। २०७९ जेठसम्म ७५० स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरूका शाखा विस्तार भएका थिए। नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या २०८० जेठ मसान्तमा ११९ रहेको छ। यसमध्ये २१ वाणिज्य बैंक, १७ विकास बैंक, १७ वित्त कम्पनी, ६३ लघुवित्त वित्तीय संस्था र १ पूर्वाधार विकास बैंक सञ्चालनमा रहेका छन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा संख्या २०७९ असार मसान्तमा ११,५२८ रहेकोमा २०८० जेठ मसान्तमा ११,५८३ पुगेको छ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्या	बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा संख्या
वाणिज्य बैंक	२१	५०१५
विकास बैंक	१७	११३०
वित्त कम्पनी	१७	२८७
लघुवित्त वित्तीय संस्था	६३	५१५१
पूर्वाधार विकास बैंक	१	
जम्मा	११९	११५८३

(स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक)

यस क्षेत्रले निक्षेप संकलन तथा कर्जा परिचालन गरी देशमा साख सिर्जना (Credit Creation) गर्ने, पूँजी परिचालन गर्ने, रोजगारी सिर्जना तथा राजश्व वृद्धिमा अहम् भूमिका खेली अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउने गर्दछ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रको भूमिका

१. साख सिर्जना
२. औद्योगिक वातावरण निर्माण
३. आन्तरिक तथा वैदेशिक व्यापारमा सहजीकरण
४. रोजगारी सिर्जना
५. भुक्तानी सहजीकरण

बीमा बजार

नेपाल बीमा प्राधिकरणबाट इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरू यस क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछन्। जीवन बीमा, निर्जीवन बीमा र पुनर्बीमा कम्पनीहरू नेपालको वित्तीय प्रणालीमा आवद्ध छन्।

बीमा कम्पनीको वर्तमान अवस्था

स्वामित्व	जीवन बीमा	निर्जीवन बीमा	पुनर्बीमा	कूल संख्या
सरकारी	१	१	१	३
निजी	१५	१२	१	२८
विदेशी लगानी (venture)	१	१		२
विदेशी	१	२		३

(स्रोत: नेपाल बीमा प्राधिकरण)

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा बीमा शुल्क वापत रु. १ खर्ब ७७ अर्ब ८१ करोड रकम संकलन भएको छ। जुन अघिल्लो आर्थिक वर्ष भन्दा १६.४८ प्रतिशत बढी हो। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ असार मसान्तसम्म जीवन बीमातर्फ रु. ४४ अर्ब ६० करोडको दाबी र निर्जीवन बीमा तर्फ रु. १८ अर्ब ८२ करोड दाबी फछ्यौट भएको छ। कूल जनसंख्याको ४२ प्रतिशत हिस्सा बीमाको दायरामा आएको देखिन्छ। साथै राष्ट्रिय कूल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) मा यस क्षेत्रको हिस्सा २ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यस क्षेत्रले प्रत्यक्ष रूपमा १२,००० जना र अप्रत्यक्ष रूपमा ३ लाख बढी रोजगारी सिर्जना गरेको छ।

(स्रोत: नेपाल बीमा प्राधिकरण)

बीमा क्षेत्रको भूमिका

१. पूँजी निर्माण हुने
२. बचत परिचालन
३. जोखिम व्यवस्थापन
४. GDP मा योगदान
५. लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना।

पूँजी बजार

नेपाल धितोपत्र बोर्डको कार्य क्षेत्र तथा यसको नियमन निरिक्षणमा रहेको क्षेत्र नै पूँजी बजार हो। यस अन्तर्गत नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि., सिडिएससि लिमिटेड, क्रेडिट रेटिङ्ग कम्पनी, धितोपत्र दलाल, म्युचल फण्ड लगायतका संस्था पर्दछन्। यस क्षेत्रले लगानीको लागि पूँजी संकलन, परिचालन गर्ने कार्य गर्दछ। Surplus unit बाट Deficit unit तर्फ पूँजी स्थान्तरण हुन्छ।

धितोपत्र बजारको संक्षिप्त भ्रलक

क्र.सं.	विवरण	आ.व २०७८/७९
१	कूल सार्वजनिक निष्काशन संख्या	५६
२	कूल सार्वजनिक निष्काशन रकम (रु. अर्बमा)	५०.९
३	सूचिकृत कम्पनीको संख्या	२३४
४	सूचिकृत धितोपत्रको चुक्ता पूँजी (रु अर्बमा)	६६७.७५
५	वार्षिक कारोबार रकम (रु. अर्बमा)	१२०२.१
६	कारोबार दिन	२३९
८	धितोपत्र बजार पूँजीकरण (रु. अर्बमा)	१०३१.३१
९	नेप्से सूचकांक विन्दु	२००९.४७

(स्रोत: नेपाल धितोपत्र बोर्ड तथा नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि)

पूँजी बजारका पात्रहरू

क्र.स	संस्था	संख्या
१	नेपाल स्टक एक्सचेन्ज	१
२	सि डि एस सि तथा क्लियरिङ लि.	१
३	क्रेडिट रेटिङ्ग संस्था	३
४	मर्चेन्ट बैंकर	३०
५	स्टक ब्रोकर	६२
६	कोष व्यवस्थापक	१३
७	आस्वा सदस्य	४९
८	स्टक डिलर	१

(स्रोत: नेपाल धितोपत्र बोर्ड)

पूँजी बजारको वित्तीय प्रणालीमा भूमिका

१. औद्योगिक र व्यापारिक क्षेत्रलाई चालु पूँजी उपलब्ध गराउने ।
२. बचतलाई पूँजी निर्माणमा रूपान्तरण गर्ने ।
३. लगानीका नयाँ क्षेत्र उपलब्ध गराउने ।
४. बचत र लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।
५. दीर्घकालीन र अल्पकालीन ऋण उपलब्ध गराउने ।
६. राजश्व संकलनमा टेवा दिने ।

सहकारी क्षेत्र

एकका लागि सबै र सबैका लागि एक भन्ने मूल मर्मका साथ नेपालमा २०१३ सालमा बखान सहकारी संस्थाको स्थापनासँगै सहकारी क्षेत्रको श्रीगणेश भएको हो । यस क्षेत्रको नियमन, निरीक्षण तथा अनुगमन नेपाल सरकार अन्तर्गत सहकारी विभागबाट हुने गरेको छ ।

नेपाल सरकारले तीन खम्बे अर्थ नीति अवलम्बन गरेसँगै सहकारीलाई पनि अर्थतन्त्रको दरिलो सम्बाहकको रूपमा हेरिएको छ । समान उद्देश्य भएका व्यक्तिबीच एक आपसमा सहकार्य गर्ने सिद्धान्तमा आधारित रही नेपालमा सहकारी क्षेत्र अगाडी बढेको छ । तथापि समस्याबाट भने यस क्षेत्रमुक्त देखिँदैन । अन्तर्राष्ट्रिय सहकारी संगठनले सहकारीका देहाय बमोजिम सिद्धान्त अनुशरण गरेको पाइन्छ ।

१. खुला सदस्यता
२. स्वैक्षिक आवद्धता
३. प्रजातान्त्रिक अभ्यास
४. आर्थिक सहभागिता
५. समुदायमा आधारित

तथ्यांकमा सहकारी

सहकारी विभागको पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा सहकारीको विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

कूल सहकारी संख्या	२९,८८६
कूल सदस्य संख्या	७३,०७,४६२
महिला	४०,९२,३९५
पुरुष	३२,१५,०६८
कूल शेयर पूँजी	९४,१०,५०,१५,८०३
कूल बचत परिचालन	४,७७,९६,११,४६,४७३
कूल ऋण लगानी	४,२६,२६,२३,११,३८१
प्रत्यक्ष रोजगारी	८८,३०९

(स्रोत: नेपाल सरकार, सहकारी विभाग)

पछिल्लो समय सहकारीमा देखिएको समस्या

१. बचतकर्ताको रकम लिएर सञ्चालक फरार हुनु
२. सहकारी क्षेत्रप्रति आम नागरिकको विश्वास अभिवृद्धि हुन नसक्नु
३. सहकारी सिद्धान्त विपरीत सहकारी सञ्चालमा हुनु
४. बलियो नियमनकारी निकायको अभाव रहनु
५. कर्जा तथा निक्षेप सुरक्षणको नीतिगत व्यवस्था नहुनु

यस्ता समस्या सामाधानको निम्ति सरकारले उच्च स्तरीय समिति गठन गरेको छ । प्रस्तुत प्रतिवेदन उपर सरकारले कार्यान्वयन गर्नेछ ।

गैर बैकिङ्ग संस्था

यस अन्तर्गत प्रत्यक्ष वित्तीय कारोवार नगर्ने तर अप्रत्यक्ष रूपमा अर्थतन्त्रमा भूमिका खेल्ने महत्वपूर्ण सरकारी लगानीका निम्नानुसारका संस्था पर्दछन् ।

१. कर्मचारी सञ्चय कोष
२. निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष
३. नागरिक लगानी कोष

कर्मचारी सञ्चय कोष

विशेष ऐन अनुसार कर्मचारी सञ्चय कोष वि. स. २०१९ सालमा स्थापना भएको संस्था हो । कर्मचारी सञ्चय कोष ऐन, २०१९ अनुसार यस संस्था सञ्चालित छ । कर्मचारीको तलबबाट १० प्रतिशत रकम कटौती गर्ने र रोजगारदाताबाट १० प्रतिशत रकम त्यसमा थप गरी सञ्चय कोषमा जम्मा हुने नीतिगत व्यवस्था छ ।

आयकर ऐन, २०५८ अनुसार कर्मचारी सञ्चय कोष एक अनुमोदित सेवा निवृत्त कोष हो जसले सदस्यलाई उसको सञ्चय कोष र पेन्सन कोष खातामा योगदानमा वार्षिक आय कटौती लाभ र सेवा निवृत्तपछि सञ्चय

कोषको भुक्तानीको समयका विशेष कर लाभ विशेषाधिकार अनुमति दिन्छ । कोषले सञ्चयकर्तालाई केही सामाजिक सुरक्षा लाभहरू पनि प्रदान गर्दछ । जस्तै: सञ्चयकर्ता स्वास्थ्य उपचार योजना, दुर्घटना क्षतिपूर्ति, सुत्केरी तथा शिशु स्याहार सुविधा, काज क्रिया अनुदान आदी ।

(रु. लाखमा)

कूल योगदानकर्ता	५,५५,३११
योगदान गर्ने कार्यालय	२७,८६२
सञ्चय कोष रकम	४१,६३,६११.२९
पेन्सन फण्ड	३१,६६०.३७

(स्रोत: कर्मचारी सञ्चय कोष)

अर्थतन्त्रमा सञ्चय कोषको भूमिका

१. सामाजिक सुरक्षा क्षेत्रमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह,
२. कर्मचारीको सानो बचत रकमबाट ठूलो पूँजी निर्माण,
३. जलविद्युत क्षेत्रजस्ता ठूला आयोजनामा लगानी,
४. ठूलो ऋण प्रदायकको रूपमा रहेको । (जस्तै नेपाल वायुसेवा निगमलाई हवाईजहाज खरिद गर्न ऋण प्रदान)
५. पूर्वाधार निर्माणमा टेवा

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

बैंक वित्तीय संस्थाबाट प्रदान हुने तोकिए बमोजिमका कर्जा र सर्वसाधारण निक्षेपकर्ताको निश्चित सीमासम्मको निक्षेपको सुरक्षण गर्ने अभिप्रायले स्थापित स्वायत्त सरकारी संस्था हो निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष । वि.सं. २०३१ सालमा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको सुरक्षण गर्ने उद्देश्यले यस कोषको स्थापना भएको हो । वि.स २०६७ साल देखि निक्षेप सुरक्षण कार्यको समेत थप जिम्मेवारी यस कोषलाई प्राप्त भएको छ । निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ बमोजिम सञ्चालित कोषले हाल सर्वसाधारणको अधिकतम रु ५ लाखसम्मको निक्षेप सुरक्षण गर्दै आएको छ । कर्जा सुरक्षण तर्फ भने निम्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

१. लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण
२. साना तथा मझौला उद्यम कर्जा सुरक्षण
३. निर्यात कर्जा सुरक्षण
४. कृषि कर्जा सुरक्षण
५. शैक्षिक बेरोजगार तथा शैक्षिक व्यवसाय कर्जा सुरक्षण
६. निर्यात कर्जा सुरक्षण
७. पशुधन सुरक्षण

तथ्यांकमा सुरक्षण कार्यक्रम

२०७९ माघ महिनासम्मको निक्षेप सुरक्षण कार्यक्रम

क्र.स	सदस्य संस्था	संख्या	खाता संख्या हजारमा	सुरक्षण भएको निक्षेप रकम रु. लाखमा
१.	क वर्ग	२२	३४९२०	१०,०१,८५,९०
२.	ख वर्ग	१७	५०३६	१,३६,१८,५८
३.	ग वर्ग	१६	५७२	२०,४०,८२
४.	घ वर्ग	२	६०	१,२०,६६
जम्मा		५७	४,०५,८८	११,५९,६५,९६

(स्रोत : निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष)

२०७९ फागुन मसान्तसम्म कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम

क्र.स	कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम	ऋणी संख्या	सुरक्षण रकम
१.	साना तथा मझौला उद्यम	६११३	१२ अर्ब ४४ करोड २८ लाख
२.	कृषि कर्जा	१०५६०	९ अर्ब १४ करोड २४ लाख
३.	लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा	१५६६१६४	१ खर्ब ९० अर्ब ७ करोड
४.	सहूलियतपूर्ण कर्जा	८४६८७	५८ अर्ब १५ करोड

(स्रोत : निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष)

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको अर्थतन्त्रमा भूमिका

१. वित्तीय प्रणालीमा स्थायित्व प्रदान गर्न
२. साना निक्षेपकर्ताको हित संरक्षण गर्न
३. वित्तीय प्रणालीप्रति आम नागरिको विश्वास अभिवृद्धि गर्न
४. वित्तीय संस्थाको कर्जा जोखिम कम गर्न
५. वित्तीय पहुँच विस्तार गर्न

नागरिक लगानी कोष

नागरिक लगानी कोष ऐन, २०४७ अनुसार स्वायत्त संस्थाको रूपमा नागरिकको बचत परिचालन गर्ने उद्देश्यका साथ स्थापित भएको हो । यसलाई राष्ट्रियस्तरको कल्याणकारी कोषको रूपमा चिनिन्छ । यसले गर्ने मुख्य काम देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

१. पूँजी परिचालन गर्ने ।
२. लगानीलाई विविधिकरण गर्ने (portfolio investment) ।
३. पूँजी बजारको विकास र विस्तार ।
४. स्टक डिलरको रूपमा सेवा प्रदान गर्ने ।
५. सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

नेपालका सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान स्थिति, विनिवेश र नवीनतम् चुनौतीहरू

बिनोद जि.सी. *

- परिचय एवम् ऐतिहासिक पृष्ठभूमि
- संस्थानको विनिवेशको स्थिति तथा वर्तमान अवस्था
- संस्थानको लक्ष्य तथा उपलब्धीमा देखिएका चुनौतीहरू
- चुनौतीहरूको समाधानका लागि अबको बाटो के हुन सक्दछन् उपायहरू
- उपसंहार

परिचय एवम् ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

आम जनताको लागि सुलभ मूल्यमा गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा उत्पादन गरी प्रभावकारी रूपमा जनता समक्ष पुर्याउन सरकारद्वारा पूर्ण एवम् आंशिक लगानी र व्यवस्थापनमा स्थापित निकायलाई सार्वजनिक संस्थानको रूपमा बुझ्ने गरिन्छ। जसले जनताको आमूल परिवर्तनका लागि आधारभूत, नियमित र विकासात्मक कार्य गरी समग्र राष्ट्रको आर्थिक विकासमा टेवा पुर्‍याउने उद्देश्य लिएको हुन्छ। सर्वसाधारणको लागि अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरू सुपथ मूल्यमा उपलब्ध गराउन र विकास निर्माणका गतिविधिहरूलाई तीव्रता प्रदान गर्न सरकारको लगानी, नियन्त्रण, व्यवस्थापन र सञ्चालनको रूपमा सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापित भएका हुन्छन्।

सार्वजनिक संस्थानको बारेमा विश्व इतिहासलाई केलाउँदै जाने हो भने विश्वमा सर्वप्रथम सन् १९३० को दशकमा पूँजीवादी अर्थव्यवस्थामा देखा परेका चरम आर्थिक संकट र दोस्रो विश्वयुद्ध पछि कल्याणकारी राज्यको स्थापनाको आवश्यकता महसुस हुन थालेको एवं राज्यद्वारा नियन्त्रित योजनाबद्ध विकास प्रक्रियाको थालनी आदि आधारहरूले समाजवादी आर्थिक संरचनाले सार्वजनिक संस्थानको स्थापना भएको पाइन्छ। त्यसै सन्दर्भमा सन् १९३० को दशकमा देखा परेको आर्थिक संकटपछि सैद्धान्तिक दृष्टिकोणबाट अर्थशास्त्री किन्स र उनका अनुयायीहरूले प्रतिपादन गरेका मिश्रित अर्थव्यवस्था अनुरूप सार्वजनिक संस्थानहरू स्थापित भएको पाइन्छ। यस्ता संस्थाहरूले सार्वजनिक वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउने, आर्थिक योजनाको कार्यान्वयन गराउने, राष्ट्रिय सुरक्षालाई बलियो बनाउने, आयमा असमान वितरण कम गर्ने, पूर्वाधार निर्माण गर्ने, विदेशी मुद्रा आय आर्जन गर्ने, आयात प्रतिस्थापन गर्ने, आर्थिक मन्दी नियन्त्रण गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने गर्दछन्।

नेपालको सन्दर्भमा सार्वजनिक संस्थान स्थापनाको लहरसँगै आवश्यक वस्तु उत्पादन, बिक्री वितरण, पूर्वाधार निर्माण र जनउपयोगी सेवा प्रदान हुँदै आएको परिवेशमा सार्वजनिक संस्थानको स्थापना र सञ्चालन गर्दा व्यवसायिकता, सार्वजनिकता र स्वयत्तताको सिद्धान्तबाट निर्देशित भई व्यापार व्यवसाय सञ्चालन हुने अपेक्षा राखिएको हुन्छ। जसबाट वित्तीय कार्यकुशलता एवम् कार्यदक्षतामा अभिवृद्धि भई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता

* बिनोद जि.सी., प्रधान सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

विकास हुन गई राज्यको सीमित स्रोतको कुशलतम उपयोग हुन जान्छ ।

नेपालमा औद्योगिक, व्यापारिक, सामाजिक, सेवा, जनपयोगी र वितीय लगायतका क्षेत्रमा कार्य गर्न सार्वजनिक संस्थान स्थापना तथा सञ्चालन हुँदै आएका छन् । सार्वजनिक संस्थानबाट जनजीवीकाका सवालहरू सम्बोधन हुने हुँदा सार्वजनिक संस्थानको गरिमा बढ्दै गएको पाइन्छ । आत्मनिर्भर र स्वाधीन अर्थतन्त्रको विकास, आयत प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन, निजी क्षेत्रको विकासको लागि अनुकूल वातावरणको निर्माण तथा समतामूलक राज्य निर्माण गरी सामाजिक न्यायको प्रवर्द्धन गर्ने अभिप्रायले वि.स.१९९० को दशकदेखि नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको स्थापना भएको पाइन्छ । वि.स.२००७ सालमा प्रजातन्त्र र वि.स.२०१३ सालमा योजनावद्ध विकासको सुरुवातसँगै सार्वजनिक संस्थानको विकासले तीव्र रूप लिएको देखिन्छ ।

संस्थानको विनिवेश तथा वर्तमान अवस्था :

सर्वसाधारणलाई सर्वसुलभ किसिमबाट सार्वजनिक सेवा प्रवाह गरी समग्र सुशासन प्रवर्द्धन गरी देशको आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सरकारद्वारा नियम कानूनको अधिनमा रही सञ्चालित, व्यवस्थित र नियन्त्रित गरिएका संगठन सार्वजनिक संस्थान हुन् । सार्वजनिक संस्थान स्थापना गरी सार्वजनिक सेवालाई प्रभावकारी बनाउनुपर्छ भन्ने मान्यता सन् १९३० पछि विश्वभर फैलिएको पाइन्छ । नेपालको परिवेशमा पहिलो सार्वजनिक संस्थानको रूपमा वि स १९९३ मा विराटनगर जुट मिलको स्थापना भई प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३ देखि २०१८) को अवधिमा सार्वजनिक संस्थानको स्थापना गर्ने प्रचलनले व्यापक तिब्रता पाएको पाइन्छ । सातौँ योजनाको अन्त्यसम्ममा (२०४२ देखि २०४७) सरकारको पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्वमा स्थापना भएका संस्थानको संख्या ६२ पुगेको थियो ।

विनिवेश :

निजीकरण सन् १९७० मा बेलायतका पिटर डुकरले विकास गरेका थिए, जसमा सार्वजनिक संस्थानको रूपमा स्थापना हुँदा अपेक्षित उपलब्धी हासिल हुन नसक्दा विनिवेशको अवस्था सृजना हुन पुग्यो जसले गर्दा विनिवेशको लहर विश्वभर फैलियो । परिणामस्वरूप विश्वमा पहिलो निजीकरण गरिएको संस्थान सन् १९७७ मा British Petroleum थियो । जसबाट केही अपेक्षित उपलब्धी प्राप्त भएको पाइन्छ । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा छैटौँ योजनाबाट अवधारण विकास र आठौँ योजनाबाट निजीकरणको रूपमा विनिवेश नीति अनुरूप पहिलो पटक चण्डेश्वरी टेक्सटायल, बाँसवारी छाला जुत्ता कारखाना, भृकुटी कागज कारखाना निजीकरण गरिएको थियो । वर्तमानसम्म आइपुग्दा ३० वटा संस्थान निजीकरण भएको देखिन्छ । निजीकरण भएका मध्ये १२ वटा खारेजी गरिएको छ भने हाल सञ्चालनमा रहने गरी निजीकरण गरिएका १८ वटा संस्थानमध्ये १२ वटा संस्थान सञ्चालनमा रहेका छन् जसमध्ये ९ वटा नाफामा रहेका छन् भने ३ वटा घाटामा रहेको अवस्था छ । नेपालमा विभिन्न माध्यमबाट विनिवेश गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको पाइन्छ जसलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

क्र.सं.	प्रक्रिया / माध्यम	वटा
१	व्यवसाय तथा सम्पत्ति बिक्रीबाट	३
२	शेयर बिक्रीबाट	११
३	खारेजीमा परेका	११
४	व्यवस्थापन करार	१

क्र.सं.	प्रक्रिया/माध्यम	वटा
५	विघटन	१
६	अन्य माध्यमबाट	३

सन् १९८०/९० को दशकमा आएको निजीकरणको लहरले सार्वजनिक संस्थान सरकार आफैले सञ्चालन गर्ने कि निजी क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्ने भन्ने सन्दर्भमा व्यापक बहस सुरु भएको पाइन्छ। सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनबाट सरकार अलग रहनुपर्छ भन्ने अवधारणा अनुरूप संस्थानको निजीकरण शुरु गरियो। केही बन्द केही विघटन र केही पुनः संरचना गरी निरन्तरता दिइएको देखिन्छ। खुल्लाबजार अर्थनीति अवलम्बन गरे पश्चात् सार्वजनिक संस्थानमा सरकारको लगानी विनिवेश गर्ने नीतिअनुरूप हालसम्म ३० वटा संस्थान निजीकरण गरिएको छ। व्यवसायिक कार्यकुशलता, वित्तीय दक्षता, सेवा प्रवाह क्षमता र उद्यमशीलता वृद्धिका लागि एकै प्रकृतिका संस्थानलाई एक आपसमा गाम्ने लगायतका सुधारका प्रयासहरू निरन्तर भइरहेका छन्। तेसै अनुरूप नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड र नेपाल खाद्य संस्थानलाई एकीकृत गरी खाद्य व्यवस्था तथा व्यापार कम्पनी लिमिटेड बनाइएको छ।

कुनै पनि देशको समग्र विकासको लागि सार्वजनिक संस्थान अति महत्वपूर्ण रहेका हुन्छन्। हाल नेपालमा अस्तित्वमा रहेका सार्वजनिक संस्थानको प्रकृति दुई किसिमको रहेको देखिन्छ। केही संस्थान पूर्ण रूपमा सरकारी स्वामित्वमा रहेका छन् भने केही सरकारको आंशिक स्वामित्वमा स्थापित भएका छन्। संस्थानको शेयर पूँजीमा ५० प्रतिशत भन्दा बढी सरकारको स्वामित्व भएको निकायलाई मात्र सार्वजनिक संस्थानको रूपमा परिभाषित अन्तर्गत हाल ४४ वटा संस्थान स्थापित छन्। जसलाई विभिन्न वर्गमा विभाजन गरी व्यवस्थापन गरिएको छ।

क्र.सं.	विवरण/क्षेत्र	वटा
१	सेवा क्षेत्र	११
२	उद्योग क्षेत्र	१०
३	वित्तीय क्षेत्र	९
४	सामाजिक क्षेत्र	५
५	जनउपयोगी क्षेत्र	५
६	व्यापारिक क्षेत्र	४

विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को संक्रमणबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा समग्र अर्थतन्त्र प्रभावित रह्यो। रुस युक्रेन युद्धका कारण अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष एवम् परोक्ष प्रभाव पर्न गएको देखिन्छ। यसबाट सार्वजनिक संस्थानको समग्र कार्यसम्पादनमा असर पर्न गएको अवस्था छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा संस्थानको कूल सञ्चालन आय रु. ४ खर्ब २२ अर्ब ४४ करोड १७ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ३६.२२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५ खर्ब ७५ अर्ब ४३ करोड ५५ लाख पुगेको अवस्था छ। गत आर्थिक वर्षको तुलनामा सार्वजनिक संस्थानको खुद नाफामा ९४.१५ प्रतिशतले कमी आई आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा नोक्सानी समेतलाई समायोजन गर्दा रु १ अर्ब ५४ करोड २० लाख कायम रहेको देखिन्छ। नाफा भएका संस्थानबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा जम्मा रु ६ अर्ब १५ करोड ५१ लाख सरकारलाई लाभांश प्राप्त भएको देखिन्छ। यो रकम अघिल्लो वर्षको तुलनामा ८.४३ प्रतिशतले कमी भएको देखिन्छ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को तथ्यांक अनुसार ४४ वटा संस्थानमा हाल ४२ वटा मात्र संस्थान सक्रिय रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन् । जसमध्ये २५ वटा नाफामा र १७ वटा घाटामा सञ्चालित रहेका छन् । २५ वटा संस्थानको खुद नाफा ३३.६५ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ भने १७ संस्थानको खुद नोक्सानी ६१०.९६ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा अधिकांश सार्वजनिक संस्थानले अपेक्षित उपलब्धी हासिल गर्न नसकेको देखिन्छ । साथै, सार्वजनिक संस्थानको प्रशासनिक खर्चमा २.४ प्रतिशतले कमी आएको देखिन्छ ।

नेपालको सार्वजनिक संस्थानहरू विभिन्न ऐनद्वारा गठन भएको देखिन्छ । जसमा कम्पनी ऐन, २०६३ अन्तर्गत ३३ वटा, विशेष ऐन अन्तर्गत ७ वटा, संस्थान ऐन अन्तर्गत २ वटा र सहकारी ऐन अन्तर्गत २ वटा संस्थान स्थापित भएको देखिन्छ । कम्पनी ऐन अन्तर्गत स्थापना र सञ्चालन भएका संस्थानको सञ्चालक समितिमा कम्तीमा ५ र बढीमा ११ जनासम्म सदस्य रहने प्रावधान छ भने विशेष ऐन र अन्य ऐनमा सम्बन्धित ऐनका आधारमा सञ्चालक समिति सदस्य संख्या संस्थानको कार्यप्रकृति अनुसार फरक फरक रहने व्यवस्था रहेको छ । सार्वजनिक संस्थानको कार्य प्रकृतिअनुसार विभिन्न मन्त्रालय अन्तर्गत रहने प्रावधान छ । हाल अस्तित्वमा रहेका संस्थानहरूमध्ये सबैभन्दा बढी उद्योग मन्त्रालयको अन्तर्गत रहेका छन् भने सबैभन्दा कम शहरी, खानेपानी र शिक्षा तथा विज्ञान मन्त्रालयको अन्तर्गत रहेका छन् । ती सार्वजनिक संस्थानको लगानी, विनिवेश, सुविधा निर्धारण, समन्वयन र अनुगमन तथा मूल्यांकनको कार्य अर्थ मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत रहेको देखिन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९सम्म अस्तित्वमा रहेका सार्वजनिक संस्थानको स्वामित्व, संरचना, कार्य प्रकृतिका आधारमा ४४ वटा सार्वजनिक संस्थान मध्ये २१ वटा सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा र २३ वटा सरकारको आंशिक स्वामित्वमा स्थापित भएको देखिन्छ । सामाजिक क्षेत्रमा रहेका सबै ५ वटै संस्थानमा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा रहेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा सार्वजनिक संस्थानको कूल चुक्ता पूँजी रु ३ खर्ब ७२ अर्ब ५५ करोड ४१ लख मध्ये नेपाल सरकारको लगानी ९२.०६ प्रतिशत र अन्य क्षेत्रको ७.९४ प्रतिशत शेयर स्वामित्व रहेको देखिन्छ ।

क्षेत्रगत रूपमा हेर्दा निम्नानुसार देख्न सकिन्छ ।

- वित्तीय क्षेत्रमा सरकारको शेयर – ६१.५७%,
- औद्योगिक क्षेत्रमा सरकारको शेयर – ९७.३५%,
- व्यापारिक क्षेत्रमा सरकारको शेयर – ९९.३६%,
- सेवा क्षेत्रमा सरकारको शेयर – ९९.५८%,
- सामाजिक क्षेत्रमा सरकारको शेयर – शतप्रतिशत,
- जनउपयोगी क्षेत्रमा सरकारको शेयर – ९८.५५%

यसैगरी आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख गरिए अनुसार यस आ.व.मा सरकारले संस्थानमा गर्ने सेयर तथा ऋण लगानीलाई व्यवस्थित र प्रतिफलयुक्त बनाउन लगानी नीति तर्जुमा गरी लागू गरिनुका साथै नेपाल टेलिकम, नेपाल वायुसेवा निगम लगायत सार्वजनिक संस्थानको निश्चित प्रतिशत सेयर विनिवेश गर्ने नीति लिइने कार्यक्रम राखिएको छ । निरन्तर घाटामा गएका र कार्य सम्पादनस्तर कमजोर रहेका संस्थानमा रणनीतिक साझेदार भित्र्याई व्यवस्थापन सुधार प्रक्रिया शुरु गरिने नीति लिइएको छ भने सार्वजनिक संस्थानमा सञ्चालक तथा प्रमुख कार्यकारी नियुक्ति गर्दा पारदर्शी प्रक्रिया अवलम्बन गरी योग्य व्यक्ति छनोट गरिनुका साथै संस्थानको सञ्चालक तथा कर्मचारीको सेवा सुविधालगायतका विषयमा

एकरूपता कायम गरी व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउन मापदण्ड बनाइने कार्यक्रम राखिएको छ । सार्वजनिक संस्थानलाई कम्पनी ढाँचामा सञ्चालन गर्ने नीति लिइनुका साथै सरकारी स्वामित्वका संस्थानहरूको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा एकरूपता ल्याई व्यावसायिक र परिणाममुखी बनाउन होल्डिङ कम्पनी स्थापनाको सम्भाव्यता अध्ययन र पूर्व तयारीका कार्य अगाडि बढाइने र बन्द तथा खारेजीमा गएका संस्थानलाई कानूनी रूपमा फर-फारख गरी राफसाफ गर्ने प्रक्रिया सम्पन्न गरिने कार्यक्रम राखिएको छ ।

सार्वजनिक संस्थानका चुनौती तथा समस्याहरूमा सार्वजनिक संस्थानले कारोबार गर्ने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि र विविधिकरण मार्फत बजार विस्तार गर्नुपर्नेछ । सार्वजनिक संस्थानबाट प्राप्त प्रतिफल बढाउन व्यवस्थापन सुधार गरी व्यावसायिकता र दक्षता बढाउनुपर्नेछ । संस्थानका अधिकांश कर्मचारीको कार्यक्षमता र उत्पादकत्व प्रतिस्पर्धी बजारको तुलनामा कमजोर रहेकाले यसलाई सुधार गर्नुपर्नेछ । संस्थान सञ्चालनमा संस्थागत सुशासनको प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्नुपर्नेछ । दैनिक प्रशासनिक खर्च र तलब भत्ता जस्ता अनिवार्य दायित्वका विषयमा सरकारको भर पर्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्नुपर्नेछ ।

वर्तमान १५औं योजना (२०७६-२०८१) मा सार्वजनिक निजी साभेदारी कार्यक्रम अन्तर्गत सार्वजनिक निजी साभेदारी माध्यमद्वारा उत्पादनशील र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि गर्ने सोच राखिएको छ भने सार्वजनिक निजी साभेदारीको लगानी अभिवृद्धि गरी थप स्रोत एवं व्यवस्थापकीय सीप परिचालन गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । यसका साथसाथै सार्वजनिक निजी साभेदारीलाई प्रोत्साहन गरी पूर्वाधार र सेवाको क्षेत्रमा निजी साभेदारी अभिवृद्धि गर्ने जस्ता उद्देश्य राखिएको पाइन्छ ।

नेपालको अर्थतन्त्र द्वैध चरित्रको रहेको छ । यहाँ शहरी क्षेत्रमा मौद्रिकीकरणको पूर्ण व्यवस्था छ भने ग्रामीण क्षेत्रमा वस्तु विनिमय प्रणाली अभै विद्यमान रहेको छ । यस्तो अवस्थामा सरकारले एकातिर आधुनिक अर्थव्यवस्था अर्थात् बजारमूखी अर्थतन्त्रको अनुशरण गर्नुपरेको छ भने अर्कोतिर जीवन यापनका न्यूनतम आधारभूत वस्तु तथा सेवाको सर्वसुलभ रूपमा वितरण गर्नु पर्ने अवस्था पनि टड्कारो रूपमा रहेको छ । यस परिस्थितिमा संस्थानको निजीकरण गर्दा न्यून आय भएका जनताका उपभोग्य वस्तुहरू तथा आवश्यकताहरू उपेक्षित हुने सम्भावना प्रबल देखिन्छ ।

बदलिँदो परिवेशसँग आफूलाई स्वीकार गर्दै गएको, विश्वका असल अभ्यासलाई आत्मसात् गर्दै आएको, IT Friendly कार्यक्रम तय गरेको, कर्मचारीहरूलाई नयाँ कामसँग तत्पर रहन तालिम सेमिनार तथा उद्यम विकास कार्यक्रमको व्यवस्था गर्दै आएको, प्रभावकारी सेवा प्रवाह एवम् सर्वसुलभ सुविधाहरू घरदैलोमा पुऱ्याउन आवश्यक प्रबन्ध गरेको देखिन्छ । यत्रा थुप्रै व्यवस्था हुँदा हुँदै पनि अपेक्षित उपलब्धी हासिल हुन नसकेको अवस्था छ । यसो हुनुमा थुप्रै समस्या एवम् चुनौतीहरू जिम्मेवार रहेका छन् ।

सार्वजनिक संस्थानमा देखा परेका समस्या तथा चुनौतीहरू :

- उद्यमशीलता र सार्वजनिकतालाई समिश्रण गरी वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने, बजार पहुँच विस्तार गर्ने, व्यवस्थापकीय क्षमता बढाउने र निजी क्षेत्रसँग प्रतिस्पर्धा गरी सञ्चालन दक्षता बढाउन खरिद मूल्य निर्धारण एवम् जनशक्ति व्यवस्थापनमा पूर्ण स्वायत्तता प्रदान नसक्नु,
- वर्तमान युग सूचना प्रविधिको युग हो । यो समय सूचनाको उच्चतम प्रयोग गरी E-governance, paperless govt. मा नगई नहुने अवस्था छ । यसका लागि नवीन जनशक्तिको उचित व्यवस्था गर्न नसक्नु
- सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा एकाधिकार देख्न सकिन्छ । प्रतिस्पर्धा नभई मूल्य घट्ने स्थिति छैन । नागरिकहरूले Customer Choice मागेको देखिन्छ । यस्तो बखतमा विकल्प दिनुपर्ने थप चुनौती देखिएको छ,

- सार्वजनिक संस्थानका जनशक्तिको कार्यक्षमता, उत्पादकत्व, कार्यकुशलाता बढाई प्रतिस्पर्धात्मक बनाउन थप सुधार गरी बढ्दो प्रशासकीय खर्च नियन्त्रणको लागि सार्वजनिक संस्थानको कर्मचारी संख्यालाई उपयुक्त आकारमा राख्न नसकिएको,
- विश्व परिवेश अनुरूप विकसित हुँदै गएका विश्वव्यापीकरण, उदारीकरण, नवीन प्रविधिको चरम विकासका कारण सिर्जना भएको प्रतिस्पर्धात्मक अवस्थाको सामना गर्न आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि गर्न नसक्नु,
- दैनिक प्रशासनिक खर्च, तलब लगायतका अनिवार्य दायित्वको व्ययभार बढ्दै गएको छ । बैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्नु आजको अपरिहार्य आवश्यकता देखिएको छ । साथै, सार्वजनिक कोषको व्यवस्था नगरिएको हुँदा सबै पक्षहरूको दायित्व वहन गर्ने सक्ने किसिमको कोष खडा गर्न नसक्नु,
- सञ्चालन गरिरहन आवश्यक नदेखिएका संस्थानमा रहेको । नेपाल सरकारको सहयोग छनोटपूर्ण आधारमा उपयुक्त विधि र प्रक्रियाबाट विनिवेश गरी निजिकरण प्रति सर्वसाधारणको दृष्टिकोण सकारात्मक बनाउने प्रक्रियामा कठिनाई उत्पन्न हुनु,
- निरन्तर घाटामा सञ्चालित संस्थानको वित्तीय जोखिमले सरकारमाथि आर्थिक भार बढ्दै गएकोले त्यसलाई घटाउने उपाय अवलम्बन गर्न संस्थानको पुनःसंरचना गर्न नसकिनु,
- संस्थान सञ्चालनमा संस्थागत सुशासन, कुशल संस्कार, वस्तु तथा सेवा प्रवर्द्धन गर्दै पारदर्शिता, जवाफदेहिताको पद्धति विकास गर्ने र संस्थानका प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको नियुक्ति योग्यता र क्षमताको आधारमा खुल्ला प्रतिस्पर्धाद्वारा गर्ने र निजको वार्षिक कार्यसम्पादन मूल्यांकनको आधारमा दण्ड र पुरस्कारको परिपाटी अवलम्बन नभएको,
- सार्वजनिक संस्थानको सञ्चालन एवम् व्यवस्थापन फरक फरक ऐनबाट भएकोले सञ्चालक समितिको संख्या एवम् योग्यता, व्यवस्थापनको योग्यता, क्षमता तथा नियमन सुपरिवेक्षणमा एकरूपता ल्याउने गरी कानून र मापदण्ड तर्जुमा हुन नसक्नु ।
- संविधानले निर्दिष्ट गरेका राज्यका उद्देश्य र नीतिहरूलाई आवधिक योजना, वार्षिक बजेट र नीति तथा कार्यक्रममा प्रतिबिम्बित हुने गरी संस्थानहरूसँग आपसी तादात्म्यता कायम गरी सशक्त कार्यान्वयन गर्ने सहज वातावरण सिर्जना गर्न नसक्नु,
- सार्वजनिक संस्थानको सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउन सरकारी कार्यविधिहरूलाई सरलीकरण गर्दै जालोको रूपमा फैलदै गएको भ्रष्टाचारलाई नियन्त्रण गर्न नसक्नु ।
- सार्वजनिक संस्थानहरूमा देखा पर्दै गएका भोलीवाद, हस हजुर, आफ्नो मान्छे, व्यक्तिगत स्वार्थ जस्ता पक्षहरू सार्वजनिक क्षेत्रका पहिचान भइसकेका छन् । यस्ता प्रवृत्तिहरूले आम जनमानसको प्रशासनप्रति हेर्ने दृष्टिकोण नकारात्मक रहेको देखिन्छ । यसलाई चिरफार गरी जनताको विश्वास कायम राख्नु चुनौती रहेको छ ।

चुनौतीहरूको समाधानका लागि अबको बाटो के हुन सक्दछ, उपायहरू

कुनै पनि सरकारको मूल ध्येय Happiness of the People रहेको हुन्छ । जसमा जनताको Voice, Choice, Right को उचित सम्बोधन गर्नु रहेको हुन्छ । यद्यपि सोही अनुरूप सार्वजनिक संस्थानबाट सरकारको अपेक्षित लक्ष्य हासिल भएको देखिदैन । जसले गर्दा सरकारको लगानी बालुवामा पानी हाले सरह भएको जनआवाज यदाकदा सुन्ने गरिन्छ । संस्थानबाट पर्याप्त लाभ प्राप्त भई जनतामा सुखको अनुभूति भई देशको सम्वृद्धि

हासिल गर्नुपर्नेमा त्यस्तो कुनै गुन्जायस देखिँदैन । त्यसकारण सबै संस्थानहरूलाई निजीकरण गर्ने बहसहरू नचलेका होइनन् तर नेपाल जस्तो देशमा त्यो पनि सम्भव तत्काल देखिँदैन । त्यसकारण अवको विकल्प सुधारिएको सार्वजनिक संस्थान बनाउनु हो । सार्वजनिक संस्थानमा देखा परेका चुनौतीहरूलाई समाधान गर्न निम्नानुसारका क्रियाकलापहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- ✓ सार्वजनिक संस्थानको लागि अति आवश्यक रहेको एकीकृत सार्वजनिक संस्थान ऐन यथाशीघ्र तर्जुमा गरी सशक्त कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने,
- ✓ संस्थानको वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर र उत्पादकत्व अभिवृद्धिका लागि Micro Economic Policy र Cooperation Reform Strategy Plan तयार गरी व्यवहारिक कार्यान्वयनको लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गरी समुचित परिचालनमा जोड दिनुपर्ने,
- ✓ संस्थानको क्षमता विकास र सुदृढीकरणको लागि कर्मचारीको सीप, क्षमता विकासको लागि योजना तयार गरी आवश्यक तालिम, सेमिनार कार्यक्रम तय गर्ने जसले संस्थानको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सहयोग पुग्दछ ।
- ✓ सरकारले सबै संस्थानहरू समेटिने गरी संस्थान व्यवस्थापन सूचना प्रणाली निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने र सोको समीक्षाको लागि सक्षम संयन्त्र निर्माण गरी सुधारको प्रयास गर्नुपर्ने,
- ✓ संस्थानको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत/संस्थान प्रमुखको नियुक्तिको सन्दर्भमा व्यापक राजनैतिक हस्तक्षेप/भनसुन हुने गरेको देखिन्छ । यसको तत्काल निवारण गरी खुल्ला प्रतिस्पर्धाको आधारमा पर्याप्त अनुभव, ज्ञान, सीप, क्षमता र Vision भएको कुशल नेतृत्वकर्तालाई राजनीतिक हस्तक्षेप बिना नियुक्ति गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने । (संस्थानमा नियुक्त हुने पदाधिकारी तथा कार्यकारीको लागि वस्तुनिष्ठ र वैज्ञानिक मापण्ड तय गर्नुपर्छ ।)
- ✓ संस्थानहरूका हरेक क्रियाकलापहरूको बारेमा तीन-तीन महिनामा सार्वजनिक सुनुवाइ, नागरिक गुनासो सुन्ने संयन्त्रको स्थापना गर्ने र सोबाट प्राप्त भएका गुनासोको तत्काल सम्बोधन गर्ने प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने, नियमित रूपमा Public Satisfaction Audit गर्ने, Public Disclosure, Public Hearing, Public Report Card को अभ्यासलाई व्यवहारिक रूपमा ल्याई सशक्त कार्यान्वयन गर्नुपर्ने,
- ✓ सरकारले अनुगमन र मूल्यांकनको लागि वस्तुनिष्ठ सूचक र संयन्त्र निर्माण गरी अनुगमनको दिगोपनाको लागि गुणस्तर र समय निर्धारण गर्दै मूल्यांकनको प्रभाव र परिणाम जोखिम विश्लेषणको उचित प्रबन्ध गर्नुपर्ने,
- ✓ सरकारले सार्वजनिक संस्थानलाई Lean & Clean संरचनाको रूपमा निर्माण गरी कार्यप्रकृति अनुरूप कर्मचारीलाई पदस्थापन गर्दा उसको कार्यकुशलताको आधारमा गर्ने परिपाटीको विकास गर्नुपर्ने,
- ✓ विश्व परिवेशमा प्रयोगमा रहेका असल अभ्यास र प्रचलनलाई आत्मसात् गर्न सूचना प्रविधिको चरम विकास गरी सजिलै आत्मसात् गर्न सक्ने जनशक्तिको विकास र सोको समुचित व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- ✓ Seven Golden Principle of Public Life को रूपमा रहेका निस्वार्थता, खुल्लापन, ईमान्दारिता, जवाफदेहिता, सदाचारिता, निष्ठावान्, नेतृत्व जस्ता व्यवहारलाई सार्वजनिक जीवनमा हमेशा उतार्ने संस्कारको विकास गर्नुपर्ने ।

वस्तु तथा सेवाको उत्पादन तथा वितरण गरी सार्वजनिक सेवालाई दिगो, भरपर्दो र सहज बनाई अर्थतन्त्रको विविध

पक्षमा अग्रणी भूमिका खेल्ने ध्येयले स्थापना भई संस्थान सञ्चालन हुनुपर्दछ । संविधानले दिगो शान्ति, समृद्धि र विकासको आकांक्षालाई मूर्त रूप दिने परिकल्पना बोकेको हुँदा सोलाई साकार रूप दिन सक्ने हुनुपर्दछ ।

उपसंहार

आम नागरिकलाई वस्तु तथा सेवाको सहज, सरल र सुपथ मूल्यमा एवम् सुविधाजनक तवरले वितरण गर्नका लागि सरकारद्वारा स्थापित र नियन्त्रण एवम् व्यवस्थापनमा सञ्चालन भएका निकाय सार्वजनिक संस्थान हुन् । हालको आर्थिक सर्वेक्षण अनुसार ४४ वटा संस्थानहरू सञ्चालनमा रहेको अवस्था छ । जसमध्ये सरकारले लगानी गरेका २५ वटा संस्थान मात्र नाफामा रहेका छन् जसको कूल राजश्वमा योगदान करिब २ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यस्तो हुनुमा सार्वजनिक संस्थानमा पुरानो प्रविधिको प्रयोग, बढ्दो भ्रष्टाचार, राजनैतिक हस्तक्षेप तथा राजनीतिकरण, प्रतिस्पर्धी क्षमताको कमी, प्रविधिलाई आत्मसात् गर्न हिचकिचाहट, नवप्रवर्तनको अभाव, कार्यान्वयनयोग्य कानूनको अभाव, रणनीतिक योजनाको अभाव, विश्वका असल अभ्यासलाई आत्मसात् गर्न नसक्नु, संस्थानको लागि छाता ऐन बन्न नसक्नु, Market Intervention Policy बन्न नसक्नु, ट्रेड युनियनको Code of Conduct नहुनु, प्रभावकारी अनुगमन, पारदर्शिता, जवाफदेहिताको र आत्मबोधको कमी देखिनु जस्ता पक्षहरू जिम्मेवार देखिन्छन् ।

जनताको लागि गुणस्तरयुक्त वस्तु तथा सेवा उत्पादन गरी सहज पहुँच, पूर्वाधार विकासमा सरकारलाई सहयोग प्रदान, शान्ति सुरक्षा प्रदान, लगानीको वातावरण सिर्जना, स्रोत साधनको महत्तम उपयोग, समतामूलक समाज निर्माणमा सहयोग, सन्तुलित क्षेत्रीय विकास एवम् संघीयता कार्यान्वयनमा टेवा लगायतमा सार्वजनिक संस्थानको अहम् भूमिका रहेको देखिन्छ । यति धेरै भूमिका हुँदा हुँदै पनि विकराल रूपमा देखा परेका समस्याहरू समाधानको लागि कुशल राजनैतिक संस्कार, स्रोतको कुशल परिचालन, सवल, सक्षम जनशक्तिको व्यवस्था, छाता ऐनको तत्काल व्यवस्था, संस्थान प्रमुखको नियुक्तिमा स्पष्ट मापदण्डको व्यवस्था, प्रविधिको उच्चतम प्रयोग र अभ्यास, उपयुक्त रणनीतिको तय, कार्यसम्पादनमा जवाफदेहिता, पारदर्शिता र कुशल नेतृत्व, विश्व परिवेशमा अवलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूले नेपालको सार्वजनिक संस्थानलाई अग्रगति दिन अवश्य पनि टेवा पुर्‍याउँनेछन् ।

नेपालको वर्तमान संविधानमा नै सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको तीन खम्बे अर्थनीतिलाई आत्मसात् गरिएको सन्दर्भमा नेपाल सरकारले सार्वजनिक क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको एक प्रमुख खम्बाको रूपमा लिएको देखिन्छ । अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउने प्रमुख आधारस्तम्भको रूपमा रहेको सार्वजनिक क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने सार्वजनिक संस्थानहरूको भूमिकालाई थप प्रभावकारी र गतिशील बनाउनु आजको आवश्यकता हो । निजीकरण गरिएका संस्थानहरूले पनि उल्लेख्य रूपमा सफलता प्राप्त गर्न नसकिरहेको वर्तमान अवस्थामा हाल कायम रहेका संस्थानहरूमध्ये एकै प्रकृतिका संस्थानहरूलाई एक आपसमा मर्ज गरी व्यावसायिक दक्षता, कार्यकुशलता, प्रभावकारिता गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न सकेमा मात्र “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय लक्ष्य पुरा हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा २०८०,
- विभिन्न Online Portal.
- विषयगत अध्ययन ।

हुँदा खाने वर्गको जीवनस्तर उत्कासन कोषको भूमिका

अर्जुन सिंह ठाकुर *

१. पृष्ठभूमि

नेपाल एक स्वतन्त्र, अविभाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्मनिरपेक्ष, समावेशी, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हो। बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक तथा बहुसांस्कृतिक विशेषतायुक्त समाज नेपालको अनुपम पूँजी हो। विश्वको उच्चतम हिमशिखर सगरमाथालाई अँगाल्दै पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म फैलिएर रहेको नेपाल विश्वमानचित्रमा विश्वशान्तिका अग्रदुत गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीको देश, अद्वितीय प्राकृतिक छटाको देश, सांस्कृतिक विविधताको देश एवं सगरमाथाको देशको रूपमा समेत परिचित छ। भौगोलिक, सांस्कृतिक, जातीय एवं भाषिक विविधतायुक्त नेपाल आर्थिक समृद्धिका लागि कृत संकल्पित छ। प्राकृतिक र सांस्कृतिक रूपमा विश्वकै सुन्दर र सम्पन्न मुलुक हिमाल, पहाड, तराई, भित्रिमधेश, विभिन्न हिमश्रृंखला बहुमूल्य जडिबुटी, जलविद्युत, खनिज, ग्याँस, वनजंगल आदि पर्याप्त मात्रामा पाइन्छन्।

नेपाल विश्वकै प्राकृतिक रूपमा सम्पन्न मुलुक भएता पनि राजनीतिक नेतृत्वको इच्छाशक्तिको कमि, राज्यसत्ता निश्चित हुनेखाने वर्गमा केन्द्रित हुनु, राजनितीक अस्थिरता, व्यवस्था परिवर्तन भएता पनि आम जनताको अवस्थामा अनुभूति हुने गरी परिवर्तन आउन नसक्नु, विधिको शासन पूर्णरूपमा कार्यान्वयन हुन नसक्नु लगायत विविध कारणले गर्दा आजका दिनसम्ममा पनि विश्वसामु गरिब देशका रूपमा परिचित छ। आजका दिनसम्ममा पनि देशभित्र व्यापक असमानता, गरिबी, बेरोजगारी, अशिक्षा, भोकमारी, अन्याय अत्याचार, अभाव जस्ता विविध कारणले गर्दा हाम्रो देश विकास र समृद्धिका निकै पछाडि पर्न गयो परिणामस्वरूप बहुसंख्यक जनताका आधारभूत आवश्यकतासम्म परिपूर्ति हुन सकेनन्। देशभित्र व्याप्त गरिबी बेरोजगारीकै कारण दैनिक वैधानिक बाटोबाट कम्तिमा पनि २,००० देखि ३,००० जनासम्म नेपाली श्रमशक्ति कामको खोजीमा विदेश पलायन हुनु पर्ने बाध्यकारी अवस्था सिर्जना भइरहेको छ। वैदेशिक रोजगारीकै कारण प्रायः गाउँघर खाली भइरहेका छन्। देश विकासको मुख्य हिस्सेदार पचासौँ लाख युवा जनशक्ति न्यूनतम ज्यालादारीमा विदेश पलायन भइरहेको तितो यथार्थ हामी माझ छर्लङ्ग छ, फलस्वरूप तत्कालको लागि देशको अर्थतन्त्रमा केही हदसम्म सहयोग पुऱ्याए तापनि परनिर्भरताको कारण भोलिका दिन निकै कष्टकर हुने देखिन्छ।

२) कोष स्थापना गर्नुको मुख्य उद्देश्य

विगतका दिनमा देशभित्र हुने खाने र हुँदा खाने वर्गबीच व्यापक असमानता थियो। देशको राज्यसत्ता तथा सम्पूर्ण बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र निश्चित हुने खाने वर्गका लागि मात्र सीमित थियो। बहुसंख्यक हुँदा खाने वर्गका जनताका निम्ति बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको ढोका सधैंका लागि बन्दको स्थिति रह्यो। बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रहरू आम नागरिकको सेवा प्रवाहमा भन्दा पनि मुनाफामा केन्द्रित हुने भएका कारण कर्जा प्रवाह गर्दा असूली हुन

* वरिष्ठ कम्प्युटर सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

सक्ने व्यक्ति अथवा आफ्नो फाइदा हुन सक्ने क्षेत्रमा मात्र लगानी गर्न थाले जसले गर्दा हुने खाने र हुँदा खाने वर्ग बीचको असमानताको खाडल दिन प्रतिदिन भन्भन् बढ्दै गयो । सम्पूर्ण आर्थिक गतिविधि निश्चित व्यक्तिमा मात्र केन्द्रित हुँदा समग्र देशकै अर्थतन्त्रमा नकारात्मक असर पर्न थाल्यो । फलस्वरूप आम जनतामा राज्यप्रति तिब्र असन्तुष्टि पैदा हुन पुग्यो । कुनै पनि आय स्रोत नभएका, बेरोजगार, गरीब तथा विपन्न वर्गका जनताका लागि बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रले बिना धितो कर्जा प्रवाह नगर्ने भएकाले हुँदा खाने वर्गका लागि बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको ढोका सँधैका लागि बन्दको अवस्था सिर्जना हुन पुग्यो ।

तसर्थ देशको विकास निर्माण कार्यमा राज्यको भूमिका स्थापित गर्न, सानो सानो पूँजी संकलन गरी व्यक्तिगत तथा सामूहिक रूपमा बहुसंख्यक आम निमुखा गरिब जनतालाई स्वरोजगार बनाउन, आम जनताको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न, राज्यबाट पछाडी पारिएका आम जनतालाई राज्यको मूलप्रवाहमा ल्याउन, बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा सम्पूर्ण नागरिकहरूको पहुँच सुनिश्चित गरेर देशको अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन तथा आम नागरिकलाई आत्मनिर्भर बनाई देशभित्र स्वरोजगारका अवसर सिर्जना गर्न, हुदाँ खाने बहुसंख्यक जनतालाई सहज र सर्वसुलभ कर्जा प्रदान गर्न, सर्वसाधारण जनताको निक्षेप तथा कर्जाको सुरक्षण गरी मुलुकको आर्थिक विकास गर्न, बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रप्रति सर्वसाधारण जनताको विश्वसनीयतामा अभिवृद्धि गर्नुका साथै आर्थिक हित संरक्षण गर्न राज्यले वि.सं. २०३१ सालमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष स्थापना गरेको हो । स्थापना वर्ष २०३१ साल देखि कर्जा सुरक्षण गर्दै आएको अवस्थामा वि.सं. २०६७ साल देखि निक्षेप सुरक्षण कार्यको थालनी गरी कोषले मुलुकको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व र आम जनताको विश्वसनीयतामा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

३) हुँदा खाने वर्गको जीवनस्तर उकास्न कोषको भूमिका

पछिल्ला वर्षहरूमा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप तथा कर्जाको सुरक्षणका साथै पशुधन सुरक्षण गर्नका लागि कोषसँग सम्झौता गरिरहेका छन् । यसबाट बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रहरूमा कोष प्रतिको विश्वसनीयता दिन प्रति दिन बढ्दै गइरहेको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ आम बहुसंख्यक हुँदा खाने वर्गका जनताहरूका लागि कर्जा प्रवाहमा सहजता हुँदै गइरहेको छ । आम नागरिकहरूको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रप्रति विश्वास बढाउन र आर्थिक हित संरक्षण गर्नकै लागि सरकारले गत वर्षको बजेट वक्तव्यबाट रु. ५ लाखसम्मको सर्वसाधारणको निक्षेपको सुरक्षण गर्ने घोषणा गरे बमोजिम कोषले कार्यान्वयन गरिसकेको अवस्था छ । आ.व.२०७९/०८० मा विभिन्न बैंकहरूको करिब रु. १२ खर्ब ५० अर्बको निक्षेप सुरक्षण गरेको छ भने करिब रु. २ खर्ब ६० अर्बको कर्जा सुरक्षण गरेको देखिन्छ । यसले गर्दा आम जनतामा आफ्नो पैसा बैंकहरूमा सुरक्षित छ भन्ने विश्वास दिलाउन कोष धेरै हदसम्म सफल भएको देखिन्छ । विश्व परिवेशमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रहरू आर्थिक रूपमा धरासायी भइरहेको अवस्थामा नेपालमा पनि आगामी दिनमा आउन सक्ने विभिन्न समस्यासँग जुध्नको लागि कोषले आम सर्वसाधारण जनताहरूको निक्षेप सुरक्षण गरिरहेको छ ।

कोषले निक्षेप सुरक्षण, कर्जा सुरक्षण सँगसँगै पशुधन सुरक्षण कार्यक्रम पनि संचालन गर्दै आइरहेको छ । न्यून आयआर्जन भएका बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रबाट कर्जा लिई व्यवसायिक रूपमा कृषि तथा अन्य पेशा व्यवसायमा आवद्ध हुन चाहने आम नागरिकहरूको पशुधनको सुरक्षण गरी भोलिका दिनमा आउन सक्ने समस्यासँग जुध्न कोषले सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरेको छ । हाल कोषले साना तथा ठूला पशुधनको सुरक्षण गर्दै आइरहेको छ । कोषले जम्मा १ प्रतिशत प्रिमियम रकम लिएर सुरक्षित पशुधनको सुरक्षण गरे पश्चात यदि मृत्यु भएमा ९० प्रतिशत र अनुत्पादक तथा उद्देश्य अनुरूप प्रतिफल प्राप्त नभएमा ५० प्रतिशत क्षतिपूर्ति दिँदै आएको

छ । यसले गर्दा आम कृषकहरूलाई आफ्नो पेशा व्यवसायप्रति उत्प्रेरित गर्नुका साथै थप नयाँ जनशक्तिलाई उद्यमशील बनाएर स्वदेशमै रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्न सकारात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा लिएको छ ।

हाल बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रहरूले प्रवाह गर्ने कर्जाको सुरक्षण कोषले गर्दै आइरहेको अवस्थामा बहुसंख्यक हुँदा खाने गरिब तथा विपन्न वर्गका जनताहरूले सहजरूपमा कर्जा प्राप्त गरिरहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र विगतका दिनमा केही हुनेखाने वर्गका जनताको पहुँचमा मात्र सीमित रहेको अवस्थामा कोषको अभिभावकीय भूमिकाकै कारण पछिल्लो समयमा हुँदा खाने वर्गले सहज रूपमा कर्जा प्राप्त गरिरहेका छन् जसका कारण स्वदेशमै विभिन्न रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना भई देश दुध, मासु, तरकारी, फलफूल लगायत अन्य क्षेत्रहरू आत्मनिर्भर तर्फ उन्मुख भइरहेका छन् । बहुसंख्यक हुँदा खाने आम नागरिकहरूलाई विभिन्न बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रबाट सहूलियत दरमा कर्जा प्रदान भइरहेको अवस्थामा स्वदेशमै आत्मनिर्भर बनेर देशको अर्थतन्त्र सुधार गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । विगतका दिनमा राज्य निश्चित हुनेखाने वर्गको हातमा सीमित भएता पनि पछिल्लो समयमा समावेशी, समानुपातिक संघीय लोकतान्त्रिक गणतान्त्रीक व्यवस्थाका कारण राज्यबाट पछाडि पारिएका हुँदा खाने वर्गको पक्षमा उभिदै आएको छ । बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रबाट प्रवाह हुने विभिन्न कर्जाहरूको जमानीको रूपमा कोष बस्दै आए पश्चात बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सहज रूपमा कर्जा प्रदान गर्दै आइरहेका छन् । फलस्वरूप बहुसंख्यक हुँदा खाने वर्ग सहूलियत कर्जाप्रति दिन प्रतिदिन आकर्षित हुँदै गइरहेको देखिन्छ ।

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष स्थापनाको मुख्य उद्देश्य हुँदा खाने गरिब तथा विपन्न वर्गका जनताको जीवनस्तर उकास्नु, बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रबाट सहज रूपमा कर्जा प्रदान गर्नु, आम नागरिकलाई स्वरोजगार बनाउनु, गरिब तथा विपन्न वर्गका आम जनतालाई आत्मनिर्भर बनाएर समग्र देशको विकास निर्माण कार्यमा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्नु, आम नागरिकको आर्थिक हित संरक्षण गरी आर्थिक क्रियाकलापलाई चलायमान बनाउनु हो । हाल कोषले सुरक्षण गर्दै आइरहेको विभिन्न कर्जामध्ये गरिब तथा विपन्न वर्ग अन्तर्गतको भाका नाघेको कर्जा, परियोजना नष्ट अथवा ऋणीको मृत्यु भएमा त्यस्तो कर्जाको ७५ प्रतिशत क्षतिपूर्ति बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई दिँदै आइरहेको अवस्थामा हुदाँखाने वर्गका लागि बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र दिनप्रति दिन सहज हुँदै गइरहेको देखिन्छ ।

विगत लामो समयदेखि देशमा हुँदा खाने वर्ग राज्यबाट निकै टाढा रहेका कारण बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रबाट प्राप्त हुने सम्पूर्ण सेवा सुविधाबाट बञ्चित थिए तसर्थ हुँदा खाने वर्गलाई बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रहरूमा सहज पहुँच गराई राज्यको मूलप्रवाहमा ल्याएर देश विकासको महाअभियानमा सहभागी गराउनका लागि निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको स्थापना भएको हो । देशभित्र बहुसंख्यक हुँदा खाने गरिब तथा विपन्न वर्गका जनतामा भएको क्षमता र सीपको विकास गर्न देशभित्र स्वरोजगारको माध्यमबाट समग्र देशको अर्थतन्त्र सुधार गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गरेको छ । सोही अनुसार निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको स्थापना पश्चात हाल विभिन्न कार्य गर्दै आएको छ ।

१) कर्जाको सुरक्षण

क) लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा व्यवसाय

१) कृषि व्यवसाय

- खाद्यान्न नगदेबाली तरकारी फलफूल
- पशुपंक्षी पालन
- सिंचाई तथा सिंचाई उपकरण
- कृषि औजार वा यन्त्र
- वन विकास तथा चरन विकास
- जग्गा विकास र भू-संरक्षण

२) उद्योग व्यवसाय

- परम्परागत घरेलु तथा साना उद्योग व्यवसाय

३) सेवा व्यवसाय

- स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवा व्यवसाय
- सीप एवं स्वरोजगार मूलक व्यवसायहरू
- यातायात सेवा सम्बन्धी व्यवसायहरू
- पर्यटन व्यवसायहरू
- कृषि एवं औद्योगिक उत्पादन वृद्धिमा सघाऊ पुऱ्याउने सेवा व्यवसायहरू

४) अन्य कर्जा: आवास निर्माण, सौर्य बत्ती, शैक्षिक बेरोजगार आदि ।

ख) साना तथा मझौला उद्यम अन्तर्गतका व्यवसाय

१) उद्योग व्यवसाय

- परम्परागत घरेलु साना तथा मझौला उद्योग व्यवसाय
- अन्य घरेलु साना तथा मझौला उद्योग व्यवसाय

२) सेवा व्यवसाय

- आवास तथा उपभोग कर्जा
- शिशु स्याहार केन्द्र तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवा व्यवसाय
- पशुपंक्षी सम्बन्धी चिकित्सा व्यवसायहरू
- सञ्चार सम्बन्धी व्यवसायहरू
- सीप एवं स्वरोजगारमूलक व्यवसायहरू
- यातायात सेवा सम्बन्धी व्यवसायहरू
- प्रशिक्षण प्रतिष्ठान सम्बन्धी व्यवसायहरू
- पर्यटन सम्बन्धी व्यवसायहरू
- कृषि एवं औद्योगिक उत्पादन वृद्धिमा सघाऊ पुऱ्याउने सेवा व्यवसायहरू

ग) कृषि व्यवसाय

- खाद्यान्न बाली
- नगदे बाली
- तरकारी बाली
- फलफूल बाली

- पशुपंक्षी पालन
- सिंचाई तथा सिंचाई उपकरण
- कृषि औजार वा सयन्त्र
- वन विकास तथा चरन विकास

घ) निर्यात व्यवसाय

२) निक्षेपको सुरक्षण

भोलिका दिनमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रहरूमा आउन सक्ने तरलता तथा आर्थिक मन्दीलाई मध्यनजर गर्दै आम नागरिकको बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रप्रतिको विश्वास कायम राखी आर्थिक हित संरक्षण गर्नका लागि हाल आम सर्वसाधारण जनताको जम्मा रु ५,००,०००/- (अक्षरूपी पाँच लाख मात्र)सम्मको निक्षेप सुरक्षण गर्दै आइरहेको छ ।

३) पशुधन सुरक्षण

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषले जम्मा १ प्रतिशत मात्र सुरक्षण शुल्क लिएर साना पशुधन (बाखा, भेडा, बंगुर आदि) तथा ठूला पशुधन (गाई, भैसी, घोडा, राँगा, खच्चड आदि) को सुरक्षण गरी मृत पशुधनको जम्मा ९० प्रतिशत र अनुत्पादक तथा उद्देश्य अनुरूप प्रतिफल प्राप्त नभएका पशुहरूको जम्मा ५० प्रतिशतसम्म क्षतिपूर्ति कोषले प्रदान गर्दै आइरहेको छ । यसले आम कृषकहरूमा आफ्नो पेशा व्यवसाय प्रति थप जिम्मेवार बनाउन लगानीको क्षेत्र विस्तार गरी स्वरोजगार बनाउन सहयोगी भूमिका खेलेको देखिन्छ ।

अन्तमा हाल कोषद्वारा सञ्चालित विभिन्न कार्यक्रमहरू प्रत्यक्ष रूपमा हुँदा खाने वर्गलाई लक्षित गरिएको छ । यिनै न्यून आय भएका आम जनताको जीवनस्तर उकास्नका लागि कोषले अभिभावकीय भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ । विश्वका धेरै देशले तिब्र विकास गरिरहेको अवस्थामा हाम्रो देशलाई पनि विकसित देशको रूपमा विश्व सामु प्रस्तुत गर्नका लागि कोष आफ्नो ठाउँबाट सक्रियरूपमा लागिरेको छ । त्यसका लागि स्वदेशमै पर्याप्त रोजगारीका अवसर सिर्जना गरी सम्पूर्ण नागरिकलाई राज्यको मूल प्रवाहमा ल्याएर देशको विकास निर्माण कार्यमा अहम् भूमिका खेल्नु पर्ने देखिन्छ । कोषको मुख्य उद्देश्य नै आम गरिब तथा विपन्न वर्ग राज्यबाट पछाडि परेका जनताको आर्थिक हितको संरक्षण गर्नु, देशभित्र लाखौं युवा जनशक्तिलाई स्वरोजगार बनाउनु, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा हुँदा खाने वर्गलाई सहज पहुँच पुऱ्याउनु, देशभित्र हुने खाने र हुँदा खाने वर्ग बीचको खाडल कम गर्नु, सम्पूर्ण आम नागरिकलाई समान अवसर प्रदान गर्नु, आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गरी देश निर्माण कार्यमा राज्यलाई सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्नु रहेको छ । कोषले आगामी दिनमा लिएको लक्ष्य तथा उद्देश्य परिपूर्तिका निम्ति आम नागरिक, राज्य, बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र लगायत अन्य सम्पूर्ण सम्बन्धित निकायबाट कोषले सकारात्मक सहयोगको अपेक्षा गरेको छ ।

सार्वजनिक सेवामा प्रशासकीय व्यवसायिकता

पूर्ण खड्का *

सामान्य अर्थमा कुनै पनि व्यक्तिले जीविकोपार्जनका लागि अपनाउने पेसालाई व्यवसायको संज्ञा दिइन्छ। मानिसले आफ्नो जीविकोपार्जनको लागि केही न केही व्यवसाय अँगालेका हुन्छन्। विगतमा तोकिएको व्यक्तिले तोकिएको पेशा अर्थात् कतिपय अवस्थामा जातका आधारमा कार्य विभाजन समेत गरिएको पाइन्छ। आज पर्यन्त पनि हाम्रो समाजमा अपवाद बाहेक यही बमोजिम पेशा/व्यवसाय गर्ने प्रचलन विद्यमान छ। यथार्थमा मानिसले आफ्नो ज्ञान सीप र चाहना अनुरूप कुनै पनि व्यवसाय अँगाल्ने छुट छ। तर मुख्य कुरा त्यसको लागि ज्ञान, सीप, दक्षता र लगनशीलता हुनु जरूरी छ।

वर्तमान युगमा कार्य विशिष्टीकरणका कारण व्यवसायमा सूक्ष्म अध्ययन अनुसन्धान जारी राखी अमुक विषयमा विशिष्टता हासिल गर्ने प्रयत्न गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा प्रशासन क्षेत्रमा पनि विभिन्न कार्यक्षेत्र अनुरूप व्यक्ति विशेषले आफ्नो वृत्ति पहिचान गरेका छन्। एउटै व्यक्तिले सबै काम गर्नुभन्दा तोकिएको कार्यमा सिद्धहस्त कर्मचारीबाट गराउँदा संगठनले अधिकतम लाभ लिन सक्दछ। मानिसले निरन्तर कार्य गरिरहेमा परिपक्व हुँदै जान्छ र विशिष्टता हासिल गर्दछ। तीव्र आर्थिक विकास र आधुनिकीकरणले व्यवसायिकताको महत्व स्वतः स्थापित हुँदै गएको पाइन्छ। यसर्थ निजी क्षेत्रमा जस्तै सार्वजनिक क्षेत्रमा समेत व्यवसायिकताको प्रयोग बढ्दै गएको छ। समाजमा सुशासनको माग बढ्दै गएको र अर्थतन्त्र पनि प्रतिस्पर्धी बन्दै गएको परिप्रेक्ष्यमा व्यवसायिक शासनको महत्वसँगै सार्वजनिक क्षेत्रमा पनि व्यवसायिकताको अत्यन्त आवश्यकता रहेको देखिन्छ।

सार्वजनिक सेवामा व्यवसायिकताको अवधारणाको प्रारम्भ सन् १९५० मा संयुक्त राज्य अमेरिकामा भएको मानिन्छ। सन् १९७० को दशकमा यसको उपयोग अष्ट्रेलिया र बेलायत लगायत युरोपका केही मुलुकहरूमा गरेको पाइन्छ। विशेषतः सन् १९७८ तिर कार्टर प्रशासनका पालामा अमेरिकामा Senior Executive Service गठन गरे पश्चात् कर्मचारीहरूलाई White Collar personnels र Blue Collar Personnels भनी विभाजन गरियो। जुन कामको विशिष्टीकरणमै आधारित थियो। त्यसै बेला देखि प्रशासनका उच्च ओहोदामा कार्यरत वरिष्ठ कर्मचारीहरूलाई विज्ञ भनी सम्बोधन गर्न थालियो। तत्पश्चात् सन् १९८७ मा अष्ट्रेलियाले Senior Executive Management Programme - SEMP लागू गरे पश्चात् यस विषयले भ्रमन महत्व पायो। बेलायतको फुल्टन कमिटिले विशेषज्ञ पदबारे जोड दिँदै प्राविधिक एवम् वैज्ञानिक कार्यहरू विशेषज्ञ मार्फत गराउनु पर्ने सिफारिस गर्यो। सन् १९९० को दशक पछि व्यवहारमा ल्याइएको NEW Public Management – NPM को अवधारणामा पनि व्यवसायिकता पक्षलाई उच्च स्थान दिइएको पाइन्छ। यही अवधारणा अनुरूप

* प्रधान सहायक, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

अन्य क्षेत्रमा जस्तै सार्वजनिक प्रशासनको क्षेत्रमा समेत यसको उपयोग हुनुपर्छ भन्ने मान्यता स्थापित गरियो । यस पक्षलाई ध्यानमा राखी प्रशासनमा व्यवसायिकता कसरी विकसित गर्ने, विभिन्न सेवा र समूहमा यसको समन्वय कसरी मिलाउने, व्यवसायिकता विकासका लागि आन्तरिक र बाह्य तालिमको कस्तो व्यवस्था अपनाउने, सबै सेवा र समूहमा कार्यरत कर्मचारीको वृत्ति विकासका लागि कस्तो प्रवन्ध मिलाउने आदि विषयमा ठोस नीति अख्तियार गरिदै आएको पाइन्छ । प्रशासकीय व्यवसायिकताले सार्वजनिक प्रशासनलाई नागरिक प्रति जिम्मेवार र दायित्वबोध गराउने, सिर्जनशीलता, अनुशासन, आचरण र जनमुखी प्रशासनमा जोड दिन्छ । यही आधारमा प्रशासनिक व्यवसायिकता पक्षले उच्च महत्व पाउन थाल्यो र सार्वजनिक क्षेत्रमा सार्वजनिक व्यवसायिकताको उपयोगिता हुनु पर्ने मान्यता स्थापित गरियो ।

सार्वजनिक प्रशासनका सन्दर्भमा पूर्व सचिव गोपीनाथ मैनालीले व्यवसायिकतालाई यसरी परिभाषित गरेका छन्, “कुनै पनि विधामा विशिष्ट ज्ञान प्राप्त गर्ने र त्यसलाई विशेषीकृत सीप मार्फत व्यवहारमा अपनाउने विधि नै व्यवसायिकता हो । यो सामान्यतया: पेशागत सिद्धान्त र ती सिद्धान्तप्रतिको निष्ठाको अबलम्बन र अभ्यास हो ।” जसरी कुनै पनि व्यवसाय सञ्चालनका लागि विभिन्न किसिमका योग्यता, अनुभव, दक्षता, ज्ञान, सीप र विवेकको विशेषीकृत प्रयोग आवश्यकता पर्दछ, त्यसरी नै सार्वजनिक सेवामा पनि त्यही भावना अनुरूप विभिन्न सेवा, समूह, उपसमूहहरूको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । सेवाको किसिम, त्यसलाई सञ्चालन गर्न चाहिने आवश्यक ज्ञान, सीप, अनुभव आदिका आधारमा यस्तो वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । खासमा सार्वजनिक सेवामा व्यवसायिकतालाई महत्व दिइनुको अभिप्राय अनुभवी र दक्ष कर्मचारीबाट तोकिएको कार्य सम्पादन गराउनु हो । हाम्रोमा कतिपय कर्मचारीहरू सर्वज्ञानी जस्तो देखिने तर आफ्नो जिम्मेवारीमा दक्षता नभएको कारण सेवाग्राहीले अपेक्षा गरे बमोजिम सेवा प्रदायकबाट सेवा पाइरहेका हुँदैनन् । यसै सन्दर्भमा डा. भगवान कोइरालाको शब्द सापटी लिएर भन्नु पर्दा हामी यस्तो समाजमा बस्छौं, जहाँ सबैलाई आफूले गर्नु पर्ने काम बाहेक सबै कुरा थाहा छ । ठीक यही भनाई हाम्रो सार्वजनिक प्रशासनमा पनि लागू भएको देखिन्छ । हरेक तह तप्काका कर्मचारीहरूले ठूला ठूला नीति मात्र होइन देश नै बनाउन सक्ने कुरा गर्ने तर आफ्नो दैनन्दीय काम चाहीं ठीकसँग सम्पादन गर्न नसक्ने समस्या सर्वविदितै छ । यी समस्याको निराकरणको औजारको रूपमा व्यवसायिकताले काम गरेको हुन्छ । कुनै पनि संगठनको कार्यक्षेत्र जति बृहत् हुन्छ व्यवसायिकता पनि त्यति नै विशिष्ट हुनु जरुरी छ । बजारमा तीव्र प्रतिस्पर्धामा उत्रिएका उद्योग व्यवसायहरूको तुलनामा सार्वजनिक प्रशासनमा व्यवसायिकताको महशुस कम हुन सक्छ तर यो अपरिहार्य चाहीं छँदैछ । देशमा सार्वजनिक प्रशासनले मानिसको **कोख देखि शोकसम्म** काम गरिरहेको हुन्छ, यसलाई छिटो, छरितो र उनीहरूले चाहेकै समय सीमाभित्र सेवा प्रवाह गर्न अनुभवी र सिद्धहस्त व्यक्तिको संलग्नता गराउन, नीति निर्माणमा सम्बन्धित विषयमा दक्षता हासिल गरेका मानिसहरूलाई सहभागी गराउन र सेवामुखी, जनमुखी शासन स्थापना गर्न सार्वजनिक सेवामा व्यवसायिकताको महत्व **दिन दुई गुणा रात चार गुणा** बढ्दै गइरहेको छ । आजको युग नै विशिष्टीकरणको युग हो । विशिष्टता प्राप्त व्यक्तिले मात्र आफूलाई आफ्नो कार्यक्षेत्रमा अब्बल स्थापित गराउन सक्दछ ।

यसर्थ पनि व्यवसायिकता अनिवार्य तत्व हो जसले आफ्नो जिम्माको कार्य विशिष्टकृत तरिकाबाट तोकिएको समयमै सम्पन्न गर्दछ । **राजनीतिज्ञ तथा विश्लेषक स्वर्गीय प्रदीप गिरीको शब्दमा विद्वान त्यो हो जसले आफ्नो जिम्माको काम कुशलतापूर्वक सम्पन्न गर्दछ ।** यस भनाईबाट पनि यो प्रष्ट हुन्छ आफ्नो काममा व्यवसायिकता प्राप्त व्यक्तिलाई नै हामी विज्ञको संज्ञा दिन्छौ । देशको सार्वजनिक प्रशासन नै मुलुकको स्थायी सरकार हो ।

भन् राजनैतिक अस्थिरताका कारण देशमा छोटो समयमा सरकार फेरबदल भई रहने हुनाले सार्वजनिक प्रशासन जनताको पूर्ण आशा, अद्भूत भरोसा र सघन विश्वासको केन्द्रको रूपमा उभिएको हुन्छ । यसले आफूलाई राजनीतिशास्त्र र व्यवस्थापन विज्ञान भन्दा फरक भएको डिसकोर्स चलाउँदै, प्रमाणित गर्दै एक वौद्धिक, चलायमान र व्यवसायिक विधाकोरूपमा विभिन्न आरोह अबरोह पार गर्दै राजनीतिशास्त्रको गर्भबाट आजको अवस्था सम्म आइपुगेको छ । **डेनहार्ट एण्ड डेनहार्टले भनेभैं “सरकारी कर्मचारीहरू ग्राहक सेवा मात्र वितरण गर्दैनन, तिनीहरू त लोकतन्त्र वितरण गर्छन ।”** त्यसैले पनि सार्वजनिक प्रशासन कार्यमुखी, जनमुखी, परिवर्तनमुखी, पारदर्शी, उत्तरदायी, सहभागितामूलक र खोजमूलक भई लोककल्याणकारी राज्यको अनुभूति गराउन सक्ने हुनु पर्दछ । यसर्थ यो या त्यो बहानामा सार्वजनिक प्रशासनलाई विशिष्टीकृत सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने दायित्वबाट छुट छैन । भन् वर्तमान समयमा नेपालमा संघीय संरचनालाई कार्यान्वयन गर्ने कठिन परिस्थितिमा व्यवसायिकताको अपरिहार्य आवश्यकता रहेको जगजाहेर नै देखिन्छ । प्रशासकीय व्यवसायिकताको अभावमा नेपालको निजामती सेवा मात्र होइन सार्वजनिक संस्थानहरूले पनि आफ्नो Track छोडेर कतिपय धराशयी बनिरहेको देखिरहेका छौ । यसको मुख्य कारण नेतृत्वले मौजुदा कर्मचारीहरूलाई कार्य बाँडफाँड गर्दा व्यवसायिकतालाई भन्दा Nepotism / Favouritism लाई प्राथमिकतामा राखी सम्बन्धित क्षेत्रमा अनुभव र व्यवसायिकता भएका कर्मचारीहरू हुँदाहुँदै अदक्ष र कनिष्ठलाई जिम्मेवारी तोक्ने गरेको पाइन्छ र तिनै कर्मचारीहरू आफ्नो जिम्माको कार्य सम्पन्न गर्नुको सट्टा शक्तिकेन्द्र रिभाएर व्यक्तिगत लाभको लागि अरु माथि शासन गर्न थाल्दछन् । जसबाट सुशासनको कल्पना समेत गर्न सकिदैन र अपेक्षाकृत प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिदैन । त्यही भएर नेतृत्वले कर्मचारीहरूको व्यवसायिकतालाई हेरेर जिम्मेवारी तोक्ने, समय समयमा व्यवसायिकता अभिवृद्धिको लागि तालिम सञ्चालन गरी सेवा प्रवाहलाई परिणाममुखी बनाउन लाग्नु पर्दछ । यसै सन्दर्भमा Gregory Nunn को भनाई “The right man, in the right place, at the right time, can steal millions.” ले पनि सार्वजनिक प्रशासनमा व्यवसायिकताका आधारमा कार्य निर्धारण गर्नु पर्ने थप पुष्टि पार्दछ ।

सारांशमा नेपालको सार्वजनिक सेवाको क्षेत्रमा ऐन कानून र नीति नियमहरू ज्यादै आदर्श र उत्कृष्ट छन् तर कार्यान्वयन पक्ष निकै फितलो छ । बेलाबेलामा भन्ने गरिन्छ **नीति हराएको नैतिकता, विधि हराएको बैधानिकता र बुद्धि हराएको विवेकशीलतामा** हुर्केको प्रिज्याटिकशाला मोडेलयुक्त नेपाली समाजको सार्वजनिक प्रशासनमा व्यवसायिकता र सुशासनको अवतरण ज्यादै चुनौतिपूर्ण विषय हो । तथापि सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विभिन्न अभ्यासहरू, मौजुदा नीति नियममा सुधार, प्रशासन सुधार आयोगहरूले दिएका सुझावहरू कार्यान्वयन, कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता अभिवृद्धि लगायत विभिन्न माध्यमबाट व्यवसायिकतालाई विशेष प्राथमिकता राख्नु पर्दछ । अन्यथा सार्वजनिक सेवा सुधारको नारा काम कुरो एकातिर कुम्लो बोकी ठिमी तिर भन्ने नेपाली उखान चरितार्थ हुन जान्छ ।

सन्दर्भ स्रोतहरू:-

<https://www.prasashan.com/> का विभिन्न अंकहरू

सार्वजनिक प्रशासनको आधारभूत सिद्धान्त (प्रा. डा. भीमदेव भट्ट)

सोपान मासिकका विभिन्न अंकहरू

नेपालमा महिला सशक्तिकरणका लागि भएका प्रयासहरू

सबिता दाहाल *

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः
यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥

(मनुस्मृति ३/५६)

महिला विरुद्धको सबै प्रकारको बिभेद र हिंसाको अन्त्य गरी महिलाहरूको हक तथा अधिकारको सुरक्षा र प्रवर्द्धनको लागि राज्यले अधिकारमा आधारित विकास अवधारणाको अवलम्बन गरी नीतिगत, कानूनी र संस्थागत सुधारका साथै विकास कार्यक्रमहरू संचालन गरी विभेदकारी कानूनहरू हटाई हरेक क्षेत्रमा महिलाहरूको सहभागिता गराई महिलाहरूमा भएको अन्तर्निहित क्षमतालाई वृद्धि गर्नु नै महिला सशक्तिकरण हो ।

हिन्दु वा आर्य संस्कृतिमा आधारित नेपाली समाजमा परिवारका घरमुली प्राय पुरुषहरू हुने गर्दछन् । हिन्दु धर्मका प्रमुख आधिकारिक ग्रन्थ वेदमा महिला र पुरुषमा कुनै पनि भेदभाव गरिएको पाइँदैन । वैदिक कालमा महिलालाई पुरुषभन्दा उच्च स्थानमा राखेर देवी शक्ति स्वरूप मान्ने गरिन्थ्यो । राजा मानदेवको संवत् ३८६ को चाँगुनारायणको अभिलेखमा आमा राज्यवतीको नेतृत्वमा राज्य संचालन भएको तथ्यले उक्त कालमा नारीको स्थान महत्वपूर्ण भएको देखिन्छ । मध्यकालीन ऐतिहासिक स्रोतहरू र तत्कालीन घटनाहरूले नारीको महत्व घट्दै गएको देखिन्छ । तर त्यस समयमा पनि सामाजिक कुरती, कुप्रथा जस्ता अवरोध छिचल्दै देवलदेवी, नायक देवी, राजल्लदेवी, लालमती, योगमती आदि ऐतिहासिक नारीको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको मानिन्छ । आधुनिककालमा राजकीयस्तरका चन्द्रप्रभावती, राजेन्द्रलक्ष्मी, राजराजेश्वरी, ललितत्रिपुरासुन्दरी आदिको भूमिका उल्लेख्य छ । यस्तै नालापानी र काँगडाको युद्धमा इन्द्रेणी थापा, सावित्रा देवीको प्रेरणाले युद्ध लडिएको थियो । विश्वमा अस्तित्वमा रहेका अति प्राचिन् प्रमाणको आधारमा तत्कालीन समाज मातृसत्तात्मक रहेको र महिलाहरूलाई समाजमा उच्च समान दिइएको पाइन्छ । रोम, साइवेरिया, इजिप्ट, र वेविलोनीयाका महिलाहरू १७ औं शताब्दी सम्म विशेष स्थानमा रहेका थिए ।

महिला सशक्तिकरण का लागि भएको आन्दोलन

विश्व परिवेशमा

बेलायतमा सन् १८०० मा मतदानको अधिकार माग गर्दै महिलाहरू आन्दोलित भएका थिए । सन् १८४८-४९ मा भएको युरोपियन क्रान्तिले महिलाहरूको राजनीति एवं नागरिक अधिकारको हक प्रदान गर्‍यो । सन् १८५८ मा बेलायतमा महिलाहरूले पारपाचुके गर्ने अधिकार प्राप्त गरे । अमेरिकामा सन् १८६९ मा २ वटा महिला मताधिकार संगठनको स्थापना भयो । सन् १८८८ मा नारीवादीहरूको पहलमा पहिलो अन्तर्राष्ट्रिय

* निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

महिला परिषद स्थापना भयो । सन् १८९० सम्म मात्र यो अस्तित्वमा रह्यो । सन् १८४६ मा यो नाम बदलेर अन्तर्राष्ट्रिय महिला संश्रय समान अधिकार समान दायित्व राखियो । त्यस्तै सन् १८६९ मा महिलाहरूले कर तिर्ने, नगरपालिकामा मताधिकार प्रयोग गर्ने अधिकार प्राप्त गरे । सन् १८७० मा अमेरिकामा लिवरल व्यवसाय गर्ने अधिकार प्राप्त भयो । सन् १८७१ मा पेरिस कम्युनमा महिलाहरूको उत्कृष्ट सहभागिताले राजनीति र सामाजिक आन्दोलनहरूमा भाग लिएको इतिहासले देखाउँछ । सन् १८८९ मा ट्रेड युनियनले तिनीहरूको सदस्यता पनि प्रदान गर्‍यो । सन् १८९१ मा नै श्रम गर्ने महिलाहरूको एउटा पत्रिका प्रकाशन भयो । उक्त पत्रिका सन् १८९२ देखि १९१७ सम्म प्रकाशित भइरह्यो । सन् १८९२ मा श्रम संरक्षण सम्बन्धी पहिलो कानून बन्यो । सन् १९०४ मा अन्तर्राष्ट्रिय महिला मताधिकार संघको स्थापना भयो । महिला समाजवादीहरूले पहिलो र दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले सन् १९०७ मा स्टुगार्ड र १९१० मा कोपेनहेगन घोषणा पत्र जारी गरी प्रत्येक वर्ष अन्तर्राष्ट्रिय महिला दिवस मनाउने भन्ने ऐतिहासिक निर्णय गरेको थियो ।

पृथ्वीको सर्वाधिक महत्वपूर्ण र शक्तिशाली उत्पत्तिमा पर्ने मान्छेका बीचमा कुनै विभेद नरहेको श्रृष्टिकर्ताको मान्यता छ । तथापि, इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न धर्म, शासन र समाजले महिला र पुरुष बीच केही असमानताका रेखा कोर्ने दुष्प्रयास गरेको पाइन्छ । यसै वास्तविकतालाई आत्मसात् गर्दै सन् १८३० देखि महिला दासता विरुद्ध विश्वव्यापी आन्दोलन शुरु भएको पाइन्छ । विशेषगरी, औद्योगिक क्रान्तिपछि महिलाको आर्थिक अधिकारको खोजी हुन थालेको हो । प्रस्तुत प्रसँगमा संयुक्त राष्ट्र संघले सन् १९७५ लाई महिला अधिकार वर्षको घोषणा गर्‍यो । सन् १९७५ देखि १९८५ लाई महिला अधिकार दशकको रूपमा मनाइयो । विश्वव्यापी मानव अधिकार घोषणापत्र, १९४८ मा महिला अधिकारलाई उच्च महत्व दिइयो । तथापि, केही अध्ययनले विश्वमा महिलाका ६५ प्रतिशतसम्म अधिकार मात्रै प्रयोगमा आएको देखाएको छ । विश्वका करिब ३ दर्जन मुलुकमा मात्रै श्रीमती प्रसूती हुँदा श्रीमान्ले पनि बिदा पाउने व्यवस्था छ । यसैगरी, करिब विश्वका ४ दर्जन मुलुकले मात्रै महिला हिंसा विरुद्धको कानून जारी गरेका छन् । महिलालाई पुरुष सरह रोजगारी र ज्याला दिने मुलुकको संख्या पनि कम छ । महिला अधिकार संरक्षणको विश्व इतिहासलाई हेर्दा महिला स्वतन्त्रताको सवालमा महिलाहरू विरुद्ध हुँदै आएका भेदभावलाई कानूनको माध्यमबाट सम्बोधन गर्ने काम क्रमशः हुँदै आएको देखिन्छ । महिलाहरूले लामो समयसम्म मताधिकारको लागि लडाइँ लड्नु पर्‍यो । बेलायतमा सन् १८८९ मा महिला मताधिकारको लागि सङ्गठनको स्थापना भयो । यसले मताधिकारको लागि चलाएको अभियानको फलस्वरूप सन् १९२८ मा बेलायती महिलाले मताधिकार प्राप्त गरे । खासगरी सन् १९४८ मा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र जारी भएपछि महिलालाई समान अधिकार प्रदान गरिनुपर्दछ भन्ने मान्यताको विकास भएको पाइन्छ । यसमा गरिएको समान अधिकारको घोषणालाई व्यवहारमा उतार्न महिला अधिकारवादीहरूले निरन्तर प्रयास र संघर्ष गर्नुपरेको छ । महिला अधिकारको संरक्षणको लागि सन् १९४८, १९७५, १९८०, १९८५ र १९९५ मा विश्व महिला सम्मेलनहरू भए । यी सम्मेलनहरूले महिला विरुद्धका भेदभावपूर्ण कानूनी प्रावधानहरूलाई परिमार्जन गर्नुपर्ने कुरामा निरन्तर जोड दिँदै आएका छन् । संयुक्त राष्ट्रसंघको तत्वाधानमा भएका २४ वटा मानव अधिकारसम्बन्धी महासन्धी, घोषणापत्र र अनुबन्धहरूमा नेपालले हस्ताक्षर गरिसकेको छ ।

नेपालको परिवेशमा

राणाकालको पछिल्लो समयमा महिलाहरू अधिकारका लागि राजनैतिक चेतनाका साथ संघर्षमा सहभागी हुँदै जान थाले । वि. सं १९७४ मा योगमायादेवी र दिव्या कोइरालाले नारी जागृति संघ (महिला समिति)

स्थापना गरी महिलाहरूमा चेतना जागृत गराउन प्रयास गरे । (उपाध्याय २०५४, १०८) । वि. स. १९७४ मा काठमाडौंमा लक्ष्मी तुलाधार, सिद्धिलक्ष्मी, अष्टकुमारी, चंचलादेवी आदिले राणशासनको विरोधमा जनचेता जगाउन गरेको प्रयास महत्वपूर्ण मानिन्छ । यस्तै वि. स. १९९८ मा योगमायाको नेतृत्वमा उनका ६५ जना अनुयायीसमेतले सरकारलाई चेतावनी स्वरूप अरुण नदीमा जल समाधि लिई आत्महत्या गरेका थिए । वि. स. १९९३ मा चन्द्रकान्ता मल्लले महिलाहरूले पढ्न पाउनु पर्छ भन्ने विषयमा आवाज उठाइन् । त्यस्तै गरेर नारी शिक्षाका लागि दिलहरी श्रेष्ठ र कामक्षा देवीले बनेपामा नारीहरूलाई पढाउन शुरु गरे । महिला मजदुरहरूले समान कामको समान ज्याला, पुरुष बराबरको अधिकार, शिक्षा स्वास्थ्य सुरक्षा, सुत्केरीको लागि विशेष व्यवस्था जस्ता माग राखी बिराटनगरमा २००३ सालमा आन्दोलनमा उत्रिए । यही समयमा नै काठमाडौंमा आदर्श महिला संघ नामक संस्था स्थापना रेवन्ती देवी आचार्य र कमलाद्वारा गरियो जसको उद्देश्य बालविवाह र बहुविवाहको अन्त्य रहेको थियो ।

पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/७७ – २०८०/८१) मा लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरण सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम

महिला हक अधिकारको सम्बन्धमा छैटौं पञ्चवर्षीय योजनादेखि नै विशेष व्यवस्था गरिँदै आएकोमा पछिल्ला योजनाहरूमा लैङ्गिक समानता, महिला सशक्तीकरण र लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणलाई केन्द्रीत गरी विभिन्न नीति, कार्यक्रमहरू अघि बढाइएका छन् । चालु पन्ध्रौं योजनामा लैङ्गिक समानतामूलक राष्ट्र निर्माण गर्ने कुरालाई दीर्घकालीन सोचको रूपमा प्रस्ताव गरी महिलाको समान तथा अर्थपूर्ण सहभागिता सहित सारभूत समानता कायम गर्ने विषयलाई लक्ष्यको रूपमा लिइएको छ । सो लक्ष्य हासिल गर्न लैङ्गिक उत्तरदायी शासन व्यवस्थालाई संस्थागत गर्दै महिलाको सम्मानित जीवनयापन गर्न पाउने वातावरणको सुनिश्चिता गर्ने, महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव, हिंसा र शोषणको अन्त्य गर्ने, आर्थिक समृद्धि र दिगो विकासका लागि महिलाको समान अग्रसरता र नेतृत्वदायी भूमिका स्थापित गर्दै स्रोत, साधन, अवसर र लाभमा महिलाको समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू लिएको पाइन्छ । यी लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न राज्यका सबै तह र क्षेत्रले लैङ्गिक समानता सम्बन्धी क्षेत्रगत नीति, कानून तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने, लैङ्गिक उत्तरदायी शासन पद्धति अवलम्बन गर्ने, सबै तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विनियोजन पद्धतिलाई संस्थागत गर्ने, लैङ्गिक समानता तथा सशक्तीकरण मापन गर्ने तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्ने, विभेदकारी कानूनहरूको परिमार्जन गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा, शोषण तथा विभेद र बहिष्करण विरुद्ध शून्य सहनशीलताको नीति अवलम्बन गरी तिनको रोकथाम एवं नियन्त्रणका लागि कानूनी उपचार प्रणालीलाई सहज, छिटो र सबैको लागि पहुँच योग्य बनाउने लगायतका रणनीति तथा कार्यनीति अघि सारेको देखिन्छ । यसैगरी, महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा, शोषण र भेदभाव अन्त्यका लागि निरोधात्मक एवं संरक्षणात्मक उपायद्वारा न्यायमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिइएको छ । असहाय, अशक्त र जोखिममा परेका नागरिकहरूको संरक्षण गर्ने, शिक्षा र स्वास्थ्यलाई राज्यको जिम्मेवारी भित्र ल्याउँदै पहुँच सहितको गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणको माध्यमबाट विकास र समृद्धि हासिल गर्ने, कुनै पनि कारणले बीचैमा पढाई छोड्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गर्ने जस्ता नीतिहरू अवलम्बन गरिएका छन् । साथै, योजनाले सबैका लागि मर्यादित रोजगारीका अवसरहरू सृजना गर्ने, सुरक्षित मातृत्व र सुरक्षित गर्भपतन लगायतका सेवालाई अधिकारमुखी कार्यक्रमको रूपमा विकास गर्ने, विद्यमान कानून तथा संस्थागत व्यवस्थाहरूमा सुधार गर्ने र राज्यका सबै संरचनाहरूलाई अपाङ्गमैत्री बनाउने लगायतका रणनीतिहरू समेटेको छ ।

संरचनागत व्यवस्था

महिला हक अधिकारको कार्यान्वयनका निम्ति संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाका अतिरिक्त यी व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि देहाय बमोजिमको संरचनागत व्यवस्था भएको छ :

१. राष्ट्रिय महिला आयोग
२. महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
३. प्रहरी प्रधान कार्यालय मातहतका महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय
४. नेपाल प्रहरीमा मानव बेचबिखन तथा अनुसन्धान ब्यूरो
५. महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रहरू
६. प्रदेशस्तरमा सामाजिक विकास मन्त्रालय
७. ७५३ स्थानीय तहमा महिला विकास एकाइ शाखा
८. हरेक मन्त्रालय/निकायमा लैङ्गिक सम्पर्क बिन्दु
९. अर्थ मन्त्रालयमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समिति
१०. मानव बेचबिखनबाट पीडित तथा प्रभावित महिलाहरूका लागि पुनःस्थापना केन्द्र
११. घरेलु हिंसाबाट पीडित तथा प्रभावित महिलाहरूका लागि सेवा केन्द्र
१२. हिंसा पीडितहरूको सेवाका लागि अस्पतालमा आधारित एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्रहरू
१३. स्थानीय तहमा उपप्रमुख वा उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा न्यायिक समिति
१४. जिल्ला सरकारी वकिलको संयोजकत्वमा निःशुल्क कानूनी सहायता समिति
१५. हरेक अदालतमा वैतनिक वकिलको व्यवस्था
१६. बार एसोसियनबाट निःशुल्क कानूनी सहायता

नेपालको संविधान र कानूनहरूमा महिला अधिकार

नेपालमा संवैधानिक विकासक्रमलाई नियाल्दा वि.सं. २००४ सालबाट आरम्भ गर्नुपर्छ । तत्कालीन नेपालको अन्तरिम शासन विधान, २००४ ले पहिलो पटक महिला र पुरुषबीच समान कामको लागि समान ज्याला सुनिश्चित गरी आर्थिक अधिकारलाई सम्बोधन गरेको थियो । त्यसैगरी, नेपालको संविधान, २०१९ मा कुनै पनि नागरिकमाथि धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जाति वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गरिने छैन भनी समानताको हक सुनिश्चित गरिएको थियो । नेपालमा योजनावद्ध विकासको शुरूवात वि.सं. २०१३ देखि भएकोमा विकास कार्यमा महिला सहभागिता प्रवर्द्धन गर्ने छुट्टै नीति पहिलोपल्ट छैटौँ पञ्चवर्षीय योजना (वि.सं. २०३७-४२) मा समावेश गरिएको थियो । नेपालमा वि.सं. २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पश्चात् महिला विकास र सशक्तीकरणका विषयमा व्यापक रूपमा चर्चा परिचर्चा हुँदै आएको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले नेपालको इतिहासमा पहिलो पटक मौलिक हकको व्यवस्था गरेको थियो । महिला र पुरुषको सम्पत्तिमा समान हकको प्रत्याभूति, विभिन्न कारणले पछाडि परेका महिला वर्गको उत्थानका साथसाथै महिलाहरूको विकासको लागि राज्यले शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार र सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गरी महिलालाई राष्ट्रिय विकासको मूलधारमा सहभागी गराउने नीति अवलम्बन गरेको

थियो । वर्तमान नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्दै समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ । वंशजको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्ने व्यक्तिले निजको आमा वा बाबुको नामबाट लैङ्गिक पहिचान सहितको नेपालको नागरिकता पाउने सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने, सामान्य कानूनको प्रयोगमा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, भाषा, क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव नगरिने तर महिलाको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने, समान कामका लागि लैङ्गिक आधारमा पारिश्रमिक तथा सामाजिक सुरक्षामा कुनै भेदभाव नगरिने, पैतृक सम्पत्तिमा लैङ्गिक भेदभावविना सबै सन्तानको समान हक हुने जस्ता व्यवस्थाहरू गरिएका छन् ।

यसैगरी, वर्तमान संविधानले महिलाको हकलाई यौटा महत्वपूर्ण मौलिक हक अन्तर्गत व्यवस्था गरी प्रत्येक महिलालाई लैङ्गिक भेदभाव विना समान वंशीय हक हुने, प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हक हुने, महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण नगरिने, त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुने र पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुने, राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुने, महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त हुने एवं सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक हुने जस्ता प्रावधानहरू रहेका छन् । यसैगरी, वर्तमान संविधानको धारा ४२ मा सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत नेपालमा अग्रगामी लोकतान्त्रिक परिवर्तनको लागि सबै जनआन्दोलन, सशस्त्र संघर्षको क्रममा जीवन उत्सर्ग गर्ने शहीदका परिवार, बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका परिवार, लोकतन्त्रका योद्धा, द्वन्द्वपीडित र विस्थापित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, घाइते तथा पीडितलाई न्याय एवं उचित सम्मान सहित शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आवास र सामाजिक सुरक्षामा कानून बमोजिम प्राथमिकताका साथ अवसर पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ । सामाजिक सुरक्षाको हक अन्तर्गत आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय, एकल महिला, अपाङ्गता भएका बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुने प्रावधान रहेको छ । यस अतिरिक्त, संघीय संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने प्रत्येक राजनीतिक दलबाट निर्वाचित कूल सदस्य संख्याको कम्तीमा एक तिहाई सदस्य महिला हुनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ ।

नेपालमा महिलाको वर्तमान अवस्था

नेपालमा महिला अधिकारको क्षेत्रमा छोटो समयमा नै थुप्रै उल्लेखनीय उपलब्धीहरू हासिल भएको भए तापनि अभिसम्म महिलाहरू सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, राजनीतिक, प्रशासनिक लगायतका सबै क्षेत्रमा पुरुषको तुलनामा पछाडि नै रहेका छन् । राज्यका सबै क्षेत्रहरूमा महिलाहरूको पहुँच र उपस्थिति न्यून रहेको छ । महिलाविरुद्धको हिंसा, महिलालाई गरिने असमान व्यवहार, कुप्रथा तथा सामाजिक चलनहरू, छुवाछुत तथा जातपातको भेदभाव, छोरीको चाँडो विवाह, परिवारमा छोराको बढी महत्व, सम्पत्ति अधिकार उपयोगका सम्बन्धमा विभेदपूर्ण व्यवहार, नागरिकताको पहुँचमा रहेको असमानता जस्ता कारणहरूले पनि महिलाहरूमाथि सामाजिक तथा साँस्कृतिक विभेदको विद्यमानता रहेको छ । विद्यमान लैङ्गिक असमानताका कारण महिलाहरूको स्रोत, साधन र अवसरमा पहुँचको कमी, आर्थिक परनिर्भरता, शिक्षा, स्वास्थ्य तथा

रोजगारीमा कमी जस्ता कारणहरूले महिलाको स्तर पुरुषको दाँजोमा पछाडि परेको छ । नेपालको संविधानले नै महिला अधिकारको संरक्षण र कानूनी उपचारको व्यवस्था गरेको छ

निजामती सेवामा महिला सहभागिता

नेपाल सरकारले सकारात्मक विभेदको नीति अवलम्बन गरेपश्चात् निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भएको छ । राष्ट्रिय किताबखानाको वि.सं. २०७९ श्रावण महिनाको तथ्याङ्क अनुसार निजामती सेवामा कुल १,२७,२४० (प्रदेश तथा स्थानीय तह समेत) कर्मचारीमध्ये पुरुष कर्मचारी ८९,६८४ छन् भने महिला कर्मचारी ३७,५५६ (२९.५ प्रतिशत) रहेका छन् ।

महिला समूहबाट सिफारिस

आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा महिलाहरूका लागि मात्र गरिएको समावेशी विज्ञापनमा कूल ३ सय ८० जना महिला उम्मेदवार सिफारिस भएका छन् । आन्तरिक, खुला र सबै समावेशी विज्ञापन समेत गरी कुल ७ सय ३८ जना महिला उम्मेदवार स्थायी नियुक्तिका लागि सिफारिस भएका छन्, यो संख्या कुल सिफारिसको २७.६२ प्रतिशत हो ।

सारांश

आफ्नो अधिकारको खोजी गर्न पाउनु महिलाको नैसर्गिक अधिकार हो । महिला आन्दोलनको इतिहासले सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । नेपालको महिला आन्दोलन, महिला रुपान्तरण, हक अधिकार स्वतन्त्रता र सार्वभौमिकताको साथै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गतिविधिबाट प्रभावित तथा संस्थागत रूपमा आवद्ध छ । राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, र सांस्कृतिक अधिकारका साथै वर्गीय विश्लेषण गर्दै वर्गीय मुद्दालाई सम्बोधन गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सूची

- १) संचारिका समूहको प्रतिवेदन, २०६२ नेपाल ।
- २) माइति नेपालको प्रतिवेदन, २०७८ ।
- ३) राष्ट्रिय महिला आयोगको प्रतिवेदन, २०७८ ।
- ४) सिंह मंगला देवी, २०५१ नारी संघर्षका पाइलाहरू ।
- ५) सर्वोच्च अदालत, कानून पत्रिका ।
- ६) प्रधान भुवनलाल २०४७ नेपालको जनक्रान्ति, २००७ ।
- ७) लोक सेवा आयोगको प्रतिवेदन ६३औं प्रतिवेदन ।
- ८) निजामति किताबखानाको प्रतिवेदन, २०७९ ।
- ९) विभिन्न वेवसाइटका लेख तथा तथ्यांकहरू ।
- १०) नेपालको संविधान, २०७२

सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान अवस्था, समस्या र समाधानको बाटो

मोहम्मद दिलदार अंसारी *

१) विषय प्रवेश

दैनिक जीवनयापनसँग सम्बन्धित सर्वसाधारणको लागि महत्वपूर्ण र प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेका अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा उपलब्ध गराउने, रोजगारी सृजना गर्ने, सर्वसुलभ एवं सुपथ मूल्य कायम गर्ने, विकासका लागि भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, विकासका लागि वातावरण तयार पार्ने आदि विभिन्न उद्देश्यका साथ स्थापना गरिएको सार्वजनिक निकाय वा संगठित संस्थालाई नै सार्वजनिक संस्थान भनिन्छ। लोक कल्याणकारी राज्य व्यवस्था गर्ने अभ्याससँगै आम नागरिकका लागि अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाहरू सामाजिक न्यायका साथ यसको प्रवाहमा समानता कायम गर्ने गरी सार्वजनिक संस्थानहरूको स्थापना गरिएको पाइन्छ। नेपाल सरकारको ५० प्रतिशत भन्दा बढी स्वामित्व भएको संगठित संस्था वा निकायलाई मात्र सार्वजनिक संस्थानको रूपमा परिभाषित गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

सन् १९३० पश्चात विश्वमा सार्वजनिक संस्थानहरूको स्थापना गर्ने लहर चलेको पाइन्छ। विशेष गरी सन् १९३० को विश्व आर्थिक मन्दी र द्वितीय विश्वयुद्धको कारणबाट प्रभावित पुनःनिर्माण तथा नागरिकको जीवनयापनलाई सहज रूपमा व्यवस्थापन गर्न सरकारको भूमिका सशक्त हुनुपर्ने परिस्थितिले सार्वजनिक संस्थानको विश्वमा विकास भएको हो। नेपालको सन्दर्भमा अध्ययन गर्दा आत्मनिर्भर र स्वाधिन अर्थतन्त्रको विकास, निजी क्षेत्रको विकासका लागि अनुकूल वातावरणको निर्माण तथा समतामूलक राज्यको स्थापना गरी सामाजिक न्यायको प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले वि.स. १९९० को दशकदेखि नेपालमा सार्वजनिक संस्थान स्थापना भएको पाइन्छ।

नेपालको पहिलो सार्वजनिक संस्थानको रूपमा वि.स. १९९३ सालमा स्थापना भएको विराटनगर जुट मिललाई लिइन्छ। कुनै बेला प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३-२०१८) को अवधिमा सार्वजनिक संस्थानको स्थापनाले गति लएको देखिन्छ। सातौँ पञ्चवर्षीय योजना अवधि (२०४२-२०४७) को अन्त्यसम्ममा नेपाल सरकारको पूर्ण र अधिकांश स्वामित्व भएका संस्थानको संख्या ६२ वटा पुगेको देखिन्छ। यस पश्चात आर्थिक उदारीकरण तथा निजी संस्था तथा कम्पनीको स्थापनाले गर्दा सार्वजनिक संस्थानहरू प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा परिवर्तन हुन नसकी घाटामा जान थाले। तत्पश्चात नेपाल सरकारले यस क्षेत्रमा सुधार गर्नको लागि केही सार्वजनिक संस्थान निजीकरण गर्‍यो भने केही संस्थान खारेजीमा गए र बाँकी सार्वजनिक संस्थानहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। हाल अस्तित्वमा रहेको सार्वजनिक संस्थानको संख्या ४४ वटा रहेको छ भने यी अस्तित्वमा रहेका सार्वजनिक संस्थान मध्ये ४२ वटा मात्र सञ्चालनमा रहेका छन्।

पछिल्लो समयमा जलविद्युत उत्पादन तथा प्रसारण लाईन, सार्वजनिक निर्माण र औद्योगिक क्षेत्रमा लगानी गर्दै

* लेखक कोषका पूर्व सहायक अधिकृत हुनुहुन्छ। हाल वहाँ नेपाल बीमा प्राधिकरण, लुम्बिनी प्रदेश कार्यालयमा कार्यरत हुनुहुन्छ।

जाने सरकारको नीति अनुरूप थप नयाँ सार्वजनिक संस्थान स्थापना भएको देखिन्छ। यस परिवेशमा धौबादी फलाम कम्पनी लि. र नेपाल पूर्वाधार निर्माण कम्पनी लि. पछिल्ला समयमा स्थापना भएका सार्वजनिक संस्थान हुन्। यो परिवेशमा सार्वजनिक संस्थानको अबको कार्यदिशा वा बाटो के हुनुपर्दछ भन्ने विषयमा बहस हुनुपर्छ। यस क्षेत्रमा देखा परेका वर्तमान अवस्था, कमिकमजोरी र यस क्षेत्रले अर्थतन्त्रको समग्र आर्थिक विकासमा पुऱ्याउनु पर्ने योगदानको आधारमा छलफल भई निश्चित कार्यदिशा अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। सार्वजनिक संस्थान जस्तो महत्वपूर्ण निकायको दिगोपना समग्र वित्तीय स्थायित्वको लागि सही कार्यदिशा अंगिकार गर्न जरुरी देखिएको छ। यसै सन्दर्भमा यस क्षेत्रको वर्तमान अवस्था, समस्या र समाधानको बाटो सन्दर्भमा यो लेख लेखिएको छ।

२) सार्वजनिक संस्थानको वर्तमान अवस्था

सार्वजनिक संस्थानको क्षेत्र, यसको संख्या, स्वामित्व तथा हाल के कस्तो अवस्थामा सञ्चालनमा छन्, नेपाल सरकारले गरेको लगानी, नाफाको स्तर, जनशक्ति व्यवस्थापन, लेखापरीक्षणको अवस्था जस्ता पक्षहरूलाई समावेश गरी वर्तमान अवस्थाको चित्रण गर्न खोजिएको छ। वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणले नै अब लिनुपर्ने कार्यदिशाबारे मार्गदर्शन गर्न सक्छ। यस वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्दा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले जारी गर्ने सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा २०८० लाई आधारको रूपमा लिई व्याख्या गरिएको छ।

❖ सार्वजनिक संस्थानको क्षेत्र, संख्या तथा स्वामित्व :

- नेपाल सरकारले सार्वजनिक संस्थानको स्थापना गर्दा निश्चित क्षेत्र तोकेर स्थापना गरेको पाइन्छ। कुन क्षेत्रमा कति सार्वजनिक निकाय चाहिएको हो सोको विश्लेषण गरेर नयाँ स्थापना गर्ने वा विनिवेश गर्ने सोको निर्णय गर्ने गरेको पाइएको छ। जसलाई निम्न चार्टको माध्यमद्वारा प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ। यस तालिकामा शतप्रतिशत नेपाल सरकारको लगानीलाई पूर्णमा राखिएको छ भने ५० प्रतिशत भन्दा बढी र १०० प्रतिशत भन्दा कम लगानी भएको संस्थानलाई अर्धस्वामित्वमा देखाइएको छ।

क्र.स.	सार्वजनिक संस्थानको क्षेत्र	संख्या	पूर्ण स्वामित्व (१००%)	अधिकांश स्वामित्व (नेपाल सरकार र नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेका अन्य निकायहरूको ५०% भन्दा बढी स्वामित्व रहेको)
१	औद्योगिक क्षेत्र	१०	५	५
२	जनोपयोगि क्षेत्र	५	२	३
३	व्यापारिक क्षेत्र	४	१	३
४	वित्तीय क्षेत्र	९	१	८
५	सामाजिक क्षेत्र	५	५	०
६	सेवा क्षेत्र	११	७	४
जम्मा		४४	२१	२३

यी अस्तित्वमा रहेका ४४ संस्थानहरूमध्ये ३३ संस्थान कम्पनी ऐन, ७ संस्थान विशेष ऐन, २ संस्थान सञ्चार ऐन, १ संस्थान सहकारी ऐन र १ संस्थान ऐन बमोजिम स्थापना भएका छन्। यी मध्ये ४२ वटा संस्थानहरू हाल सञ्चालनमा रहेका छन्। जनकपुर चुरोट कारखाना लि., बुटवल धागो कारखाना,

नेपाल इन्जिनियरिङ्ग कन्सल्टेन्सी सेवा केन्द्र लि., नेशलन कन्स्ट्रक्सन कम्पनी लि., र नेपाल ओरियन्ट म्याग्नेसाइट प्रा. लि. कानूनी रूपमा अस्तित्वमा रहे तपनि ति संस्थानले हाल कुनै पनि व्यवसायिक कारोबार गरेका छैनन् । नेपाल मेटल कम्पनी लि. स्थापना भएदेखि हालसम्म सञ्चालनमा आएको छैन ।

❖ कूल आय तथा नाफा नोक्सानको स्थिति :

- एकीकृत रूपमा कूल आयको स्थितिलाई विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा संस्थानको कूल आय गत वर्षको तुलनामा ३२.३९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ६ खर्ब ३३ अर्ब ५ करोड ९ लाख रहन गएको छ । प्रत्यक्ष व्यापारिक खर्च तर्फ गत वर्षको तुलनामा ४६.८० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने प्रशासनिक खर्चमा पनि १०.८७ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । सार्वजनिक संस्थानको खुद नाफा वा नोक्सानको अवस्थालाई समग्रमा विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा खुद नाफा रु १ अर्ब ५४ करोड २० लाख रहेको छ । सार्वजनिक संस्थानको वित्तीय विवरण अनुसार २५ वटा संस्थान खुद नाफामा रहेका छन् जसको खुद नाफा रु ४३ अर्ब २ करोड ५३ लाख रहेको छ । बाँकी १७ संस्थान खुद नोक्सानीमा रहेका छन् जसको खुद नोक्सान रु. ४१ अर्ब ४८ करोड ३२ लाख रहेको देखिन्छ । प्रथम रूपमा सब भन्दा बढी नाफा कमाउने ५ वटा संस्थान र बढी नोक्सानमा रहेका ५ संस्थानहरूलाई निम्नानुसार तालिकाबाट देखाइएको छ ।

क्र.स.	संस्थानको नाम (बढी नाफामा रहेका)	नाफा रु लाखमा (आ.व.२०७८/७९)	संस्थानको नाम (बढी नोक्सानमा रहेका)	नोक्सान रु लाखमा (आ.व.२०७८/७९)
१	नेपाल विद्युत प्राधिकरण	१३,३७,४७	नेपाल आयल निगम	(३८,१७,७८)
२	नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लि.	८,४७,०७	नेपाल वायु सेवा निगम	(१,७०,३१)
३	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.	४,२९,२८	नेपाल खानेपानी संस्थान	(३९,५४)
४	नागरिक लगानी कोष	३,१०,४२	दुग्ध विकास संस्थान	(३७,०५)
५	निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष	३,०१,५०	नेपाल औषधि लि.	(१३,८७)

नेपाल विद्युत प्राधिकरण, नेपाल दुर सञ्चार कम्पनी लि., राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि, नागरिक लगानी कोष र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष समीक्षा अवधिभरमा सबै भन्दा बढी खुद नाफामा रहेको देखिन्छ भने विगत वर्षमा बढी नाफा आर्जन गर्ने ५ संस्थानभित्र परेका नेपाल बैंक लि. र कृषि विकास बैंक लि. आ.व. २०७८/७९ मा बढी नाफा आर्जन गर्ने समूहबाट बाहिरिएका छन् । यस आ.व. मा म आफू पनि निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषमा धनगढी शाखा कार्यालय प्रमुखको रूपमा कार्यरत रहेको र टप पाँचमा नाफा गर्ने संस्थानको सूचिमा परेको हुँदा म आफू लगायत सम्पूर्ण डि.सि.जि.एफ. टिमलाई यसै लेख मार्फत बधाई पनि दिन चाहन्छु ।

❖ कार्यसम्पादन सञ्चालनको अवस्था:

- आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा पनि विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड १९ को संक्रमणबाट समग्र अर्थतन्त्र प्रभावित रह्यो । युक्रेनमा भएको युद्धको कारण अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष प्रभाव पर्न गयो । यसबाट सार्वजनिक संस्थानको समग्र कार्यसम्पादनमा असर पर्न गएको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा संस्थानको कूल सञ्चालन आय रु ४ खर्ब २२ अर्ब ४४ करोड १७ लाख रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ३६.२२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ५ अर्ब ७५ अर्ब ४३ करोड ५५ लाख पुगेको

छ। गत आर्थिक वर्षको तुलनामा सार्वजनिक संस्थानको खुद नाफामा ९४.१५% ले कमी आई आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा नोक्सानी समेतलाई समायोजन गर्दा रु १ अर्ब ५४ करोड २० लाख कायम भएको छ। नाफा भएका संस्थानबाट आ.व.२०७८/७९ मा जम्मा रु ६ अर्ब १५ करोड ५१ लाख लाभांश प्राप्त भएको छ। यो रकम अघिल्लो वर्षको तुलनामा ८.४३ % ले कम हुन गएको छ।

- आर्थिक वर्ष २०७८/७९ नाफामा २५ वटा संस्थान संचित नाफामा सञ्चालनमा छन् भने गत आर्थिक वर्षको तुलनामा ०.७४ प्रतिशतले कमी आई रु १ खर्ब १२ अर्ब ७२ करोड ७१ लाख पुगेको छ। संचित नोक्सानी गत आ.व. तुलनामा १७६.८% ले बढी रु ६० अर्ब ३१ करोड ९२ लाख कायम भएको छ। सबै संस्थानको संचित नाफामा ४२.९० प्रतिशतले कमी आई रु ५२ अर्ब ४० करोड ७८ लाख पुगेको छ।

❖ लेखापरीक्षणको स्थिति

- कार्यालयमा राखिएको आर्थिक कारोबारको अभिलेख, वहिखाता, प्रतिवेदन, तथा कागजातलाई आन्तरिक रूपमा संस्थाभित्रकै स्वतन्त्र निकायबाट र अन्तिम रूपमा चार्टर्ड एकाउन्टेण्ट तथा दर्तावाला लेखापरीक्षकद्वारा अवलोकन, निरीक्षण वा जाँच पड्ताल गरी आफ्नो धारणा सहित True and Fair को अवस्था चित्रण गर्न प्रतिवेदन तयार पारी सम्बन्धित निकायमा पेश गरिने कार्यलाई लेखापरीक्षण भनिन्छ। कानूनले तोकेको प्रक्रिया र समय सीमा भित्रै सार्वजनिक संस्थानको लेखापरीक्षण सम्पन्न गर्न कानूनी रूपमै बाध्यकारी बनाइएको छ। तथापि अत्याधुनिक सार्वजनिक संस्थानले भने नियमित रूपमा लेखापरीक्षण नगराएको देखिन्छ।
- निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष लगायत सञ्चालनमा रहेको सम्पूर्ण सार्वजनिक संस्थान मध्ये २१ वटाले आ.व. २०७८/७९सम्मकै लेखापरीक्षण गराएका छन् र थप १४ वटा संस्थानहरू आ.व. २०७७/७८सम्म लेखापरीक्षण गराएको देखिन्छ भने अरु संस्थानको निरन्तर पूर्ण रूपमा लेखापरीक्षण नगराएको स्थिति देखिएको छ।
- सबै भन्दा बढी करिब सात (७) वर्ष देखि राष्ट्रिय बीमा संस्थान र राष्ट्रिय बीमा कम्पनी लि. ले लेखापरीक्षण नगराएको स्थिति देखिन्छ।
- समयमा नै लेखापरीक्षण नहुँदा वित्तीय पारदर्शिता र आर्थिक अनुशासन कमजोर भएर जान्छ। तसर्थ यसवारे महालेखा परीक्षकको कार्यालय लगायत सम्पूर्ण सरोकारवाला पक्षले ध्यान दिनु अनिवार्य देखिन्छ।

❖ आयकरमा योगदान

- आयकरमा योगदानको अवस्थालाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा नेपाल सरकारको संचित कोषमा सार्वजनिक संस्थानले कूल रु १४ अर्ब ३८ करोड १८ लाख आयकर दाखिला गरेका छन्। यो आ.व. २०७७/७८ को तुलनामा २.९६ प्रतिशतले कम भएको हो। बढी आयकर योगदान गर्ने सार्वजनिक संस्थानको रूपमा क्रमशः नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लि., नेपाल विद्युत प्राधिकरण, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि., कृषि विकास बैंक लि. र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष रहेका छन्।

❖ रोजगारीको अवस्था

- सार्वजनिक संस्थानमा हाल रोजगारीको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा यस अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा प्रत्यक्ष रूपमा २९,७३६ जना रोजगारीमा आवद्ध छन्। सबै भन्दा बढी रोजगारीमा योगदान जनोपयोगी क्षेत्रका संस्थानमा १३,१३० (४४.१५ प्रतिशत) र सबै भन्दा कम व्यापारिक क्षेत्रका

संस्थानमा १,३१८ जना (४.४३ प्रतिशत) रहेको छ। अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा ६.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। यसरी विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक संस्थान राम्ररी व्यवस्थित हुने हो भने यसमा रोजगारीको अवसर धेरै मात्रामा सृजना गर्न सकिन्छ।

❖ चुक्ता पूँजीको स्थिति

- चुक्ता पूँजीको अवस्थालाई नियाल्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा संस्थानको कूल चुक्ता पूँजी गत आर्थिक वर्षको तुलनामा ७.०७ प्रतिशतले वृद्धि भई रु ३ खर्ब ७२ अर्ब ५५ करोड ४१ लाख पुगेको छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा संस्थानको कूल सम्पति ९.५५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु २३ खर्ब ७४ अर्ब १७ करोड ४० लाख पुगेको छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा समग्रमा संस्थानको चुक्ता पूँजी र सम्पति तथा लगानीमा वृद्धि भएको छ भने संचित नाफा र नगद तथा बैंक मौज्दातमा कमी आएको छ।

३) हाल सार्वजनिक संस्थानको समस्याहरू

सार्वजनिक संस्थानलाई जुन उद्देश्यले स्थापना गरिएको हो त्यस मध्ये केही संस्थानले केही हदसम्म उद्देश्य हासिल गर्न सकेका छन् भने केही संस्थानको सञ्चालनको स्थिति, कार्य प्रभावकारिता उद्देश्य उन्मुख हुन सकेका छैनन्, निकै कमजोर स्थितिको रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन्। संस्थानको अवस्था, कार्यसञ्चालनको स्तर, लगानीको अवस्था आदि कुराको विश्लेषण गर्दा सार्वजनिक संस्थान सरकारको लागि बोझ बन्दै गएका छन्। सार्वजनिक संस्थानको उद्देश्य स्पष्ट नहुनु, पारदर्शिता, जवाफदेहिता तथा संस्थागत सुशासनको अवस्था कमजोर हुनु आदि विभिन्न कारणले गर्दा सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन व्यवस्थापनमा निकै चुनौतीहरू थपिदै गएका छन्। सार्वजनिक संस्थान तथा नेपाल सरकारले सुधारको प्रयास गर्दा गर्दै पनि यी विभिन्न समस्या वा चुनौतीहरू देखा परेको स्थिति देखिन्छ।

- नेपालमा स्थापित सार्वजनिक संस्थान कुन सेवामूलक र कुन नाफामूलक हुन् भन्ने उद्देश्य स्पष्ट नरहेको देखिन्छ।
- सार्वजनिक संस्थानमा रहेका मानव संसाधनलाई उचित तरिकाले मानव संसाधनको छनौट, कर्मचारीमा उत्प्रेरणा, तालिम तथा सेवा सुविधा मार्फत कार्य कुशलतामा वृद्धि गर्न नसक्नु,
- निरन्तर घाटामा सञ्चालित संस्थानको व्यवस्थापन गर्न नसकिएको जसले गर्दा सरकार माथि व्यायभर बढ्दै गएको देखिन्छ। यस्ता संस्थानहरूलाई भविष्यको वित्तीय जोखिम विश्लेषण गर्नु जरुरी देखिएको छ।
- फरक फरक संस्थानलाई फरक फरक ऐनबाट सञ्चालित भएको हुनाले यसको नियमन, सुपरिवेक्षणमा समस्या देखिएको छ। यसमा एकरूपता ल्याउने गरी कानून र मापदण्ड तर्जुमा हुन सकेको छैन।
- प्राय सवै सार्वजनिक संस्थानहरूलाई पूर्ण रूपमा पूर्ण क्षमताका साथ सञ्चालन गर्न सकिएको अवस्था छैन।
- बन्द अवस्थामा रहेका सार्वजनिक संस्थानको चलअचल सम्पति, घर जग्गा, मेसिनरी सामान तथा अन्य सम्पत्तिको यथार्थ अभिलेख तथा उपयोग गर्न नसक्नु।
- नेपाल सरकारको लगानी आवश्यक नरहेका सार्वजनिक संस्थानहरू विश्लेषण गरी उपयुक्त विधिहरूबाट विनिवेशको प्रक्रिया अगाडि बढाउन नसकिएको।

- कतिपय सार्वजनिक संस्थानको उच्च पदहरूमा कर्मचारी छनौट योग्यता र निस्पक्षताको रूपमा नभई राजनैतिक हस्तक्षेपको रूपमा हुनु,
- सार्वजनिक संस्थानहरूमा कार्य सम्पादन मूल्यांकन पुरस्कार र दण्ड वास्तविक रूपमा ऐनाको प्रतिबिम्ब अनुरूप कार्यान्वयनमा ल्याउन नसक्नु,
- सार्वजनिक संस्थानमा उच्चमशीलता, व्यवसायिकता, र सार्वजनिकतालाई समीश्रण गरी वस्तु तथा सेवा अभिवृद्धि गर्ने, बजार पहुँच विस्तार गर्ने, व्यवस्थापकीय क्षमता बढाउने, निजी क्षेत्रसँग गुणस्तर र मूल्यमा प्रतिस्पर्धा गरी सञ्चालन दक्षता बढाउने, संस्थानको खरिद व्यवस्थापन लगायतको विषयमा सञ्चालन स्वयत्तता कायम गरी जनशक्ति व्यवस्थापन कायम गर्न सकिएको छैन ।
- सार्वजनिक संस्थानको महत्वपूर्ण साधन कर्मचारी वर्गलाई प्रदान गरिने सेवा सुविधा, अवसरको वितरण र वृत्ति विकास लगायतका विषयमा एकरूपता कायम गर्न नसक्नु,
- संस्थान सञ्चालनमा संस्थागत सुशासन (Corporate Governance) प्रवर्द्धन गर्दै पारदर्शिता, जवाफदेहिता, व्यवसायिकता, नवीन अन्वेषण, प्रविधिको प्रयोग, वित्तीय अनुशासन, मितव्यायिता कायम गर्ने विषय अपेक्षकृत रूपले प्रभावकारी नहुनु ।
- सञ्चालनमा रहेका केही सार्वजनिक संस्थानको व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी र ट्रेड युनियनको हस्तक्षेपका कारण संरचनात्मक सुधार तथा कार्य सम्पादनमा सुधार गर्न समस्या हुनु ।
- केही सार्वजनिक संस्थानहरूले निरन्तर रूपमा हरेक वर्ष लेखापरीक्षण गराउन असफल भएको देखिन्छ । त्यस्ता संस्थानहरूलाई नियमित रूपमा लेखापरीक्षण समयमै गराउन पनि ठूलो समस्याको रूप लिएको देखिन्छ ।

४) सार्वजनिक संस्थानमा देखिएको समस्या समाधानको बाटो

सर्वसाधारण जनतालाई अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा उत्पादन, वितरण र व्यवस्थापनको कार्य गर्न संस्थानको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । देशको संविधान, ऐन, नियम तथा विभिन्न निर्देशिकाहरू मार्फत सञ्चालनमा रहेका सम्पूर्ण संस्थानहरू लोककल्याणकारी राज्यको स्थापना गर्ने उद्देश्यले स्थापना गरी सञ्चालनमा रहेका छन् । हाल सार्वजनिक संस्थानहरूले सर्वसाधारणलाई आफूले उत्पादन गर्ने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर तथा सुपथ मूल्य मार्फत आम नागरिकलाई सन्तुष्टी प्रदान गर्ने, संस्थानहरूको प्रतिस्पर्धी र व्यवसायिक क्षमता बढाउने, आर्थिक अनुशासन कायम गरी सरकारमाथिको व्यायभर कम गर्ने, बन्द भएका संस्थानको सम्पतिको वैकल्पिक उपयोग गर्ने, विनिवेश गरिएका संस्थानको विवादित विषय, देशको संघीय संरचना बमोजिम व्यवस्थापन आदि विभिन्न समस्याका विषयहरूलाई समेटी निम्नानुसार सुधारको बाटो पहिचान गरिएको छ । यि सुधारको क्षेत्रलाई संस्थान स्वयंले, सम्बन्धित मन्त्रालय, सम्बन्धित विभाग, पेशागत विज्ञ, तथा सम्बन्धित सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूले कार्यान्वयनको दिशामा लैजानु पर्ने देखिन्छ ।

१) नीतिगत सुधार

- संस्थान नियमन, सञ्चालन र व्यवस्थापन सम्बन्धमा एकीकृत ऐन तर्जुमा लगायतका आवश्यक कानूनी व्यवस्था तथा परिमार्जन गर्नुपर्छ ।

- हाल अस्तित्व र सञ्चालनमा रहेका संस्थानको स्वस्थ प्रतिस्पर्धा तथा लागत लगायतका कुरा विश्लेषण गरी सरकार त्यसमा पूर्ण वा अंशिक रूपमा संलग्न रहनु पर्ने हो कि वा विनिवेश गर्ने वा खारेज गर्नुपर्ने सोको प्राथमिकताक्रम निर्धारण गरी त्यही अनुसारले कार्यान्वयनमा जानुपर्छ ।
- निजीकरण गरिएका संस्थानको विवादित विषयलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउने आवश्यक कानूनी संयन्त्रको निर्माण गरी समाधान गर्नुपर्छ ।
- प्रभावकारी रूपमा सार्वजनिक संस्थानलाई सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न कर्मचारीको सेवा सुविधा सम्बन्धी मापदण्ड निर्माण गरी कार्यान्वयनमा लैजानुपर्छ र संस्थानको प्रमुख कार्यकारीको नियुक्ति प्रक्रियालाई राजनीतिक प्रभाव शून्य र नियमसंगत बनाई अझ व्यवस्थित बनाउनुपर्छ ।
- सार्वजनिक संस्थानको नियमन, अनुगमन तथा मूल्यांकनमा निकै कमजोरी देखिन्छ । यसलाई प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित नियमनकारी निकायलाई बलियो बनाउनुपर्छ र सम्बन्धित मन्त्रालयले यसबारे भरपर्दो संयन्त्र निर्माण गर्नुपर्छ ।
- सार्वजनिक संस्थानको आवश्यकताका आधारमा नेपाल सरकारले आर्थिक र वित्तीय सम्भाव्यता देखिएका संस्थानमा मात्र लगानी गर्न संस्थानमा शेयर तथा ऋण लगानी संयन्त्र बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।

२) व्यवस्थापकीय सुधार

- सार्वजनिक संस्थान सञ्चालनमा संस्थागत सुशासन (Corporate Governance) प्रवर्द्धन गर्दै पारदर्शिता, जवाफदेहिता, व्यवसायिकता, नवीन अन्वेषण, प्रविधिको प्रयोग, वित्तीय अनुशासन, मितव्यायिता कायम गर्ने विषयमा उचित मापदण्ड बनाई लागू गर्नुपर्दछ ।
- सम्बन्धित मन्त्रालयले संस्थानको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत नियुक्ति गर्दा हरेक वर्षको कार्यसम्पादनको न्यूनतम मापदण्ड तोकी सोही अनुसार मूल्यांकन गर्नुपर्छ र मूल्यांकनकै आधारमा नियुक्तिले निरन्तरता पाउने वा अवकाश दिने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- सार्वजनिक संस्थानमा कायम रहेको परम्परागत व्यवस्थापनलाई विस्थापित गरी आधुनिक र प्रविधिमैत्री बनाउनुपर्छ ।
- संस्थानहरूमा कार्यक्षेत्रको आधारमा कार्यबोझलाई विश्लेषण गरि कर्मचारी संख्याको दरबन्दी कायम गर्नुपर्छ र कार्यसम्पादनलाई कर्मचारीको वृत्तिविकाससँग जोड्नु पर्छ ।
- लेखापरीक्षण समयमै नगरेकालाई दण्ड र गरेकालाई सोही अनुसार निरन्तरता दिन प्रोत्साहन गर्नुपर्छ । आन्तरिक लेखापरीक्षण र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई अझ प्रभावकारीताका साथ लागू गर्नुपर्छ ।
- संस्थानले राख्ने लेखा प्रणालीलाई बैज्ञानिक, पारदर्शी र अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान अनुसार बनाउने र सबै संस्थानमा वित्तीय प्रतिवेदन मानहरू (Nepal Financial Reporting Standard) अनिवार्य रूपमा लागू गर्नुपर्छ ।
- केही संस्थानहरू निजीकरण गरिएका छन् । त्यस्ता संस्थानहरूमा रहेको विभिन्न विवादहरूलाई विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसारको समिति बनाई समाधान गर्नुपर्छ ।
- निजीकरण भइसकेका संस्थानहरूको विभिन्न पक्षहरूलाई अध्ययन तथा विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसार निजीकरण सम्बन्धी थप प्रक्रिया र पूर्वाधार निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

३) संरचनागत सुधार

- सार्वजनिक संस्थानहरूलाई उद्देश्य, कार्य क्षेत्र र कार्य प्रकृति अनुसार संघीय संरचना अनुरूप संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहमा रहने गरी पुनर्संरचना गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानहरूको पूँजी वृद्धि गर्ने, प्रविधिमैत्री बनाउने कार्यको लागि उत्तम साभेदार भित्र याउने, अनलाइनबाट सेवा लिन मिल्ने पद्धतिको विकास गर्ने ।
- हाल कायम रहेका सम्पूर्ण संस्थानहरूलाई आवश्यकताका आधारमा विश्लेषण गर्ने । राज्यले सञ्चालन गर्ने पर्ने संस्थानहरू मध्ये आंशिक वा पूर्ण स्वामित्व भएका संस्थानहरूलाई Structural Reengineering गरी सञ्चालन गर्ने र निजी क्षेत्रले सञ्चालन गर्दा उत्पादकत्व वृद्धि हुने संस्थानहरूलाई विनिवेश प्रक्रियामा लैजाने र सञ्चालन गर्न सम्भावना नभएका वा आवश्यक नहुने संस्थानहरूलाई खारेजी गर्ने ।
- सार्वजनिक संस्थानमा जोखिम व्यवस्थापनको लागि संस्थानको सम्भाव्य दायित्व र नोक्सानी अनुसार जोखिम कोष खडा गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- समान उद्देश्य तथा एकै प्रकृतिका कार्य गर्ने भएका संस्थानहरूलाई Merger / Acquisition प्रक्रियामा लैजाने ।

निष्कर्ष

- लोक कल्याणकारी राज्यको स्थापना गर्ने एक महत्वपूर्ण क्षेत्र भनेकै सार्वजनिक संस्थान हो । सार्वजनिक संस्थानलाई अर्थतन्त्र विकासको एक महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा पनि लिइन्छ । नेपालको संविधान, २०७२ ले पनि अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीति अन्तर्गत सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने नीति लिएको देखिन्छ । सार्वजनिक संस्थानसँग संलग्न सबै निकाय, व्यक्ति तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूबाट मष्टिस्कमा समझदारी, हृदयमा इमानदारी र काँधमा जिम्मेवारी बोधका साथ अघि बढेमा उल्लिखित सुझावहरूको कार्यान्वयन सम्भव छ । उल्लिखित सुधारको बाटो कार्यान्वयन गरेमा संविधानको नीतिगत उद्देश्य, पन्ध्रौँ पञ्चवर्षीय योजनाको समृद्ध नेपाल सुखि नेपालीको राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्नुका साथै संस्थानमा देखिएका सम्पूर्ण कमी कमजोरी तथा चुनौतीहरूलाई अवसरमा बदल्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

- आर्थिक सर्वेक्षण २०७८/७९, अर्थ मन्त्रालय,
- सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा २०८०
- नेपालको संविधान, २०७२
- राष्ट्रिय योजना आयोग, पन्ध्रौँ योजना (२०७६/७७-२०८०/८१),
- अर्थ बुलेटिन २०८०, अर्थ मन्त्रालय,
- लेखकका पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख,
- सम्बन्धित पत्रपत्रिका तथा लेख रचनाहरू ।

कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ को मुख्य व्यवस्थाहरू

दिनेश कोइराला *

विषय प्रवेश :

मुलुकको आर्थिक विकासको लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थामार्फत लघु, साना तथा मध्यम वर्गमा प्रवाह हुने कर्जाको सुरक्षण गर्न निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष ऐन, २०७३ को दफा ६५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले बनाएको कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ मिति २०७५।३।३१ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भई लागू भएको हो। यो नियमावली प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका पशुधन सुरक्षण विनियमावली, कृषि कर्जा सुरक्षण विनियमावली, साना तथा मझौला उद्यम कर्जा सुरक्षण विनियमावली र लघु वित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा सुरक्षण विनियमावली बमोजिम हुँदै आएको निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषको सुरक्षण कार्यहरूलाई कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ ले एकीकृत गरी नियमित र व्यवस्थित गरेको छ। परिवर्तित समय सन्दर्भ र बजारको माग बमोजिम नियमावलीको व्यवस्थाहरूलाई अनुकूल बनाउन कर्जा सुरक्षण नियमावलीको चौथो संसोधन, २०८० मिति २०८०।५।२८ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भई कार्यान्वयनमा आइसकेको अवस्था छ। यस लेखमा कर्जा सुरक्षण नियमावलीको मुख्य व्यवस्थाहरूलाई उल्लेख गरिएको छ।

पशुधन सुरक्षण

सम्झौता गर्नुपर्ने

नियमावलीको व्यवस्था बमोजिम इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्था, सहकारी संस्था तथा वित्तीय मध्यस्थता गर्ने संस्थाले प्रदान गरेको ऋणबाट खरिद भएको पशुधनको सुरक्षणका लागि त्यस्तो संस्थाले कोषसँग सम्झौता गर्नुपर्ने हुन्छ। यसरी सम्झौता पश्चात त्यस्तो सदस्य संस्थाले प्रदान गरेको कर्जाबाट खरिद गरिएको स्वस्थ पशुधनको अनिवार्य रूपमा कोषमा सुरक्षण गराउनुपर्ने हुन्छ। यसरी सदस्य संस्थाको ऋण रकमबाट खरिद भएको पशुधनको सुरक्षण गराउनका लागि ऋण प्रदान गर्दाकै समयमा ऋणीलाई नियमावलीको अनुसूची - ३ बमोजिमको ढाँचामा सहमति गराउनुपर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ।

स्वास्थ्य परीक्षण र ट्यागिङ

पशुधन सुरक्षणलेख जारी गर्नुपूर्व पशुधन निरोगी रहेको एकिन गर्न पशुको स्वास्थ्य परीक्षण गर्नुपर्ने र सो कार्य सरकारी निकायमा कार्यरत पशु प्राविधिक वा कोषले तोकिदिएको पशु प्राविधिक मार्फत गराउनु पर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ। स्वास्थ्य परीक्षणबाट निरोगी ठहरिएका पशुधनमा संकेत नम्बर अंकित धातु वा प्लास्टिक ट्याग वा विद्युतीय उपकरण मार्फत पशुधनको पहिचान स्थापित गराउनुपर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ।

* अधिकृत, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष

सुरक्षणलेख जारी गर्ने

पशुधन सुरक्षणलेख जारी गर्न सदस्य संस्थाले कोषमा पशुधन विवरण विद्युतीय माध्यमबाट समेत पठाउन सक्ने र कोषले जारी गरेको सुरक्षणलेख विद्युतीय माध्यमबाट सदस्य संस्थालाई उपलब्ध गराउन सक्ने नियमावलीको व्यवस्था रहेको छ । यसरी जारी हुने सुरक्षणलेखको अवधि पशुधनको ट्यागिङ भएको मितिबाट सुरु हुनेछ र अवधिको समाप्ती सुरु मितिले एक वर्ष वा कर्जाको अन्तिम भुक्तानी मिति वा कर्जा चुक्ता भएको मिति जुन पहिले हुन्छ सोही मितिमा सुरक्षणलेख अवधि समाप्त हुने व्यवस्था रहेको छ । सुरक्षित पशुधन हराएको वा चोरी भएको कारण सुरक्षणकर्ताको संरक्षणमा नरहेमा र सुरक्षणकर्ताले सुरक्षणलेख अवधि कायमै रहेको अवस्थामा सुरक्षित पशुधनको बिक्री गरेमा वा कुनै किसिमले सुरक्षित पशुधन माथिको हक छाडी दिएमा सुरक्षणलेख रद्द हुने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ ।

सुरक्षण सीमा

पशुधनको सुरक्षण रकममा सीमा : उन्नत जातको ठुला पशुधन अधिकतम प्रति पशु रु १ लाख ५० हजार (यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण नियमावलीको अनुसूचीमा उल्लेख भएको)

पशुधन सुरक्षण संख्यामा सीमा : प्रजनन र टाँगा व्यवसाय प्रयोजनको लागि प्रति ऋणी ५/५ वटासम्म

जोत्ने प्रयोजनको लागि प्रति ऋणी ६/६ वटासम्म

अन्यमा सीमा बन्देज नलाग्ने

उमेरमा सीमा : साना पशुधनमा बढीमा ४ वर्ष

ठुला पशुधन (२ देखि ११ वर्ष)

सुरक्षण शुल्क

पशुधन सुरक्षणको वार्षिक सुरक्षण शुल्क ५ प्रतिशत रहेको छ । उक्त शुल्कमा हाल नेपाल सरकारले ८० प्रतिशत अनुदान दिने व्यवस्था गरेको छ । अनुदान घटाई बाँकी हुने सुरक्षण शुल्क सदस्य संस्थाले अग्रिम रुपमा पशुधनको स्वास्थ्य परीक्षण भएको मितिले १५ दिनभित्र कोषमा बुझाउनुपर्नेछ । सुरक्षण शुल्कमा भएको यस प्रकारको व्यवस्थाले अनुदान रकम सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट भएको निर्णय स्वतः कार्यान्वयनमा जानेछ ।

एजेण्ट तोक्ने

कोषको पशुधन सुरक्षण कार्यक्रमको बजार विस्तार एवं प्रवर्द्धनका लागि प्रयोजन खुलाई एजेण्टको रुपमा काम गर्ने गरी तोक्न सक्नेछ । एजेण्टलाई कोष सञ्चालक समितिले निर्धारण गरेको कमिसन दिइनेछ ।

क्षतिपूर्ति दावी भुक्तानी

सुरक्षित पशुधनको मृत्यु भएमा सुरक्षण रकममा ९० प्रतिशत र अनुत्पादक भएमा सुरक्षण रकममा ५० प्रतिशतका दरले क्षतिपूर्ति दावी भुक्तानी गर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ ।

पारिश्रमिकको व्यवस्था

पशुधनको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने, ट्याग लगाउने, रिट्यागिङ्ग गर्ने, मृत्यु प्रमाणित गर्ने, अनुत्पादक प्रमाणित गर्ने सम्बन्धित पशु प्राविधिक, सदस्य संस्थाको कर्मचारी र सामुहिक जमानी अर्न्तगत खरिद भै सुरक्षण भएका पशुधनको हकमा समूहको अध्यक्षलाई ठूला पशुधन र साना पशुधनको लागि फरक फरक हुने गरी पशुधनको संख्याको आधारमा कोष सञ्चालक समितिले निर्धारण गरे बमोजिमको दरमा पारिश्रमिक दिने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ ।

कर्जा सुरक्षण

कर्जा सुरक्षण नियमावलीले निम्नानुसारको कर्जा सुरक्षण कार्यक्रमको व्यवस्था गरेको छ ।

क्र.सं.	कर्जाको किसिम	सुरक्षण हुने रकमको सिमा	वार्षिक सुरक्षण शुल्क	दाबीको भुक्तानी (पहिलो किस्ता ७० %) (दोस्रो किस्ता ३० %)
१	लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा कार्यक्रम	नेपाल राष्ट्र बैङ्कले समय समयमा तोकेको सीमामा नबढ्ने गरी अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृतिमा कोष संचालक समितिले निर्धारण गरे बमोजिम सीमासम्म (समितिबाट निर्धारण नहुँदासम्म साविककै व्यवस्था लागू हुने ।)	अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृतिमा समितिले निर्धारण गरेको दर (साविक दर ०.८%)	दाबीको ७५%
२	साना तथा मझौला उद्यम कर्जा (धितो जामानी)	अधिकतम रु. ३ करोड सम्म (रु. १ करोड भन्दा माथीको कर्जा प्रवाह गर्नुपूर्व स्वीकृति आवश्यक पर्ने)	अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृतिमा समितिले निर्धारण गरेको दर (साविक दर ०.६%)	१. दाबीको ८०% (५० लाख सम्मको कर्जाको हकमा)
३	कृषि कर्जा (धितो जामानी)			२. दाबीको ७०% (५० लाख माथी २ करोड सम्मको कर्जाको हकमा)
४	शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा (ऋणीसँगको सम्झौतापत्र कोषलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने)	१. अध्ययनको लागि : १० लाखसम्म (धितो जामानी) २. व्यवसायिक तालिम प्राप्त व्यक्तिबाट व्यवसाय गर्न : ५ लाख (विपन्न, सिमान्तकृत समुदाय र लक्षित वर्गका व्यक्तिका लागि स्थानिय निकायको सिफारिसमा) (बिना धितो सामुहिक जमानी)	अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृतिमा समितिले निर्धारण गरेको दर (साविक दर १%)	दाबीको ८०%

क्र.सं.	कर्जाको किसिम	सुरक्षण हुने रकमको सिमा	वार्षिक सुरक्षण शुल्क	दावीको भुक्तानी (पहिलो किस्ता ७० %) (दोस्रो किस्ता ३० %)
५	निर्यात व्यवसाय कर्जा (धितो जामानी)	अधिकतम रु. ३ करोड सम्म (रु. ५० लाख भन्दा माथीको कर्जा प्रवाह गर्नुपूर्व स्वीकृति आवश्यक पर्ने)	अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृतिमा समितिले निर्धारण गरेको दर (साविक दर १%)	१. दावीको ८०% (रु.१० लाख सम्मको कर्जाको हकमा) २. दावीको ७०% (रु. १० लाख माथी रु. ३ करोड सम्मको कर्जाको हकमा)

कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा, साना तथा मझौला उद्यम कर्जा र कृषि कर्जामा वर्गीकृत हुने गरी छुट्टै शीर्षक वा उपशीर्षक खडा गरी कर्जा कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याएको भएमा कोषसँगको सम्झौतामा उल्लेख गरी त्यस्तो शीर्षक वा उपशीर्षक अन्तर्गतका सम्पूर्ण कर्जा समावेश गरी सुरक्षण गर्न सकिने व्यवस्था समेत नियमावलीले गरेको छ ।

सम्झौता गर्नुपर्ने

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले माथी तालिकामा उल्लेखित कर्जा सुरक्षण कार्यक्रममा सहभागिताका लागि कोषसँग सम्झौता गर्नु पर्दछ ।
- कोषसँग सम्झौता गरी सुरक्षण कार्यक्रममा आवद्ध बैंक वित्तीय संस्थाहरू गाभिएमा वा एकले अर्कोलाई प्राप्त गरेमा त्यसरी गाभिए वा प्राप्त पछि कायम भएको संस्थाको नाम परिवर्तन भएमा सो संस्थाले कोषसँग पुनः सम्झौता गर्नुपर्नेछ ।
- कोषको सदस्य नरहेको कुनै बैङ्क वा वित्तीय संस्था कोषको कुनै सदस्य संस्थासँग गाभिएमा वा एकले अर्कोलाई प्राप्त गरेमा त्यसरी गाभिए वा प्राप्त भएपछि कायम हुने संस्थाले यस नियमावली बमोजिम कोषसँग सम्झौता गरी सुरक्षण गर्नु पर्नेछ ।
- एक सदस्य संस्थाले आफूले प्रदान गरेको कर्जा आंशिक वा पूर्ण रुपमा अर्को सदस्य संस्थालाई बिक्री वा हस्तान्तरण गरेमा त्यस्तो कर्जा यस नियमावली बमोजिम कोषमा स्वतः सुरक्षण भएको मानिनेछ ।
- सदस्य संस्थाले आफूले प्रदान गरेको कर्जा आंशिक वा पूर्ण रुपमा कोषको सदस्य नरहेको बैङ्क वा वित्तीय संस्थालाई बिक्री वा हस्तान्तरण गरेमा त्यस्तो कर्जा खरिद वा हस्तान्तरण गरिलिने संस्थाले यस नियमावली बमोजिम कोषसँग सम्झौता गरी सुरक्षण गर्न सक्नेछ ।

कर्जा सुरक्षण शुल्क दर निर्धारणका आधारहरू

कोष संचालक समितिले वार्षिक सुरक्षण शुल्क निर्धारण गर्दा देहाय बमोजिमको आधारमा निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ ।

- सदस्य संस्थाको वित्तीय अवस्था,
- बजारको माग,
- कर्जा सुरक्षण गर्न कुनै खर्च लाग्ने भए त्यसरी लाग्ने वास्तविक खर्च तथा
- सुरक्षण कार्यक्रममा अन्तर्निहित जोखिम

कर्जा सुरक्षण शुल्क भुक्तानीको तरिका

सदस्य संस्थाले कोषको कर्जा सुरक्षण कार्यक्रम अन्तर्गत प्रवाह हुने कर्जाको सुरक्षण गराउँदा त्यस्तो कर्जाको आषाढ, आश्विन, पौष र चैत्र मसान्तमा बाँकी रहेको सावाँ र सोको ब्याज जोडी वार्षिक सुरक्षण शुल्क दरको ५० प्रतिशतले हुन आउने रकम त्रयमासिक रुपमा एक चौथाइका दरले त्रयमास समाप्त भएको १० दिनभित्र कोषमा बुझाउनु पर्नेछ ।

क्र.सं.	कर्जाको किसिम	हलको वार्षिक सुरक्षण शुल्कको दर	सदस्य संस्थाले भुक्तानी गर्नुपर्ने वार्षिक सुरक्षण शुल्क दरको ५०% (बाँकी ५०% नेपाल सरकारबाट अनुदान प्राप्त हुने)	श्रावण १० गते भित्र	कार्तिक १० गते भित्र	माघ १० गते भित्र	बैशाख १० गते भित्र
१	लघुवित्त तथा विपन्न वर्ग कर्जा कार्यक्रम	०.८%	०.४%	०.१%	०.१%	०.१%	०.१%
२	साना तथा मझौला उद्यम कर्जा	०.६%	०.३%	०.०७५%	०.०७५%	०.०७५%	०.०७५%
३	कृषि कर्जा						
४	शैक्षिक कर्जा तथा शैक्षिक बेरोजगार व्यवसाय कर्जा	१%	०.५०%	०.१२५%	०.१२५%	०.१२५%	०.१२५%
५	निर्यात व्यवसाय कर्जा						

कर्जाको दाबी भुक्तानी

- कोषमा सुरक्षित कर्जाको अन्तिम भुक्तानी मिति सम्ममा पनि असूली हुन नसकी खराब भएमा बाँकी साँवा व्याजको ८० प्रतिशत सम्म क्षतिपूर्ति दाबी भुक्तानी गर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ ।
- दाबीको भुक्तानी २ किस्तामा हुने, पहिलो किस्ता ७०% र दोस्रो किस्ता ३० %
- पहिलो किस्ता दाबी अन्तिम भुक्तानी मितिले २ वर्ष भित्र गरिसक्नु पर्ने
- पहिलो किस्ता दाबी भुक्तानी गरेको मितिले २ वर्ष भित्र दोस्रो किस्ता दाबी गरिसक्नु पर्ने
- कर्जा असूली सम्बन्धी मुद्दाको हकमा अन्तिम फैसला पश्चात फैसला कार्यान्वयनको लागि निवेदन पेश गरेको मितिले ९० दिनभित्र दाबी गरिसक्नुपर्नेछ ।
- प्राकृतिक प्रकोपबाट परियोजना नष्ट भएमा, ऋणीको मृत्यु भएमा लगायतका अवस्थामा कर्जाको अन्तिम भुक्तानी मिति अगावै दाबी गर्नसक्ने व्यवस्था
- अन्तिम भुक्तानी मिति अगावै दाबी गर्न सक्ने अवस्था बाहेक अन्तिम भुक्तानी मिति सम्ममा सावाँ र व्याज समेत गरी कम्तीमा २५ प्रतिशत कर्जा चुक्ता भएको हुनुपर्ने ।
- दाबी भुक्तानीको वार्षिक सीमा : सम्झौताको पहिलो वर्ष भुक्तानी गरेको सुरक्षण शुल्कको २ गुणासम्म र सम्झौताको दोस्रो वर्षबाट भुक्तानी गरेको सुरक्षण शुल्क बराबर र अघिल्लो वर्षसम्म फिर्ता गरेको दाबी भुक्तानी रकमको २ गुणा सम्म

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कोषबाट प्राप्त गरेको दाबी भुक्तानी वापतको रकमलाई कोषप्रतिको दायित्व सिर्जना हुने गरी छुट्टै खाता खडा गरी लेखाङ्कन गर्नु व्यवस्था समेत नियमावलीले गरेको छ ।
- कोषबाट अपलेखनको स्वीकृति प्राप्त भएको अवस्थामा बाहेक दाबी भुक्तानी वापतको रकमलाई ऋणीको खातामा समायोजन गर्न नपाइने व्यवस्था समेत नियमावलीले गरेको छ ।

दाबी भुक्तानी भएको कर्जा अपलेखन सम्बन्धी व्यवस्था

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कोषबाट दाबी भुक्तानी प्राप्त गरेको कर्जा असुली सम्बन्धमा देहायको प्रक्रिया पूरा गर्दा समेत कर्जा असुल उपर हुन नसकेमा कोषको स्वीकृति लिई त्यस्तो कर्जा अपलेखन गर्न सक्नेछः-

- (क) कर्जा अपलेखन सम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैङ्कको निर्देशन तथा सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विनियम बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरेको,
- (ख) कर्जा सूचना केन्द्रले ऋणी तथा ऋणसँग सम्बन्धित पक्षलाई कालोसूचीमा समावेश गरेको,
- (ग) सदस्य संस्थाले ऋण असुलीका लागि अदालत वा ऋण असुली न्यायाधिकरण समक्ष मुद्दा दायर गरेकोमा अन्तिम फैसला भएको मितिले पाँच वर्ष पूरा हुँदा समेत फैसला कार्यान्वयन वा कर्जा असुली हुन नसकेको,

दाबी भुक्तानी फिर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था

- कोषबाट दाबी भुक्तानी भएको कर्जा असुल उपर भएमा कोषले दाबी भुक्तानी दिँदा बेहोरेको प्रतिशतले हुन आउने रकम कोषलाई फिर्ता गर्नुपर्ने व्यावस्था नियमावलीले गरेको छ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस नियमावलीको अधीनमा रही अपलेखन गरेको कर्जाको असुली कारवाही रोक्न नपाउने व्यवस्था समेत नियमावलीले गरेको छ ।
- असुल उपर भएको रकम नियमावलीको व्यवस्था बमोजिम फिर्ता नगर्ने बैंक वित्तीय संस्थाले उक्त रकम कोषलाई फिर्ता नगरेसम्म त्यस्तो संस्थाको दाबी कारवाही प्रक्रिया अगाडि नबढाइने व्यवस्था समेत नियमावलीले गरेको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अभिलेख तयार गरी राख्नुपर्ने

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कोषमा सुरक्षित गराएको कर्जाको विवरण उक्त कर्जाको प्रयोजन समेत खुलाई ऋणी विवरण, कर्जा रकम, कर्जा प्रदान गरेको मिति, भुक्तानी मिति सहित अभिलेख तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ । साथै प्रयोजन खुलाउँदा देहायका विषयहरू स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गरी दिगो विकासमा कर्जा सुरक्षण योगदान समेतलाई नियमावलीको व्यवस्थाले सम्बोधन गर्न खोजेको छ ।

- वातावरण संरक्षण,
- जलवायु परिवर्तन,
- वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन,

- महिला उद्यमशीलता,
- हरित प्रविधिको विकास,
- नवप्रवर्तन
- दिगो विकाससँग सम्बन्धित अन्य क्षेत्र तथा प्रयोजन

निष्कर्ष

कर्जा सुरक्षण नियमावली, २०७५ को चौथो संसोधन (२०८०) सम्म आइपुग्दा नियमावलीको व्यवस्थाहरू धेरै हदसम्म समयानुकूल परिवर्तन भई सरोकारवालाहरूको मागलाई उपयुक्त तवरले समेटने गरी नियमावलीको व्यवस्थाहरू परिमार्जन भएको देखिन्छ ।

English Section

Missing issues in the Nepalese economy

How to reform policy loopholes in the present context?

-Dr. Dandapani Paudel *

The establishment of the central bank/Nepal Rastra Bank-NRB, as an independent monetary authority, and the economic development planning process initiated back about to seven decades, has not still been matured at the optimum level with the set objectives which other countries in our regional forum with rather short experience have been dramatically successful in performing the economic development. With the background of economic development planning and institutional setup, Nepal has had been successful to gain the membership in the global as well as regional economic association/forum, but without the backup of economic strength at par with other member countries. Nepalese authority with the exception of quota system and the sympathetic attitude of other member countries could have enjoyed some facilities but without any signal of national pride of economic strength virtually limited to individual academia, which has been signaled since first and second generation of economic liberalization. The constitutional spirit of three pillar economic model is difficult to evaluate in this short review. As such, a brief example in the field of fiscal, monetary and cooperatives sectors will be sufficient enough to observe the implementing capacity which can be a referral proxy for the private sector as well.

Fiscal policy is to generate income in the form of revenue, aid and loan in term of external and internal borrowing for financing the regular and capital expenditure as well as debt servicing. In fact, the revenue income distribution should be in line with the expenditure approach giving priority for the day today regular expenditure keeping in mind the sufficient space to other debt servicing and to some extent to support the development expenditure. A quick survey of recent past years has clearly shown basic fundamentals with the exception of unsustainable political competition in various so-called social benefit programs which even for the faster developing economy could not even valid in the context with justifiable economic reasons of sustainability. The present context reflects the situation of low gross domestic product (GDP) contributing negative growth in productive sectors and accelerating trade and current account deficit which ultimately weaken consumption, capital formation and revenue collection resulting in debt pressure. In the recent years the revenue income has hardly been sufficient enough to meet the regular expenditure which ultimately seeks the support of debt income. Since the recent past the alarming debt escalation

without the support of its productive contribution to development expenditure and if it continues for some time in the same direction it may lead to the path of debt trap towards a failed state. In such a situation how can one believe that the development expenditure could grow up without any drastic change?

The debt and borrowings are useful for financing the development/capital expenditure so that the productive expenditure with its future return may easily payback the debt servicing but in the present context Nepal is in a position to finance the regular/current expenditure as well as debt servicing with the help of debt/borrowings which is an early symptom towards economic failure unless immediate corrective measures are not initiated. Even the commitment and realization of the external sources have been in a declining trend. The government is bound to initiate a sustainable mechanism of income and expenditure with some standard fundamental norms in the preparation of budget to mitigate any type of loopholes. Also the burgeoning corrupt culture in every front of the government and the delay, off-seasonal and lack of quality control in the infrastructural projects may lead to a vulgarly path of development. A progressive tax with broader base rather than tax rate is a basic fundamental with the support of all round expansionary development activities to increase the revenue rather than the sleepy gain of import-based revenue collection should be to focus on to medium to long term goal of the overall economic policy.

Financial sector liberalization based on business feasibility and economic viability towards an urban-centric configuration is difficult to scrutinize quantitative measuring yardsticks of the saturation level of the number of banks and financial institutions (BFIs), if they are fulfilling the mandatory norms and conditions as prescribed. Also, the potential size of the economy can be used as a better proxy to estimate the tentative size of financial sector.

Empirically a well-established feedback relationship of cause and effect between economic growth and financial sector development should be worked out time and again in establishing a convincing indicator to justify that how much the latter's growth contributes to the former in Nepal. The financial sector's contribution to GDP is being used as a yardstick to assess the impact on the overall economy. NRB as a regulatory and supervisory authority had mandated in the recent past to increase the level of paid-up capital up to four-fold in line with the international practices and to rationalize the size of the number of BFIs as a step towards second generation of liberalization which might not be easily and successfully applicable in time as expected due to matching and marking problems.

The big merger of the BFIs as has been an unconditional priority of the monetary policy merely increase the risk of concentration towards too big to fail, prioritization to big borrowers at the

cost of small borrowers, further risk of urban centric attitude, among others. Looking at the latest number of deposit account with respect to credit account in the banking sector, as such the ratio of depositors (50 Mn)/borrowers (1.8 Mn) is about 28 times higher reflecting the minimal size of borrowers. This clearly reflects that the banking sector is largely focused on depositors and larger borrowers neglecting to the small borrowers.

Needless to emphasis, it is highly important for the policy makers to have rigorously analyzed a feasible visionary approach in meeting the needs of rural finance that the accessibility is important rather than the interest rate. The organized institutional sector is also necessary to curb the exorbitant interest rate of the unorganized financial sector like money lender(s). It is but natural as elsewhere that the mushrooming growth of Nepalese financial sector is no doubt urban-centric due to economic viability which needs to address with pro-active positive policy discrimination in favor of rural areas. If one recalls the central government policy as has been visualized by NRB, it has directed to the commercial banking sector as a whole to open at least one branch in every local level government periphery which clearly signal the remote banking services to the people. Also looking at the urban centric keen competition and concentration of the commercial banks, development banks and finance companies, the number of populations served by these institutions is simply a myth of statistical error. The so-called productive sector credit approach has neither increased product orientation nor interlinked with domestic product market in favor of producer and end user customer. Also, the credit misused and default should be defined more clearly in view to literate the ordinary client that the former one is the loan taken for one purpose to be used for another purpose whereas later one is taken as a case of not being able to payback even utilizing the loan in same purpose which needs to address as a root cause for the microfinance clients at present.

With the noble wish of enhancing rural finance, the microfinance institution under the direct regulation and supervision of NRB initiated with accessing the gap of small borrowers and rural areas even with a reasonably higher interest rate with the spirit that credit accessibility is important rather than the interest rate. However, the present trend of microfinance with respect to interest rate, credit and customer limit has shown a vulgar trend challenging to the regulatory and supervisory authority raising a critical note to NRBs role. Anyway, there is no alternative of microfinance institutions in meeting the needs of rural finance subject to hard and fast regulatory and supervisory measures to control. The rural inclusion in the financial sector should be judiciously addressed in a regular framework expanding the opportunity of financial access to rural poor in line with the theme of income generation. It is the core function of NRB as an apex body of the financial system and also the advisor to the government to advice a fairly feasible

role model for the rural financial system in a more cost-effective manner, which is also a moral obligation of the government to act accordingly.

Financial cooperatives could play an active role to enhance the financial accessibility in the rural areas, the federal structure will not merely suffice rather it calls for further positive discrimination to pro-rural approach with flexible and micro financial cooperative type mechanism backed-up by independent and prudent regulatory and supervisory authority in compatible with the local government involvement. The regulatory authority at the federal level can develop the regional/provincial structure to regulate and supervise. It is no doubt that the existing large numbers of financial cooperative are mostly being discredited due mainly to the misused of the hard-earned financial resources of the poor shareholder-cum-depositors. If an independent authority is established for prudential regulation and supervision, there is no hard and fast reason to restrict financial cooperatives in mobilizing public resources. Ridiculously, if one observed the budget speech for the last many years, every year there has been commitment of establishing such mechanism. The lesson of financial cooperative movement is sufficient enough to acquainted with how this system attributed to be extremely successful in Japan, South Korea, etc. And also it is a popular global slogan to quote that how South Korea became successful from potato chips to computer chips economy, among others? But in Nepal management of financial cooperatives is becoming a symbol of corrupt culture exploiting the shareholders-cum-depositors in the absence of independent regulatory authority. Mimicking the cooperative culture of saving and lending, a number of saving groups, mother groups, consumer groups and also gaming type of Dhukuti groups are burgeoning as threat to organized regulatory financial market which can be taken as partial policy pitfalls in weakening the pro-rural oriented financial system.

The pertinent issues to be addressed in fiscal sector are fiscal discipline with the focus on development oriented programs whereas in financial sector are prudential regulation and supervision based on federal structure of financial cooperatives as well as further improvement in microfinance management, financial literacy focused on saving habits and credit accessibility, project oriented productive lending, credit guarantee, simplification of loan processing, etc., which is needless to emphasis for a successful fiscal and financial federalism.

Navigating the climate disclosure landscape: A comprehensive examination of climate change's influence on reporting and Nepal financial reporting standards

-Bikrant Acharya

Introduction:

Climate change has emerged as a defining challenge of our era, significantly impacting both societies and corporations worldwide. The consequences of climate change are far-reaching, and they extend well beyond environmental concerns. As global temperatures rise and extreme weather events become more frequent, companies are grappling with a multitude of challenges, ranging from physical risks to regulatory pressures and shifting consumer preferences. In this comprehensive exploration, we delve into the intricate relationship between climate change and reporting.

The Imperative for climate related disclosures

In recent years, there has been a seismic shift in investor attitudes toward climate change. Investors now recognize climate change as a material risk that can have profound effects on a company's long-term financial prospects. Consequently, they are increasingly demanding transparency regarding how companies are addressing climate change in their business strategies.

The Paris Agreement and corporate Realignment

The Paris Agreement, a legally binding international treaty on climate change, has ushered in a new era of corporate accountability. Its ambitious goals, aimed at limiting global warming to well below 2 degrees Celsius above pre-industrial levels, require significant reallocation of resources for businesses across various sectors. Companies that fail to align their strategies with these goals face a spectrum of risks and missed opportunities.

Enhanced Climate Governance and Reporting Frameworks:

To address the growing demand for climate-related disclosure, many companies are reevaluating their climate governance structures. The adoption of reporting frameworks, particularly the Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD), is becoming common place. The TCFD framework provides a structured approach to disclosing climate-related information, aiding companies in addressing the following key areas:

Assessing Climate related issues:

Companies are expected to establish comprehensive strategies and mechanisms for evaluating

and considering climate-related issues. This includes an examination of how these issues intersect with the company's core business operations, risk management, and long-term planning.

Metrics for monitoring climate goals:

Transparency in disclosing the metrics used to track progress toward climate-related goals and targets is crucial. Investors want to understand the quantitative aspects of a company's climate performance.

Identifying material risks and opportunities:

Effective climate reporting necessitates a clear identification of the most relevant and material climate related risks and opportunities that are intertwined with the company's business model and strategy.

Financial implications of climate scenarios:

Companies must assess how different climate scenarios can impact their financial statements, profitability, net assets, products, customer base, and supplier relationships. This includes examining the effect of climate assumptions on impairment testing, depreciation rates, and decommissioning obligations.

Integration into financial statements:

Climate risks and opportunities must be reflected in financial statements. This includes assessing how assumptions related to climate change affect financial metrics and disclosures.

Long term viability Assessment:

An evaluation of the company's long-term viability in the context of climate-related issues is imperative. Investors want to know how climate challenges might affect the company's overall business model and sustainability.

Climate change and the Nepal financial reporting standards

While there is no single NFRS standard solely dedicated to climate change, existing NFRS standards provide a solid framework for integrating climate related considerations into financial reporting. Companies must carefully evaluate climate related matters when they have a material impact on their financial statements. Here, we examine key NFRS standards and their relevance in the context of climate change.

1. NAS 1 Presentation of financial statements

NAS 1, titled "Presentation of Financial Statements," forms the foundation of financial reporting under IFRS. It mandates that companies disclose information not specifically required by other NFRS standards but is crucial for stakeholders' understanding of the financial statements.

In the context of climate change, NAS 1 compels companies to consider whether material information related to climate issues is missing from their financial statements. This includes assessing the impact of climate-related matters on the company's financial position and performance.

Moreover, NAS 1 may necessitate the disclosure of assumptions affected by climate change. For instance, companies must reveal how climate assumptions influence future cash flow estimates used in impairment testing or the calculation of decommissioning obligations. Such disclosures enhance transparency and enable stakeholders to assess the potential risks associated with these assumptions.

Additionally, NAS 1 requires companies to disclose significant judgments that have a substantial impact on the amounts recognized in the financial statements. If climate-related judgments significantly affect financial reporting, they should be transparently disclosed.

2. NAS 2 Inventory

Inventory valuation is a critical aspect of financial reporting, and NAS 2, titled "Inventory," provides guidance in this regard. Climate-related factors can influence the value of a company's inventories, with potentially far reaching implications for financial statements. NAS 2 mandates that inventories be valued at the lower of cost and net realizable value (NRV). NRV represents the estimated selling price in the ordinary course of business, less the estimated cost of completion and the expenses required to facilitate the sale.

In the context of climate change, estimates of NRV may be significantly impacted. For example, a company that manufactures products reliant on fossil fuels may face declining demand as consumers shift toward environmentally friendly alternatives. This shift can result in inventory obsolescence, leading to a decline in NRV. It is essential for companies to recognize and disclose such climate-driven influences on inventory valuations, enhancing transparency for stakeholders.

3. NAS 12 Income tax

NAS 12, titled "Income Taxes," provides guidance on recognizing deferred tax assets and liabilities. Companies are required to recognize deferred tax assets for deductible temporary differences, unused tax losses, and credits, to the extent it is probable that future taxable profit will be available against which these amounts can be utilized.

Climate-related matters can have a significant impact on a company's estimate of future taxable profits. For instance, a company heavily invested in fossil fuels may see a decline in the value of its assets as the world transitions to cleaner energy sources. This transition can affect the company's assessment of future taxable profits and potentially lead to the non-recognition or de-recognition of deferred tax assets. Consequently, companies must consider how climate change factors into their assessments and transparently disclose any impacts on deferred tax assets and liabilities.

4. NAS 16 Property, plant and equipment

NAS 16, titled "Property, Plant and Equipment," prescribes the accounting treatment for tangible assets. Companies are required to review the residual value and useful life of an asset at least at each financial year-end and adjust them if expectations differ from previous estimates.

Climate change can significantly influence the estimated residual value and expected useful lives of assets. For instance, assets that rely on fossil fuels may become obsolete sooner than expected due to regulatory changes or market preferences for cleaner alternatives. Similarly, assets situated in areas vulnerable to climate-related physical risks, such as flooding or sea-level rise, may have shorter useful lives due to increased exposure to environmental hazards.

NAS 16 mandates that any changes in estimates related to residual value and useful life should be accounted for prospectively as a change in estimate. Companies must consider the influence of climate-related factors on these estimates and provide transparent disclosures regarding such changes.

5. NAS 36 Impairment of Assets:

NAS 36, titled "Impairment of Assets," establishes the accounting principles for assessing and recognizing impairment losses on assets. An impairment loss is recognized when the carrying amount of an asset exceeds its recoverable amount.

Climate-related matters can trigger indicators of impairment, particularly for assets with exposure to climate-related risks. For example, a decline in demand for products that are not environmentally friendly, in response to changing consumer preferences, can indicate impairment of the product or the manufacturing unit producing it. Additionally, an adverse change in the business environment, stemming from climate-related factors such as regulatory shifts or extreme weather events, can also trigger impairment indicators.

In the assessment of value in use, companies are required to calculate cash flow projections based on reasonable and supportable assumptions that represent the best estimate of future economic conditions. Climate change can introduce considerable uncertainty into these assumptions. Therefore, companies must evaluate how climate-related matters affect the assumptions used in impairment testing.

Furthermore, NAS 36 necessitates that companies disclose the events, circumstances, and assumptions that led to the recognition of an impairment loss. In the context of climate change, this would entail transparently disclosing any climate-related events or factors that contributed to asset impairments, further enhancing disclosure transparency.

6. NAS 37 Provisions, contingent liabilities and contingent assets

NAS 37, titled "Provisions, Contingent Liabilities, and Contingent Assets," provides guidance

on recognizing and measuring provisions and contingent liabilities. Climate change can have a profound impact on the recognition, measurement, and disclosure of these items, particularly in the following scenarios:

Penalties for climate related non compliance:

Governments are increasingly imposing penalties on companies that fail to meet climate-related targets or cause environmental harm. Companies must account for these potential liabilities, and the extent of disclosure depends on the likelihood and magnitude of such penalties.

Onerous Contracts:

Contracts may become onerous due to changes in inventory purchasing strategies or product redesign necessitated by climate-related considerations. Companies should disclose major assumptions about any future events that have affected the recognition of a provision or contingent liability in these contexts.

Conclusion

As climate change continues to reshape the global landscape, its influence on financial reporting under NFRS cannot be overstated. Companies are now under immense pressure from investors and stakeholders to provide comprehensive disclosures that shed light on the materiality of climate related issues and their impacts on financial performance and sustainability.

The Paris Agreement's ambitious goals, coupled with the adoption of reporting frameworks like the TCFD, have set the stage for increased transparency and accountability. Companies that proactively address climate related risks and opportunities while complying with existing NFRS standards will be better positioned to thrive in a rapidly changing business environment.

In summary, the nexus between climate change and financial reporting under NFRS is intricate and evolving. Companies must recognize that climate change is not just an environmental concern; it is a financial matter with profound implications for business operations, risk management, and long term value creation. Embracing climate related disclosures as an integral part of corporate reporting is not only a compliance requirement but also a strategic imperative in today's world.

Deposit and Credit Guarantee for Financial Stability

-Bishnu Mani Adhikari*

The whole world is shocked by the joint press release² of Secretary of Treasury, Federal Reserve Chairman and the Chairman of Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC) of the United States pertaining to resolution of Silicon Valley Bank and the future actions for the Silicon Valley Bank on March 12, 2023. The statement stated that the US economy can be protected after strengthening the public confidence towards the banking system. The Federal Deposit Insurance Corporation assured that the public must not be panicked as they are starting the compensation refund process from March 13 itself. Federal Deposit Insurance Corporation³ is an independent agency of the federal government of the US created incepted in 1933 in response of thousands of bank failures that occurred in late 1920s and early 1930s famously known as the period of The Great Depression. The standard deposit insurance coverage limit is \$250,000 per depositor per institution for each account ownership category. Similar deposit insurance arrangement has been made on various countries throughout the world. As per the annual report of 2021-2022⁴ of International Association of Deposit Insurers (IADI), among the members of IADI, 91 countries have full fledged institutional and legal arrangement for deposit insurance while 9 associate members are on the process to have autonomous insurance system. Deposit insurers are considered as financial safety net as they play pivotal role to stabilize economy when it suffers shocks basically from the banking sector. Credit is the amount that an individual or business entity can borrow from bank on a fixed interest rate for a time as specified subject to borrower's income, collateral and assets. The money that bank lends is directly the money of the depositor. Only few chunk of such fund comes from the shareholder's capital. So whenever there is problem on credit which may be the recovery or inappropriate lending, it does have significant effect on the hygiene of a lending bank. When huge number of creditors turn defaulter, there is high chance that the bank may collapse. The liquidation of Himalaya Finance, Nepal Development Bank etc is the result of prudent less credit expansion and problem on recovery of such credits. So the banking industry is using credit guarantee as a safety shield from very long time. In order to lessen the financial

* Acting Manager, Deposit and Credit Guarantee Fund

2 Press Release of FDIC <https://www.fdic.gov/news/press-releases/2023/pr23017.html>

3 <https://www.fdic.gov/about/what-we-do/>

4 <https://www.iadi.org/en/assets/File/Annual%20Reports/IADI%20Annual%20Report%202021-2022.pdf>

constraints faced by Small and Medium Enterprises (SMEs), governments, Non-Government Organizations (NGOs) and the private sector has developed initiatives such as the credit guarantee schemes (CGSs)⁵. CGSs first emerged in Europe in the 19th and early 20th century. Currently, there are over 2,250 schemes implemented in different forms in almost 100 countries (Green, 2003). CGSs provide guarantee to groups that do not have access to credit by covering a share of the default risk of the loan. In case of default, the lender recovers the value of the guarantee. So essentially, credit is the component of deposit of the bank. So if there is problem on credit then automatically the depositors will face the problem. However when small chunk of credit gets default, the part is well covered by the bank by its own fund, but when significant amount gets default, at that time, the bank may not be able to maintain liquidity and fails to refund the depositor. When the depositors get panic, then comes the bank run. In such scenario the final way out is the bank resolution. Credit guarantee, in such situation, comes as a savior. Credit guarantee is the security shield for the credits created by the bank. Whenever there is default on a particular credit portfolio, the guarantee covering institution pays the sum on behalf of the original borrower. This in turn will provide liquidity to the lending bank and help to resolve the default loss. Eventually this maintains confidence of public and situation like bank run is hardly occurred.

Deposit Guarantee Scheme in Nepal

The financial system of Nepal is relatively robust, thanks to the prudent regulation and sufficient legal backing. Nevertheless there have been some shocks on the system. The concept of deposit guarantee started from FY 2062/63 and the concept note has also been forwarded by the then Deposit and Credit Guarantee Corporation to Ministry of Finance. However the issue was not materialized. But the bubble on real estate resulted to acute liquidity crunch on banking system through the years 2066-2068 B.S. Then with the support of central bank, Deposit and Credit Guarantee Corporation started deposit guarantee scheme from FY 2067/2068. The initial limit was Nepalese Rupees 2 Lakh. Within the same time period number of banks and financial institutions suffered, be it due to liquidity problem or the random credit expansion on real estate sector. Nepal Development Bank, Nepal Share Market and Finance, Capital Merchant Banking and Finance, Himalaya Finance, Crystal Finance etc. are declared problematic. Nepal Development Bank was subjected to resolution, so is the case with Himalaya Finance. The then Deposit and Credit Guarantee Corporation refunded deposit of eligible depositors to the extent of maximum Rs. 2 Lakhs. Timely intervention of the central bank and timely refund of deposits by the guarantee providing institution stopped the banking sector from further deterioration. This means for sake of banking stability and confidence of public towards banking sector, role of such financial safety net is very significant.

---

5 <https://www.oecd.org/global-relations/45324327.pdf>

With the promulgation of Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073, Deposit and Credit Guarantee Fund (DCGF) was established on the year 2073 by the conversion of Deposit and Credit Guarantee Corporation which was in fact established on the year 2031 B.S. On the year 2075, Deposit Guarantee Regulation 2075 was issued. Deposit and Credit Guarantee Fund discusses exclusively about deposit guarantee scheme. Initially the limit of guarantee was Rs.2 Lakh per natural individual per bank. However the limit has been enhanced to 3 Lakh in the year 2077 and eventually to Rs.5 Lakh in the year 2079 B.S. per individual per bank and financial institutions. ⁶26 commercial banks, 17 development banks, 16 finance companies and two microfinance institutions are listed as guaranteed members of DCGF. As per the audited financial of DCGF for FY 2077/78 ⁷Deposits amount to Rs.812 billion of nearly 30 Million individual depositors are secured by DCGF. As per the information received from Deposit Guarantee Department of DCGF, approximately deposits of Rs. 1,100 Billion of nearly 40 Million natural individuals is secured by the end of second quarter of current fiscal year across the banking industry which is almost 30% of the deposit of natural person maintained in the banks and financial institutions licensed by the central bank of Nepal.

⁸Whenever banking license is issued by Nepal Rastra Bank, it is mandatory for such entity to enter into agreement with DCGF for deposit guarantee. Once membership is acquired, concerned bank and financial institution needs to send list of depositors and guarantee fee as prescribed by DCGF on quarterly basis. Such fees are not be charged to the depositors and fees must be deposited not later than 10th day of each quarter end. Average deposit of last quarter in the case of saving and current account and actual deposit amount in case of fixed deposit needs to be reported.

⁹Whenever a bank gets problematic and central bank after due process appoints liquidator for the resolution, DCGF needs to make payment of guaranteed deposit within 30 days after the list of depositors for claim payment is received from the concerned liquidator. ¹⁰Being the guarantor, DCGF deserves the subrogation right and receives the proceeds from sale of properties of bank and financial institution thus resolved on ¹¹second priority.

Credit Guarantee Schemes in Nepal

Guaranteeing creditors has a very long history in Nepal. In fact Deposit and Credit Guarantee

- 6 <http://dcpf.gov.np/service/%E0%A4%A8%E0%A4%BF%E0%A4%95%E0%A5%8D%E0%A4%B7%E0%A5%87%E0%A4%AA-%E0%A4%B8%E0%A5%81%E0%A4%B0%E0%A4%95%E0%A5%8D%E0%A4%B7%E0%A4%A3>
- 7 http://dcpf.gov.np/uploads/report/1669872690_%E0%A4%B5%E0%A4%BE%E0%A4%B0%E0%A5%8D%E0%A4%B7%E0%A4%BF%E0%A4%95%20%E0%A4%AA%E0%A5%8D%E0%A4%B0%E0%A4%A4%E0%A4%BF%E0%A4%B5%E0%A5%87%E0%A4%A6%E0%A4%A8,%20%E0%A4%86.%E0%A4%B5.%20%E0%A5%A8%E0%A5%A6%E0%A5%AD%E0%A5%AD-%E0%A5%AD%E0%A5%AE_compressed_compressed.pdf
- 8 Article 14 of Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073
- 9 Article 31 of Deposit and Credit Guarantee Fund Act, 2073
- 10 Article 88I of Nepal Rastra Bank Act, 2058
- 11 Article 94 of Bank and Financial Institution Act, 2073

Fund was established in the year 2031 B.S. in the name of Credit Guarantee Corporation. Promoted by Nepal Bank Ltd. and Rastriya Banijya Bank, the principle objective behind inception of this institution is to secure credit expanded by those banks including Agriculture Development Bank so as to facilitate underprivileged to access to credit and providing confidence to bank to enhance lending. Over the years, credit guarantee scheme has been refined and changed. Currently Deposit and Credit Guarantee Fund provides various credit guarantee schemes viz. Livestock credit guarantee, microfinance and deprived sector credit guarantee, small and medium enterprises credit guarantee, agriculture credit guarantee, education credit and educated unemployed credit guarantee and export credit guarantee. The current guarantee schemes are modeled as portfolio guarantee. In order to secure the particular risk assets of a bank, concerned bank needs to enter into formal agreement with DCGF. Once membership has been acquired, such banks are termed as member institution by DCGF. Upon agreement such member institution needs to secure their entire portfolio at DCGF. Premium rate varies from scheme to scheme and so is the compensation rate. As for example, on loss claim of livestock, DCGF entertains up to 90% of sum assured while for other schemes the compensation ceiling varies from 70-80%.

¹²As per the audited financials of DCGF for FY 2077/78, DCGF has secured 9,065 livestock worth Rs. 402 Million. Likewise, Rs. 117 Billion credit disbursed to 1.18 Million individuals has been secured by DCGF under Microfinance and Deprived Sector Credit Guarantee Scheme. Under SME Credit Guarantee, Rs. 3.53 Billion credit of 1,784 borrowers has been secured and under Agriculture Credit Guarantee, the guaranteed credit and number of borrower is Rs. 3.86 Billion and 5,156 respectively. So credit amount to approximately 130 Billion has been secured by DCGF during that period. As per the information received from credit guarantee department of DCGF, the total credit guarantee figure on all schemes stands at nearly Rs.300 Billion which comes in tune of around 7% of total lending of bank and financial institution as total lending of bank and financial institution is nearly ¹³48 Billion.

Financial Stability Verses Guarantee Schemes

Institutions like Deposit and Credit Guarantee Fund are often termed as financial safety net. This basically means whenever there is some sort of crisis on financial system basically due to banking sector then such institutions step forward as a savior from the crisis. Various systemic risk, operational risk etc. loom over the banking system and they are exposed throughout. Crisis on one bank may create chain effects which ultimately gallops the entire economy of the country. If a particular bank or financial institution is saved or rescued on time, then such chain effect can

12 http://dcpf.gov.np/uploads/report/1669872690_%E0%A4%B5%E0%A4%BE%E0%A4%B0%E0%A5%8D%E0%A4%B7%E0%A4%BF%E0%A4%95%20%E0%A4%AA%E0%A5%8D%E0%A4%B0%E0%A4%A4%E0%A4%BF%E0%A4%B5%E0%A5%87%E0%A4%A6%E0%A4%A8,%20%E0%A4%86.%E0%A4%B5.%20%E0%A5%A8%E0%A5%A6%E0%A5%AD%E0%A5%AD-%E0%A5%AD%E0%A5%AE_compressed_compressed.pdf

13 Daily statistics published by NRB at <https://www.nrb.org.np/> on April 11, 2023

be avoided. Precisely banking sector sits and operates on public confidence. If such confidence is breached then the system might get collapsed. Deposit guarantee helps to maintain public confidence as it provides full assurance of refund of deposit in the event of any mishap that may happen in the banking industry. So, almost all the nation around the world has developed deposit guarantee mechanism on full or partial ownership acquired by the government itself.

Similarly credit guarantee also makes the financial basically the banking sector robust. Access to finance is the foremost task that comes handy with credit guarantee. At the same time, guaranteeing creditors saves bank from possible failure. Any bank is termed as healthy if it has specified liquidity standard and quality of assets. Whenever credit or assets of the bank turns default, it has multiple effects on the bank, the depositors might suffer the most. If the bank has expanded credit on risky propositions, or the credit is not recovered timely, then smooth functioning of the bank is questionable. Lower credit default is manageable; however whenever larger chunk of credit is defaulted by the borrower then the bank falls under crisis ridden. In fact most of the money created on credit is from the depositors share. So obviously it is the depositor who suffers when majority of the bank's credit turns non-performing. In such scenario, credit guarantee have a significant role to save the bank. Credit guarantee is simply the guarantee or assurance of refund of the money whenever the credit account turns non-functional. Credit Guarantee institution creates pool of money from various member institutions and use such pool for the payment of claims. Any short fall on the pool is supported by government funding and other arrangements. So whenever any creditor fails to repay to the bank, guarantee is revoked and the member institution receives payment on behalf of the defaulter. The member bank may continue to have their follow ups as well as legal measures to recover credit amount from the borrower as well as from the guarantor on due course of time even after receiving the claim amount. They can refund the proceeds from sale of property or liquidation of collateral or other means to credit guarantee institution. The compensation or the claim received from credit guarantee institution can even be written off after passing due steps. So, in order to stabilize the banking system as well as the financial system credit guarantees mechanism plays a pivotal role.

Conclusion

Banking business is the business of trust. Whenever such trust is breached, the system may not function well. In such cases, deposit and credit guarantee arrangements plays a very important role. For our country like Nepal, banking is susceptible to numerous challenges and risk. There are issues with access to finance, frequent liquidity crunches, low government spending among others. With the prudent regulation of central bank and numerous legal provisions, Nepal's banks are performing well. There has been no bank failure in last decade. But such instances may not prevail forever. Banking industry must be proactive to avoid any unaccounted risk. Multiple measures are to be adopted to maintain bank's internal hygiene as well as the confidence from the

public. For this guaranteeing public deposit as well as securing credit by means of credit guarantee can be a savior for future. At the same time institutions like Deposit and Credit Guarantee Fund should also perform above par as they should have the character of being more trustworthy than the banks itself. For this performance standard, adequate fund size as per international benchmarking, sufficient capital adequacy ratio etc. is to be maintained at all times. This eventually create mutual trust among service recipient and service provider. Government should also need to understand the business of guarantee institution and inject funds by the means of capital or other sources such that such fund may come handy in case of crisis on financial as well as the banking sector.

References:

(Green. A.,(2003); Credit Guarantee Schemes for Small Enterprises: An Effective Instrument to Promote Private Sector-Led Growth?, the United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) Working Paper No. 10, August 2003.)

www.dcgf.gov.np

www.mof.gov.np

www.nrb.org.np

www.worldbank.org

Current Status of FDI in Nepal

Ashesh Lamichhane

The unique aspect of FDI is that it brings in a package of resources — capital, technology, skills, management know-how and marketing capabilities — together with production activities, to a host economy. But retaining investors is the key. The investment made in any country by foreign investors is called foreign direct investment. FDI is quickly increasing in developing countries. FDI is an important source for the developing countries, which has amply of resources but is economically weak with a shortage in finance, technology and competitive management. FDI introduces new technology, knowledge, skills, new management practices, etc. to the recipient economy. FDI plays a significant role in the growth of emerging economies.

According to The World Bank, “Foreign Direct Investment are the net inflows of investment to acquire a lasting management interest (10 percent or more of voting stock) in an enterprise operating in an economy other than that of the investor”. Here, a lasting management interest reflects the long-term relationship between the investor and the investing enterprises with an active involvement of investor in the management of enterprises.

FDI is not a new topic in the global economy. The concept of FDI originally introduced in the early Nineteenth century. In the early stage, FDI faces a toll of problems as it hails to face the local competitors who possess better knowledge of the local economy. With the end of the Second World War, as peace flattens around the globe, FDI vigorously penetrates the global economy. In the past few decades, continuous effort in multilateral trade negotiations, regional trade agreements, bilateral and multilateral investment accords have, to some extent, reduced obstacles to FDI. The World Trade Organization (WTO) has made trade negotiations aims at continuing this trend. Thus, it is not surprising to see that FDI flows have increased dramatically in recent decades.

With increasing globalization and liberalization especially after 1980s, the world FDI flows have grown rapidly and remained significant. But in the recent years due to COVID pandemic and other factors the worldwide flow of FDI has decreased. The World Investment Report 2023 shows that the FDI flow is fluctuating significantly in the last six years. The FDI flows globally decreased by 20 percent and 11 percent to \$1645 billion and \$1375 billion in 2017 and 2018 respectively.

It bounces back in 2019 and stood at \$1708. Due to COVID pandemic and lockdowns FDI flow decreased by 43.7 percent to \$962 in 2020. Global FDI flow increases by 53.7 percent in 2021 to \$ 1478 billion and then again decreases by 12.4 percent in 2022 to \$ 195. Developed and developing economies accounted for 29.2 percent and 70.8 percent FDI inflow in 2022 respectively. FDI inflow in developing economies is increasing over the period. The South Asia received only 3.1 percent of total FDI inflows in 2016, which increases to 4.4 percent in 2022. India is a leading host of FDI in South Asia. The FDI position of Nepal is substantially low in comparison with other peers, which is just above Bhutan.

Table 1: FDI Flow by Region

Year	2017	2018	2019	2020	2021	2022
World (US\$ Billions)	1645	1375	1708	962	1478	1295
(%) Change	(-20)	(-11)	(24)	(-43.7)	(53.7)	(-12.4)
Share (in Percentage)						
Developed economics	55.9	50.9	51.6	32.8	40.4	29.2
Developing economics	41.2	46.8	48.4	67.2	59.6	70.8
Asia	29.5	33.3	34.6	53.7	44.8	51.1
South Asia	3	3.5	4	7.4	3.6	4.4

Source: UNCTAD (2023)

Nepal has been developing institutional and legal infrastructure to ease doing business since the 1980s with an objective of attracting FDI. FDI inflow is however, very low despite its great importance to Nepalese economy. Although small in size, Nepal could be an emerging destination for FDI in South Asia. Nepal has several advantages such as demographic structure, gradually improving business indicators, strategic geographic location and its improving legal infrastructure. Firstly, the economically active population in Nepal is about 65.5 percent (Census, 2021) which is rising every year. Availability of cheap labor force could be an attraction for investors. Secondly, the increasing disposable income with remittances, expansion of economic activities and changing consumption pattern have been creating new markets for products. Thirdly, Nepal ranks at 94, on the World Bank's Doing Business Report 2020. The gradual reforms and realization for the requirement of foreign capital in mega projects would improve the business environment for foreign investors. Fourthly, Nepal lies in a strategic geographic location surrounded by two populous countries, China and India, which has more than 35 percent of total world population. Investment Board of Nepal (IBN) has identified potential investment sectors for FDI - hydropower, transport, agriculture, tourism, information communication technology, mines and minerals, health and education, manufacturing and financial institutions.

Nepal is creating a peaceful environment for the Foreign Investors. The political disputes are cooling, and several foreign investors are keeping an eye to Nepal.

Foreign direct investment plays vital role in developing countries for foster national economic growth. FDI creates employment opportunities, raise the level of domestic wages, faster economic growth and improve the distribution of income. FDI can stimulate economic growth by raising productivity and forcing efficient use of resources through the linkage with foreign trade flows and positive externalities to the industrial sector. FDI can fulfill the gap of financial resources, accumulate physical and human capital; contribute to employment and supply of goods, create spillover effects, enhance skills and technologies. Moreover, it is also a source of foreign exchange through the equity capital and exports of goods and services. The highly flammable mix of political instability, policy issues and inefficient bureaucracy has long haunted Nepal. However, the country has been moving in a somewhat satisfactory manner at least in the South Asia region in terms of economic competitiveness in recent years. Nepal is ranked 94 among 190 economies in the ease of doing business index 2020, according to the World Bank. The rank of Nepal improved to 94 in 2019 from 110 in 2018. The Global Competitiveness Index 2019 ranks Nepal in 108th position among the 140 countries which makes the Himalayan nation the fourth most competitive economy in South Asia, ahead of Pakistan. India tops the list in 39th position followed by Sri Lanka and Bangladesh. The World Economic Forum has pointed out certain areas where Nepal needs to improve to become an economy with competitive and comparative advantage which are prerequisites for FDI.

Most Problematic Factors for Doing Business in Nepal are:

- Government instability
- Corruption
- Poor work ethic in national labour force
- Restrictive labour regulations
- Inadequate educated workforce
- Foreign currency regulations
- Tax rates
- Crime and theft
- Inadequate supply of infrastructure
- Inefficient government bureaucracy
- Access to financing
- Inflation
- Tax regulations
- Insufficient capacity to innovate
- Poor public health

The GoN introduced new Foreign Investment Policy, 2015 by replacing the policy of 1992 with an objective of making economy more dynamic and competitive by maintaining trade balance through export promotion and import management, and by attracting foreign investment, technology, skills and knowledge in the priority sectors. The new policy incorporates the changing context of portfolio investment, non-resident Nepalese investment, special economic zones, labor relation issues, and mobilization of debt instruments in domestic and foreign currencies. The foreign investment policy aims to achieve the sustainable economic growth and generate employment, enhance investment in the regional and national development, fill the gap of increasing

investment demand, increase the domestic production and productivity and establish Nepal as an attractive destination for FDI by creating investment friendly environment.

In contrast to old policy, the new policy has clearly defined the term “foreign investment” and “technology transfer”. It recognizes assignment, user’s license, technical know-how sharing and franchising as the medium for technology transfer. The policy has envisioned the Investment Board, Ministry of Industry, Foreign Investment Promotion Board, Department of Industry, and One Stop Service Center as the institutions involved in implementing foreign investment policy and rules in Nepal. The policy categorized the investors as any foreign individual, firm, company, Non-resident Nepali or foreign government or international agency or other corporate body of similar nature that makes foreign investment, and also includes, in the case of a foreign investor that is an institutional foreign investor, the ultimate beneficiary of such an institution.

There are provisions to facilitate FDI through the access to foreign exchange, facilities and exemptions, access to credit, hiring foreign workers, acquisitions of land, and industrial security and business promotion. It assures equal treatment to foreign investors, no nationalization of the investment, and withdrawal of their principal investment and its earnings. The provision of mediator and dispute settlement has also been incorporated in this policy.

Volume of FDI

The first official record of FDI flow to Nepal was in 1951/52 when the Nepal Commercial Corporation was set up as a joint venture with 67 percent equity participation from Indian investors. There were a few cases of foreign investment and technology transfer prior to 1980. Solidarity Ministerial meeting was held in 1982 and an Investment Promotion meeting was held in 1984 for promoting foreign investment and creating awareness of the investment opportunities in the country. Subsequently, Nepal Investment Forum was organized in 1992 in Kathmandu, which was a very successful in attracting the foreign investors. From 2015 to 2019 Government of Nepal held three editions of Nepal investment summit as a key initiative to promote Nepal as a ideal investment destination for international investor. In paper all three summit were successful but in reality foreign investment has not increased as expected.

Table 2: FDI Flow in Nepal

Year	2017	2018	2019	2020	2021	2022
FDI (US\$ millions)	198	67	185	126	196	65
Percentage of GDP	0.67	0.2	0.59	0.38	0.53	0.16

Source: UNCTAD and WB (2023)

Above table shows that FDI flow in Nepal is very low and its contribution in GDP is less than 1 percent. In 2017 Nepal received US\$ 198 million FDI and in 2022 it remained at US\$ 65 million

only. In 2022 foreign investment declined by more than three times compare to 2021. Despite the continuous effort of the government the FDI inflow in Nepal is yet to take rapid growth as expected.

Table 3: Foreign Investment Projects in Nepal (FY 1995/96-FY 2022/23)

Fiscal Year	No. of Registered Project	Foreign Investment (NRs in billions)	Employment
1995/96	47	2.22	8032
1996/97	77	2.40	9347
1997/98	77	2.00	4336
1998/99	50	1.67	2146
1999/00	71	1.42	4703
2000/01	96	3.10	6880
2001/02	77	1.21	3731
2002/03	74	1.79	3572
2003/04	78	2.76	2144
2004/05	63	1.64	5559
2005/06	116	2.61	7358
2006/07	188	3.19	7389
2007/08	213	9.81	10709
2008/09	231	6.26	11108
2009/10	171	9.10	7848
2010/11	209	10.05	10887
2011/12	227	7.14	9050
2012/13	317	19.82	16569
2013/14	305	20.13	11732
2014/15	370	67.46	13265
2015/16	341	15.25	11426
2016/17	401	15.21	12240
2017/18	400	55.76	13940
2018/19	345	25.48	14594
2019/20	223	37.81	10834
2020/21	185	32.17	5943
2021/22	295	54.25	16905
2022/23	327	38.4	17012
Total	5574	450.1	259259

Source: Department of Industry, 2023

The above table reflects that total 5574 projects have been registered in Nepal comprising eight categories of industries. The total foreign direct investment (FDI) is estimated to be Rs.450.1 billion as of July 2023. The registered projects would provide employment to 259259 people.

Sector Wise Distribution of FDI

The distribution of FDI in Nepal shows that there is investment in various sectors. But some sector has got more priority while the other one has given less priority. The distribution of foreign investment is shown in table 4.

Table 4: Sectorial Distribution of Foreign Investment Projects

Types of Industries	No. of Projects	Foreign Investment (NRs in billions)	Share in FDI
Agro and Forestry	295	8.19	1.95
Energy	91	130.40	31.11
Information Technology	120	11.99	2.86
Infrastructure	54	4.71	1.12
Manufacturing	1264	69.23	16.51
Minerals	72	7.98	1.9
Service	1821	95.91	22.88
Tourism	1816	90.61	21.61
Total	5533	419.2	100

Source: Department of Industry, 2022

The above table reflects that FDI is highly concentrated in energy sectors with NRs 130.4 billion. Energy sector is followed by tourism with NRs 95.91 billion, service sector with NRs 90.61 billion. In sector wise FDI, it is found that on infrastructure there is only NRs. 4.71 billion investments, which is the lowest investment sector. In mineral sector also the foreign investment is only NRs. 7.98 billion. In agriculture sector also the investment is low with NRs 8.19 billion.

Country Wise Distribution of FDI

In country wise distribution, five countries account for about 85.16% of cumulative FDI, shown in table 5.

Table 5: Country Wise Distribution of FDI

S. N.	Top Countries	No. of Projects	FDI (NRs billions)	Employment	Share in FDI
1	China	2111	216.6	101128	51.7
2	India	819	101	74303	24.1
3	USA	438	15.6	19687	3.7
4	South Korea	362	12.8	12094	3.1
5	British Virgin Island	17	11.01	2326	2.6
Gross Total		5533	419.2	292120	100

Source: Department of Industry, 2022

The above table reflects that China alone accounts for 51.7 percent, followed by India with 24.1 percent, USA with 3.7 percent, South Korea with 3.1 percent and British Virgin Island with 2.6 percent. In total, investors from 95 different countries have invested in Nepal, but the scale and

number of projects in most cases is small.

Sector Wise Employment Generated by FDI

Foreign direct investment is providing the opportunities of employment for the Nepalese people. The people are engaged in various sectors. From the beginning to fiscal year 2021-22 the sector wise employment is shown in table 6.

Table 6: Sector Wise Employment Generated by FDI

Types of Industries	No. of Projects	Employment	Share in Percent
Agro and Forestry	295	10846	3.71
Energy	91	11890	4.07
Information Technology	120	6321	2.16
Infrastructure	54	3824	1.31
Manufacturing	1264	106568	36.48
Minerals	72	8786	3.01
Service	1821	78124	26.74
Tourism	1816	65544	22.44
Total	5533	292120	100

Source: Department of Industry, 2022

The above table reflects that the number of employment from FDI in different sectors is not in same rate. Total employment is 292120 which are engaged in various sectors. Employment from foreign direct investment is highly concentrated in the manufacturing sector, which accounted 36.48 percent of total employment. It is followed by service sector, with 26.74 percent of total employment. Tourism sector is in third position with 22.44 percent of total employment. Energy sector contributes 4.07 percent of total employment. Infrastructure sector gives employment to only 1.31 percent of the total employment.

Conclusion

Nepal's political environment is cooling down. It has been able to create a peaceful environment for investors in the last few years. FDI has always been a key priority for Government of Nepal. New FDI policy 2015 has been implemented and several efforts by Government to attract FDI have proved the relevance of FDI to Nepal. FDI inflow in Nepal has been increasing in recent years. A lump of investment opportunities is available for the investors such as agriculture, tourism, mining, hydropower etc. FDI has created several employment opportunities to Nepalese economy. Nepal has unique advantages and, thereby, opportunities of FDI useful for the country's prosperity. Yet FDI in the country is not free of challenges, thus, that need to be timely addressed with practical measures.

Bibliography

- DoI (2022). Industrial Statistics 2022, Department of Industry
- DoI (2022). Foreign Investment in Nepal A Synopsis 2022. Department of Industry
- DoI (2023). Monthly Report of FDI Approval. Department of Industry
- IB (2016). Nepal Investment Guide. Investment Board.
- NRB (2022). A Survey report on Foreign Direct Investment in Nepal 2020/21. Nepal Rastra Bank
- OECD (2002). Foreign Direct Investment for Development: Maximizing Benefits, Minimizing Costs. Paris, France: Organization of Economic Cooperation and Development.
- Pant, B. (2010). Enhancing FDI Flows to Nepal during the Period of Post-conflict Transition and Global Recession. Nepal Rastra Bank Economic Review, Volume 22.
- UNCTAD (2023). World Investment Report 2023. United Nations Conference on Trade and Development.
- WEF (2022). The Global Competitiveness Report 2019. World Economic Forum.

<http://www.lawcommission.gov.np/en/>

<https://www.doind.gov.np/>

<https://unctad.org/en/>

<https://www.nrb.org.np/>

<https://mof.gov.np/en/>

<https://www.weforum.org/>

<https://nsonepal.gov.np/>

The Best Time to Support Small Businesses is Always Today- MSME/SME

Ruchi Shrestha

Micro & Small Medium Enterprises and Small Medium Enterprises (MSMEs/SMEs) are the essence of Nepal's economy. Their role is very critical to fuel economic growth as they enhance competition, entrepreneurship, create thousands of new jobs, expand innovation and tax base and help in eliminating poverty. MSMEs broaden the base of participation in society, decentralize economic power and give people a stake in the society's future. Small-business ownership encourages personal freedom and individual empowerment and contributes to social and political stability. In many developed countries, the SME sector has been the catalyst for product innovation and for productivity enhancement.

For the SMEs to impact our economy, there are important areas where government plays a critical roles.

- (1) A macro-economic environment in which entrepreneurial activity is able to thrive and prosper;
- (2) An education, or more broadly, a value system, that encourages an entrepreneurial culture;
- (3) A comprehensive support regime, including financial assistance in various forms, as well as technical support and training.

For the MSMEs to impact our economy, government plays a crucial role in spreading information about the market and policies that support infrastructure, upgrade technology, preferential access to credit, preferential policy support, etc. to encouraged the MSMEs. Furthermore, strengthening internal and political stability by protecting political, social, cultural and religious rights can restrain the human resources in the country.

Nepal's proximity to India and China, who have significant advantage in terms of economies of scale, labor productivity, technological advancement and government/policy support, makes it difficult for Nepali SMEs to complete in the international market, thus limiting its export potential.

Further, technological advancement along with rapid internet and mobile phone penetration and emergence of young population has created new wave of opportunities for SMEs to market their product and services via digital platforms-online.

SMEs dominate the economies in terms of employment and number of companies, yet their full potential remains remarkably untapped due to a number of reasons which make the role of MSMEs on economic development different across countries.

MSMEs are a key catalyst to the growth of Nepal's economy, contributing 22 percent to the GDP of the country. As per Martin Holtmann's research article in July 2023, it is estimated that there are more than 923,000 registered businesses in Nepal. Over 90 percent of registered enterprises are MSMEs, accounting for 45 percent of all jobs and about 12 percent are small and medium businesses, accounting for 40 percent of employment, employing 2.7 million people as per a United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP) report.

Yet despite their prominent contribution to the economy and jobs, Human capital flight, migration of skilled and professional individuals in search of better opportunities are leaving country. For a developing country like Nepal, unemployment has become the major cause of emigration. According to a report, the net migration rate in 2022 is 4.35 per 1,000 population, which is a 19.72 per cent increase from 2021.

And by providing the deserved pay scale limit, because no one likes being underpaid, making salary structures on a par with international standards could be a sound measure to prevent brain drain. However, this argument on "brain drain" has encountered debate among economists who argue that the return of these skilled individuals constitute a "brain gain," which raises the skill level of the home country.

Regardless of the importance of MSMEs to Nepal's economy, the competitiveness of Nepal's MSMEs remains weak owing to its small size, high prevalence of informality, lack of innovation and factor productivity. Most of the MSME firms are small and have limited access to new technology. Besides, these firms also face various operational issues limiting their growth, which includes access to finance and market, inappropriate pricing of their products, lack of skilled workers and limiting economies of scale.

Nepal's 15th five-year plan (FY2020-FY2024) aims to achieve national strategies of rapid, sustainable and employment-oriented economic growth. But, the dubiety is whether the country can progress with minimal skilled human assets in the envisaged time. Since the pace of development has been hampered by such practices, it is high time that we sought effective ways to clip the trend of brain drain as educated youth have the vigor and enthusiasm to introduce innovative business ideas using their skill and knowledge.

According to Chandni Singh, private sector development advisor at Foreign, Commonwealth and Development Office(FCDO) article, Even though MSMEs hold a strong position in the country's economy, job creation and economic progress, 37 percent of MSMEs cannot grow due to a lack

of access to finance. Overall, the MSME finance gap in Nepal is estimated at US\$3.6 billion with only around \$731 million currently available.

Smaller firms rely less on bank credit and more on internal funds to fund their purchase of fixed assets and to finance working capital needs as Small businesses with lack of fixed asset collateral and personal guarantees are often denied necessary capital required for expansion.

As, today's collateralization comes through regulation. Credit from suppliers and advances from customers are also more important for smaller firms than for larger firms in financing working capital needs. Exporters tend to be less reliant on internal funds and bank credit than non-exporters, whether for purchasing fixed assets or financing working capital needs. Blended finance- approach has brought about meaningful impact, "for blended finance to be sustainable, the government needs to step in as equity partners and it now needs to be scaled up according to H.E. Elisabeth von Capeller, ambassador of Switzerland to Nepal.

A large number of capable and potential entrepreneurs, deprived of appropriate opportunities, may be provided with opportunities by the small sector. It can help to make small capital available for productive use. SMEs can take advantage of lean output and find new, cost-effective lean output techniques.

Nepali SMEs produce products that are eligible for preferential market access provided by a number of developed and developing countries under different schemes—in the European Union, the United States, Japan, Canada, the People's Republic of China and India, among others. A lack of knowledge of the trade preferences on offer is also impeding the utilization of preferential market access schemes.

THE SUDDEN ARRIVAL OF THE COVID PANDEMIC IN 2020 A.D.

All kinds of businesses were affected in some ways. But small and medium sized businesses, with little to no financial reserves, were the most vulnerable to COVID-19 and its economic impacts due to the nature of their work, which often involves physical interaction.

A 2020 survey carried out between May 25 and June 10 found that more than half of the country's micro, small and medium enterprises (MSMEs) faced the risk of permanently going out of business within a month. And according to a sample of more than 540 representatives from MSMEs across the country, 80% of them saw a drop in sales, 40% granted leave of absence to employees, 27% slashed working hours and 12% of female employees were put on reduced pay. Government support for micro, small and medium businesses was nowhere in sight despite contributing 22% to Nepal's GDP and employing about 1.75 million people as per the article published on Far Sight Nepal in 2022.

The program to support MSMEs through a grant from the Swiss agency for Development and Co-

operation (SDC) and FMO, the Dutch entrepreneurial development bank, was mobilized across 100 companies, providing almost 170.8 million rupees in loans (free of interest and collateral) all over the country as per COVID-19 MSME Fund Nepal–Showcase Event. The outcomes of the fund were more than anticipated: 1,843 jobs were supported; new 368 jobs were created; and 50% female employees were retained.

As we recover from the effects of the pandemic, we have an opportunity to build back better. Digital finance solutions such as e-commerce have proven essential to increase resilience and mitigate the economic impact of COVID-19 on MSMEs. The government has made deliberate efforts on promoting digitalization with the adoption of the 2019 Digital Nepal Framework. And yet the digital transformation has not occurred among MSMEs, as only 15 percent of Nepali businesses have increased the use of digital platforms or invested in digital solutions since COVID-19.

If the regulations can be worked in a manner where there is an opportunity for “risk participation” through a fund or non-fund-based kind of participation model with the multilaterals, perhaps a SME targeted fund or bond, spread over a ten-year tenure”, then banks are willing to lend out to MSMEs given their track record- as said by Anirvan Ghosh Dastidar, CEO of Standard Chartered Bank Nepal.

The government of Nepal and its people have made enormous progress in reducing poverty and swift economic recovery from COVID-19, with estimated growth of almost 5 percent in 2023. However, the lingering impacts of the pandemic and inequality pose significant threats to the achievement of the Sustainable Development Goals (SDGs) in Nepal.

The UN Capital Development Fund (UNCDF) is ready to deliver on the promise of SDGs in Nepal by catalyzing public and private finance and channel it towards development gains with traditional grant-making and technical assistance. UNCDF has leveraged the experience gained over more than 10 years in building inclusive digital financial markets in least developed countries in Africa and Asia, including Nepal. In Nepal, digitalization has already shown how MSMEs can help businesses grow. Over the last year, together with SDC—our trusted partner and a true supporter of equitable socio-economic development in Nepal for all and, in particular, for women—we helped 4,200 MSMEs go digital.

Government, Central Bank & Credit Guarantee in MSME & SME development.

Role of central bank is to support SMEs toward strengthening and enhancing lending capacity, taking initiatives and involvement in national policy to promote SMEs. These include obligatory loan portfolio share requirements, lowering risk weight on SME loans, building infrastructure for swift funding to SMEs, providing consultancy to the SMEs in applying for loans, enhancing SMEs credit information by establishing a credit information bureau, and encourage BFIs to guarantee their invested portfolio. Central banks should assist the SME sector through sus-

tainable financing channel to help support profitable growth of SMEs. Market completing and promotional policies are preferred to protective and subsidy based or directed lending.

- i) As per Dagva, Boldbaatar, a researcher, shared his opinion in the article- Role of Central Banks in The South East Asian Central Banks Research and Training Centre (SEACEN) member economies, promoting SMEs states three main areas where central bank should be involved in promotion of SME. They are:
- ii) Financial market infrastructure development;
- iii) Enhancing availability of credit information; and

Swift, safe and secure banking for small borrowers.

Ewart S Williams, The experience in many Latin American countries has shown that macroeconomic stability creates the essential cradle for the expansion of the SME sector. Macro stability is conducive to SME development because it implies low inflation, low interest rates, a stable exchange rate and ample external reserves.

The macro-economic pre-conditions (which incidentally come under the Central Bank's mandate) provide the kind of environment in which particularly SMEs are able to plan and prepare to take risks. Improving access to finance is deemed to be the major challenge to the development of SMEs all over the world. Because of imperfections in financial markets, small enterprises almost never have the same access to finance as do their larger more powerful counterparts.

It has been demonstrated that the successful promotion of SMEs development requires the integration and linkage of technical training and business support services with financial assistance programs. Governments are best placed to take the lead in adapting the education system to the needs of business, and in particular, small business. The Government's vision should focus to integrate entrepreneurship into the school curriculum at all levels, starting at the primary school level and arrange for entrepreneurial training and support perhaps in collaboration with private sector or non-governmental organizations (NGOs).

In many countries, the state has sought to nurture an enterprise culture through an alliance of business education and training programs with initiatives like "business incubators", which in effect are facilities where aspiring entrepreneurs can learn business skills. Some people think that the effect is exaggerated and that the best thing that the Government can do for SME development is to reduce regulatory impediments and bureaucratic red tape and implement tax policies that promote small-business growth.

Notwithstanding our abundant energy resources and our robust energy based industrial platform, the imperatives of economic diversification and the need to provide productive and sustainable employment have led to increased attention to the development of the SME sector.

For these reasons, Governments which are committed to SME development focus on making funding available on reasonable terms. One challenge they and central banks face is to encourage banks, to lend to SMEs. Invariably they try to do this through loan guarantee schemes. Government and Nepal Rasta Bank (NRB) should pursue its mandate by providing loan guarantees for commercial bank lending through a credit guarantee organization.

In case of Nepal, Deposit and Credit Guarantee Fund (DCGF) is the Nepal's only deposit and credit guarantee institution. A credit guarantee schemes (CGSs) under DCGF, are a common form of government intervention to unlock flow of credit for SMEs that provides third-party credit risk mitigation as a guarantee to lenders through the absorption of a portion of the lender's losses on the loans made to SMEs in case of default, typically in return for a fee.

More than half of all countries in the world have a CGS for SMEs and the number is growing. For making the CGCs a success, there are 16 principles which covers four key areas for the better penetration of credit guarantee in the market.

Legal and regulatory framework

1. Establish the CGS as an independent legal entity.
2. Provide adequate funding and keep sources transparent.
3. Promote mixed ownership and treat minority shareholders fairly.
4. Supervise the CGS independently and effectively.

Corporate governance and risk management

5. Clearly define the CGS mandate.
6. Set a sound corporate governance structure with an independent board of directors.
7. Design a sound internal control framework to safeguard the operational integrity.
8. Adopt an effective and comprehensive enterprise risk management framework.

Operational framework

9. Clearly define eligibility and qualification criteria for SMEs, lenders, and credit instruments.
10. Ensure the guarantee delivery approach balances outreach, additionally, and financial sustainability.
11. Issue partial guarantees that comply with prudential regulation and provide capital relief to lenders.
12. Set a transparent and consistent risk-based pricing policy.
13. Design an efficient, clearly documented, and transparent claim management process.

Monitoring and evaluation

14. Set rigorous financial reporting requirements and externally audit financial statements
15. Publicly disclose non-financial information periodically.
16. Systematically evaluate the CGS' performance and publicly disclose the findings.

Credit guarantee schemes have become the most popular of government support schemes worldwide since they combine a subsidy element with market-based characteristics. The arrangements are also intended to make use of the banks' infrastructure for loan administration. But guaranteed schemes are not perfect and lead to moral hazard since the banks' funds are not at risk, and since the small businesses can default with little cost. Variations of the scheme have been devised to deal with these issues. To supplement credit available through the traditional institutions, several governments see the need to establish institutions that provide direct credit to SMEs.

Even in case of Nepal, DCGF is not authorized to lead loans directly. BFIs provide loans and DCGF provides the credit guarantee for the loan sanctioned on behalf of the premium paid by the BFIs. Institutions like DCGF face unique challenges in avoiding political interference and operating along strictly commercial lines.

The existing SME CGSs of DCGF makes BFIs mandatory to guarantee the entire SME portfolio once the agreement is done. As per the BFIs the weakness of the scheme is, those loans backed by enough collateral shall not need the guarantee. In addition, the current level of the SME guarantee limit is up to NPR 3 crores only which is not sufficient given the number of SMEs in the country.

Other problem is the lack of a credit database for comprehensive assessment of SMEs. The lack of a robust database makes it impossible to carry out a comprehensive evaluation as it requires various models and a large amount of data. The lack of accurate models makes it difficult to rate credit status and thus to issue credit guarantees.

DCGF should influence and attract BFIs to get membership in SME CGSs and to do so, the existing Credit Guarantee Regulations need to be amended as per the present day context. And the amendment is in the final stage of approval by the government.

Winding up regarding the very important challenge for SME development today is globalization and trade liberalization. These two are presenting new opportunities and challenges for small business development. For SMEs to impact in Nepal, they need to adopt a more outward oriented strategy, seeking export opportunities or finding ways to participate in production chains with large producers abroad. To add more, the focus must be on innovation and increasing productivity and competitiveness. The strategy may need strengthened financial support and perhaps more trade and export market facilitation.

While most SMEs will remain focused on the local market, those that are likely to thrive and expand are the ones that embrace the export challenge and are prepared to adopt new technology, develop new information systems and devise innovative products that are globally competitive.

SMEs in their growth stage reach the point where, on the one hand, personal resources do not meet their needs, and, on the other, they do not have enough collateral to attract external finance. Access to finance can be facilitated by obtaining loans from financial institutions backed by governmental credit guarantees. Therefore, the development of a sound credit guarantee scheme for SME will be an important step in filling the financing gap of SMEs.

References:

www.nepallivetoday.com- Article by Mario Perdomo

www.kathmandupost.com- Article by Martin Holtmann - Holtmann is IFC's country manager for Nepal, Bhutan and Bangladesh.

www.english.khabarhub.com

www.bis.org - Ewart S Williams: Supporting the growth of small and medium enterprises

www.worldbank.org - Principles for Public Credit Guarantee Schemes (CGSs) for SMEs

www.adb.org

Dagva, Boldbaatar- www.seacen.org – An article on Role of Central Banks in The South East Asian Central Banks Research and Training Centre (SEACEN) member economies

www.researchgate.net Role_of_Central_Banks_in_Promoting_Small_and_Medium_Scale_Enterprises

www.nrb.org.np

Managing Equality and Diversity in Workplace

Dwaipayan Regmi *

Managing Equality in Workplace

Managing equality in the workplace is the process of creating an environment in the workplace which is fair, which is inclusive and is free from any form of discrimination. In such organization there will be equal set of opportunity for succeeding in regard to any form of race, age, sexual orientation, gender, disability, religion, nationality or anything that is protected by law. This process would require anything from developing policies and practices that would incorporate promotion of all level of activities in the organization there. As explained by Ely., et al (2001) there is crucial aspect for identity formation with maintenance for different people letting them provide sense of purpose through meaning of social set of connection where the author would also argue about how individuals would construct their identities through the process based on identity work there itself.

It would involve wide set of activities in the frame and would involve tasks that would relate to establishing and communicating clear set of policies along with guidelines in case of diversity, equity along with inclusive practice. It would involve providing training along with education for the employees helping them to promote any type of awareness and letting them to understand equity in the workplace. From the very time of recruitment, there would be retaining of diverse set of workforce which would reflect community on the customer base there and it would ensure how all employees would have equal access for the opportunities of professional set of training, development along with advancement. It would also involve the process that would incorporate values, differences and would encourage collaborative form of respect with openness for communication. There would also be regular monitoring about evaluative aspects of effectiveness of equality while making any form of adjustments as per requirement. It is through management of equality in any workplace, there would be wide range of improvement of employee morale and productivity would increase, ultimately enhancing their set of reputation for employer through their choices (Cox, 1994).

What Dobbin., et al (2007) found out was that through diversity management initiatives there

* Deputy Manager,, Rastriya Banijya Bank Limited

would be focus on management of differences instead of challenging set of systematic inequalities where the authors would also argue about more effective set of approach for diversity management where addressing structural barriers along with biases would create inequalities within the first place, instead of trying them for accommodation of individual differences. There has been major highlight regarding the importance of accountability and the measurement of diversity within management based initiatives where argument for organizations would be clearly setting goals. In their finding it was also found out how leadership and its commitment for equality would matter in making organization a peaceful place to reside. Authors would be arguing about the organizational needs for having clear commitment in case of equality and the commitment has to be actually reflected in the behavior of leadership along with their organizational culture at any point of time.

Similarly in the study conducted by Ashcroft and Mumby (2004) there was the finding about how gender inequality in the organization would not mean result for individual set of biases or discrimination but would also be embedded within the social structures with cultural set of norms for the organizations. There, the authors would argue about how language would be something powerful tool for reinforcement of challenging set of gender based norms and the organizations working there have to be mindful in the ways in which language can be perpetuated with inequality there itself. There, the authors had made reasonable argument seeing how organizations should rather take intersectional set of approach for understanding and addressing certain type of gender in the time of equality assuring it through any sort of means.

Similarly what Fiske (2004) found out was that social behavior along with social interaction are all outcome of some core motives which they would hold including their need for belonging at any point of time. It is therefore important that those motives be kept in universal along with underlie set of manner where the behaviors would all observe different cultures and contexts coming around. Thereby, the finding had also highlighted importance of social set of cognition where perception is shaped through social behavior and the author had argued that social cognition and perception are something which are shaped through some concrete core motives and where the interpretation would be influenced through social set of motivation around. This very study also found out that there would lie massive social influences along with persuasion while shaping social behavior there and it has been argued that the social influences and persuasions are powerful tools that would shape attitudes, behaviors and beliefs through which promotion for social set of changes would all be appreciated. It also provided wide bunch of insights for the core motives that would approach to social psychology offering useful insights letting them understand the true addressing of social process coming throughout.

Today, large number of organizations have already adopted equality policies from their grassroots

level itself (Kalev, & Kelly, 2006). They also found out that building accountability and transparency with diverse set of policies would help in benchmarking and improving diversity with inclusive practice where there is regular monitoring and reporting for progress that would happen for their goal. The study found out how strong leadership is actually necessary to assure equitable workplace ultimately through examination of effectiveness for specific set of diversity based policies where training, mentoring or diversity based task forces has to be kept into consideration and keeping them in organizational context there has to be implementation for the evaluation process too. Kalev & Kelly (2006) explains that challenges and opportunities for affirmative action along with diversity based policies would all come for inclusive aspect in the workplace which would highlight the need for increased research there itself then.

Bell & Nkomo (2001) regards that with enough set of identity that would be formulated and negotiation that would be kept, organizational shaping would all be justified and they provide the insight about how black and white people in workplace when discriminated would bring negative vibe throughout the organization.

Managing Diversity in Workplace

Management of diversity in workplace simply means the set of policies and practices which are implemented through organizations for creation of work based environment which would value and respect individual set of differences among employees that would include various type of race, ethnicity, sexual orientation, gender, age along with religion and ability. It would also include creation of inclusive and welcoming workplace culture which would promote equal opportunities for all employees fostering huge set of participation along with engagement in the organization. So from recruitment and hiring practices which would promote diversity, with all candidates working for applying with active set of seeking out and recruitment of diverse set of candidates with implementation of fair and unbiased hiring practices coming around. Thereby, diversity filled training and providing training for employees and managers upon cultural awareness bias there is inclusivity that is required for promotion working and coping for increment ultimately seeking to reduce prejudice in the workplace at any point of time.

What Thomas (1992) did in his study was he examined the impact of cultural diversity on work group out of diversity. There had remained for 36 undergraduate business based students who had randomly been assigned for various task with six person working in a group. It was found that when the work groups would all perform with difference with higher set of cultural diversity that would outperform in low cultural diversity where task performance and problem solving ability would all come around. There, the study would all find that work group having higher cultural diversity where there would be increased creativity with innovative following for such approach with problem solving approach. It was suggested by Thomas (1992) would come around with

the fact for working with groups where higher cultural diversity would all come around seeking exposure for wider range of aspects with ideas leading to increased set of innovative practices.

In the next study conducted by Herrings (2009), the study came to explore how business case for diversity would all investigate if there would all have positive set of relation through diversity with organizational performance throughout out. Herrings found out that through different set of claim for valuing diversity, there the evidence would all support the business case for such diversity when mixed. It was found out that the studies would all be positive set for developing relationship among diversity with organizational performance and positive set for negative impact upon performance there itself.

In the next study that was conducted by New and Du (2015), it was found that there had remained several set of investigation seeking similarities and differences among diversity management along with affirmative action within the context of South Africa there. In diversity well managed space, there was productive outcome that had been noticed but also with the differences in regard to inclusion, management of diversity fostered affirmative action and figured out that through establishing legally mandated space, growth of interest in Diversity management turned out to be something really meaningful. The study found out that through effective set of diversity management, there would lie ample of benefits ranging from improvised creativity and innovation where innovative solution for problems would be figured out. Then, there it was found out that employee satisfaction would also be properly tracked. In the same study, diversity management was seen as the element to enhance decision making process where the team would be making better set of decisions through different viewpoints that would avoid group thinking process too. With improvised reputation and public image, organizations would also prioritize diversity and inclusion would often been regarded something with positivity there by clients, stakeholders associated along with customers. Then, there would be increased market share along with profitability where companies having diverse workforce would all tend to perform better type of aspects in financial and diversity filled up spaces. There would lie increased problem solving skills there and this workforce would be brining different experiencing aspects helping organizations for better understanding the addresses required for diverse customer bases.

What Liang., et al (2012) found out then was something similar where the study intended to investigate various set of psychological factors which would bring impact on expression for promotive and prohibitive set of voices of the employees. In the study which was conducted among 315 employees of Chinese manufacturing company, it was figured out that collection of data and their perception for procedural justice, job satisfaction and leader member exchange would all come for the promotion along with prohibitive aspects seeking various positive set of aspects throughout.

What Cox (1993) regards during his study was that there would lie ample of challenges that would come along side the diversity management and that would somewhere be impacting the overall flow. After all, implementing diversity management for any task and tools, the imposition is actually somewhere a real complex procedure and there would certainly lie various resistance for it. While being resistant for changes, while implementing diversity management there would be employees who would actually fail in adapting new ways of doing such things. There had also been communication barrier where communication would come and arise while people through different cultural backgrounds would come along with various types of communication styles and they would not understand each other's language, body language or accents there. It would certainly be bringing one bunch of optimistic impact there. There then lies next set of challenge in case of stereotyping because this form of bias would lead in negative attitude formation for certain group that would all result in discrimination, exclusion with harassment at any point of time. Such factors would ultimately lead in bringing out negative view points with different approaches there. Then, there is lack of training for people with diverse background that would also count as something challenging because when they are not oriented properly, adjusting with different mass with different background turns out to be really challenging.

What Fischer (2021) found out was that diversity management would all lead in turning out for becoming increasingly important factors in today's time because of which growing recognition with benefits for diversity along with changing demographic workforce would all be implied. Organizations would then expect for making all factors more inclusive letting diverse set helping them to remain competitive and working for attraction along with retaining of talent. Seeing the trend of today's time what was figured out that there still lies challenges along with limitations for diversity management like that of resistance to change where lack of awareness and understanding of diverse set of issues would all require for ongoing set of evaluative approaches with consistent effort for improvement and therefore organizations would require to develop and then implement effective set of diversity management based strategies that would address certain challenges throughout, ultimately creating some form of equitable workplace culture there.

Diversity and Equality Management in the Workplace

Diversity and equality management is the process of creating inclusive work based environment where there would be all type of individuals who would get the feeling of being valued and obtaining respect with the ability to make contribution to the organization for its success. There, the focus would be on identification along with elimination of any type of barriers which would prevent people from being at their full potential filled space ultimately through providing equal set of opportunities for all employees who would come around. Here, diversity and equality management would all encompass wide range of policies, practices and procedures which would promote diversity, inclusion along with equity through different aspects. Diversity and equality

management would involve in creation of inclusive set of working environment where all individuals would get to feel that they are valued from very early time of recruitment and selection when there would be practices which would be fair and filled up with objective holding emphasis on diversity along with inclusion. Thereby, training and development would also come around for promotion of diversity, inclusive awareness along with skills and equity being on the side.

Jackson & Ruderman (1999) regards that there would lie different factors in the work teams that would all highlight the importance of diversity at the time of enhancing team based creativity, that would also be problem solving and seek decision making through different dimensions there. Jackson and Ruderman (1999) found out that diversity within team works would be leading for improvised creativity along with innovation as well as diverse perspective which would help in experiencing and would be bringing new ideas into the table there. There it was also discussed about how diverse work teams would be leading for better set of problem solving and decision making with new set of team unit with different variant ideas with their expertise. It was also traced that diversity would be leading to conflict and communication with difficulties sorted when team members will not understand or respect each other's differences for any activities. Organizations would be promoting different asset under diversity with creation of inclusive working environment through proper set of diversity training where recruitment and promotion of diverse candidates would be creating policies which would support work life balance through accommodation of diverse set of needs in different ways throughout.

What Kossek & Nobel (1996) found out in their study was something similar where the diverse workforce would be leading for better set of problem solving and decision making through increased set of creativity and innovation with improvised customer relations. Thereby, diversity management would all require comprehensive approach through which recruitment and such tasks would be carried out with development for diverse set of employees with all creation for tasks under inclusion. There had also remained study where organizations were stated that they would be implementing diversity management strategies through different type of human resource plans and activities be it training with diversity, mentoring along with coaching or working with flexible set of work arrangements there. The success based diversity would then require various forms of commitment that would be supporting different aspects supporting from top level management at the time of evaluating and monitoring certain diverse filled initiatives there.

Scholars do agree that for all set of diversity and equality management in the workplace there would lie various types of challenges too including resistance to change where employees would be resisting efforts for implementing diversity with equality and management based practices just because they will be understanding the benefits or because they got to feel the major threat brought out of changes to some existing set of power based dynamics. So, while unconscious bias

would be leading of hiring and working to promote decisions which would be favoring one particular group over other, that would be major cause for promotion discrimination in the workplace with sub conscious effort and that would also introduce perpetuate inequality in the workplace. There would also remain communication barrier which would arise because of language based cultural differences for working with differences and as that would be making it all difficult for collaborating something with effectiveness within diverse set of teams. Lack of adequate training then accounts to be next major challenge and issue concerning the same. Thereby, tokenism and organization would all pay over the lip based service for diversity and equality management that would not be able to embrace principles for making meaningful changes into their working practice around.

McKinsey & Company. (2020) in their study regards that diversity and equality management within the workplace management there has been impact of Covid-19 too where pandemic upon diverse employees, basically from those underrepresented groups would all come around. Thereby, research had shown that the pandemic would be disproportionately would affect women, people with different color or with different income group there would certainly be new set of challenges on which employee will have to work on. Organizations should therefore work with priority for minimizing issues as its consequence and for supporting diverse set of employees, such flexibility in the work should be properly minimized. Flexibility in work arrangement has to be wisely considered here.

It is no surprise that diversity and equality management has turned out to be something worth for creating value based diversity and for promoting equality and the trends for developments would all come around today. It would then focus on intersectionality where organizations would be increasingly recognizable by considering multiple dimensions and then there would be emphasis that would be granted for inclusion which the organization should be able to recognize in timely manner (Han., et al, 2021). And then there is issue of allyship where organizations seem to be encouraging various Human Resources letting them to work under presented groups letting them to provide different type of aspects along with responsibilities that would go associated with different layers.

There exists ample of factors which would assure diversity and equality management in the organization and that would range from activities like continuous learning where organization should be focusing consistently on learning and improving diversity with inclusive strategies to being accountable and initiating the form of evaluation there. There should then be employee engagement too with recruitment and retention being all around where active recruitment from under represented groups with the intensity of familiarizing diversity is something worth huge importance. They would all come around for retaining diverse set of talent at different layers.

Organizations should come around and develop policies along with practices which would be promoting diversity like inclusion where flexibility among work arrangement and biases in training and mentorship programs would all compile for certain task and activities. (Kochan., et al, 2018).

References

- Ashcraft, K. L., & Mumby, D. K. (2004). *Reworking gender: A feminist communicology of organization*. Sage Publications.
- Bell, M. P., & Nkomo, S. M. (2001). *Our separate ways: Black and white women and the struggle for professional identity*. Harvard Business Press.
- Cox, T. (1994). *Cultural diversity in organizations: Theory, research, and practice*. Berrett-Koehler Publishers.
- Dobbin, F., Kalev, A., & Kelly, E. (2007). Diversity management and the construction of equality. *Scandinavian Journal of Management*, 23(4), 302-319.
- Ely, R. J., Thomas, D. A., & Baxter Magolda, M. B. (2001). *On work, identity, and self: Theoretical explorations*. Oxford University Press.
- Fischer, M. J. (2021). Diversity Management in Organizations: Current Trends and Future Directions. *Business and Professional Ethics Journal*, 40(1-2), 87-107. doi: 10.5840/bpej202192445f
- Fiske, S. T. (2004). *Social beings: A core motives approach to social psychology*. John Wiley & Sons.
- Han, J. H., Han, S. H., & Park, H. J. (2021). Intersectionality and diversity management: A systematic literature review. *Journal of Business Research*, 132, 569-581. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.01.005>
- Herring, C. (2009). Does diversity pay?: Race, gender,
- Herring, C. (2009). Does diversity pay?: Race, gender, and the business case for diversity. *American Sociological Review*, 74(2), 208-224. doi: 10.1177/000312240907400203
- Jackson, S. E., & Ruderman, M. N. (1999). *Diversity in work teams: Research paradigms for a changing workplace*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Kalev, A., Dobbin, F., & Kelly, E. (2006). Best practices or best guesses? Assessing the efficacy of corporate affirmative action and diversity policies. *American Sociological Review*, 71(4), 589-617.
- Kochan, T., Bezrukova, K., Ely, R., Jackson, S., Joshi, A., Jehn, K., ... & Thomas, D. (2018). The effects of diversity on business performance: Report of the diversity research network. *Human Resource Management*, 57(4), 793-809. <https://doi.org/10.1002/hrm.21990>
- Kossek, E. E., & Lobel, S. A. (1996). *Managing diversity: Human resource strategies for transforming the workplace*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Liang, X., Farh, C. I., & Farh, J. L. (2012). Psychological antecedents of promotive and prohibitive voice: A two-wave examination. *Academy of Management Journal*, 55(1), 71-92. doi: 10.5465/amj.2009.0470
- McKinsey & Company. (2020). Diversity wins: How inclusion matters. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/featured-insights/diversity-and-inclusion/diversity-wins-how-inclusion-matters>
- Nel, P., & Du Plessis, A. (2015). Diversity management and affirmative action in South Africa: Similarities and differences. *Journal of African Business*, 16(1-2), 49-61. doi: 10.1080/15228916.2015.1011715
- Thomas, D. A. (1992). Cultural diversity and work group effectiveness: An experimental study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23(3), 384-400. doi: 10.1177/0022022192233006

Capital Market and Financial Integration

Narayan Paudel *

Introduction

The financial system plays a key role in the economy by stimulating economic growth. This is achieved by financial infrastructure, in which entities with funds allocate them to those who have potentially more productive ways to invest those funds. Financial system allows funds to be allocated, invested, or moved between economic sectors. They enable individuals and companies to pool, price, and exchange the associated risk. By overcoming the information asymmetry problem, the financial system facilitates balance between those with funds to invest and those needing funds. Capital market can play a crucial role to reduce disparity between the “haves” and “have nots” and ultimately for the establishment of the society oriented towards socialism, within the democratic framework.

Financial integration is a phenomenon in which financial markets in neighboring, regional and/or global economies are closely linked together. Various forms of actual financial integration include: Information sharing among financial institutions; sharing of best practices among financial institutions; sharing of cutting edge technologies (through licensing) among financial institutions; firms borrow and raise funds directly in the international capital markets; investors directly invest in the international capital markets; newly engineered financial products are domestically innovated and originated then sold and bought in the international capital markets; rapid adaption/copycat of newly engineered financial products among financial institutions in different economies; cross-border capital flows; and foreign participation in the domestic financial markets. Financial integration among economies is believed to have two positive impacts. It can, on the one hand, improve the allocative efficiency of capital, and on the other hand, help diversify risks. However, the recent global financial crisis, which is widely regarded as the worst since the Great Depression, has raised a question mark to the cited benefits and manifested that the cost of financial integration could be substantial. During the past two decades, there has been a significant increase in financial integration; this increased financial integration generates a great deal of cross-border capital flows among industrial nations and between industrial and developing

---

* Assistant Director (SEBON)

countries. In addition, this increase in financial integration pulls global financial markets closer together and escalates the presence of foreign financial institutions across the globe. With rapid capital flows around the world, the currency and financial crises in the late 1980s and 1990s were inevitable.

How Financial Integration Helps Foster Investment

Properly functioning capital markets help increase investment by affecting both the supply of and demand for capital in several ways. First, they are a cost- efficient way to attract saving from a large group of small savers, thereby reducing the cost of capital for the firm through economics of scale. Second, capital markets have two risk-sharing and diversification properties that promote the financing of riskier but higher return investment: they reduce the vulnerability of firms to interest rate and demand shocks by facilitating the process of raising equity by firms, and they reduce risks faced by investor by easing portfolio diversification. Finally, capital markets, like banks, perform a term transformation function. Many investments require a long-time span to generate returns, while investors generally wish to commit funds for a shorter period. With liquid and active secondary capital markets, both requirements can be simultaneously, since investors feel assured that they will have access to their funds quickly and with-out paying an excessive price.

The Benefits of Financial Integration

Financial integration enhances the role of capital market in several ways. Most directly, integration expands the supply of investment resources by tapping foreign sources, increasing the demand for domestic securities. The increased demand will drive up the price of domestic securities, raising the price-earnings ratio and reducing the cost of capital. Less directly, internationally integrated stock markets allow wider risk diversification and thereby facilitate the implementation of higher return but riskier project. Finally, as noted above, increased foreign activity improves the depth and liquidity of domestic capital markets, key ingredients for these markets to perform their term transformation functions. The fact that a growing share of foreign investment is accounted for by institutional investors could magnify the positive impact on liquidity, since institutional investors are very active traders. With improved liquidity in domestic markets, investors will lower their demands for higher yields, reflecting their ability to sell securities at declining costs, and the cost of capital will decline. These favorable effects should lead to change in domestic agents. The declining cost of capital and the enhanced risk diversification should induce the corporate sector to issue initial public offering (IPOs) and additional shares, including offerings and share in emerging sectors, such as private infrastructure projects. In addition, as liquidity in domestic capital markets improves, new domestic investors will be attracted to these markets.

Financial integration of neighboring, regional or global economies can take place through a for-

mal treaty in which the governing bodies of those economies agree to cooperate to address financial disturbances. But because of the recent financial crises, there's been a lively debate among academics about the costs and benefits of financial integration. The advantages of financial integration include better governance, efficient capital allocation and higher growth and investment. But, a higher degree of financial integration also has the potential to trigger severe financial contagion in linked economies during crises. Likewise, financial integration can help capital-poor countries diversify away from their production bases that mostly depend on agricultural activities or extractions of natural resources; this diversification should reduce macroeconomic volatility.

Financial integration can also help predict consumption volatility because consumers are risk-averse who have a desire to use financial markets as the insurance for their income risk, so the impact of temporary idiosyncratic shocks to income growth on consumption growth can be softened. If having access to a broader base of capital is a major engine for economic growth, then financial integration is one of the solutions because it facilitates flows of capital from developed economies with rich capital to developing economies with limited capital. These capital inflows can significantly reduce the cost of capital in capital-poor economies leading to higher investment.

Financial Integration and Improvement in Corporate Governance

As noted above, one means through which equity markets increase investment efficiency is by serving as a mechanism for corporate control. In essence, shareholders can exercise their right to change the management of the firm if they perceive that it is not acting in their best interest. In addition, investors can react to weak management performance by selling (or by refraining from buying) shares, actions that can lead to a decline in share prices. In turn, low or declining share price can influence owners and managers to change their behavior and improve corporate performance. Indeed, underperforming firms will have share prices that are low relative to their underlying value and hence will be more vulnerable to takeovers. For example, shareholders may not be able to monitor management without incurring high costs because of information asymmetries. The incentives for individual shareholders (unless their holdings are large) to incur these monitoring costs may be preserved because of the free-rider problem. Information vendors and analysts play an important role in reducing these information asymmetries and enhancing the effectiveness of the market as a mean of corporate control.

Conclusions

Liberalizing foreign access to domestic markets can bring substantial benefits to developing countries like Nepal. Liberalization enables countries to tap into large overseas pool of capital, bringing in foreign portfolio investment that increases price-earnings ratios and depth and liquidity of the domestic capital market. This, in turn, reduces the cost of capital for domestic firms. Moreover, foreign participation may have important spillover effects on emerging markets in the forms

of improved accounting and disclosure practice and human capital. To realize these benefits, however, developing countries need to reduce transaction costs and take other actions to increase the attractiveness of their market. Asset's pricing in developing countries is more volatile than in developed markets, and financial integration may increase volatility even further. Volatility and lack of information interact with each other and together constitute a major impediment asymmetry will, in addition, increase the agency cost for foreign investors. Volatility tends to decline, however, as emerging markets becomes less prone to fundamentals shocks through improved economic policies and diversification. But excess volatility resulting from information asymmetries and deficiencies will have to be tackled through reforms and improvements in the attributes of the capital market themselves. Consequently, developing countries that welcomed excessive capital flows were more vulnerable to these financial disturbances than industrial nations. It is widely believed that these developing economies were much more adversely impacted as well. Because of these recent financial crises, there has been a heated debate among both academics and practitioners concerning the costs and benefits of financial integration. As an apex regulator of capital market of Nepal, SEBON has to take initiation for financial integration in the form of cross border trading and foreign direct investment and so on. The securities related act, 2006 along with various regulation and guidelines have to improvised for the development of capital market and integrated it globally as a major part of financial integration.

References

- Juraev, Q. Nosirjon (2012), "Financial Integration and Economic Growth".
- World Bank Report (1997), "Private Capital Flows to Developing Countries".
- Barro, RK and Gallaway (1998), "Government Size and economic growth".
- Adhikari, Nabaraj (2017), "Basic of Financial System: Nepalese perspective".

Henry Fayol's Principles of Management and its Contemporary Application

Dipendra Subedi *

Background

Henry Fayol (29 July 1841 – 19 November 1925), a renowned figure in the field of management, made remarkable contributions during the early 20th century, is often called Fayolism. He was a French mining engineer and management theorist who is often credited with developing the classical management theory. He is best known for his 14 Principles of Management, which were first introduced in his book "General and Industrial Management" in 1916. These principles have had a significant influence on management theory and practice and continue to be relevant in contemporary management.

Fayol's Principles

The historical context in which Fayol's principles were formulated is crucial to understanding significance of principles. At that time, industrialization was rapidly transforming the business landscape, resulting in complex organizational structures and management challenges. Fayol recognized the need for a systematic approach to management that would enable effective coordination, efficient operations, and optimal utilization of resources.

Fayol's principles highlight the key aspects of unity of command, division of work, discipline, authority and responsibility, scalar chain, equity, and stability and order. These principles provide valuable insights into managing organizations and have stood the test of time. In today's rapidly changing business landscape, understanding and applying these principles can help organizations navigate challenges and achieve sustainable growth. Henry Fayol's principles of management provide a comprehensive framework for effective organizational management.

The principles are enlisted as below:

- i. Division of Work: Work should be divided and allocated based on specialization and individual capabilities to increase efficiency and productivity.
- ii. Authority and Responsibility: Managers should possess the authority to give orders and make decisions, while employees should have corresponding responsibility for their

---

* Chartered Accountant

assigned tasks.

- iii. Unity of Command: Each employee should receive orders from only one supervisor to avoid confusion and conflicting instructions.
- iv. Unity of Direction: Activities within an organization should be directed towards a common goal to ensure coordination and alignment of efforts.
- v. Discipline: Employees should demonstrate obedience, respect, and adherence to established rules and regulations.
- vi. Subordination of Individual Interests to the General Interest: Individual interests should be subordinate to the overall interests of the organization to maintain harmony and unity among employees.
- vii. Remuneration: Fair and equitable compensation should be provided to employees to motivate them and ensure satisfaction.
- viii. Centralization and Decentralization: The degree of decision-making authority should be balanced between higher management levels (centralization) and lower levels (decentralization) based on organizational needs.
- ix. Scalar Chain: A clear and formal chain of command should be established, allowing for effective communication and the flow of information within the organization.
- x. Order: Resources and personnel should be organized and allocated in the most efficient manner to promote a smooth workflow.
- xi. Equity: Employees should be treated fairly, without discrimination, and based on a sense of justice and equality.
- xii. Stability of tenure of personnel: This principle suggests that organizations should strive to minimize unnecessary turnover and instability in employment.
- xiii. Initiative: The encouragement of employee initiative and innovation should be maintained to ensure organizational growth and adaptation
- xiv. Espirit de' corps: This principle encourages managers to foster a culture that promotes teamwork, mutual respect, and shared goals.

Application of 14 Principles in the Contemporary Management Landscape

Although the business environment has undergone significant changes since Fayol's time, the fundamental principles remain valuable guidelines for effective management and serve as a foundation for effective management practices in various industries and organizational contexts. In the present-day management landscape, marked by globalization, technological advancements, and diverse organizational structures, the significance of adapting Fayol's principles becomes even more apparent. While the fundamental principles endure, their application requires contextual

adaptation to address contemporary challenges. The organization need to understand how these principles can be effectively implemented in today's dynamic and competitive business environments to achieve organizational success.

Specialization and division of labor are still essential in modern organizations. Employees are often assigned tasks that align with their expertise and skills, leading to increased efficiency and productivity. In contemporary organizations, authority is delegated through a hierarchy. However, modern management emphasizes a more collaborative and participatory approach, with managers relying on both formal authority and personal influence.

Discipline remains important for ensuring that employees adhere to organizational rules and norms. In today's context, it extends to maintaining a positive workplace culture and addressing issues such as harassment and discrimination. Organizations still benefit from having a single, unified direction or mission statement to ensure that everyone works toward common goals and objectives. The principle underscores the importance of putting the organization's goals above personal interests. It aligns with the concept of teamwork and corporate social responsibility in modern management. Modern organizations must provide fair and competitive compensation packages to attract and retain talent. Employee benefits, bonuses, and incentive programs are common contemporary applications. Contemporary management practices often involve a balance between centralization and decentralization. Decision-making authority may be centralized for strategic matters but decentralized for operational issues to promote agility and responsiveness. While communication can bypass levels in the hierarchy through digital tools, a clear chain of command is crucial for maintaining accountability and preventing confusion. Organizing resources and processes efficiently is still fundamental. In modern organizations, this includes digital information systems and workflow optimization.

Ensuring fairness and equity in treatment, pay, and opportunities is a key principle in contemporary human resource management, contributing to employee satisfaction and retention. Employee retention and engagement are critical in modern organizations. Investing in employee development, work-life balance, and job security helps achieve stability. Encouraging employees to take initiative, be innovative, and contribute their ideas aligns with contemporary management practices that value creativity and employee empowerment. Building a positive organizational culture and promoting teamwork and collaboration are essential in contemporary management to enhance employee engagement and productivity.

Researchers highlight that clear reporting lines and a hierarchical structure enhance coordination, minimize role ambiguity, and facilitate faster decision-making (Lussier et al., 2020). Various studies highlight that empowering employees with appropriate authority increases their motivation, fosters initiative, and promotes a sense of ownership and responsibility for organizational

goals Research suggests that organizations that effectively communicate and promote a unified direction achieve higher levels of employee engagement, commitment, and overall organizational performance (Cascio, 2018).

A cross-cultural study investigated the application of Fayol's principles in various Asian countries, including China, Japan, and Singapore. The research revealed that while there were cultural variations in the implementation of these principles, there was overall recognition of their importance in promoting organizational efficiency, coordination, and employee satisfaction across the Asian context. Similarly, another case study examined the application of Fayol's principles in a German multinational company. The findings revealed that the principles of division of work, authority-responsibility relationships, and unity of command played a significant role in achieving effective coordination and employee engagement in a global context.

Research conducted in Asian countries such as China, Japan, and Singapore suggests that the application of Fayol's principles has been recognized and implemented to varying degrees. These principles have demonstrated positive effects on organizational performance, including improved coordination, communication, and decision-making processes. Empirical evidence from American organizations supports the effectiveness of Fayol's principles in enhancing organizational performance. American companies have recognized the importance of these principles in streamlining operations, optimizing resource allocation, and promoting effective communication.

The applicability of these principles in Nepal extends across various sectors, including government organizations, private companies, NGOs, and educational institutions. In the public sector, the principles can contribute to efficient service delivery, effective governance, and improved public administration. In the private sector, the principles can enhance operational efficiency, strategic decision-making and overall organizational performance. Dhakal and Sharma (2016) conducted a study on the challenges faced by Nepalese businesses and found that inadequate implementation of management principles, including the principles proposed by Fayol, was one of the key challenges. The study emphasized the need for Nepalese business houses to adopt and apply management principles effectively to enhance organizational performance.

It is important for Nepalese organizations to recognize the significance of these principles and actively implement them in their management practices. Hence, organizations can overcome challenges, optimize resources, and contribute to Nepal's economic development and growth.

Challenges and Limitations

Though Henry Fayol's principles of management have demonstrated their value and applicability across various regions, including Asia, there are certain challenges and limitations that need to be considered when implementing them. There are few potential barriers to implementation, such as

organizational complexity, cultural diversity, technological advancements, and evolving market dynamics. Cultural variations in Asia and other regions can impact the application of Fayol's principles. Different cultural values, communication styles, and approaches to authority and decision-making may require adaptations or modifications to ensure alignment with local customs and practices.

Some countries have experienced rapid economic growth and industrialization, resulting in complex business environments. The dynamic nature of these markets may require agility and flexibility in management approaches, which may not be explicitly addressed in Fayol's principles. Many Asian countries have traditionally adopted hierarchical organizational structures, where decision-making authority is concentrated at the top. This can pose challenges in implementing principles such as unity of command and decentralization, which advocate for a more participatory and empowered workforce. Overcoming hierarchical structures may require significant organizational changes and cultural shifts.

The digital era has brought significant advancements in technology and automation. Incorporating emerging technologies, digital transformation, and data-driven decision-making may require adaptations to Fayol's principles to leverage the potential of technology in improving efficiency and productivity. The expectations and aspirations of the modern workforce are changing. Factors such as work-life balance, employee well-being, and purpose-driven work are gaining importance. Organizations must consider these evolving expectations and align Fayol's principles with contemporary employee needs and motivations.

To overcome these challenges and limitations, organizations can take a context-specific and adaptive approach when implementing Fayol's principles. This may involve tailoring the principles to suit the cultural and organizational context, promoting cross-cultural awareness and sensitivity, fostering open communication, and embracing a continuous learning and improvement mindset.

Conclusion

The principles provide a solid framework for decision-making, organizational structure, and employee management, offering practical guidelines to navigate the complexities of the modern business world enhancing the managerial practices and achieving the strategic objectives. By adapting Fayol's principles to the present-day management landscape, one can leverage his timeless wisdom to overcome challenges such as digital transformation, changing consumer behaviors, and global market complexities.

It is unlikely that Henry Fayol's principles of management can be applied 100% in any organization or country. While these principles provide a valuable framework for effective management, their application is influenced by various contextual factors, including cultural norms, organiza-

tional structures, and external environments. The principles should be considered as guidelines rather than rigid rules, allowing flexibility in their implementation to suit specific organizational needs and challenges. Organizations need to adapt and customize these principles to align with their unique circumstances and objectives.

References:

- i. Cascio, W. F. (2018). Managing human resources. McGraw-Hill Education.
- ii. Dhakal, S., & Sharma, P. (2016). Management Challenges in Nepalese Business Environment. Business and Management Review, 6(3), 205-216.
- iii. Extracted from https://en.wikipedia.org/wiki/Henri_Fayol
- iv. Lussier, R. N., & Achua, C. F. (2020). Leadership: Theory, application, & skill development. Cengage Learning.

Operations for organization & the value of cost effective supply chains

Pratigya Bhatt

Introduction

Today companies are competing in different environment than comparison to few years ago. For survival of companies, need to focus on customer relationship, innovation, quality, time-based, efficiency, diverse and international perspectives. Global competition, e-business, the Internet, advances in technology and increase in financial pressures required flexibility, responsiveness and lean agile organizations that are free of waste. Operation management is essentials in company for business functioning such as for planning, organizing, coordinating and controlling the resources needed to purchase its goods and services. As per Kozmo.com (1997), management of operations can lead to company success, improper management of operations can lead to failure.

Operations management is responsible for orchestrating all the resources needed to produce the final product. This includes designing the product; deciding what resources are needed; arranging schedules, equipment, and facilities; managing inventory; controlling quality; designing the jobs to make the product; and designing work methods (Week 3,lecture2). The role of operations is to transform a company's inputs into the finished goods or services. Inputs include human resources (such as workers and managers), facilities and processes (such as buildings and equipment), as well as materials, technology, and information. Outputs are the goods and services a company produces.

The ways of managing the entire cycle of raw material, manufacture, assembly and distribution to the customers is the necessities of supply chain management in business. For example, in hospital, well managed resources such as doctors, medical procedures, and medications leads sick people into healthy one. The objectives of supply chain management is to collaborate for diminishing of overall cost and improve quality and service delivery. This approaches has satisfied the customers and turn company into profit. For example, numerous companies such as Amazon, Walmart and Toyota have achieved enormous profit by maintaining their supply chains(Pg 14,Introduction to operation management).

Discussion

Business environment in organization can be defined as the system whose performance is influenced by whole range of phenomena in its environment(lecture 1).In business functions,operations is the most diverse in terms of the task performed. In order to achieve the competitive advantage, organization should focus strictly upon SWOT Analysis for examining the external forces of the environment. So, while strengths refers to unique set of service which just the organization would be having for examining the external forces of the environment, there is weaknesses which looks after disadvantages for the overall set of operation there. Competitive advantage can be obtained by making timely analysis of all these analysis tools.

SWOT analysis has been identified as strategic planning or strategic management technique which is used to help person or organization to identify various aspects of Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats which wont just make analysis of one particular issue but of entire situation there. Sammut-Bonnici (2015) explains that SWOT analysis is major tool that helps to identify and evaluate internal strengths and weaknesses with external set of opportunities and threats within organization's environment there. The internal analysis here will help to identify resources, capabilities along with core competencies.

VRIO on the other hand is the business analysis framework which forms the part of firm's larger strategic scheme where basic strategic process of any firm would begin up with vision statement and continue through objectives relating to internal and external analysis followed up with strategic choices and strategic implementation. Cardeal., et al (2012) regards that there will be dynamic capabilities grimed out in this modality where the capabilities would be considered as DC in organizational aspect. After all, this model seeks valuable, rare, inimitable resource base for anything around. Making analysis of Valuable, rare, inimitable resources of the organization can help the firm to identify its actual position too.

Then, there is Porter's Five forces which is strong type of model helping to identify and analyzing five competitive forces which would shape every industry helping them to determine industry's weaknesses and strengths. It has often been understood and identified as the method through which analysis of operation based environment where competitive firm would lie would be explained. It would then be drawing industrial organization to some economics helping to derive five forces thereby. Whether or not there is enough barrier for entry or not, how easy is exit - everything will be seen here. In this global market, because of drastic change, it is likely that the operation would be seen with certain pressure and traditional strategies would rather turn out to be less effective here (Bhaskar, 2019).

Generally, competitive advantage has been regarded as the attribute which allows organization to

outperform its competitors. It is that power which allows company to produce goods or service in better quality or more cheaply than their rivals. Yuleva-Chuchulayna (2019) explains that within various layers there can be different forms of competitive advantages helping to yield success for any aspects around. The modality of those factors would help in developing certain benefits in one way or the next there. After all, competitive advantage is not one time decision but rather assures the competitive position of the firm in any one aspect that would yield in success of entire organization there.

Operational efficiency at any place can simply be understood as the relationship between organization's output and input at the time when healthy set of businesses would cut down over unnecessary cost at the time of increasing revenue. The business there would strive to produce high quality or product with the scale that would hold few resources with high possibility. There, designing the operation would be regarded as collaborative and systematic consideration of management and operations which would exist at the time of transportation project design with those set of development there. It can be regarded that this is rather the ability of the organization for delivering quality service through just few set of resources aiming to provide more output there.

In order to have effective operation design, there has to be chain of activities formed. First, strategic planning has to be built with building the foundational set of strategic vision managing to develop strategic plan for driving the strategy with major set of commitment for metrics which would measure overall health of the organization there. There lies ways in regard to creation of system where processes, tools, templates or rhythms on which members of the organization would be understanding overall set of structure will be working for prioritizing initiatives with connectivity assuring something back for business strategy there.

Now, what has to be clearly understood is that through solid set of organizational design, it is possible to provide clarity in regard to relationship reporting where decision making, information flows or work processes would all come around. Through such well crafted design, everyone would be knowing what exactly they would be responsible for. So there are several benefits that good organizational structure will have in its regular operation base which would include:

- Clarity: Good organizational system will have clarity in regard to reporting relationship, information flows, decision making and work process where properly crafted design would be responsible for what they are doing, whom they are reporting and what other co-workers would be responsible for doing. This is real advantageous as it increases operational efficiency, basically for larger set of companies there.
- Growth: The good thing about having well-structured and properly guided organizational design is that it can help in finding itself within better prepared state for taking advantage of growth opportunities which are more loosely designed for companies. So, such set

of solid organizational design would help in including robust technological infrastructure which would allow company to easily add new employee's workstation equipment helping for company's network there. There won't be any need of technology planning through which unnecessary challenges would come throughout.

- **Adaptability:** They will respond for predominant marketplace based conditions within industry trends. The problem here is that such conditions and trends will lead to frequent changing and constant growth within major set of industries. Keeping too much of thought within the organizational design then can leave all those business owners with the companies which are suited well in those environment space too. Such organized companies can adapt in quick manner for obtaining competitive advantages there.
- **Opportunities:** When the organizational design is filled up with proper encouragement, and well structure, the growing company with formal advancement can track for motivating or helping employees to excel those aspects where company would lean for organizational structure for front line employees. So, without any formal set of design, there might not be possibility to create supervisory position for those high performing employees there. There will be excellence in work orientation and job performance because of which whole modality can be traced out with effectiveness there.

So, what has to be clearly stated here is that these entire benefits through which such value would be generated, they would all imply for some concrete supply base. The benefit of having properly designed operation in organization will not only help in coming through dealing of contingencies but would rather promote diversity in workforce, enhance innovation and efficiency and ultimately assure competitive advantage that could be held out there.

Supply Chain Management, which is often understood as the cost of materials which is purchased normally through large proportion of organization's spending management is important aspect for any organization. It is understood as the flow of goods and services which includes entire processes that would be there for transforming raw materials working out for some final product base among businesses along with its location. Hence, it is all about flow of the goods and data which finances would be related to product or service from the time of procurement of raw material to the time of final delivery up to its final destination - everything will be covered up here. This would comprise of few crucial aspects like supply planning, production planning, inventory planning, distribution planning and capacity planning which would be focusing on overview or the advancement in supply chain management that seeks entire movement of goods and services from one space to the next (Lu & Swaminathan, 2015).

Supply Chain Management does help in securing various aspects around. Following counts to be major benefits of this modality of management here. Following are the major reasons which

explains why supply chain management does have role in defining the major goals:

- Ensures Efficiency: It is fundamental aspect of supply chain management which refers to fulfilling orders in timely manner by using least amount of inventory around. So, while operational efficiency would be necessary for linking up the supply chain model, it is also important that they be crucial enough. Right proportion balance can be assured through supply chain which makes best utilization of resources around.
- Optimizing and standardizing Logistic: This counts to be next major goal of supply chain management because out of various roles for managing logistic, it also works for deploying modern technology seeking best way to do it. So, because of the advancements in such grade based technology, the streamline logistic approach can be properly determined throughout. They will all balance those aspects and modality there.
- Improving Quality: The main goal thereafter for supply chain management is to manufacture products working to deliver them for some end customers where providing the product is not just the goal but the quality of that product would also matter. One should be able to provide them at best value possible. It focuses on improving quality through any level of effort which would come around.
- Increases Flexibility: It has often been regarded that Supply Chain Management is about management of change and adopting those change. With current business environment being highly volatile, they can help organizations to adapt the challenges of globalization with changing consumer expectation with economic instability there. It will help those companies to scale up or down within their operation for rapid movement there around.

Conclusion

Be it banks, insurance or any organization - there it can be seen that with appropriate module of Supply chain management, everything has been going out in smooth manner. Apart, their organizational structure has made every layout and movement systematic through which they can operate with their own capability and excellence. Hence, competitive advantage is not a gift, but should be earned - because this has only been the way at this time for sustaining in competitive environment base.

REFERENCES

1. Bhaskar, Mahesh & Pawar, Snehal & Hole, Yogesh. (2019). JARDCS - Porter's Five Forces Model. International Journal of Physics. 4.
2. Cardeal, Nuno & António, Nelson. (2012). Valuable, rare, inimitable resources and organization (VRIO) resources or valuable, rare, inimitable resources (VRI) capabilities: What leads to competitive advantage?. South African Journal of Business Management. 6. 10159-10170. 10.5897/AJBM12.295.

3. Lu, Lauren & Swaminathan, Jayashankar. (2015). Supply Chain Management. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. 10.1016/B978-0-08-097086-8.73032-7.
4. Sammut-Bonnici, Tanya & Galea, David. (2015). SWOT Analysis. 10.1002/9781118785317.weom120103.
5. Yuleva-Chuchulayna, Radostina. (2019). Competitive Advantages And Competitive Strategies Of Small And Medium-Sized Enterprises. 16. 71-81.

What is Risk ?

Shrijana Gautam

ISO (International Organizations for Standardization)31000:2018

Defined risk as the effect of uncertainty on objectives whether positive or negative. This concept places emphasis on the fact that risk is not just something bad or connected to possible harm, but also includes opportunity.

Organizations of all types and sizes face external and internal factors and influences that make it uncertain whether they will achieve their objectives.

Risk /effect is just a deviation, or change, from what's expected.

Risk and Insurance Management Society (RIMS) has defined risk as: Risk is a possibility for an event that could have a negative impact on the objectives of an organization. It is uncertain and has the potential for both good and bad results.

Risk Management:

ISO 31000 emphasizes the **systematic and coordinated approach** to **managing risk** within an organization. It involves establishing four steps process:

1. Risk identification

2. Assessing the risk (Measurement of risk)
3. Treating or mitigating risks, and
4. Monitoring and reviewing the effectiveness of risk management processes.

RIMS approaches to risk management: Encourages risk professionals to adopt a proactive approach to risk management by integrating it into an organization's overall decision-making processes. By doing so, organizations can better identify and evaluate risks, make informed decisions, and implement appropriate risk mitigation strategies to protect their assets, reputation, and financial well-being.

Risk Management Principles:

The ISO 31000-2018 standard, *Risk Management--Guidelines*, lists the following eight principles for any solid risk management program (see 31000-2018, Section 4, Principles):

1. Integration	2. Structured and comprehensive
3. Customized	4. Inclusive
5. Dynamic	6. Uses best available information
7. Considers human and culture factors	8. Practices continual improvement

Let's look at each a little more closely.

Integration

An organization should integrate its risk management efforts into all parts and activities of the organization.

Structured and comprehensive

Creating and following a comprehensive, structured risk management approach leads to the most consistent, desirable risk management outcomes.

Customized

An organization's risk management approach should be customized to their own needs, including the organization's objectives and the external and internal context in which the organization operates.

Inclusive

To be most effective, risk management should involve all stakeholders in appropriate and timely ways. This allows the different knowledge sets, views, and perceptions of all stakeholders to be considered and implemented into risk management efforts.

Dynamic

As the organization changes, including its external and internal context, the organization's risk management program and efforts should change, too. Change is inevitable and successful organizations know how to work with change. A risk management program should help the organization

anticipate, identify, acknowledge, and respond to changes in an appropriate and timely way.

Uses best available information

Effective risk management is done by considering information from the past and present as well as anticipating the future. Therefore, (1) the information from the past and present must be as reliable as possible, and (2) risk managers must consider the limitations and uncertainties with that past and present information. All relevant stakeholders should receive necessary information in a timely and clear manner.

Considers human and culture factors

Risk management is a human activity and it takes place within one or more culture (organizational culture, etc.). Risk managers must be aware of the human and culture factors that the risk management effort takes place in and know the influence that human and culture factors will place on the risk management effort.

Practices continual improvement

Through experience and learning, risk managers must strive to continually improve an organization's risk management efforts.

Risk identification method:

1. **Brainstorming:** This involves gathering a group of stakeholders and experts to generate ideas and identify potential risks associated with specific activities, projects, or objectives. The focus is on encouraging open and free-flowing discussions to uncover a wide range of potential risks.
2. **Risk Registers and Surveys:** Risk registers are structured documents used to systematically identify and document risks. Surveys can be conducted within the organization to collect information on risks from various departments or individuals. These tools help in capturing both known and emerging risks.
3. **Historical Data Analysis:** Analyzing historical data, such as incident reports, loss data, and near-miss incidents, can provide insights into recurring or past risks. This analysis helps identify trends, patterns, and potential areas of concern that should be addressed.
4. **SWOT Analysis:** SWOT stands for strengths, weaknesses, opportunities, and threats. This analysis technique involves assessing an organization's internal strengths and weaknesses, as well as external opportunities and threats. By considering the external threats and weaknesses, potential risks can be identified.
5. **Delphi technique:** To detect potential risks and hazards, the Delphi method involves anonymously soliciting opinions from a group of experts. The outcomes are then gathered and examined to spot any concerns.
6. **Scenario Analysis:** This approach involves developing hypothetical scenarios that

represent potential future events and evaluating the associated risks. By considering various scenarios and their potential impacts, organizations can identify risks that may arise in different circumstances.

7. Expert Consultation: Seeking input from subject matter experts within the organization or external consultants can help identify risks that may not be apparent to the organization as a whole. These experts bring specialized knowledge and experience to the risk identification process.
8. Risk are categorized as risk created from environment outside the organisation in which it is working and risk created within environment. So, as risk identification tools world economies, national economies , monetary policies and fiscal policies etc are taken in consideration as risk identification tools.

It is important to note that these methods are not exhaustive, and organizations can adapt and combine them based on their specific needs and industry. The goal is to establish a comprehensive understanding of the risks faced by the organization to inform effective risk management strategies.

Techniques for risk assessments:

1. Risk matrices, scoring systems, or probabilistic models, to assign risk levels or ratings.
1. Qualitative Risk Assessment: This technique involves assessing risks based on qualitative descriptors such as low, medium, or high. It relies on expert judgment and subjective analysis to evaluate risks based on their likelihood and potential impact. Qualitative risk assessment techniques include risk matrices, risk categorization, and risk scoring.
2. Quantitative Risk Assessment: This technique involves assigning numerical values to risks based on data and quantitative analysis. It involves assessing the probability and potential consequences of risks and calculating risk metrics such as expected monetary loss (EML), expected value (EV), or key risk indicators (KRIs). Quantitative risk assessment techniques include probabilistic modeling, Monte Carlo simulations, and sensitivity analysis.
3. Fault Tree Analysis (FTA): FTA is a deductive technique used to identify the causes of a specific undesired event or risk. It visually represents the logical relationships between different events and conditions that can lead to the occurrence of the undesired event. FTA helps in identifying the contributing factors and vulnerabilities that need to be addressed to prevent or mitigate risks.

4. Event Tree Analysis (ETA): ETA is a forward-looking technique that analyzes the potential consequences and outcomes of an initiating event or risk. It visualizes the potential pathways and consequences that can result from the occurrence of the event. ETA helps in understanding the potential impacts and developing appropriate response strategies.
5. Bowtie Analysis: Bowtie analysis combines elements of FTA and ETA to assess risks comprehensively. It visualizes the causes (left side of the "bowtie") and consequences (right side of the "bowtie") of a specific event or risk, along with the preventive and mitigating barriers (middle of the "bowtie"). It helps in understanding the critical controls and barriers that need to be in place to manage risks effectively.
6. HAZOP (Hazard and Operability Study): HAZOP is a structured technique used primarily in process industries to identify and assess potential hazards and operational risks. It involves systematically examining the design and operation of systems or processes, identifying deviations, and evaluating their consequences. HAZOP helps in identifying risks associated with process failures or deviations.
7. These techniques can be used individually or in combination, depending on the nature of the risks, available data, and organizational requirements. It's important to select the appropriate technique(s) based on the complexity of the risks and the resources available for risk assessment.

Techniques for risk evaluation:

Evaluate Risk Severity: Determine the significance of the assessed risks by considering their potential impact on the organization's objectives, assets, stakeholders, and compliance requirements. This evaluation **helps prioritize risks for further action and resource allocation.**

2nd Step:

Risk Assessment and evaluation:

1. Assess Risks: Evaluate the identified risks by analyzing

- A. Likelihood of risk occurrence,
- B. Potential consequences.

This assessment can be qualitative, quantitative, or a combination of both, depending on the organization's capabilities and requirements.

Treatment of risks

ISO 31000:2018 and RIMS provide guidance on risk treatment measures to manage or mitigate identified risks within an organization. Here are some key measures recommended by ISO and RIMS:

1. Risk Avoidance: Implement measures to eliminate or avoid risks by discontinuing or refraining from activities that pose significant risks. This may involve altering business processes, **avoiding certain markets or ventures**, or ceasing specific operations altogether.
2. Risk Reduction: Implement controls and measures to reduce the likelihood and/or consequences of identified risks. This can include implementing safety protocols, enhancing security measures, **improving quality assurance processes**, or establishing backup systems.
3. Risk Transfer: Transfer or share risks with external parties through contracts, insurance, or other risk transfer mechanisms. This involves transferring the financial burden or responsibility for managing **specific risks to another entity**, such as an insurance company or a subcontractor or re-insurance.
4. Risk Retention: Accept and retain certain risks (**Risk appetites**) when the costs of transferring or mitigating them outweigh the potential benefits. In such cases, organizations consciously decide to **bear the risk and develop strategies to manage and absorb the potential impacts**.
5. Risk Mitigation: Implement **pro active** measures to mitigate the impact of risks if they occur. This may involve developing **contingency plans, emergency response procedures, business continuity plans, or establishing redundancies to minimize the disruption caused by a risk event**.

6. Risk Sharing and Collaboration: Collaborate with industry peers, associations, or other organizations to share knowledge, resources, and best practices for managing risks. This can involve participating in risk-sharing pools, consortiums, or joint ventures to collectively address common risks.

Deposit Guarantee: Introduction, History and its Need

Sanisha Shahi

Introduction

A deposit guarantee, also known as a deposit insurance or deposit protection scheme, is a financial arrangement provided by governments or other authorized entities to protect depositors in the event that a bank or financial institution fails or becomes bankrupt. The primary purpose of a deposit guarantee is to instill confidence in the banking system and prevent bank runs or widespread panic among depositors.

Here's how it typically works:

1. **Coverage Limit:** Deposit guarantees typically have a coverage limit, which means they will only cover deposits up to a certain amount. The limit varies from country to country and can be set at different levels, such as \$100,000 or €100,000 per depositor per institution.
2. **Covered Deposits:** Usually, deposit guarantees cover various types of deposits, including savings accounts, checking accounts, time deposits, and other types of accounts held by individuals, businesses, and certain institutions.
3. **Insured Institutions:** Deposit guarantees are specific to institutions covered by the guarantee scheme, such as banks and credit unions that are regulated and supervised by the country's financial authorities.
4. **Funding:** Deposit guarantee schemes are typically funded by the participating financial institutions, which pay regular premiums based on the amount of deposits they hold. These funds are pooled to provide coverage in case of a bank failure.
5. **Prompt Payout:** If a bank fails, the deposit guarantee scheme will step in and reimburse depositors up to the coverage limit without them having to take any action. The payout is usually prompt to ensure depositors have timely access to their funds.

It's important to note that deposit guarantees are not a license for depositors to take unnecessary risks with their money. They are designed to protect against the failure of a financial institution

and to maintain stability in the financial system. Depositors should still choose reputable and well-managed institutions for their deposits.

The specific details of deposit guarantee schemes can vary significantly between countries, so it's advisable to familiarize yourself with the deposit protection rules in your own jurisdiction.

Historical overview

Deposit guarantee schemes play a critical role in maintaining public confidence in the banking system and safeguarding depositors' funds. These schemes, established by governments or central banks, aim to protect depositors from the risk of bank failures. Over time, deposit guarantee systems have evolved significantly, shaped by economic crises, financial reforms, and changes in regulatory practices. This provides a comprehensive historical overview of deposit guarantee schemes, tracing their origins from ancient times to the modern era.

1. Ancient Concepts of Deposit Protection

The concept of deposit protection can be traced back to ancient civilizations, where early forms of banking existed. For instance, in ancient Egypt and Mesopotamia, temples acted as custodians of valuables, including deposits, providing a sense of security to depositors. If a crisis occurred, the temples would compensate depositors for their losses, establishing a rudimentary form of deposit guarantee.

2. Early European Experiments

The medieval period in Europe witnessed the rise of early banking institutions, such as the Italian "monti di pietà" or pawnshops. These institutions were among the first to offer deposit protection, as they allowed the poor to deposit their valuables in exchange for low-interest loans. The management of these pawnshops took steps to ensure deposit safety and compensate depositors in case of theft or loss.

3. Evolution in Modern Europe

The development of modern banking in the 19th century led to increased concerns about bank failures and the need for more comprehensive deposit protection. Europe saw the establishment of the first formal deposit guarantee schemes during this time. Notably, Germany and Switzerland were pioneers in creating deposit protection systems.

In 1834, Germany introduced the "Prussian Deposit Protection Act," which covered certain types of bank failures and provided limited deposit insurance. Similarly, Switzerland established the "Swiss Bankers Association" in 1934, which offered deposit insurance to protect depositors from bank failures.

4. The Great Depression and the U.S. Response

The Great Depression of the 1930s exposed the vulnerabilities of the global banking system and

resulted in significant bank failures, wiping out the savings of millions of depositors. In response to this crisis, the United States introduced the Banking Act of 1933, also known as the Glass-Steagall Act. This act created the Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC), a landmark initiative that guaranteed deposits in member banks up to a certain limit.

The establishment of the FDIC marked a turning point in the evolution of deposit guarantee schemes, as it provided a model for other countries to follow. The FDIC's success in maintaining depositors' confidence during subsequent financial crises made it an essential element of the U.S. banking system.

5. Post-World War II Developments

After World War II, the focus on deposit protection intensified globally. Numerous countries started implementing their own deposit guarantee schemes, drawing inspiration from the FDIC's model. These schemes aimed to stabilize banking systems and prevent the mass withdrawal of deposits during times of economic uncertainty.

6. European Union's Harmonization Efforts

The formation of the European Union (EU) brought about a need for harmonization among member states' deposit guarantee systems. The first significant step was the creation of the European Economic Community (EEC) in 1957. The EEC's Treaty of Rome laid the groundwork for a unified banking system, which included measures to protect depositors.

In 1994, the EU adopted the "Directive on Deposit Guarantee Schemes," aiming to harmonize deposit protection across member states. The directive established a minimum level of deposit insurance coverage and established a network of Deposit Guarantee Schemes (DGSs) across the EU.

7. Expanding Coverage and Financial Crises

In the late 20th and early 21st centuries, several financial crises tested the resilience of deposit guarantee schemes worldwide. The collapse of major banks during the 2007-2008 global financial crisis led to expansions in deposit insurance coverage and increased the insured limits in many countries.

8. Lessons from the 2008 Financial Crisis

The 2008 financial crisis highlighted some weaknesses in deposit guarantee systems. Several countries realized that their existing systems were ill-equipped to handle large-scale bank failures and protect depositors in a systemic crisis. This prompted many jurisdictions to revisit and reform their deposit insurance frameworks to enhance their effectiveness.

9. Recent Trends and Challenges

In recent years, deposit guarantee schemes have continued to evolve to address new challenges in

the banking sector. The rise of digital banking and fintech has raised questions about the coverage of virtual deposits and how to protect depositors in an increasingly complex financial landscape.

Additionally, some countries have implemented measures to ensure that deposit guarantee funds are adequately funded to meet potential payout requirements in times of crisis. Striking the right balance between maintaining depositor confidence and avoiding moral hazard remains an ongoing challenge for policymakers.

Its Needs:

Deposit guarantee is a crucial component of the modern banking system that helps protect depositors and maintain financial stability. Here are some of the main reasons why deposit guarantee is necessary:

1. **Protecting Depositors:** Deposit guarantee schemes provide a safety net for individuals and businesses who entrust their funds to banks. If a bank fails or faces financial difficulties, depositors can be confident that their eligible deposits will be protected up to a certain limit, typically specified by the deposit insurance scheme.
2. **Maintaining Confidence in the Banking System:** Knowing that their deposits are protected can bolster depositor confidence in the banking system. This confidence is essential to maintain financial stability, as mass withdrawals or "bank runs" can lead to a chain reaction of bank failures and a collapse of the banking system.
3. **Preventing Systemic Risk:** The failure of a single bank can have far-reaching consequences for the entire financial system. By providing deposit insurance, governments aim to prevent the spread of systemic risk, which could destabilize the broader economy.
4. **Encouraging Financial Inclusion:** Deposit guarantee schemes can promote financial inclusion by assuring individuals and businesses that their money will be safe in regulated banks. This, in turn, encourages people to use formal banking services rather than keeping their funds in unregulated or risky alternatives.
5. **Supporting Economic Growth:** By enhancing confidence in the banking system, deposit guarantee schemes can stimulate economic growth. A stable banking system encourages lending and investment, which are essential for economic development.
6. **Preventing Bank Runs:** Deposit guarantee schemes act as a deterrent against bank runs. Without such protection, depositors might rush to withdraw their funds at the first sign of trouble with a bank, exacerbating the bank's problems and potentially leading to its failure.
7. **Reducing the Need for Government Bailouts:** Deposit insurance helps minimize the need

for government interventions and bailouts when banks encounter financial difficulties. When depositors' funds are protected, there is less likelihood of the government having to step in to save failing banks.

8. International Best Practice: Deposit guarantee schemes are widely adopted by countries around the world as part of their financial regulatory framework. Being part of this international best practice can enhance a country's credibility in the global financial community.

It's important to note that while deposit guarantee schemes offer significant benefits, they are not without limitations. For instance, very large or complex bank failures may still pose challenges for these schemes. Additionally, excessive reliance on deposit insurance can potentially lead to moral hazard, where banks take on riskier activities knowing that their depositors are protected. As such, the design and implementation of deposit guarantee schemes require careful consideration and coordination with other prudential regulations and risk management measures.

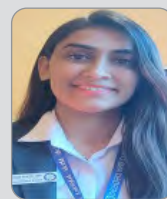
Conclusion

The history of deposit guarantee schemes reflects the evolution of modern banking and the efforts made by governments and regulators to enhance financial stability and protect depositors' interests. From ancient civilizations to the present day, these schemes have played a vital role in ensuring public trust in the banking system. As the financial landscape continues to evolve, deposit guarantee schemes will undoubtedly face new challenges, necessitating continuous adaptation and improvement to safeguard depositors' funds effectively.

Economic Policies in Nepal: A Quick Overview

Puspa Bhatt *

A course of action designed to affect or regulate the economy's behaviour is known as an economic policy. The government normally implements and oversees economic policy. Financial decisions, money supply, and the redistribution of income from the wealthy to the poor are all examples of economic policy decisions. In other terms, economic policies are described as a collection of policies and programs that governments use to foster a favourable business environment and raise the standard of life for their citizens. Economic policy as a whole tries to enhance desirable economic outcomes.

Economic policies are statements of aims and ideals to be achieved through various instruments outlined by the Government to guide the process of economic development. In a way, it can be termed as a structural response to correct economic inequality. Government, by manipulating economic and social variables, influences the process of resource allocation to achieve desired level of economic development with social justice and stability. An economic policy essentially relates to either or all of the three basic economic decisions i.e., 'what to produce', 'how to produce' and 'for whom to produce' at macro level.

It is often believed that economists are guided by economic considerations supported by economic theories when developing various subcategories of economic policy. However, in democratic nations like Nepal, elected officials at various levels make decisions on public policy in general and economic policy in particular. Thus, these choices are fundamentally political ones. In addition to legislators, many public opinion groups exert "pulls and pressure" to affect the formation of economic policies through the media, administration, court, trade, expert bodies, and other interest groups.

Need of Economic policies

In a growing nation like Nepal, the principal goal of economic policy is to ensure rapid economic growth. Growth, i.e. increased output of goods and services, helps to build up backward and forward linkages that are so essential to ensure trickle-down and other spread effects. Linked to the growth objective is the goal of full employment, i.e., to find productive use for all available

Head Assistant, Deposit and Credit Guarantee Fund, Branch office, Dhangadhi

resources in the economy. Market mechanism left to itself promotes inequalities in the distribution of income and wealth. Inequalities lead to misallocation and misutilization of resources. They lead to a serious breach of social welfare. Economic policy can be so designed as to achieve a somewhat better distribution of income and wealth.

Economic growth is thought to have a key goal of promoting human development as a sign of rising quality of life. The measuring of these traits takes into account a number of variables, including the degree of education and illiteracy, life expectancy, nutrition, and energy consumption per person. A new objective of economic development has evolved with the growing concern about human development. Stability can be achieved by effective use of economic policy. For welfare maximization, competitive conditions are necessary. An effective antimonopoly policy can protect these. So a strong and stable economy is the basic goal of an economic policy. This is achieved by economic growth, stable markets, full employment, and price stability.

Instruments of Economic Policy in Nepal

1. In general, there are two categories of economic policies: (i) macroeconomic policies (also known as aggregative policies) and (ii) microeconomic policies (also known as sectoral policies). The main aggregative macro variables, such as national production, employment, general price level, investment, saving, exchange rate, etc., are the focus of macroeconomic policies. Microeconomic policies, also known as sectoral policies, are intended to guide and support the expansion of the various economic sectors, such as agriculture, business, and services.

Macro-economic Policies

The overall health of the economy is a concern of macroeconomic policy. Macroeconomic policy is to create a stable economic climate that is favourable for encouraging robust and sustainable economic growth, which is essential for the production of jobs, wealth, and higher living standards. The principal instruments of macro-economic policy can be identified as follows:

i) Fiscal Policy:

The use of revenue of and expenditure by the government to affect the economy is known as fiscal policy. Fiscal policy is often used by governments to encourage robust, long-term growth and to lower poverty. Fiscal policy, often known as budgetary policy, is the most important tool used to implement macroeconomic policy. Budget's primary components are public revenue and public spending. The main sources of government funding are various types of taxes, borrowing from both internal and external sources is a common strategy for governments to raise substantial sums of money. Subsidies, the economy and social sector, and other categories make up the major spending heads. Both individually and in aggregate, each item on the revenue side and the expenditure side has the capacity to influence the direction of economic activity.

After the Rana regime was overthrown in February 1951, Suvarna Sumsher, the coalition government's finance minister, released the first ever estimate of the government's yearly revenue and spending in the year 2008 B.S (or 1951), marking the beginning of Nepal's budgeting system. The budget for the upcoming fiscal year 2022–2023, NPR 1751.31 billion (USD 14.7 billion), announced by the Government of Nepal (GoN). The goal of the budget for 2022–2023 is to address the country's economic problems and challenges in order to build a strong economy with high, sustained, and widespread economic growth. This will boost the confidence of the private sector and help the country's economy as a whole.

ii) Monetary Policy:

Monetary policy deals with the volume and price of money in an economy. It is issued by central bank of nation and in the case of Nepal Nepal Rastra Bank (NRB) has sole right to issue monetary policy. Price stability is monetary policy's main goal. In order to encourage sustainable economic growth, the general price level in the domestic economy must stay as low and stable as feasible in order to achieve the goal of price stability.

NRB formulated its first monetary policy in the fiscal year 2002/03, 46 years after its establishment. The central bank has been formulating monetary policy every year since then to help in the implementation of the government's annual policy and budget plan and to maintain financial stability.

iii) Commercial Policy:

A third important component of macro-economic policy is commercial policy. The phrase "commercial policy" refers to a broad category of rules and guidelines that specify how businesses and persons within one nation transact business with those within another one. Commercial policy may also be referred to as "trade policy" or "international trade policy".

2. Nepal's first comprehensive trade policy after joining the WTO was Trade Policy, 2009 which replaced Trade Policy, 1992. Trade Policy, 2009 embraced the principles of liberal, open and transparent economic system and had primary objectives to increase trade sector's contribution to the national economy and help reduce poverty and accelerate economic growth. However, results of the Policy remained mixed and hence have been replaced by Trade Policy, 2015. The goal of Trade Policy, 2015 is to promote exports in order to increase the trade sector's contribution to the national economy.

Micro-economic Policies

There are a number of policies that are specifically microeconomic in nature, meaning that they focus on particular sectors of the economy and goods. Subsidies, indirect taxes, competition laws, price restrictions, environmental laws, and regulations are a few of them. The effectiveness of product markets, factor markets, and industries is increased through microeconomic policy. As a

result, the economy becomes more productive as the total supply rises. Microeconomic reform is another name for these microeconomic policies.

The different instruments of micro-economic policies in Nepal may be identified as:

- (i) Foreign investment and one window policy
- (ii) Labour and employment policy
- (iii) National Agricultural Policy
- (iv) Land use policy
- (v) Supply policy
- (vi) Tourism policy
- (vii) Import and export control policy
- (viii) Procurement policy
- (ix) Policy of minimum support prices
- (x) Transport infrastructure, etc. These are only a few illustrations of micro-economic policy, by way of examples.

Process of economic policy formulation

Economic policies are instruments that promote a nation's growth and development. The two main policies used by governments to affect economies are the fiscal policy, which controls taxation and spending, and the monetary policy, which employs the management of the money supply and interest rates.

1. The six stages of Nepal's policymaking process include agenda setting, policy analysis, committee creation, draft preparation and consultation, draft finalization, and cabinet approval each of which is presented below:
  - **Agenda building** – Agenda setting refers to the effort made by different groups to have their interests treated as those of public officials as "collective" and "societal". In Nepal, agenda-building materializes through three streams:
    - Problem stream: Proposal for solutions to an existing problem in any area from the stakeholders.
    - Policy stream: Proposal for the need for a new policy from the stakeholders.
2. Political stream: A proposal from policymakers.
  - **Policy analysis** – Once the agenda has caught the attention of policymakers, it is examined to predict future requirements based on previous and present circumstances. In the case of Nepal, the policy analysis process is primarily guided by

stakeholder discussions. Three primary institutions consulted in this process include:

- Ministry of Law, Justice, and Parliamentary Affairs – to check if the policy adheres to the constitutional provisions.
- National Planning Commission – to check if the policy is in line with the national development plan and agenda.

Ministry of Finance – for financing the formulation and implementation of the policy.

3. Once the studies and consultations are complete, the anchor ministry or line ministry develops an approach paper for the policy based on the input and data gathered.

Committee formulation – To draft the policy based on the approach paper, the line ministry forms a committee composed of representatives from the line ministry and relevant ministries, representatives from the National Planning Commission (NPC), sectoral experts, representatives from relevant associations, and consumer groups, among others. However, since there is no penned process, the engagement with relevant stakeholders entirely depends on the interest of the line ministry. If needed, the line ministry also forms an inter-ministerial committee for policies that affect the jurisdiction of multiple ministries.

Draft preparation and consultation – The committee develops the draft policy and sends it to the relevant ministries for many rounds of discussion. The draft policy is also presented in a variety of workshops, seminars, and meetings, where experts and stakeholders who may be impacted by the policy can provide feedback. The suggestions and recommendations obtained through this procedure are examined and taken into account by the committee. The appropriate ministries and organizations are then asked to provide institutional recommendations on the proposal.

3. Finalization of the draft: The draft is further changed based on institutional advice and discussed with the pertinent parties before receiving final clearance. The line ministry receives the final document from the committee and submits it to the cabinet for discussion.

Approval from cabinet: There are related committees in the cabinet including ministers and secretaries of respective ministries that review the policies and present for approval. Based on the analysis and recommendation of the committee, the cabinet approves the policy and sends it to the president for final endorsement.

Conclusion

The key goals of economic policy are to maintain full employment, promote human development and decent labour, provide price and exchange rate stability, uphold fair competition, and pre-

vent cyclical oscillations. Macroeconomic policies and microeconomic (sectoral) policies are the two broad categories into which economic policies can be divided. Political decisions determine Nepal's economic policies. However, in the process of developing economic policy, economists and bureaucrats play a significant role. Additionally, policymakers must consider the viewpoints offered by stakeholders, trade groups, unions, and the media.

- **Sources:**

- Buchanan, J. M., & Tullock, G. (1962). The calculus of consent (Vol. 3). *Ann Arbor: University of Michigan Press*, 12.
- Dixit, Avinash K. The making of economic policy. *A transaction-cost politics perspective*. MIT press, 1998.
- Gwartney, James D. and Stroup, Richard L. (1992); *Economics: Private and Public Choice*, 6th ed. Especially chaps. 4, 30.
- Bannock, G. (2004). *The economics and management of small business: an international perspective*. Routledge.
- Pant, S. (2023). Evidence – based policy making in Nepal. *Nepal Economic Forum*
- Various article published in online.

Deposit guarantee practices in Nepal in International references

Narayan Kumar Bista *

Deposit guarantee is the act of providing security for banks and financial institutions licensed by Nepal Rastra Bank to return deposits up to a certain limit in savings and term accounts opened by natural persons in the name of natural persons. The amount of up to five lakhs in the savings, current and fixed account has been protected. It protects depositors from losing their insured deposits with member banks in the unlikely event of member bank failure. Deposit guarantee has been arranged in 147 countries of the world, In Nepal, the Deposit Protection Fund started in 2067, and since the introduction of the Deposit and Credit Guarantee Fund Act in 2073, banks and financial institutions licensed by the National Bank of Nepal have mandated protection. Date: - Till June 2080, more than 12.88 billion deposits of 4.17 million depositors have been deposited by the Deposit and Credit Guarantee Fund.

Deposit and Credit Guarantee fund has been given the statutory responsibility to perform both the deposit guarantee and credit guarantee function through its own Deposit and Credit Guarantee fund act 2073 in the

The Board of Directors of the Deposit and Credit Protection Fund has 3 representatives from the Government of Nepal, 2 experts, 1 person from the Nepal Rastra Bank and 1 representative from the Fund. Therefore, the Fund is a separate entity established and governed by the Government of Nepal. Generally, the Deposit Protection System is a plan implemented under the sponsorship of the government.

The following banks and financial institutions are included in the deposit guarantee scheme.

- Commercial Banks
- Development Banks
- Finance Companies
- Microfinance Financial Institutions.

Deposit and Credit Protection Fund has determined the same 0.16 percent fee for all banks and financial institutions.

---

* Deposit & Credit Guarantee fund

Role of deposit guarantee system

- Depositor Protection
- Preventing Contagion
- Maintaining liquidity
- Promoting financial Inclusion
- Financial Stability
- Supporting Economics Confidence
- Preventing the moral Hazard
- International Standard

The function of a deposit guarantee is to provide a level of protection and confidence to depositors in financial institutions, typically banks. Deposit guarantees are typically implemented by governments or government-authorized entities and serve several important purposes:

Depositor Confidence: Deposit guarantees help maintain confidence in the stability of the financial system. When depositors know that their savings are protected up to a certain limit, they are more likely to keep their money in banks, even during times of economic uncertainty or when there are concerns about the solvency of individual banks.

Financial Stability: By assuring depositors that a significant portion of their funds is safe, deposit guarantees help prevent bank runs and panics. This can contribute to overall financial stability by avoiding sudden and massive withdrawals of funds from banks, which could lead to a cascade of bank failures.

Consumer Protection: Deposit guarantees protect individual depositors, including small savers, from losing their hard-earned money in the event of a bank failure or financial crisis. This protection is especially important for those who rely on banks for their everyday financial transactions and savings.

Promotion of Banking Services: Deposit guarantees encourage people to use banks and financial institutions for their savings and transactions, as opposed to keeping large amounts of cash under their mattresses or in non-regulated, risky financial products. This, in turn, promotes the development of a formal banking sector.

Economic Stability: By maintaining confidence in the financial system and preventing bank runs, deposit guarantees can contribute to overall economic stability. When people trust the banking system, they are more likely to invest and spend, which can stimulate economic growth.

Risk Mitigation: Deposit guarantees incentivize banks to manage their risks more prudently. Banks are more likely to follow sound banking practices when they know that a portion of their deposit liabilities is guaranteed by a government entity. This can reduce the likelihood of bank failures.

International Banking and Investment: Deposit guarantees can also facilitate international banking and investment by providing assurance to foreign depositors and investors that their funds are safe when held in domestic banks.

It's important to note that deposit guarantees typically have limits, which can vary by country. These limits determine the maximum amount of deposits that will be protected per depositor, per institution. Depositors with amounts exceeding these limits may still be at risk in the event of a bank failure. Additionally, not all types of financial institutions may be covered by deposit guarantees, so it's important for depositors to understand the specifics of the guarantee scheme in their jurisdiction.

History of deposit guarantee in the world

The history of deposit guarantee schemes can be traced back to the early 20th century, with the primary goal of providing stability and confidence in the banking system by protecting depositors' funds. Here is a brief overview of the history of deposit guarantee systems:

Early 20th Century:

The concept of deposit insurance began to take shape in the United States during the early 20th century, primarily in response to bank failures and financial crises. The first significant step in this direction was the passage of the Federal Reserve Act in 1913, which established the Federal Reserve System and laid the foundation for future banking regulations.

Great Depression (1930s):

The Great Depression of the 1930s, marked by widespread bank failures, prompted the U.S. government to take more concrete actions. In 1933, the U.S. Congress passed the Banking Act of 1933, also known as the Glass-Steagall Act, which created the Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC). The FDIC provided deposit insurance to protect bank deposits up to a certain limit (initially \$2,500, later increased).

Post-World War II Era:

In the post-World War II era, many other countries began to establish their own deposit insurance systems, often modeled after the FDIC. These systems were designed to prevent bank runs and maintain confidence in the banking system.

Expansion and International Adoption:

Over time, the idea of deposit insurance spread globally, with numerous countries establishing their own deposit guarantee schemes. These schemes varied in terms of coverage limits and funding mechanisms, but the core principle of protecting depositors remained consistent.

Financial Crises and Enhancements:

Deposit guarantee schemes were put to the test during various financial crises, such as the Savings and Loan Crisis in the United States in the 1980s and the global financial crisis of 2008. In response to these crises, many countries enhanced their deposit insurance systems to provide better protection to depositors and improve the stability of the financial system.

European Union:

In the European Union, the introduction of the Deposit Guarantee Directive in 1994 and subsequent revisions led to the creation of a harmonized framework for deposit guarantee schemes across EU member states. This directive aimed to ensure consistent protection for depositors throughout the EU.

Ongoing Development:

Deposit guarantee systems continue to evolve and adapt to changing financial landscapes. The specific details and coverage limits of deposit guarantee schemes can vary widely from one country to another, but they all share the common goal of safeguarding depositors' funds and maintaining financial stability.

It's important to note that deposit guarantee schemes are a crucial component of financial regulation and are intended to instill confidence in the banking system, protect individual depositors, and help prevent bank runs during times of economic uncertainty

Information about security fees for some countries

S. No.	Region	COUNTRY	NAME OF DEPOSIT GUARANTEE ORGANISATION	Guarantee Limit	Currency	Fx-Rate	USD	Rate	Differential Premium Techniques
1	South Asia	Nepal	Deposit Insurance and Credit Guarantee Fund	500,000	NPR	130.00	3,900	0.16	Flat Rate
2	South Asia	India	Deposit Insurance and Credit Guarantee Corporation	500,000	INR	82.16	6,100	0.12	Flat Rate
3	South Asia	Afghanistan	Afghan Deposit Insurance Corporation	100,000	AFN				Rate not found
4	South Asia	Bangladesh	Bangladesh Bank (Central Bank of Bangladesh)	100,000	BDT	108.16	1,000	0.08-.10	CAMEL Rating/Category Premium Rate 1 1. Private Commercial Banks under Problem Bank category. 0.10% 2. Private Commercial Banks under Early Warning Bank category. 0.09% 3. Private Banks outside the Problem & Early Warning Bank category. 0.08% 4. State owned Commercial Banks (SCBs) 0.08%

S. No.	Region	COUNTRY	NAME OF DEPOSIT GUARANTEE ORGANISATION	Guarantee Limit	Currency	Ex-Rate	USD	Rate	Differential Premium Techniques
5	South Asia	Maldives	Maldives Monetary Authority	30,000	MVR	15.39	2,000	0.1-0.125	1. 0.1 % if capital adequacy ratio is 15 & above 2. 0.125 % if capital adequacy ratio is below 15 percent
6	South Asia	Bhutan	Royal Insurance Corporation of Bhutan	1,000,000	BTN	82.80	12,100	2%	Flat Rate
7	South Asia	Iran	Iran Deposit Guarantee Fund	1,000,000,000	IRR	42,272.50	23,700	0.25%	Flat Rate
8	South Asia	Pakistan	State bank of Pakistan	250,000	PKR	275.22	1,000	0.16%	Flat Rate
9	South Asia	Sri-Lanka	Central Bank of Sri Lanka	600,000		306.26	2,000	0.15%	Flat Rate
10	ACSIC Members	Korea	Korea Deposit Insurance Corporation	50,000,000	KRW	1,300.69	38,500	0.8-0.35	0.08% for Banks, 0.15% for Financial Investment Co. Insurance Co, Merchant banks and Mutual Savings Banks 0.35%
11	ACSIC Members	Malaysia	Malaysia Deposit Insurance Corporation	250,000	MYR	4.65	53,800	0.20%	Flat Rate
12	ACSIC Members	Thailand	Deposit Insurance Agency	1,000,000	THB	34.90	28,700		The maximum annual premium rate shall not exceed 1% of the average total deposits of the
13	ACSIC Members	Indonesia	Indonesia Deposit Insurance Corporation	100,000,000	RP	15,000.00	6,700	0.10%	Flat Rate
15	ACSIC Members	Mongolia	Deposit Insurance Corporation of Magnolia	20,000,000	MNT	3,433.44	,900		the maximum rate for any bank will not exceed 0.125 percent
16	ACSIC Members	Philippines	Philippine Deposit Insurance Corporation	500,000	Php	55.45	9,100	1%	Flat Rate
17	ACSIC Members	Japan	Deposit Insurance Corporation Of Japan	10,000,000	JPY	144.37	69,300	0.015%	Flat Rate
18	ACSIC Members	Taiwan	Central Deposit Insurance Corporation	3,000,000	TWD	31.14	96,400		Risk based method
19	ACSIC Members	Papuanew Guinea							Not found
20	Remaning Asia	China	Central Deposit Insurance Corporation	3,000,000	CNY	7.24	414,400		Risk base premium system
21	Remaning Asia	Russia	Deposit Protection Agency (DPF)	1,750,000	Rubble	90.63	19,400	0.02%	Flat Rate
22	Remaning Asia	Singapore	Singapore Deposit Insurance Corporation	75,000	SGD	1.35	55,600		Risk Base
23	Remaning Asia	Hong Kong	Deposit Protection Board	500,000	HKD	7.82	64,000		this means that for every HK\$ 100 covered deposits, the a bank would pay a premium 10 cents
24	Remaning Asia	Saudi Ariba	Deposit Protection Fund(DPF)	200,000	SAR	3.75	53,400	0.05%	Flat Rate

S. No.	Region	COUNTRY	NAME OF DEPOSIT GUARANTEE ORGANISATION	Guarantee Limit	Currency	Fx-Rate	USD	Rate	Differential Premium Techniques
25	Remaning Asia	Vietnam	Deposit Insurance of Vietnam	75,000,000	VND	23,755.00	3,200	0.15	Flat Rate
26	Europe	France	French Deposit Insurance and resolution fund	100,000	Euro	0.92	108,700		Differed according to an institution's risk profile
27	Europe	Switzerland	Esisuissue	100,000	CHF	0.90	111,200	1.60%	
28	Europe	Spain	Deposit Guarantee Fund	100,000	Euro	0.92	108,700	0.20%	
29	Europe	Croatian	Deposit Insurance Agency	100,000	Euro	0.92	108,700		Risk based method
30	Europe	Germany	Deposit Guarantee Schemes	100,000	Euro	0.92	108,700	0.80%	Differential
31	Europe	Italy	Deposit Guarantee Schem	100,000	Euro	0.92	108,700	0.4-0.8	04.between 0.8
32	Europe	United Kingdom	Financial Service Compensation Scheme	85,000	Euro	0.92	92,400		Differential
33	North America	United states of America	Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC)	250,000	USD	1.00	250,000	0.025-.07 %	Both
34	Africa	Zimbabwe	Deposit Protection Corporation	120,000	ZMW	17.81	6,800	0.20%	
	Australia	Australia	Australian Prudential Regulation Authority	250,000.0	AUD	0.65	163,177.5	Not found	

Reference material

www.dcgf.gov.np

www.nrb.com

www.iadi.org

www.fdic.gov

www.google.com

<https://www.assic.info/>

निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष Deposit & Credit Guarantee Fund

टंगाल, काठमाडौं
फोन नं. : ९७७-१- ४५२१२४१, ४५१०६५९
Email : info@dcgf.gov.np

www.dcgf.gov.np